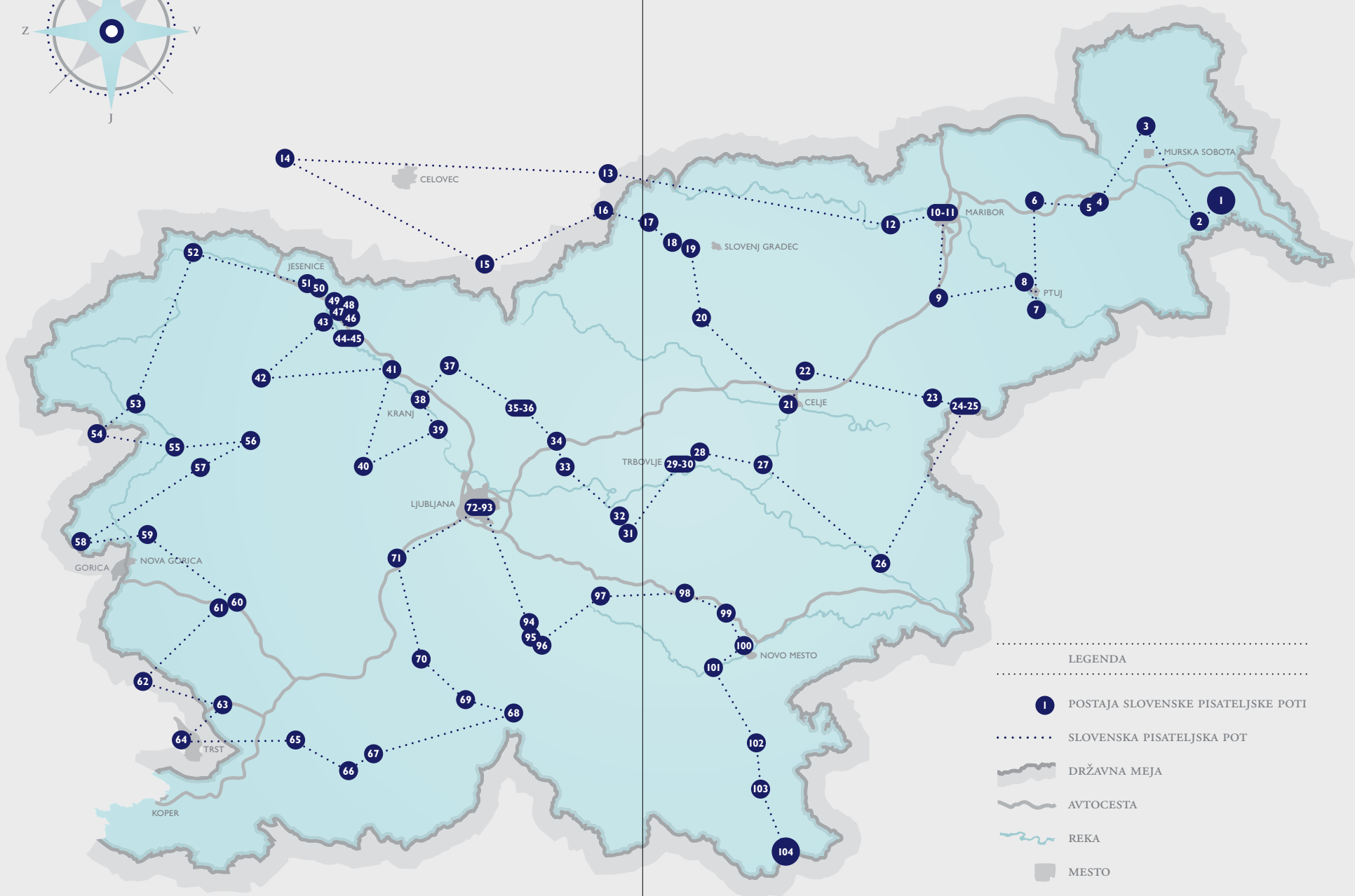
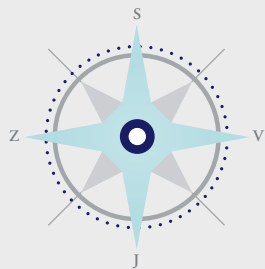

POSTAJE SLOVENSKE PISATELJSKE POTI

1 Miško Kranjec Velika Polana	27 Anton Aškerc Globoko
2 Ferdo Godina Dolnja Bistrica	28 L. Mrzel, T. Seliškar Trbovlje
3 Frank Bülkvič Puconci	29 Mile Klopčič Zagorje ob Savi
4 Edvard Kocbek Sv. Jurij ob Ščavnici	30 Cene Vipotnik Zagorje ob Savi
5 Bratko Kreft Biserjane	31 Janez Vajkard Valvasor Bogenšperk
6 Lojz Kraigher Sveta Trojica	32 Slavko Grum Šmartno pri Litiji
7 France Forstnerič Pobrežje	33 Dane Zajc Zgornja Javoršica
8 Ivan Potrč Štuki	34 Janko Kersnik Brdo pri Lukovici
9 Anton Ingolič Spodnja Polskava	35 Rudolf Maister Kamnik
10 Stanko Majcen Maribor	36 France Balantič Kamnik
11 Berta Bojetu Maribor	37 Josipina Turnograjska Preddvor
12 Janko Glazer Ruše	38 Rudi Šeligo Kranj
13 Janko Messner Dob	39 Simon Jenko Podreča
14 Andrej Šuster - Drabósnjak Kostanje	40 Ivan Tavčar Visoko
15 Valentin Polanšek Obirsko	41 Karl Mauser Podbrezje
16 Milka Hartman Libuče	42 Janez Mencinger Bohinjska Bistrica
17 Leopold Suhodolčan Prevalje	43 Tone Svetina Bled
18 Prežihov Voranc Kotlje	44 Anton Tomaž Linhart Radovljica
19 Franc Ksaver Meško Sele	45 Ivan Hribovšek Radovljica
20 Karel Destovnik - Kajuh Šoštanj	46 France Prešeren Vrba
21 Vladimir Levstik Celje	47 Janez Jalen Rodine
22 Anton Novačan Zadobrova	48 Fran Saleški Finžgar Žirovnica
23 Ela Peroci Sveti Križ	49 Matija Čop Žirovnica
24 Jože Šmit Rogatec	50 Pavle Zidar Jesenice
25 Branko Hofman Rogatec	51 Tone Čufar Jesenice
26 A. Bohorič, J. Dalmatin Krško	52 Josip Vandot Kranjska Gora

POSTAJE SLOVENSKE PISATELJSKE POTI

-
53	Simon Gregorčič Vrsno	79	Juš Kozak Ljubljana
54	Ivan Trinko Trčmun	80	Primož Kozak Ljubljana
55	Ivan Pregelj Most na Soči	81	Janez Menart Ljubljana
56	France Bevk Zakojca	82	Mira Mihelič Ljubljana
57	Ciril Kosmač Slap ob Idrijci	83	Ivan Mrak Ljubljana
58	Alojz Gradnik Medana	84	Josip Murn - Aleksandrov Ljubljana
59	Matej Bor Dol pri Grgarju	85	Lili Novy Ljubljana
60	Danilo Lokar Ajdovščina	86	Marjan Rožanc Ljubljana
61	Janez Svetokriški Vipavski Križ	87	Dominik Smole Ljubljana
62	Igo Gruden Nabrežina	88	Gregor Strniša Ljubljana
63	Srečko Kosovel Tomaj	89	Anton Vodnik Ljubljana
64	Vladimir Bartol Sveti Ivan	90	Valentin Vodnik Ljubljana
65	Bogomir Magajna Gornje Vreme	91	Božo Vodušek Ljubljana
66	Dragotin Kette Prem	92	Žiga Zois Ljubljana
67	Miroslav Vilhar Zagorje na Pivki	93	Vitomil Zupan Ljubljana
68	Zofka Kveder Loški Potok	94	Primož Trubar Rašica
69	Fran Milčinski Lož	95	Josip Stritar Podsmreka
70	Jože Udovič Cerknica	96	Fran Levstik Dolnje Retje
71	Ivan Cankar Vrhnika	97	Josip Jurčič Muljava
72	Peter Božič Ljubljana	98	Pavel Golia Trebnje
73	Kristina Brenk Ljubljana	99	Tone Pavček Šentjurij
74	Izidor Cankar Ljubljana	100	Janez Trdina Novo mesto
75	Fran Erjavec Ljubljana	101	Jože Dular Vavta vas
76	Andrej Hieng Ljubljana	102	Lojze Krakar Semič
77	Mila Kačič Ljubljana	103	Miran Jarc Črnomelj
78	Lojze Kovačič Ljubljana	104	Oton Župančič Vinica
-

Slovenska pisateljska pot

 DIDAKTA

SLOVENSKA PISATELJSKA

← POT →

VODNIK PO DOMOVANJIH
106 PESNIKOV IN PISATELJEV

MELITA FORSTNERIČ HAJNŠEK • ALJOŠA HARLAMOV • MIRAN HLADNIK
PETRA JORDAN • FRANCI JUST • MIRAN KOŠUTA • ŽELJKO KOZINC
URŠKA PERENIČ • GAŠPER TROHA • VLADKA TUCOVIČ

PESNIKI IN PISATELJI V VODNIKU

92 Aškerc, Anton	62 Hartman, Milka	214 Lokar, Danilo	302 Strniša, Gregor
122 Balantič, France	266 Hieng, Andrej	232 Magajna, Bogomir	64 Suhodolčan, Leopold
228 Bartol, Vladimir	86 Hofman, Branko	120 Maister, Rudolf	148 Svetina, Tone
198 Bevk, France	156 Hribovšek, Ivan	42 Majcen, Stanko	218 Svetokriški, Janez
46 Bojetu, Berta	40 Ingolič, Anton	140 Mauser, Karl	128 Šeligo, Rudi
88 Bohorič, Adam	166 Jalen, Janez	280 Menart, Janez	84 Šmit, Jože
210 Bor, Matej	352 Jarc, Miran	144 Mencinger, Janez	54 Šuster, Andrej - Drabósnjak
258 Božič, Peter	132 Jenko, Simon	50 Messner, Janko	136 Tavčar, Ivan
260 Brenk, Kristina	332 Jurčič, Josip	70 Meško, Franc Ksaver	342 Trdina, Janez
18 Bükvič, Frank	270 Kačič, Mila	284 Mihelič, Mira	190 Trinko, Ivan
252 Cankar, Ivan	116 Kersnik, Janko	246 Milčinski, Fran	322 Trubar, Primož
262 Cankar, Izidor	236 Kette, Dragotin	286 Mrak, Ivan	126 Turnograjska, Josipina
174 Čop, Matija	100 Klopčič, Mile	96 Mrzel, Ludvik	248 Udovič, Jože
182 Čufar, Tone	22 Kocbek, Edvard	288 Mur, Josip - Aleksandrov	104 Valvasor, Janez Vajkard
88 Dalmatin, Jurij	202 Kosmač, Ciril	78 Novačan, Anton	184 Vandot, Josip
72 Destovnik, Karel - Kajuh	224 Kosovel, Srečko	292 Novy, Lili	240 Vilhar, Miroslav
346 Dular, Jože	272 Kovačič, Lojze	338 Pavček, Tone	102 Vipotnik, Cene
264 Erjavec, Fran	276 Kozak, Juš	82 Peroci, Ela	304 Vodnik, Anton
170 Finžgar, Fran Saleški	278 Kozak, Primož	58 Polanšek, Valentin	306 Vodnik, Valentin
34 Forstnerič, France	32 Kraigher, Lojz	38 Potrč, Ivan	310 Vodušek, Božo
48 Glazer, Janko	350 Krakar, Lojze	194 Pregelj, Ivan	112 Zajc, Dane
14 Godina, Ferdo	10 Kranjec, Miško	158 Prešeren, France	178 Zidar, Pavle
336 Golia, Pavel	28 Kreft, Bratko	66 Prežihov, Voranc	314 Zois, Žiga
206 Gradnik, Alojz	242 Kveder, Zofka	296 Rožanc, Marjan	318 Zupan, Vitomil
186 Gregorčič, Simon	330 Levstik, Fran	96 Seliškar, Tone	354 Župančič, Oton
220 Gruden, Igo	76 Levstik, Vladimir	298 Smole, Dominik	
108 Grum, Slavko	152 Linhart, Anton Tomaž	326 Stritar, Josip	

VODNIKU NA POT

ŽELJKO KOZINC ➔

Ali Soča ob izlitju v Jadran še nosi spomin na svoj izvir v Alpah? Ali se v njej še preliva »temna višnjevnost višav«, kakor bi rekel njen pesnik Simon Gregorčič? Ko »leze trudno in počasi«, ko njen tek ni več živahen in ne »legak, ko hod deklet s planine«?

Ali posnema tudi človek s svojim hodom skozi življenje tek rek? Se kakor živa voda ne prebija skozi tesni, zavija in plavi, se umika in poplavlja, ponika in vre ...? Se ne ozira nazaj k svojemu viru, kjer je že kot komaj rojeni človek iskal besedo, besedo svojih prednikov in domačije?

Pisatelji zmeraj sanjajo »srečno drago vas domačo«: kot Prešeren sanjajo o rodni krajih, kjer je začela rasti njihova duhovna hiša. Tovorili so jo s sabo kakor polž svojo hiško, odklepali so v njej radodarno kaščo narodnega jezika. Pisatelji so zvesti zidarji naše skupne duhovne hiše, ki se ji reče slovenščina; ki ji predvsem zaradi pisateljev smemo reči naša lepa slovenščina. Pri čemer smemo pristaviti, da so njihove rodne hiše tudi domovi jezika, v katerem živimo. Zato smo se pri *Društvu slovenskih pisateljev* (DSP), društvu za umetnost slovenščine in vseh jezikov, v katerih pišejo ljudje iz Slovenije, odločili, da obiščemo domove pisateljev in na kratko popišemo, kje se je našim stanovskim tovarišem zapisalo Cankarjevo »prvotno besedilo življenja«; res na kratko, v obsegu povprečnega vodnika, ki ga sodobni popotnik po Sloveniji lahko prenaša v nahrbtniku ali pa prevaža na zadnji polici v avtu. Obseg pričujočega vodnika je narekoval omejeno število obiskov pisateljskih domov, nekakšen, kakor se čudno sliši, izbor med njimi, pa še ta izbor zajema samo avtorje, ki so že pokojni. *Mors ultima linea rerum est*, je rekel naš davni kolega Horacij. Dopolnili bi ga, da smrt ni le skrajna meja vsega, ampak tudi mera.

Večina pisateljev, o katerih govori ta knjiga, se je rodila doma, v kraju, »kjer hiša mojega stoji očeta«. Žal prenekateri od teh hiš niso ohranile podobe iz davno minulih dni, ko so v njih sojenice zapečatile usodo novorojenca češ, ta bo pa pisatelj ... Kljub temu so na večini teh hiš vzdane častitljive spominske plošče, a na prav tako številnih ni vzidanega nič. Nekatere so že porušene ali pa na njihovem mestu rastejo druge stavbe. Ponekod v njih prebivajo gostoljubni potomci, ponekod pa stanovalce komajda kaj briga, kdo se je v njihovi hiši rodil pred njimi. Vendar pa lahko k sreči rečemo, da je v vsakem kraju, kjer se je pisatelj rodil – ali kjer je živel – njegov spomin preživel. V skoraj vseh krajih je spomeniško zavarovan, vzdrževan vsaj v krajevni knjižnici ali kulturnem društvu.

Slovenija je v okviru sedanjih državnih meja – ali pa prek njih na območjih, kjer živijo Slovenci – posejana s številnimi pisateljskimi hišami. *Komisija za zaščito kulturne dediščine* pri DSP je poskrbela, da med njimi poteka zamišljena *Slovenska pisateljska pot* (SPP), za zdaj še brez znamenj, ki bi jo posebej označevala: od rojstne hiše Miška Kranjca v prekmurski Veliki Polani pa vse naokoli do rojstne hiše Otona Župančiča v belokranjski Vinici. Pot se kačasto zvija po našem ozemlju in spominja na vijugavo človekovo pot skozi življenje. Če med 104 pisateljskimi postajami, kolikor jih obravnavamo v tej knjigi, potegnemo kar najkrajšo črto in zraven čez palec izračunamo, kako dolge so cestne razdalje med njimi, dobimo seštevek neverjetnih 700 kilometrov. V Sloveniji, deželi pohodniških transverzal (samo planinskih poti imamo 1128), ni daljše poti, kot je načrtovana SPP.

Kdo bo hodil po tako dolgi poti? Nikogar seveda ne gre siliti, da jo prevozi ali bognedaj prehodi v celoti, SPP ni Slovenska planinska transverzala (ki je dolga »le« okoli 400 km), SPP je transverzala točkovnega tipa. Obiskovati jo velja po odsekih in seveda tudi le po posameznih pisateljskih postajah. Ta vodnik pa vendarle zastavlja povezano popotno traso, od domačije do domačije načrtuje njeno sklenjeno pot: od Pomurja prek Podravja na Koroško, od tam nazaj na Savinjsko, Celjsko in v Obsotelje, se spusti v Posavje in Zasavje, od koder se usmeri na Gorenjsko, se z nje zaviha na Primorsko in Kras, se vrne na vzhod na Notranjsko in pride ponovno v osredel Slovenije, katerega del je tudi Ljubljana; sklence pa se na Dolenjskem in v Beli krajini. Pri tem povejmo, da Ljubljano pokriva cela mreža pisateljskih domov, ne le rojstnih hiš, ampak tudi točk najrazličnejših

selitev ali pa domov, ki imajo osrednje mesto v ustvarjanju posameznih pisateljev. Pri nekaterih nismo mogli določiti, katero je bilo osrednje mesto njihovega prebivanja, pri nekaterih niti ne njihove rojstne hiše, ker je v prenovah mesta enostavno izginila. Pa naj imajo ti pisatelji svojo »nadomestno« spominsko hišo kar na Tomšičevi ulici 12, kjer domuje DSP.

Slovenska pisateljska pot je torej projekt v nastajanju. Pri DSP ga bomo razvijali nekaj let. Vodnik v vaših rokah je njegov začetni del. Njegova vsebina se bo preselila na spletni portal.

Redakcija je bila zaključena spomladi 2012.

Z vodnikom želimo na pot raziskovanja povabiti vse,

- ki morate narediti šolsko nalogo, a vas lep sončen dan vabi ven;
- ki bi se želeli odpraviti na izlet in hkrati uživati v lepi besedi;
- ki bi radi bolje spoznali našo literarno dediščino, a ne le tičali za knjigami;
- ki vas zanima, kako in kje so živeli in ustvarjali naši pisatelji in pesniki, ter ki bi radi izvedeli kakšno anekdoto o njih;
- ki pripravljate učno uro in bi jo želeli predstaviti na drugačen, svež način;
- ki bi radi uživali v slovenski pokrajini in njenem spominu.

Pisateljem je veliko do tega, da bi bralna kultura, kakor že zljajno imenujemo enega od ciljev naše kulturne politike, ostala vsaj na ravni, kot jo premore v teh časih. Vsakršne knjige preplavljajo trg, knjižnice in šole, člani DSP pa vemo, da si je pri širjenju naših del treba pomagati tudi na neliterarne načine, posamič ali organizirano. Kakor se že čudno sliši, je treba na neliterarne načine pomagati tudi našim predhodnikom, ki so nam ustvarili knjižni jezik in okrepili našo pripadnost domovini. Tudi zato je prišla na svetlo ta knjiga in bila speljana SPP. Pri pripravi knjige smo se snovalci vodnika povezali z literarnimi zgodovinarji in publicisti, ki jim je predajanje znanja o slovenskih pisateljih življenjsko opravilo. Tako se je v avtorski ekipi te knjige zvrstilo deset piscev; s tem smo dobili tudi deset raznorodnih pristopov k vodniški nalogi, kar je knjigi v prid. Ko smo v živo odkrivali nove podatke iz življenj slovenskih lirikov, epikov in dramatikov ter o sedanjem stanju njihovih domačij, smo se vsi še kaj naučili. Enako željo po raziskovanju predajamo tudi bralcem tega vodnika.

MIŠKO KRANJEC

I

Velika Polana, domačija Miška
Kranjca, pohod po Miškovi poti

*»Igram in v ta pomirjajoči se, odmirajoči dan glas trobente plove
čez travnike, odmeva v logih ... Nato reče stric Marko: 'Mi Picki pa
se priklonimo umetnosti in umetnikom ... Ti, Miškec, dete drago,
golobek naš, ki si iz Pickovega rodu – če že nočeš ali ne moreš postati
pop, kar smo vsi želeli, pa postani kak umetnik, vseeno kakšen, da le
pokažeš pred svetom, da te Picki nismo zobstonj poslali v šole. Zdaj
pa se priklonimo umetnosti, vsemu lepemu na svetu.'«*

Znameniti prizor iz romana **Strici so mi povedali**, ko se Pickova banda po igranju za denar ustavi sredi večerne prekmurske ravnice in zaigra za svojo dušo, vsebuje dva pomenljiva avtobiografska drobca Miška Kranjca. Besede strica Marka razkrivajo, kako so Kranjčevo sorodstvo in »poljanska« skupnost pričakovali, da bo mladi nadarjeni fant postal duhovnik, kar je bila v takratnih prekmurskih razmerah običajna pot fantov do izobrazbe in družbenega položaja. Hkrati stričeve besede kažejo, da se je Kranjec odločil drugače: namesto oznanjevalec božje besede je postal širitelj umetniške besede in njene lepote. Odločitev ni bila enostavna, a Kranjec je kljub pritiskom in razočaranosti okolja sledil ustvarjalni nuji in izpovedni sli, ki je valovila v njem. Preden pa sta se ena in druga utelesili v knjigah, je Kranjec prehodil za otroka in mladostnika kar težko pot. Ta ga je že pri trinajstih letih vodila iz Velike Polane, kjer je odrasčal v revni kmečko-delavski družini, v Mursko Soboto in kmalu nato v Ljubljano. Prvi slovenski učitelj na polanski osnovni šoli Klajnsček je namreč opazil njegovo nadarjenost in mu svetoval, naj nadaljuje izobraževanje. Nanj ga je tudi pripravil, tako da je Miško leta 1921 opravil sprejemne izpite na murskosoboški gimnaziji. Ker pa je bil

* 15. 9. 1908

VELIKA POLANA

† 8. 6. 1983

LJUBLJANA

Kranjčeva
domačija v
Veliki Polani

v tem času brezplačno sprejet v ljubljansko Marijanišče, je odšel v Ljubljano in tam v letih 1922–1930 obiskoval klasično gimnazijo. Po maturi je do leta 1934 študiral slavistiko na ljubljanski univerzi, vendar je študij zaradi literarne in družbeno-politične angažiranosti opustil ter se vrnil v Prekmurje. V tem »ljubljskem obdobju« je literarno prodril in uspel. Po začetnih literarnih vajah v rokopisnih dijaških listih je 17-leten dočkal tiskano objavo, tej pa so kmalu sledile naslednje v različnih literarnih glasilih in revijah. Zanimanje za njegove pripovedne sličice iz prekmurskega življenja je rastlo. Z novelo **Smehljaj** v generacijski knjigi Sedem mladih slovenskih pisateljev (1930) je prepričal tudi literarno kritiko, s poznejšimi samostojnimi knjigami pa se je utrdil na slovenski literarni sceni in žel priznanje tudi v domačem Prekmurju. A v tem času je – kar je manj znano – pisal še tudi v prekmurščini, kar je bila še poldrugo desetletje po pridružitvi Prekmurja takratni Kraljevini SHS običajna praksa, pravzaprav vse dotlej, ko se je prav Miškova generacija, ki je študirala v Ljubljani in Mariboru, odločno zavzela za to, naj se v pokrajinski tisk uvede knjižna slovenščina. Zato ne preseneča, da je Kranjec svoja prva leposlovna besedila pisal tudi v prekmurščini in

Brajda na
Kranjčevi domačiji

jih v letih 1925–1932 objavljali v prekmurskem pokrajinskem periodičnem tisku. Kratka zgodba **Prišeo je** (Prišel je), objavljena v tedniku *Novine* leta 1925, je sploh prva tiskana objava kakega njegovega leposlovnega dela.

Miško Kranjec, ki je na lastni koži občutil pezo socialne revščine, je dobro poznal socialne stiske prekmurskih ljudi med obema svetovnjima vojnama in si pred njimi ne kot človek ne

kot pisatelj ni zatiskal oči. Nasprotno: nezadovoljen s takratnimi družbenimi razmerami se je leta 1934 vrnil v Prekmurje in začel aktivno delovati za njihovo spremembo tudi politično, pisateljsko pa je svoje literarno-estetske nazore razvijal v smer socialnega realizma in s svojimi povestmi (**Pesem ceste**, 1934, **Južni vetrovi**, 1937, **Povest o dobrih ljudeh**, 1940), novelami (**Sreča na vasi**, 1933, **Tri novele**, 1935) in romani (**Os življenja**, 1935, **Zalesje se prebuja**, 1936, **Prostor na soncu**, 1937, **Kapitanovi**, 1938, **Do zadnjih meja**, 1940) postal njegov utemeljitelj in eden njegovih najpomembnejših ustvarjalcev. Z njimi je tudi dokončno vrisal Prekmurje na slovenski literarni zemljevid.

Po drugi svetovni vojni je predvojnimi literarnimi delom dodal številna nova, tako da je z več kot 50 knjigami postal eden najbolj plodnih slovenskih pisateljev. V tem obdobju je tudi pokrajinsko in tematsko opazno razširil prostor, po katerem je iskalo njegovo pisateljsko oko. Če se je pred vojno osredinjal na Prekmurje, pa mu je sedaj pridružil tudi življenje slovenskega osredja in Gorenjske. In če je pred vojno tematiziral socialne in človeške stiske prekmurskega »malega« in »dobrega« človeka, je sedaj njegova pripoved veliko bolj odprta družbeno-političnemu in zgodovinskemu. Tako je npr. uresničil polovico načrtovane tetralogije **Za svetlimi obzorji** (**Nad hišo se več ne kadi**, 1960, **Bele so vse poti**, 1963), ki je kljub nedokončanosti eno najobsežnejših leposlovnih besedil o slovenskem partizanstvu in opisuje pohod Štirinajste divizije na Štajersko. Prekmursko družbeno-politično dogajanje pa npr. opisuje v trilogiji **Povest o oblasti** in romanu **Rdeči gardist**. Vendar pa, ugotavljajo

literarni strokovnjaki, je tudi v tem obdobju izpovedno najmočnejši in umetniško prepričljiv v delih, v katerih v svojo besedo lovi odmeve »nepotešljive človeške žalosti, neke moreče otožnosti, neizpolnljivega hrepenenja« prekmurskega človeka (npr. romana **Mladost v močvirju**, 1962, **Strici so mi povedali**, 1974). V predvojnih in povojnih »prekmurskih« delih je zgostil svoje umetniško videnje človeka. Ali kakor je zapisal v Stricah: »*Ker kaj pa loči Koštrco ali Senčka, Magdiča ali Režonjo od Pickov? Vse to je en sam obraz, ena sama duša – naša prekmurska duša. In vse to je v bistvu ena sama povest – povest o našem prekmurskem človeku. O prekmurskem človeku preteklih časov, iz časov močvirja, brezizglednosti.*«

Prekmurska ravninska pokrajina, ki jo z južne strani napaja »čarna« Mura, s severa pa se vanjo zazira goričko hribovje, je dala Kranjčevi pripovedi značilno barvo in ton, ki ju prepoznavamo ne le v suggestivnih dialektizmi in stavčni gradnji, ampak tudi v načinu pripovedovanja, v počasnem, lagodnem ritmu, kot ko se Mura razlije po svojih rokavih, a nato zmeraj znova najde svoj prvotni tok. Po slikah ljudi in pokrajine v Kranjčevih delih so si mnoge generacije Slovencev ustvarjale podobo Prekmurja. Ta podoba je danes marsikje drugačna, a radovednejša noga še najde zaprašeni »kolnik«, po katerem lahko zatava med polji in gozdnimi mejicami med njimi.

Miško Kranjec je zadnja leta živel in delal v Senožetih, vasici, skozi katero teče del evropske pešpoti E6 od Baltika do Jadrana. Občina Dol pri Ljubljani je pisateljevo delovno sobo uredila v spominsko sobo. **FJ** ➡

Doprnski kip
pred polansko
osnovno šolo

Miškova domačija v Veliki Polani še stoji: obnovljena hiša je muzej s pisateljevimi knjigami, rokopisi, z njegovimi slikarskimi platni in fotografijami ter prizorišče pisateljskih srečevanj in kulturno-turističnih dogodkov. Med slednjimi je na jesen še posebej zanimiva **Miškova bratva**, ko potrgajo grozdje z »lugaša« (brajd) ob domačiji in ga »sprešajo«. Sredi oktobra pa društvo Štrk, ki skrbi za pisateljevo domačijo, vsako leto pripravi pohod po **Miškovih poti**, na kateri lahko udeleženci podoživijo, kako so nekdaj davno hodili Miško in njegovi strici »muzikaši« od Polane do lendavskih gor in nazaj. Mlinov na Muri ni več toliko kot v Miškovem času, a vztrajnejši popotnik bo tudi danes še našel dva delujoča: poleg tistega v Veržeju še Copekov mlin v Polanskem logu v bližini Velike Polane in mlin na Otoku ljubezni v Ižakovcih.

FERDO GODINA

2

Dolnja Bistrica, Godinova hiša,
pohod po Godinovih poteh

»Reči moram, da se stara Mura v bistvu ni spremenila. Le bereki so drugačni. Vode v njih se sušijo počasi in več desetletij. Tulpike se nižajo z vodo. Usako leto so pečli visokih mesnatih listov krajši in listi manjši ... Lepe so bele tulpike. S svojimi cvetovi se mi smehljajo.«

Res se naravni prostor med krajem, kjer se je rodil Ferdo Godina, in reko Muro v njegovi neposredni bližini do danes ni tako spremenil, da ga ne bi mogli začutiti takšnega, kot ga je pisatelj opisal v svojem najznamenitejšem, večkrat ponatisnjenem romanu **Bele tulpike**. Obiskovalec, ki se ne bo ustrašil berekov, osušenih ali zamočvirjenih rokavov Mure, bo v njih še našel bele tulpike – lokvanje. Na reki Muri v Prekmurju se še vrtijo kolesa mlinov, četudi le dveh od številnih, ki so v Godinovem otroštvu mleli na Muri. Tudi z brodom se je še mogoče zapeljati čez Muro; eden je prav na Bistrici, kakor je bil v Godinovem otroštvu. A nekaj se je od takrat, ko je Godina z drugimi otročaji iz vasi v reki lovil ribe s kržákom – ribiško mrežo z locni, z Muro opazno spremenilo: danes v Prekmurju ni več mejna reka. Takšna, ki bi »ogrske Slovence« ločevala od tistih v nekdanjih deželah Štajerski, Koroški, Kranjski. Po koncu prve svetovne vojne je bilo namreč Prekmurje pridruženo takratni Kraljevini SHS in Ferdo Godina je kot šestleten fantič lahko opazoval oddelek jugoslovanske vojske, ki ga je na lastno pest pripeljal preko Mure njegov starejši brat Jožef. Vojaki v nepoznanih uniformah in nepoznane govorice so 24. decembra 1918 osvobodili Dolnjo Bistrico in se napotili naprej proti Murski Soboti. Čeprav je bil ta vojaški pohod le epizoden, je sprožil proces, ki se je končal z dokončno priključitvijo Prekmurja k slovenskemu jezikovno-kulturnemu prostoru in Ferdo Godina je na Bistrici

* 17. 10. 1912
DOLNJA
BISTRICA
† 14. 7. 1994
LJUBLJANA

že obiskoval slovensko šolo. Potem je odšel za tri leta na klasično gimnazijo v Ljubljano (1925–1928), zaključna gimnazijska leta pa je prebil v Mariboru (1930–1935) in se tam preživil tudi s honorarji, ki jih je dobival za statiranje v gledališču. Sploh ga je gledališče v tem času močno pritegnilo, tako da je opravil nedeljsko dramsko šolo in med poznejšim študijem prava kot aktivist Zveze društev kmečkih fantov in deklet po prekmurskih vaseh prirejal in izvajal gledališke igre. K takšnemu kulturnemu angažmaju ga je vodila tudi upravičena kritičnost do takratnih prekmurskih socialnih in družbeno-kulturnih razmer.

O njih je začel tudi pisati: najprej publicistično, kmalu zatem tudi leposlovno, v duhu in slogu socialnega realizma. Prva pripovedna besedila je objavil v pokrajinskem tisku v prekmurskem narečju, podobno kot njegov rojak Miško Kranjec iz bližnje Velike Polane. A hitro se mu je literarna pot podaljšala čez Muro in Miškovim prekmurskim glasovom so se v slovenski literaturi pridružili še Ferdovi. Leta 1941 je imel pripravljen za tisk roman *Bele tulpike*, vendar so vojni dogodki

Hiša, v kateri je
Ferdo Godina
preživel večji del
otročstva

njegov izid zamaknili v čas po vojni, v kateri se je Godina takoj na začetku pridružil partizanom. To zgodovinsko in osebno izkušnjo je po vojni upovedil v dveh romanih, ki jima je pridružil še dva romana iz povojnega mestnega življenja. Največ pisalnega traku pa je porabil za novele in romane o življenju prekmurskega »malega človeka« po drugi svetovni vojni. V teh romanih tematizira dva družbena procesa, ki sta v polpretekli slovenski zgodovini rezko zarezala v življenje slovenskega podeželja: socializacijo vasi, ki ljudem ni prinesla obljubljenih socialnih gotovosti, in posledično ekonomske migracije, zlasti zdomstvo. V teh romanih se je izrisala tudi značilna poteza njegovega pripovedništva – družbena kritičnost, ki mu je, kot že marsikateremu pisatelju, nakopala jezo in užaljenost posameznikov ali družbenih skupin. Nasploh je bil Godina zaradi svoje dosledne in kritične drže »enfant terrible« tako v krogu svojih političnih (komunističnih) in svetovno-nazorskih (marksističnih) somišljenikov kot tudi v versko predanem krogu družine in domačega prekmurskega okolja. To okolje je še zlasti vznemirilo roman *Bele tulpike*, v katerem je dregnil v zatohle verske razmere in cerkveno

hierarhijo sredi 30. let prejšnjega stoletja v dólinskem Prekmurju, in iz njegove širše, katoliško ukoreninjene družine so prihajala pričakovanja, da bo literarno sliko teh razmer »popravil«.

Čas je nasprotja umiril, četudi ne zgladil, in občina Črenšovci, v katero danes spada Dolnja Bistrica, je izkazala dolžni spomin obema bratoma, starejšemu Jožefu in mlajšemu Ferdu, ki pravzaprav simbolizirata slovensko svetovnonazorsko in politično razdeljenost. Na hišici na Dolnji Bistrici, v kateri je Ferdo največ ustvarjal in ki stoji nedaleč stran od hiše, v kateri je preživel večji del otroštva, je od leta 2003 spominska plošča, bistriško kulturno društvo pa nosi pisateljevo ime in od leta 2002 naprej vsako leto med prvomajskimi prazniki pripravi pohod po *Godinovi poti*. Od leta 2012 je v središču Dolnje Bistrice tudi turistična tabla s podatki o življenju in literarnem delu Ferda Godine. FJ ➡

Godinova pisateljska hiša na Dolnji Bistrici

Godinova
pisateljska hiša
na Dolnji Bistrici

Vodnjak v
dólinskem
Prekmurju

FRANK BÜKVIČ

3

Puconci, rojstni kraj

»Kot vidite, jaz ne rabim nobenih arhivov. Jaz imam preveč idej in zaradi njih često nimam časa, da bi se vživel v razne značaje, kar je moja slabost... Pišem kar po spominu in s svojo pisateljsko domišljijo... Za dobrega pisatelja ni važno, kakšne izraze uporabi ali če se ne drži strogo zgodovine. Bolj važno je, kaj pove in kako.«

* 1. 9. 1923

PUCONCI

† 2. 9. 1995

ZDA

Iz samih Puconcev in bližnje okolice izhaja več imenitnih osebnosti, ki so za izrazitev svojih misli, idej, spoznanj ... uporabljale besede. V literarni obliki sta se najbolj prepričljivo izrazila pesnik in pripovednik Drago Kuhar ter izseljenski pisatelj Franc Bükvič, ki je v ZDA postal Frank. Prva tri desetletja njegovega življenja so zaznamovale selitve, preganjanja in bežanja – skratka svojevrstno brezdomstvo. Že osnovne šole ni obiskoval v Puconcih, ampak v Križevcih v Prekmurju. Oče je bil namreč trgovec in so se veliko selili. V Križevcih je hodil v taisto šolo – to je rad omenjal –, ki jo je dobrih sedem let pozneje obiskoval prvi predsednik RS Milan Kučan. Ob koncu gimnazije, ki jo je opravil v Murski Soboti, je sledila nova selitev. Družina je doživela bankrot, ker je oče pil in zapravljal premoženje. Odselili so se v Gradec, kjer sta starša našla zaposlitev, mladi Franc pa je začel študirati medicino. Ker je – takrat že v nemškem nacističnem okolju – govoril slovensko in ker je – kakor sam priznava – »imel dolg jezik«, ga je začel zasliševati gestapo. Pred njim je leta 1943 pobegnil v rodno Prekmurje, kjer pa so sledile aretacije in zasliševanja madžarskih vojaških oblasti, pozneje spet nemških, tako da je čas od leta 1943 do 1945 prebil menda v več kot 20 zaporih. Tudi »hoja po robu« mu ni bila tuja: potem ko se je leta 1945 vrnil v Prekmurje, se je tam zapletel z zloglasnim oznovskim likvidatorjem

Puklastim Mihom, za katerega je po lastni izjavi »v Budimpešti ... zbral razna poročila«. Tudi v Avstriji, kamor je emigriral leta 1946, ker mu Puklasti Miha ni dal obljubljenega priporočila za študij medicine v Ljubljani, se je preživil s črnoborizijanstvom in zbiranjem ter urejanjem poročil za ameriško obveščevalno agencijo CIA. A v tem času je v svojo slikovito biografijo začel vpisovati tudi leposlovna »poročila«. V letih 1946–1951 je namreč v avstrijskem begunskem taborišču ne le doktoriral iz družbenih ved, ampak tudi napisal 560 strani obsegajoč roman **Brezdomci**, ki ga je, potem ko je bil leta 1948 natisnjen, sam tržil po avstrijski Koroški. Leta 1951 je odšel v ZDA in se po doseženem doktoratu iz nemške književnosti ustalil v zvezni državi Connecticut in tam na jezuitski univerzi v Fairfieldu predaval nemško in rusko književnost. Tudi v tem času pa vse do smrti 1995 je poleg strokovnih člankov pisal leposlovje.

Najustreznejšo obliko za izrekanje literarne resnice o svetu je najdeval v pripovedni prozi, romaneskni in novelistični obliki. Pisal je hitro in eruptivno; kakor prostodušno priznava v zgoraj citirani

Evangelizemska
cerkev v
Puconcih

Dom Števana
Küzmiča v
Puconcih

Evangelikianski
spominski steber

Spominsko
obeležje
Spametnost

označitvi svojega pisateljskega postopka, je bolj kot premisleku pripovedne strukture in značajev pripovednih oseb sledil nosilni ideji in jo nemalokrat sila gostobesedno utelesil v pripovedi. V njegovem objavljenem pripovednem opusu, ki ga sestavljajo romani **Brezdomci** (1948), **Vojna in revolucija** (1983, 1990), **Avtobus norcev** (1994) ter novelistični zbirki **Ljudje iz Olšnice** (1973) in **Zgodbe iz zdomstva in še kaj** (1979), je literarno najprepričljivejša novelistična zbirka **Ljudje iz Olšnice**. V njej tematizira vojni čas v Prekmurju in predvsem v Murški Soboti. Že snovno-tematsko osredinjenje na murskosoboško okolje (Olšnica je Bükviču sinonim za Murško Soboto in tudi nekateri zgodovinarji menijo, da je to staro ime zanjo) je novost v dotedanjem literarnem prikazovanju Prekmurja, ki je bilo v slovenski kulturni zavesti prisotno predvsem kot idilična pokrajina dobrih ljudi in njihovih socialnih ter človeških stisk in radosti. Poleg tega pa je Bükvič v tem (malo)mestnem prekmurskem okolju izpostavil judovski motiv, ki je že sicer redek v slovenski književnosti. V Prekmurju, zlasti v Murški Soboti in Lendavi, je namreč do druge svetovne vojne živelo veliko Judov, ki jih je 26. aprila 1944 zadela usoda drugih njihovih

rojakov po Evropi: večino so jih odpeljali v koncentracijsko taborišče Auschwitz. Bükvič v več novelah opisuje njihovo vojno usodo, od ropanja njihovih trgovin na cvetno nedeljo 1941 do preganjanja, sramotenja in internacije. V Murški Soboti danes nanje spominja le še tako imenovano židovsko pokopališče, saj so njihovo imenitno sinagogo leta 1954 porušili.

Tudi na Franka Bükviča v Puconcih ne spominja nobeno spominsko obeležje, pač pa se lahko obiskovalec v kraju seznani z bogatim versko-kulturnim izročilom prekmurskega evangeličanstva, ki mu je konfesionalno pripadal tudi Bükvič. [FJ](#) ➔

Poleg sodobnega **Doma Števana Küzmiča** v neposredni bližini puconске osnovne šole si velja ogledati še prvo zidano **evangeličansko cerkev** v Sloveniji iz leta 1784, **spominsko obeležje Spametnost** na njeni severni strani, kamniti **spominski steber** iz leta 1933, ki obeležuje začetke evangeličanskega bogoslužja v Puconcih, ter zgradbo nekdanje **evangeličanske šole** na južnem robu parka pred evangeličansko cerkvijo.

EDVARD KOCBEK

4

Sveti Jurij ob Ščavnici,
Kocbekov kip in spominska
plošča v spominskem parku

»Moj rojstni kraj Sv. Jurij ob Ščavnici je prav središče prleškega trikotnika Radgona–Ljutomer–Ptuj ... Tod je vodila iz Ptuja rimska cesta proti Blatnemu jezeru, po njej sta hodila brata Ciril in Metod v Rim in nazaj. Pokrajina je zaključena in mehkega obzorja, skoraj zasanjana, ljudje pa družni in šaljivi ... Proti vzhodu odprti nemir je ohranil našo domišljijo in bistrost ...«

V orisu rojstnega kraja in rojakov, ki ga je postavil na začetek svojega avtobiografskega predavanja **Kdo sem?** (1965), je Edvard Kocbek pronicljivo izpostavil nekaj značilnih potez vinorodne prleške pokrajine in njenih prebivalcev. Dve od teh značilnosti, zasanjanost in domišljija, sta odločilno oblikovali njegovo osebnost. Zasanjanost v boljšo človeško družbo in svobodnega človeka v njej je postala vodilo Kocbeka politika, bogata ustvarjalna domišljija je napajala Kocbeka pesnika. Njegov gimnazijski profesor matematike še ni mogel slutiti, da se bosta v njem oba, pesnik in politik, nerazdružljivo prepletla, opazil pa je njegovo večje nagnjenje do besed kot do števil. Brat Jože je v spominih na Edvarda Kocbeka ta gimnazijski utrinek takole opisal: »Matematika se je stalno hotela z njim malo poigravati in mu kvariti odliko. Nekoč mu je profesor matematike pri tabli dejal: 'Ja, Kocbek, je kar v redu, čeprav Prleki niste matematiki. Ste bolj za politiko in pa za leposlovje.'« In res je dijak iz Svetega Jurija po poldrugem desetletju opazno stopil na slovensko kulturno in politično prizorišče in na njem bil neposredno ali posredno prisoten do konca življenja.

Danes je Edvard Kocbek v slovenski zavesti bolj kot pesnik prisoten kot politik. Ne neupravičeno, saj je slovensko predvojno in

povojno politiko vznemirjal in pretresal s svojimi idejami in s svojo pokončno, uporniško držo. A njegova zgodba je tudi zgodba pesnika, pisatelja, esejista, ki je v svojih literarnih delih izrazil eksistencialna in metafizična iskanja sodobnega evropskega človeka in z njimi v sodobno slovensko književnost prispeval nekaj ključnih del.

Kocbekova politična zgodba, ki razodeva vso silovitost in zapletenost slovenskega družbeno-političnega življenja od srede 30. do konca 70. let 20. stoletja, je svojevrstna zgodba upornika, ki se – sledeč svoji osebni odločitvi za dejavno in hkrati moralno odgovorno družbeno bivanje ter viziji boljše človeške družbe in novega slovenstva – ni mogel zadovoljiti »z obstoječim stanjem«. In je tudi

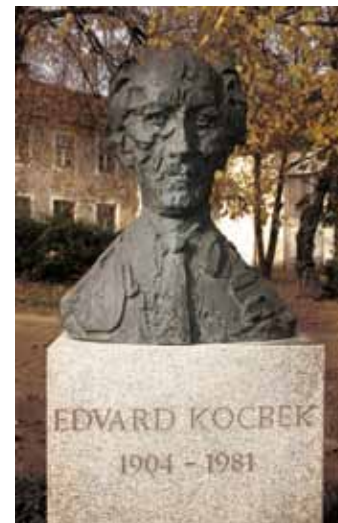
Spominski park v
središču Svetega
Jurija ob Ščavnici

* 27. 9. 1904
SVETI JURIJ
OB ŠČAVNICI
† 3. 11. 1981
LJUBLJANA

zgodba o temninah, ki so se zaradi upornišтва zgrnile nadenj. Tako je bilo že ob njegovem prvem uporniškem dejanju, ko je po poldrugem letu študija teologije demonstrativno izstopil iz bogoslovja, kar je bil njegov »odgovor na krivico, ki se je dogodila v hiši in je niso hoteli popraviti«. Nase je moral vzeti tudi teža tega dejanja – poleg pritiskov lokalne duhovščine še razočaranje v družini, ki ni bila le globoko verna, ampak je bila tudi »poklicno« povezana s Cerkvijo, saj je bil oče mežnar in organist v jurjevski cerkvi in družina je prebivala v tamkajšnji mežnariji. Potem ko je končal študij romanistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani in kot profesor francoščine učiteljeval v Bjelovaru in Varaždinu ter jeseni 1936 začel poučevati na III. državni realni gimnaziji v Ljubljani, je sledil njegov drugi upor, ki je bil že povsem političen: leta 1937 je izšlo njegovo znamenito **Premišljevanje o Španiji**, v katerem je kritično spregovoril o vlogi Cerkve v španski državljanski vojni. Z njim in poznejšo ustanovitvijo revije Dejanje, h kateri je pritegnil liberalnejšo katoliško inteligenco, je zapečatil ločitev duhov v krogu slovenskega katoliškega izobraženstva. Po okupaciji Slovenije leta 1941 se je odločil za »*pošastno mobilizacijo biti*« in za zgodovinski upor: v vrstah krščanskih socialistov se je pridružil Osvobodilni fronti ter leta 1942 odšel v partizane. V partizanskem gibanju je imel več pomembnih funkcij in je v njem ob komunističnem polu zastopal in predstavljal krščanski pol. Vojni čas je preglasil različnost pogledov slovenskih partizanov na narodno-osvobodilni boj in izoblikovanje nove slovenske družbe; po vojni, ko je Komunistična partija Slovenije udejanjila med vojno začeto socialistično revolucijo, pa so te razlike postale za Kocbeka usodne. Ker se ni bil pripravljen odreči svojim pogledom na preoblikovanje družbe in je vztrajal pri stališču, da imajo v tem procesu pravico sodelovati tudi »nepartijci«, zanj ni bilo več prostora med političnimi oblikovalci nove slovenske družbene stvarnosti. Po neusmiljeni oblastniški logiki izbrisovanja tudi za njegovo rojstno hišo, jurjevsko mežnarijo, v Svetem Juriju ni bilo več prostora: leta 1947 so jo organi radgonske občine dali porušiti. O njej danes priča spominska plošča z napisom »Na tem mestu je stala do leta 1947 rojstna hiša Edvarda Kocbeka« in nedaleč od nje ostanki stopnišča, od katerega je vodila kratka potka do vratc v lesenem plotu, ki je obdajal mežnarijo. Ko pa je leta 1951 izšla Kocbekova novelistična zbirka **Strah in pogum**, s katero se je uprl enoznačnemu, črno-belemu leposlovnemu predstavljanju partizanstva, je bil po številnih in organiziranih javnih napadih za

dalj časa izbrisan tudi iz kulturnega življenja. Vanj se je smel vrniti šele po desetih letih, ko mu je ponovno bilo omogočeno objavljanje in je leta 1964 prejel Prešernovo nagrado za pesniško zbirko **Groza**. Marsikdo na njegovem mestu bi se po vsem prestanem zadovoljil s ponujenimi možnostmi, a Kocbeku uporniški duh in moralni čut tega nista dopustila. Ob svoji 70-letnici je spregovoril o najtemnejši senci, ki jo je nekrivo kriv čutil tudi na sebi, o povojnih izvensodnih pobojih. O njih in o naravi slovenskega narodnoosvobodilnega boja je pokončno, čeprav po daljšem oklevanju in po vztrajnem spodbujanju Borisa Pahorja, spregovoril v intervjuju, ki je izšel v Trstu leta 1975 v knjižici Edvard Kocbek, pričevalec našega časa. Tudi tokrat je

moral vzeti nase jezo oblasti, ki se nad njim sicer ni mogla več znesti tako kot pred tem, še zmeraj pa ga je nadzorovala in omalovaževala njegovo delo.

Svojo medvojno in povojno prisotnost v slovenskem času in prostoru, ki ga je sooblikoval, je Kocbek izpisal v znamenitih dnevnikih (npr. **Tovarišija**, **Slovensko poslanstvo**, **Listina**, **Pred viharjem** idr.). Te je razvil v svojstven literarni žanr, v katerem je faktografsko predstavljanje stvarnega dogajanja povezoval s subjektivnim razmislekom le-tega in z literarno imaginacijo. Ti dnevniki, ki jih je sam imenoval pričevanja, so postali svojevrsten literarni »dokument« njegovega

Kocbekov doprinski kip v spominskem parku

Spominska plošča, kjer je do leta 1947 stala Kocbekova rojstna hiša

časa, ki se je zanj po štiri leta trajajoči bolezni iztekel novembra 1981. Deset let po Kocbekovi smrti smo Slovenci zmogli moči za še en upor, iz katerega je nastala samostojna slovenska država. Nedvomno smo del te moči črpali tudi iz njegovega političnega izročila.

A kot že rečeno, življenjska zgodba Edvarda Kocbeka ni le zgodba uporniškega pričevalca viharne in tragičnega slovenskega polstoletja. Je tudi zgodba iskalca in premišljevalca našega časa, ki je v svojih esejih (npr. *Svoboda in nujnost*, 1974, *Krogi navznoter*, 1977, *Sodobni misleci*, 1981) skušal skozi sodobna filozofska spoznanja uzreti eksistencialni in družbeni položaj človeka v sodobnem svetu ter prepoznati vlogo in mesto izobraženca v njem. In je tudi zgodba besednega umetnika, ki je ob pretresljivem osebnem soočenju z zgodovino izpovedal človekovo eksistencialno tragiko in njegovo metafizično razpetost (npr. novelistična zbirka *Strah in pogum*, 1951, pesniške zbirke *Groza*, 1963, *Poročilo*, 1969 in *Žerjavica*, 1974). Kocbekova zgodba je tudi zgodba senzibilnega pesnika zemlje, ki je s svojo prvo pesniško zbirko *Zemlja* (1934) rodno prleško pokrajino umetniško prepričljivo vrisal v slovenski pesniški zemljevid. Lirske podobe rdečih juncev, ki počasi vlečeta voz, bosonogih žena, ki gredo z dela in se med njivami pojoč vzpenjajo v hrib, orača z volovsko vprego in kolačem v naročju, trudnih stiskalcev grozdja idr. so postale in ostale »zaščitna znamka njegovega predvojnega pesnjenja« (Andrej Inkret). Danes so te starožitne podobe sicer nadomestile nove, a »*skoraj zasanjana*« pokrajina »*mehkega obzorja*« ter »*mirna zemlja*«, v kateri »*ni časnosti*« in se je Kocbek iz nje »*dotikal vsega*«, še vzbujata občutja domačnosti, varnosti in gotovosti, s kakršnimi sta navdajali pesnika. FJ ➡

Na Edvarda Kocbeka v samem središču Svetega Jurija spominja **doprni bronasti kip**, ki ga je izdelal kipar Drago Tršar in so ga postavili ob 90-letnici Kocbekovega rojstva. Kip stoji nasproti cerkve in le nekaj metrov stran od mesta, kjer je nekoč stala Kocbekova rojstna hiša. S severne strani zaključuje **jurjevški spominski park**, v katerem sta še spominski obeležji politika dr. Antona Korošca (ta je Kocbeku leta 1928 priskrbel štipendijo za nekajmesečno bivanje v Berlinu) in teologa dr. Vekoslava Grmiča (Kocbek je z njim npr. sodeloval pri ustanavljanju revije Znamenja).

OČIŠČENJE

Samo tako mi bo odleglo
v tej neznosni uri,
če bom naglo stopil
v svojo rojstno vas,
ko se sredi poletja
razvije nad njo nevihta
in se utrga hudourni oblak.
Samo tako mi bo odleglo,
če bom obstal gologlav
in bos in razširjenih rok
in bom sprejemal curke vode.
Že se spuščajo štrenasto
po vsem životu do gležnjev,
me objemajo od vseh strani
in mi zalivajo žejne pore.
Samo nekaj korakov je do hiše,
jaz pa vztrajam pod šibami,
tako dolgo sem čakal nanje,
in blažen hlipam od slasti,
curki dišijo po strelah,
po koreninah in umiti zemlji,
po oblakih iz tetoviranih dežel
in po dečku z vozlom na robcu,
vsi čuti mi poskakujejo
in divjajo, oh, odleglo mi je,
sredi rojstne vasi stojim
mlad, srečen in večen.

BRATKO KREFT

5

Sveti Jurij ob Ščavnici oz. Biserjane, zaenkrat porušena kreftovina, ki jo bodo obnovili

»... naša vas je, kakor da ni s tega sveta. U široki dolini leži, krog in krog pa so hribi in čez nje ne vidiš ničesar drugega kakor sinje, modro nebo. Lepo, zdravo nebo. Zato so naša dekleta tako rdeča, naši kmetje tako veseli in zgovorni. Zakaj na tistih hribih, pod tistim jasnim nebom zori vsako leto vino, sladko, zlato vino, ki nam nudi veselje in utehe. Življenje pa je težko, žalostno ...«

Tako je na začetku kratke zgodbe Vas, natisnjene leta 1929, Bratko Kreft opisal Biserjane. Po spletu »prehodnih okoliščin« je bil sicer rojen v Mariboru, a je otroštvo in mladost preživel v tem majhnem zaselku pod središčem Svetega Jurija. Tu so se on in njegovi bratje v otroških igrah družili tudi s Kocbekovimi fanti, ki so prebivali le nekaj hiš stran na vzpetinici ob župnišču, ter se predajali blagodejnim vtisom prleške pokrajine. A ti vtisi niso mogli preglasiti Kreftovega občutka, da je življenje v tej vasici *»težko, žalostno«*. Ta občutek mu je v študijskih letih že prerasel v hotenje, da nezadovoljive življenjske in družbene razmere razgali z leposlovno besedo in jih skuša izboljšati z družbeno-političnim angažmajem. Na politični ravni je možnost za to uzrl v komunističnem gibanju, ki se mu je pridružil svetovnonazorsko in organizacijsko. Kot leposlovno izrazilo pa je bila njegovi temperamentni, »viharniški« naravi, kot so jo ocenjevalci njegovega dela večkrat imenovali, najbližja dramatika. Že ob koncu mariborske gimnazije je napisal *»tragedijo mladosti v treh slikah« Nemoč* (1924). Dramo, ki izpostavlja konflikt med mladostnim idealizmom in življenjsko resničnostjo, je sam režiral, v njej igral in tudi poskrbel, da je bila uprizorjena na odru Narodnega gledališča Maribor. S takšno praktično popotnico se je lotil študija slavistike in

* 11. 2. 1905

MARIBOR

† 17. 7. 1996

LJUBLJANA

dramaturgije na dunajski univerzi, med poznejšim študijem slavistike in komparativistike na ljubljanski univerzi ter po njem pa se je vključil v slovensko gledališko-dramsko sceno ter jo kot režiser, dramaturg in dramatik vplivno in odmevno sooblikoval več desetletij (v 20. letih je režiral na t. i. delavskih odrih, od 1928 do 1931 je bil režiser in vodja osrednjega Delavskega odra v Ljubljani, od sezone 1930/1931 naprej do vojne režiser in dramaturg v ljubljanskem Narodnem gledališču, od 1946 do 1962 pa režiser in dramaturg v Drami SNG). Njegove najodmevnejše drame – *Celjski grofje* (1932), *Velika puntarija* (1937), *Kreature* (1948) – literarna zgodovina uvršča med osrednja dramska besedila slovenskega socialnega realizma, komedija *Krajnski komedijanti* (1946) pa še danes navdušuje gledališko publiko.

Svoje kritično motrenje družbenih in socialnih razmer ter svoje življenjsko vodilo, da človek z njimi nikoli ne sme biti zadovoljen, je Bratko Kreft literarno izrazil tudi v pripovedni prozi. V krajših predvojnih in povojnih pripovedih, zbranih v knjigah *Povesti iz nedanjenh dni* (1950) ter *Kalvarija za vasjo in druge povesti iz Prlekije* (1961), je upovedil življenjski utrip prleških vasic, kjer je odrasčal, v generacijskem romanu *Človek mrtvih lobanj* (1929) pa je temu pripovednemu svetu dodal še mariborsko družbeno okolje. Kritični

Hiša v Biserjanah, v kateri so nekaj časa stanovali Kreftovi; pogled z gradbišča, kjer je stala rojstna hiša Bratka Krefta

prikaz tega okolja, še zlasti njegove intelektualne srenje, mu je – poleg iskrenih in provokativnih opisov erotičnih in svetovnonazorskih iskanj njegove generacije – nakopal ne le kritiške napade klerikalnih krogov, ampak celo obtožnico zaradi »komunistične propagande, nemoralnosti, žalitve verskih čustev« in zaplembo neprodanih izvodov knjige. Ker pa zaplembne omare državnega tožilstva niso bile dovolj trdne pred zanimanjem uslužbencev za roman, je Kreftovo knjigo po treh desetletjih doletela usoda Cankarjeve Erotike: oblasti so jo dale sežgati. Seveda to ni bil razlog, da poznejših večjih pripovedniških načrtov ni v celoti izkoristil in da so bili npr. iz romana o Ljubljani, ki bi nosil naslov **Mesto ob kanalu**, objavljeni le »udarnejši« odlomki. Razlog za to je bilo njegovo intenzivno gledališko-dramsko ustvarjanje, ki je prav v 30. letih doseglo svoj prvi umetniški vrh.

A Bratko Kreft ni bil samo literarni ustvarjalec. V njegovi ustvarjalni osebnosti so se posrečeno zlili potenciali literarnega »praktika« in literarnega »teoretika« in je uspešno deloval tudi na literarno-kritičnem, publicističnem in literarnozgodovinskem področju. Kot literarni zgodovinar se je po doktoratu na ljubljanski univerzi (1939) posvečal preučevanju ruske književnosti (zlasti Dostojevskega in Puškina), Shakespeara in nekaterih vidnih evropskih dramatikov s konca 19. in iz prvih desetletij 20. stoletja (npr. Strindberga, Brechta, Krleža idr.). Tako je, potem ko se je njegova življenjska pot 17. julija 1996 zaključila, slovenski književni kulturi zapustil ne le nekaj odmevnih dramskih del in režij, ampak tudi vrsto pronicljivih literarnih študij.

FJ ➡

.....
Do prleških Aten, kakor popularno pravijo Svetemu Juriju (od tam in iz okolice res izhaja vrsta vidnih slovenskih javnih osebnosti), se danes pride dokaj hitro in enostavno, saj je pri odcepu za Sveti Jurij treba samo zaviti z avtoceste in slediti cestnim označbam. A prav **Kreftova domačija**, v kateri je bil zasidran rod Bratkovih staršev in starih staršev, je pri gradnji pomurske avtoceste plačala visok davek: gradbeni stroji so tako razmajali njene temelje in stene, da so jo leta 2010 zaradi varnosti morali porušiti. Vendar sorodniki že načrtujejo postavitev nove hiše na istem mestu, v katero nameravajo vgraditi nekaj značilnih elementov stare hiše in tudi spominsko ploščo, ki je nekdaj spominjala na Bratka Krefta.
.....

LOJZ KRAIGHER

6

Sveta Trojica v Slovenskih goricah, hiša, v kateri je živel sedem let

* 22. 4. 1877
POSTOJNA
† 25. 2. 1959
LJUBLJANA

Pisatelj in dramatik Lojz Kraigher je bil med letoma 1907 in 1914 okrajni zdravnik v trgu Sveta Trojica pri Lenartu v Slovenskih goricah, kjer je bil Ivan Cankar pri njem v gosteh več kot pol leta 1910/11. Tu je Cankar napisal dramo *Lepa Vida* in predaval o slovenski literaturi. Kraigherju so se v Trojici rodili otroci – leta 1908 pravnik in narodni heroj Vito Kraigher, leta 1909 publicist in urednik Uroš Kraigher ter leta 1914 politik Boris Kraigher. Leta 1912 se je tukaj rodil tudi njihov bratanec (po materi) Ivo Brnčič, literarni kritik, pisatelj in esejist. Na hiši sredi trga je spominska plošča.

Lojz Kraigher je po maturi v Ljubljani na Dunaju študiral medicino, leta 1903 je bil promoviran. Kot študent se je seznanil z Otonom Župančičem in začel prijateljevati z Ivanom Cankarjem. Bil je zdravnik v Bovcu, posebej pa je pomembno njegovo trojiško službovanje, kjer ga je živo zanimal problem narodno ogrožene Štajerske. Iz Trojice je prišel za mestnega zdravnika v Ljubljano. V Münchnu je 1922/23 študiral še stomatologijo in bil zobozdravnik v Gorici do leta 1929, potem pa še v Ljubljani. Kot navdušen socialist je sodeloval z Osvobodilno fronto. Doma na Beethovnovi ulici je na skrivaj zdravil ilegalce in bil zato interniran v Dachau. Po vojni je bil bibliotekar osrednje medicinske knjižnice, urejal je *Zdravstveni vestnik*, predvsem pa se je posvečal literaturi in intenzivnemu ukvarjanju s Cankarjevim življenjem in delom.

V Slovenske gorice je postavljena Kraigherjeva proza **Rimska procesija**, ki razčlenja čustva preprostega dekleta: ko zaupljivo pride na ljubezenski sestanek k Sv. Trojici na pobožno romanje, jo skuša sin trškega magnata mesarja zapeljati in onesrečiti. Kmečkega človeka Kraigher ni opisoval, lotil pa se je romana o družabnem življenju in

političnih razmerah slovenskogoriškega trga. Prožno delo **Kontrolor Škrobar**, ki je nastajalo od 1910, se je od prvotno zamišljene erotične novele razraslo v zajeten politični roman in leta 1913 izšlo v dveh delih. Dogaja se med uradniki in obrtniki v trgih Sv. Lenart in Sv. Trojica. Cankar je med svojim bivanjem pri Kraigherju v Slovenskih goricah prebiral rokopis, kaj malega popravil, a ni posegal v tekst. Valovita pokrajina s polji, hostami in vinogradi se je izrazito vtisnila v ta roman. Kraigher je podajal naturalistično polnokrvno, psihološko zanimivo postavo uživača, slabiča, zlasti pa rezko in trpko podobo političnih razmer v Slovenskih goricah pred prvo vojno. Kraigher je Škrobarja upodobil po Ožboltu Ilaunigu (1876–1945), sodniku

Pogled iz hiše na cerkev sv. Trojice

Spominska plošča na hiši v Sveti Trojici

pri Lenartu, avtorju v tistih krajih najpopularnejše povesti *Črni križ* pri Hrastovcu. Kontrolor Škrobar malce spominja na nekatera Cankarjeva dela. Človeško usodo tega svojega prijatelja pa je Kraigher esejistično upodobil v **Umetnikovi trilogiji**, ciklu treh dram. MFH ➡

FRANCE FORSTNERIČ

7

Pobrežje pri Ptuj, rojstna hiša,
kjer je preživel otroštvo

»Nikjer na svetu ni tako dolge vasi, kot je tvoja, babica ...«

Tako je pesnik in pisatelj France Forstnerič v zbirki za otroke **Bela murva** zapisal o svoji ravninsko razpotegnjeni rojstni vasi, Pobrežju pri Ptuj. Bil je prvorojenec med sedmimi otroki matere dninarice in očeta železničarja. Tam blizu, v Vidmu pri Ptuj, je tudi njegov zadnji dom. Pod Haložami in blizu njegove **Drave življenja**. Tako je bil poimenovan izbor njegove poezije iz leta 1993.

Po junaku njegovega proznega dela za otroke **Srakač** (1970) so njegovi rojaki poimenovali kulturno-turistično pot po občini Videm, med kraji Forstneričeve mladosti, med vsemi hišami njegove dolge vasi, med tolmoni, mrtvicami, Dravo, ptiči, peskom, prodrom, nebom – temi (o)snovnimi sestavinami njegove poezije. Enkrat na leto gredo pohodniki po *Srakačevi poti*, učenci videmske šole recitirajo njegove verze pred vsako od hiš, kjer se je Forstneričem rodil prvi, drugi, tretji, četrti, peti, šesti ... otrok. Šele sedmi se je rodil v porodnišnici. Svojo hišo – v Turnišču pri Ptuj, v Sodnicah – pa so imeli šele, ko je bil France že gimnazijec, jetičen in obremenjen, kot so bili obremenjeni prvorojenci iz tistih krajev.

Ko se haloška cesta prvič desno od mostu čez Dravinjo vzpne nad Vidmom ob cerkvici sv. Janža iz 11. stoletja na Dravinjski vrh, se sredi vinogradov in redko posejanih kmetij in počitniških hišic pokaže Ljubstava. Vas z magičnim imenom je ključni literarni topos Forstneričeve poezije. Celotno zbirko, izšlo leta 1981, ji je posvetil. Kritič in pesnik Peter Kolšek je **Ljubstavo** označil kot »eno od najvišjih razglednih točk povojne slovenske lirike«. A na haloškem griču pred tablo Ljubstava se izkaže, kako daleč od idiličnega rustikalnega

domaćijstva je njegova poezija. Kot tisti asfalt sredi med vinogradi in zidanicami, ki se nikakor ne prilega Ljubstavi iz Forstneričeve poezije, »daleč in v blatu«. Ni maral, da so Ljubstavo brali in razumeli domačijsko, da so jo »etnologizirali«.

Forstneričevo poezijo najbolj začutiš blizu njegovega rodne Pobrežja, Vidma in Šturmovcev, kjer so še vedno rečne loke z belimi vrbami in malo više topoli, brest, jeseni, vsa ta čudna sloka drevesa njegove mladosti, ki so sposobna živeti v vodi. Tam so tudi rokavi Drave, z izpranim belim prodrom, kjer voda prelaga prodišča in peščene nasipe, kakor se ji zljubi. Mehke Haloze nad poljem (»griči, ki jih sonce obli«, piše v pesmi **Nostalgčni prolog** iz cikla **Drava**, 1962) se ponujajo pohodnikom s svojo turistično potjo, ki vodi od Dravinjskega do Majškega vrha, mimo Forstneričeve počitniške hišice na Majškem vrhu 8, kamor se je pogosto osamil pred mestom v dolini. Označena je z dvema brezama, ki ju je sam posadil.

Francetu Piberniku je Forstnerič v knjigi epistol **Med tradicijo in modernizmom** leta 1978 zapisal: »... *pokrajina mi pomeni pri pesnikovanju isto kot kipurju snov, material* ...«. Drava kot vsa pesnikova »rodna pokrajina« je le ena sestavina, ne več ne manj vredna kot mnoge druge prvine, recimo pesnikova osebna metafizika, njegova »nazorska« naravnost, njegova spoznavna informiranost, njegova socialna »doktrina«. Dediščina davne zraščnosti živega bitja s svojim naravnim okoljem je zanj bistvena. »Prve vreze v našo notranjo zrast je naredila snov našega otroštva,« pravi. Taka snov je zanj prst Dravskega polja, njeni sokovi, njene bilke, njeni vetrovi vseh okusov in vonjev, njeni

Pesnikov
nagrobnik

zvoki in barve, dravski pesek. Prvo zbirko *Zelena ječa* (1961) so mu spregledali in označevali za »izmučeni, že večkrat preigrani štajerski rokav intimizma«. Edino pesnica Ada Škerl z osebno izkušnjo pesniške izločenosti mu je spodbudno napisala v kritiki: »Rodil se je pesnik onkraj Save.«

»*Drava je moja poetična ekologija. Ima jo vsak pesnik. Mestni mestno, močvirski močvirsko, obmorski morsko. Mora jo imeti, ker so se snovi naše pokrajine že zdavnaj ugnezdile v besede. Besede imajo okus po pokrajini.*« MFH ➡

Forstneričeva hiša na Majskem vrhu

Kažipot v Ljubstavo

.....
Srakačeva pot je nastala po zgledu Potrčeve poti in drugih pisateljskih poti po Sloveniji. Pot vodi med Pobrežjem in **naravnim parkom Šturmovci**. Začne se pri eni od domačij, kjer so bili Forstneričevi najemniki v eni sobi, ne pri rojstni hiši, ker je bila ta porušena. Domačija se imenuje **Primožičeva hiša** in prav to občina Videm sedaj odkupuje, da bi jo spremenili v kulturnozgodovinski in etnološki spomenik. Pot se nadaljuje mimo nekdanjega Gečevega mlina, ki ga je poganjala Studenčnica, vodi mimo Drevenškovih na Gmajni, kjer so se otroci veliko igrali. Proti naravnemu parku Šturmovci so se večkrat odpravili nagajat svojim vrstnikom, rekoč: »*Gremo na jegjede po srakačel*!« Srakač je v narečju sračji mladič. Pot se nadaljuje mimo Martinekovega tunfa, tolmunca s stoječo vodo, ki ne presahne. Pri ribogojnici Hrga je čas za počitek na Srakačevi poti, ki se konča na naravoslovni učni poti v Šturmovcih.

IVAN POTRČ

8

Štuki pri Ptuj, rojstna hiša

* 1. 1. 1913
ŠTUKI PRI
PTUJU
† 12. 6. 1993
LJUBLJANA

Ivan Potrč se je v resnici rodil na silvestrovo 1912. Njegovo šolanje na ptujski gimnaziji je pretrgala izključitev leta 1934 in zapor zaradi komunističnega delovanja. Po nekaj letih brezposelnosti je postal novinar mariborskega Večernika in se poročil s Kraševko, tudi pisateljico Branko Jurca, ki je slovela po tem, da je v tistih letih preplavala Dravo. Tako je vsaj povedala pisateljici Kristini Brenkovi, ki se je v Mariboru šolala za nuno pri šolskih sestrah. Leta 1940 je bil Potrč vpoklican v vojsko, ob razpadu Jugoslavije pa je pobegnil iz Makedonije, bil ilegalec v Rušah, kjer je živel, pa v Mariboru in na Ptuj. Odpeljali so ga v taborišče Mauthausen, a je bil leta 1942 izpuščen; tudi po tem je bil ilegalec, zlasti na osvobojenem ozemlju, a nenehno pod sumom sodelovanja z gestapom. Po vojni je spet novinaril, bil urednik Ljudskega poročevalca, sourednik beograjske Borbe, od leta 1947 pa skoraj do upokojitve urednik Mladinske knjige ter literarni mentor, pa tudi kritik in cenzor. V poznih letih je živel med Fieso na obali, kjer je imel tik nad počitniškim domom rudarjev hišico in od koder se je v lepem vremenu krasno videl Trst, in ljubljansko Resljevo. Potrč je bil nesporno eden najbolj komunikativnih slovenskih pisateljev, z Branko Jurca sta obredla vse šole Ptuja, Slovenskih gor, Halož, pa tudi vso preostalo Slovenijo.

A močnejše od teh zunanjih dejstev je Potrča zaznamoval polgrun-tarski kmečki rod iz Slovenskih gor. Svoji družini v Štukih se je zaradi svoje brezkompromisne komunistične usmeritve, ki je v kmetstvu vide-la eno od negativitet življenja in razvoja, za nekaj časa celo odpovedal. S podobno mladostniško vehemenco se je odpovedal tudi krščanstvu, saj ga je prav tako povezoval z istim »izkoriščevalskim razredom«, proti kateremu se je boril, čeprav je bila materina želja, da bi postal duhovnik.

Potrčev izpovedni eros, strast do ljudi iz njegovih krajev, neizprosno brskanje za resnico, ga je nenehno sililo v konflikt z uradnim administrativnim socializmom, šolskim marksizmom in samoupravljanjem. Že 1937 je izšla njegova zolajevsko-gorkijevska povest *Sin*. Polno povojnega navdušenja in nove pravičnosti za »siromačke« najdemo v *Svetu na Kajžarju* (1947), vmes so izhajale mladinske po-vesti o partizanih. A Potrč ne bi bil Potrč, če bi kljub političnemu angažmaju in na videz popolni podpori partiji ne videl druge stra-ni: če je v predvojnih delih neizprosno odklanjal gruntarstvo ter se zavzemal za podeželski lumpenproletariat, ki ga je srečeval v svojih Slovenskih gor, Haložah, ga je po vojni, v stalinistično nasilnih preobrazbah skušal razumeti ter se po logiki pravičnosti in resnice postaviti na njegovo stran. Najbolj to upovedujejo njegove tri drame o *Kreflih*, kronika njegove družine – od navideznega vzpo-na do nasilnega propada. Še bolj je ta problem zaostrial v romanu *Na kmetih*, ki med njegovimi deli najbolj avtentično razgalja kritične, žgoče povojne razmere na štajerskem podeželju. Deset let svojega poznega življenja je posvetil romanu *Tesnoba* (1991)

o »*prekletem življenju v solzni dolini*«, kakor se je sam izrazil.

Potrč štajerskega človeka v svoji literaturi secira, a drugače kot Ingolič. Postavlja ga v najtežje življenjske situacije in brezizhodnost. Potrčev Goričanec ni idiličen, kakor so Kociprov ali Krivčev, Ingo-ličev, nikakor ni domačijski. Življenje je »*nesmilečno*«, kakor je za-pisal v svoji narečni maniri, »*svet na Kajžarju*« je trd, a nikoli ni brez vere v življenje. »*Človek se velikokrat pobere, prekleje svet in se pobere*,« je zapisal v zadnjem romanu *Tesnoba*, ki je obračun s samim sabo. MFH ➡

Rojstna hiša v
Štukih

Kot vidimo v hiši na Štukih, je bila za njegovo družjenje s peresom kriva dedkova omara na babičinem gruntu, kjer se je srečal s knjigo, ko še ni znal brati. Pohodi po poti Ivana Potrča in Matije Murka so že tradicionalni. Na rojstni hiši v Štukih je društvo za tretje življenjsko obdobje, Zreli vedež s Ptuja, odkrilo spominsko ploščo.

ANTON INGOLIČ

9

Spodnja Polskava, rojstna hiša
s spominsko tablo

* 5. 1. 1907
SPODNJA
POLSKAVA
† 11. 3. 1992
LJUBLJANA

Spodnja Polskava je razpotegnjena, strnjena ravninska vas na robu Dravskega polja in Pohorja, blizu Slovenske Bistrice in železniške postaje Pragersko. Tam stojita rojstna hiša Antona Ingoliča in osnovna šola, poimenovana po njem. Vsa prenovljena je hiša in niti nekdanjih gabaritov ni mogoče več slutiti. Tudi znanja o Ingoliču je med naključnimi mimoidočimi malo. Včasih je bila Ingoličeva rojstna hiša na Polskavi »tista z najlepšo ograjo« – mrežasto s kamnitimi stebri, danes stoji skromna med nakinčanimi novogradnjami in ozaljšanimi arhitekturnimi starkami. Hiša ima prizidano gospodarsko poslopje, kjer je Antonov oče mizaril. Čeprav sin ni šel po njegovih stopinjah, se je oddolžil svojim mizarskim prednikom z romanom **Matevž Visočnik**, svoji vasi pa z romanom **Soseska**.

Trinajst otrok se je rodilo v Ingoličevi kmečko-obrtniški družini, mati je bila šivilja. Anton je gimnazijo – realko – obiskoval v Mariboru, se leto dni šolal kot visokošolec v Parizu, na Sorboni, nato diplomiral slavistiko v Ljubljani in bil profesor na ptujski gimnaziji. Med drugo svetovno vojno so ga z družino izgnali v Srbijo. Po vojni je bil profesor na gimnaziji na Ptuj – v izrazito dinamičnem okolju. Ptujsko polje in Haloze je prvi literariziral, to je bil novi topos v slovenski literaturi. Štajerski »genius loci«, kočarji, kmetje, viničarji, splavarji, obrtniki, tekstilni delavci, splavarji, rudarji in izseljenci so akterji njegovega čistega elementarnega pripovedništva.

Posebno popisano in še danes med Ptujčani in Haložani živo je Ingoličevo ptujsko obdobje. O njem obstaja monografija Ingoličeva ptujstva leta, ki prinaša mnoge zanimive drobce iz njegove biografije. S slikarjem Francetom Miheličem sta v tistih skupnih ptujskih letih zahajala v Haloze, kjer je France slikal, Anton pa si je zapisoval

pogovore z viničarji. Sicer pa je bila to Ingoličeva znana metoda in literarna predpriprava. Tudi za roman **Na splavih** je potoval na splavih do Vukovarja.

V letih pred drugo svetovno vojno je bila na Ptuj zbrana zanimiva družčina kulturnikov na tamkajšnji gimnaziji. Prišli so režiser Fran Žižek iz Ljubljane, pesnik Božo Vodušek iz Slovenskih goric, s Štukov pa dijak Ivan Potrč. Najbolj pa se je Ingolič na gimnaziji zblizal z dr. Franjem Žgečem in dr. Stankom Cajnkarnjem. Posebej se je zblizal tudi z dijaki, zbranimi v literarni družini Oton Župančič, ki je izdajala glasilo Rast, v katerem je objavljala tudi Ivan Potrč. Ingolič je bil njegov profesor slovenščine. Mladenič je takoj vzbudil njegovo

pozornost. Kot je dejal nekje: »... ne samo zaradi zrele, poglobljene vsebine, ampak samosvojega, nekam krčevitega in živčno raztrganega jezika, ki pa je bil malce skregan s slovnico ...«

Po ptujski profesuri je bil leta 1946 premeščen v Maribor, leta 1955 pa v Ljubljano. Akademik je bil od leta 1981. Pokopan je v Zgornji Polskavi.

Tematski razpon njegove proze je izredno razgiban, fabuliranje pa veristično – od štajerske lokalne tematike v romanih **Soseska**, **Lukarji**, **Na splavih**, **Matevž Visočnik**, **Vinski vrh**, do Koroške (**Ugasla dolina**), urbanih tem (**Stavka**, **Gimnazijka**), do izseljencev (trilogija **Domovina v srcu**), pa v 70. letih sprehoda v zgodovino (**Pradedje**, **Gorele so grmade**). V avtobiografiji **Moje pisateljstvo** je obsežno orisal svoj literarni razvoj. Bil je eden prvih pisateljev s strastnim in vdanim bralskim občinstvom. MFH ➔

Ingoličeva
rojstna hiša

Osnovna šola v
Spodnji Polskavi

10

STANKO MAJCEN

Maribor, rojstna hiša na Kersnikovi ulici 3, hiša na Poljančevi ulici 7 pod Kalvarijo, kjer je živel zadnja leta svojega življenja

* 29. 10. 1888

MARIBOR

† 17. 12. 1970

MARIBOR

Ena bolj grenkih slovenskih pisateljskih političnih in življenjskih usod je tista Stanka Majcna, pesnika, prozaista, dramatika, esejista, pa tudi pravnika, visokega državnega uradnika, okrajnega glavarja Maribora, šefa kabineta ministrstva za socialno politiko v Beogradu, šefa kabineta notranjega ministra. Leta 1935 je bil ob banu dr. Marku Natlačnu imenovan za podbana Dravske banovine. Od šestih let podbanovanja je v arhivih komaj najti sled njegove roke. Leta 1945 so ga upokojili. Do smrti je živel v notranjem izgnanstvu in se povsem posvetil literaturi. »Sto let samote« je ob pisateljevi stoletnici 1988 na simpoziju v Mariboru, ki sta ga organizirali Slovenska matica in mariborska podružnica Društva slovenskih pisateljev, označil Majceno pozicijo njegov raziskovalec Goran Schmidt.

Rojen je bil v Mariboru v hiši v današnji Kersnikovi 3, tik ob tisti, v kateri je živel olimpijec in odvetnik Leon Štukelj. Zelena hiša s tablam podjetij ob vhodu ne nosi niti sledu slavnega prednika. Oče Gabriel Majcen je bil profesor mariborskega učiteljskega, rojen pri Mariji Snežni v Slovenskih goricah, kraju Stankovega otroštva in končnega počitka. Leta 1970 je bil tih pogreb na idiličnem pokopališču na Zgornji Velki, kakor so Marijo Snežno razkrstili. V javnosti je Majcnov pogreb utonil v hrupnem pogrebu Staneta Severja, ki je ravno takrat umrl na odru na Ribnici na Pohorju. Neverjetno naključje: kritika je Severja prvič opazila kot vaškega norčka Naca v Majcnovi drami **Matere** aprila 1945. Od drugih Majcnovih dram sta bili do danes na slovenskih odrih uprizorjeni samo še **Kasija** in **Apokalipsa**.

Leta 1915 je na Dunaju promoviral pravo. Prvo črtico **Stari mlinar** je napisal desetletje prej in jo objavil v Našem domu. Z ženo Klaro in s sinom je med letoma 1928 in 1935 živel v Beogradu. Do leta 1948 je

potem bival v Ljubljani, v hiši v Gradišču 8a z vhodom za ljubljansko Dramo. Edinec Fedor, ki je po prigovarjanju matere spomladi 1945 vstopil v vrste jugoslovanske kraljeve vojske, je bil likvidiran ob koncu vojne, kar je njegova starša zaznamovalo do konca življenja. Stanka Majcna so po vojni odstranili iz javnega in kulturnega življenja kot »notranjega sovražnika« in ga izselili iz ljubljanskega stanovanja. Vendar Majcen že decembra leta 1943 ni podpisal »Zgodovinske protikomunistične spomenice predstavnikov vseh slojev in stanov slovenskega ljudstva«, ki jo je iniciral ljubljanski župan, šef pokrajinske uprave in poveljnik slovenskih domobrancev Leon Rupnik. Znano je tudi, da je v vladni palači pričakal voditelja partizanske vlade

Borisa Kidriča in mu pravno korektno predal posle javne uprave, češ da mora opravljati nekatere svoje funkcije naprej, tudi ob revolucionarnem prevratu.

Z ženo se je zatekel k sestri v Maribor, v hišo svojih staršev pod Kalvarijo. V revščini se je žena zaposlila kot blagajničarka na Odpadu, sam pa je na tržnici prodajal povrtnino z domačega vrta. V popolni osami je začela nastajati osebnoizpovedna lirika, njegova literarna dela pa so objavljali le v argentinskem emigrantskem tisku pod psevdonimom Fran Zore. Tudi njegove drame so po vojni uprizarjali le v Buenos Airesu. Domača kulturna javnost ga je odkrila po zaslugi literarne zgodovinarke dr. Marje Boršnik, ki se je lepega dne pojavila v hiši pod Kalvarijo. Uredila je dve knjigi njegovega izbranega dela, ki sta pri Založbi Obzorja v Mariboru izšli leta 1967, v Majcnovih poznih letih. Na njegovo željo so ga pokopali pri Mariji Snežni v

Rojstna hiša na Kersnikovi ulici v Mariboru

Hiša na Poljančevi pod Kalvarijo, kamor je bil pregnan po vojni

Slovenskih goricah. Ta idilični kraj s pokopališčem in z dominantno cerkvico, zraslo s hribom in obdano z mehкими slovenskogoriškimi griči, je ena najbolj literarno mamljivih lokacij, pravi literarni sveti kraj štajerskih pisateljev, saj sta ga literarizirala tudi pisatelja Tone Partljič (Pri Mariji Snežni zvoni) in Drago Jančar (Smrt pri Mariji Snežni). Majcnova pozna leta – ena najpretrsljivejših, polnih tesnobe, brezizhodnosti, zapuščenosti, strahu, ogroženosti, osamljenosti in ponižanosti – so popisana tudi v kratkem Partljičevem romanu Starec za plotom.

Leta 1988 sta mariborska podružnica Društva slovenskih pisateljev in mariborska škofija na hiši na Poljančevi ulici 7 odkrila spominsko ploščo dr. Stanku Majcnu. Pobudnici sta bili že leta 1973 Alenka Glazer in Mira Medved iz mariborskega slavističnega društva. Aktiv komunistov mariborskih kulturnih delavcev je takrat začel gonjo proti temu dejanju, časopisi so pisali o »spomeniku sovražniku naroda«. Plošča je petnajst let čakala na odkritje in politično otoplitev. Danes je hiša lepo urejena in pripada mariborski škofiji.

Stanko Majcen je leta 1970 v dolgoletni skrivni korespondenci daljnemu prijatelju Zorku Simčiču v Argentino zapisal: »V domovini načelno ne silim v tisk, bo pač počakalo na mojo smrt in na boljše čase ... Pesmi in drame, v kolikor bodo prišle v Vaše (Zorka Simčiča, op. p.) roke, ne smejo biti objavljene pod mojim imenom, tako sem bil opozorjen ...«

Urednici izbranega dela dr. Marji Boršnikovi pa je v pismu 1963 okarakteriziral Maribor kot »mesto čebulja, česna, svinjine, kuretine in masti«. MFH ➡

Maribor do danes nima Majcnove ulice in še zmeraj se ob njegovem grobu vrstijo predvsem njegovi ideološko bližnji pisateljski kolegi. **Majcnov grob** nosi še eno ploščo ob robu z besedilom: »Tihemu, zvestemu, samotnemu. Tvoji iz izgnanstva. 16. XII.1998.« Na spomeniku so vklesani Majcnovi verzi iz pesmi **Smrt v polju: »In ko spet bukke zagore in kadar spet gabri zažare, bodo iz mene žareli ...«** V jeseni zares žarijo z okoliških gričev. Splača se povzpeti na Sladki vrh in od tam po vijugasti cesti čez griče k **Mariji Snežni** in na hribovsko pokopališče, najbližje nebu.

BERTA BOJETU

II

Maribor, Roška ulica 12 na Teznem

* 8. 2. 1946

MARIBOR

† 16. 3. 1997

LJUBLJANA

Polno ime pisateljice Berte Bojetu ob njenem rojstvu je bilo Jozefina Berta Ana Dada Bojetu Boeta. Imela je težavno otroštvo na Roški 12 na Teznem, v dedkovi hiši, ki so jo med bombardiranjem napol porušili Angloameričani; hiše danes ni več. Mariborski čas političnega nasilja in povojnih travm je vplival na deklco, ki je bila spočeta očetu Imanuelu in mami Berti v Trstu. Usedline teh travmatičnih izkušenj zasledimo zlasti v njenih proznih delih **Filio ni doma** in **Ptičja hiša**. Pri Bertinih osmih mesecih so mamo Berto Oberčkal zaprli kot politično jetnico, leto dni je bila v Begunjah. Z mamo se je Berta med drugim preselila v Borovnico, kjer se je njena mati drugič poročila. Od tam je deklca pri štirinajstih letih pobegnila od doma nazaj v Maribor. Vpisala se je na učiteljsko, bila brezdomka, si služila kruh pri frančiškanih, za čiščenje cerkve je dobila belo kavo in kruh.

Pri Sv. Ani v Slovenskih goricah, kjer je poučevala, se je 19-letna poročila z Viktorjem Trbovškom, poznejšim ravnateljem Osnovne šole Vladka Majhna. Rodila se jima je hči Apolonija. Berta je pobegnila tudi iz Slovenskih goric, tokrat v Ljubljano, in se vpisala na Akademijo za gledališče, radio, film in televizijo. Leta 1972 je spoznala Zmaga Jelinčiča. Skupaj sta bila leto dni. Rodil se jima je sin Klemen. Z njim je med drugim živela v Borovnici pri mami. Pozneje so se, kot pripoveduje Klemen Jelinčič Boeta, »milijonkrat selili« po Ljubljani – iz Šiške na Žabjak, na Sodno ulico, pa na Frankopansko.

Petnajst let je igrala v ljubljanskem lutkovnem gledališču in bila ena izmed ustanoviteljic Koreodrame. Za vlogo Agate Schwarzkobler v istoimenski drami je leta 1986 prejela nagrado Boršnikovega srečanja. Izdala je dve zbirki pesmi. **Žabon** je izšel 1979, **Besede iz hiše Karlstein** pa 1988. Prozni prvenec Berte Bojetu **Filio ni doma**

(1990) je inovativno in pretresljivo besedilo v slovenskem literarnem prostoru. Boris A. Novak in Aleš Debeljak sta že v rokopisu prepoznala silen čustven naboj njenega pripovedništva. Nekateri literarni kritiki so bili takrat za avtorčin sicer jezikovno dodelan slog in močno simbolno govorico skorajda gluhi. Njen najbolj znani roman **Ptičja hiša** je izšel leta 1995 in bil leto pozneje nagrajen z nagrado kresnik.

Bertina literatura tiplje v negotovi prostor med moškim in žensko, opisujoč polasčanje in strast, radost in bolečino. Njen **Žabon** ostaja nepresegljiv primer drzne erotične poezije, vzorna »ženska pisava«, v knjigi **Filio ni doma** pa sijajno literarizira totalitarno družbeno mašinerijo. V polni meri pride do izraza nevarna zveza med seksualnostjo in oblastjo, do kraja je prignana človeška obsedenost z ustvarjanjem razlik po spolu in socialnem položaju – upovedana bolečina žrtve in brezkompromisna nadutost gospodarja sta tako intenzivni kot dolgo nikjer v tukajšnji literaturi. Soočena s posebno, pa hkrati nadvse univerzalno podobo sveta nam avtorica razkriva žensko muko in bolečino, a tudi up in vztrajanje. Bertin otok represije in srhljivosti vseh vrst, ločitev, nasilja, bolečine, je eden najizvirnejših in najsugestivnejših toposov sodobne slovenske literature. Pokopana je na judovskem delu pokopališča Žale v Ljubljani. MFH ➡

Naslovna stran romana *Ptičja hiša* (oblikovalec Matjaž Vipotnik)

V prostorih **Društva slovenskih pisateljev** v Ljubljani so 19. marca 2007 obeležili spomin na igralko, pesnico in pisateljico Berto Bojetu. Literarni večer je bil posvečen 10. obletnici smrti »ženske z ozemljeno izkušnjo, širokimi razgledi in posebno občutljivostjo. Berta Bojetu je nosila v sebi toplino, svetlobo, odkritosrčnost in velikodušnost,« kot je dejal pesnik in prevajalec Boris A. Novak. V **Sinagogi** v Mariboru pa načrtujejo drugi znanstveni simpozij ob njenem literarnem ustvarjanju in sicer ob 20-letnici njene smrti leta 2017. Takrat ji bodo odkrili tudi **spominsko ploščo**. Tudi v hiši v Borovnici, kjer je danes Knjižnica dr. Marje Boršnikove, je za Berto Bojetu ostala dragocena sled. V Mariboru, v podhodu pod Titovim mostom, je bil dolga leta lorcovski grafit, eden prvih grafitov v mestu, posvečen Berti Bojetu – »Zeleno, ki te ljubim zeleno.«

JANKO GLAZER

12

Ruše pri Mariboru, rojstna hiša
na Glazerjevi ulici 37

* 21. 3. 1893

RUŠE

† 2. 2. 1975

RUŠE

Domačija pesnika, literarnega zgodovinarja, književnega kritika, bibliografa, bibliotekarja in urednika Janka Glazerja leži ob vznožju Pohorja. A Glazerjeva ulica v Rušah, kjer na številki 37 najdemo njegovo domačijo, se ne imenuje po Janku Glazerju, temveč po njegovem sinu Matiji, ki je padel med vojno. Njegova hči, pesnica in literarna zgodovinarica Alenka Glazer, še danes živi v Rušah. A ne v očetovi domačiji.

Glazer je po krivem ostajal vseskozi v literarni senci. Prva zbirka **Pohorske poti** (1919) je izšla v času Župančičevega pesniškega prvenstva, druga **Čas-kovač** (1929) v razburkanem obdobju slogovnih premen v slovenski literaturi, tretja **Ob jesenskem ekvinokciju** (1946) pa v času neposredno po minuli vojski, ko je prevladovalo spodbudno pesništvo. Pesnik Glazer je bil vsakič prikrajšan za neposredno in odkrito priznanje. Njegovi mirni, introvertirani poeziji je začela rasti cena šele ob velikem preobratu k intimističnemu pesništvu v petdesetih letih. Navsezadnje lahko odkrivamo neke globlje povezave v tem, da so v letu izida Glazerjevih **Pesmi in napisov** izšle tudi **Pesmi štirih**.

Glazer je ob svoji petinsedemdesetletnici sam uredil izbor svojih pesmi in mu dal pomenljiv naslov **Pohorje**. Zanj je dom najgloblja skrivnost, je velika metafora življenja. Čudno, bibliotekar in bibliofil, književnik in ravnatelj, pa tolikšna navezanost na zemljo in njena čuda. Pohorske bukve, jelovje, borovje, frate in planje, ciproš, arnika in šota, vse to je Glazer hkrati občutil, razumel in ljubil. Zato so frate, vsekane v gozdove, mogle v njem zbuditi podoba rane, ciproš je mogel zakrvaveti. Posekan gozd ga je kot podoba rane mladosti spremljal vse življenje; posekan gozd, frata, zarasla s ciprošem, je trpka bolečina ob mrtvem sinu (v pesmi **Ciproš**). Prva kitica se glasi:

»*Ko ciproš zacveti, / so naše frate rdeče: / tako iz rane speče / kdaj se pokaže kri.*« Franc Zadavec je pesem povzdignil v »estetske vrhove slovenske lirike«, Marja Boršnikova jo je imenovala »bolešno pesem, kakršni ni primere v naši poeziji«. Bolečina pa je tudi vez med rodovi, ki se vrstijo čez svet – od deda na očeta, od očeta na sina. Toda Glazer je moder poznavalec narave: ne prisoja ji zgolj bolečine; iz razdejanega mravljišča na planji, kamor žge sonce, vre novo življenje. Čudež narave in človeka v njem je Glazerju izvir pesnjenja. Sreča mu je dala, da se je z naravo ujel v spokojno soglasje, katerega čista lirična podoba je sklepna pesem v zbirki **Ubranst**. Takšen pogled na Glazerjevo Pohorje pač »izključuje kakršnokoli naivno možnost domačijske idilike«, je zapisal Boris Paternu.

Tudi znanstveno, bibliotekarsko in literarnozgodovinsko delo Janka Glazerja je »dišalo po zemlji«, kot je dejal Branko Rudolf. Ampak Glazer je tudi in predvsem pesnik Maribora, ne le Pohorja. Njegove pesmi **Mariborska legenda** ali **Maribor z mosta** ali epigrama **Maribor in Mar-i-bor** označujejo mestni in štajerski značaj kot hedonistično letargičen, kakor ga je v uvodu v Mariborsko knjigo orisal pesnik in urednik Andrej Brvar. Ali vsega o tem ne povedo verzi: »*Kje je mesto, kot je mesto naše? Z vseh strani nam teče vino v čaše – / kdo še išče naj, če tak je našel dom? Čudežno omotena od zemlje / brez poleta tu nam duša dremlje / kakor ptica v grbu našem pada k tlom.*«

MFH ➡

Rojstna hiša
v Rušah pri
Mariboru

Rojstna hiša Janka Glazerja je pritlična stavba iz 19. stoletja. Desno od vhodnih vrat je vzidana **spominska plošča** z napisom: »Janko Glazer je bil pesnik, literarni zgodovinar, književni kritik, bibliograf in urednik. V letih 1941–1945 je sodeloval v narodnoosvobodilnem boju.« Domačija ni ohranila svoje prvotne podobe, zato so se mladi Glazerjevi rojaki, na čelu s kantavtorjem Petrom Andrejem, ki je tudi uglasbil Glazerjeve **Pohorske poti**, organizirali v Kurs (Klub študentov Ruš, Selnice in Lovrenca) in se lotili prostorske in duhovne prenove glazerjevine. Z namenom, da ustavijo propadanje Glazerjeve domačije, so oktobra 2010 Rušani začeli udarniško obnovo in k temu povabili širšo javnost. Na dvorišču domačije so pod orehom nastopili ljudski godci, pravljicarji, literati in glasbeniki.

13

JANKO MESSNER

Vas Dob (Aich) z rojstno hišo

* 13. 12. 1921
DOB PRI
PLIBERKU
† 26. 10. 2011
CELOVEC

V abilo in napotilo v svoj rojstni kraj je v svoji »skurni« **Svinjski** **storiji** najlepše napisal kar pisatelj Janko Messner sam: »*Dob je moja 'srečna draga vas domača, kjer hiša mojega stoji očeta'. Tam me je zagledala 'luč sveta' v temačni dimnici leto dni in dva meseca po tistem čudnem desetem oktobru 1920, ko se je kraljevina SHS za slovensko Koroško tako usodno obrisala ...*« In naprej: »*Dob leži južno od Drave, ob cesti proti Labotu, uro hoje od Pliberka ... Ta prijazna kmečka vas – kakor vse druge slovenske vasi po Koroškem – anonimno životari tam na bregu Bistrice, z Boštjanom v stari romanski cerkvici, z ornamentnim slikarstvom na lesenem stropu, starem štiristo let, in s častitljivo bohoričico na križevem potu. Sredi te vasi kmetuje moj pridni svak, po domače Peter.*«

Tako lepo vpeljana zgodba naj bi bila »svinjska storija«? Le zakaj? Ker, kakor odgovarja Messner, »*kje v Evropi – razen v Avstriji – dandanes še delajo s kakim narodom kakor svinja s praznim mehom!*« To je bilo napisano v drugi knjigi Messnerjevih **Koroških zgodb**, ki je nastajala nekako od leta 1955 naprej in je izšla v Mariboru leta 1971, kmalu po petdesetletnici nesrečnega koroškega plebiscita. Danes si večinski narod na avstrijskem Koroškem kajpak ne zasluži oznake »svinja«, a da kdaj in ponekod otepa »s praznim mehom« po manjšinskem sosеду, bi pa še kar držalo. Gospodarski in tudi politični interesi vaščanov Doba so žal nemštvu v prid, slovensko govorijo v glavnem doma, v javnosti redko. Pri hišni številki 21, sredi vasi, živijo trdni Slovenci. Franc Kužnik, Jankov nečak, sin »mojega pridnega svaka, po domače Petra«, še zmeraj kmetuje, že na pogled trdno in donosno, je amaterski pevec in igralec, dela tudi v pliberški slovenski zadrugi. Dimnica, o kateri piše Messner, je že davno nadgrajena v kmečki dvor, prav tako

sta nadgrajena hlev in pod, le star oreh na dvorišču še spominja na čase Jankovega otroštva. Ostaja hišno drevo, čeprav je že rahlo betežen in je napoti avtomobilu in traktorju. Vredno je obiskati gostoljubni dom Dob 21, kakor tudi vso lepo ležečo in urejeno vas Dob, pred katero stoji dvojezični krajevni napis še izpred leta 2011, ko so na Koroškem z novimi tablamimi vrnili nekaj dolga iz avstrijske državne pogodbe iz leta 1955. Takoj ob tabli je drobno, prelepo svetišče sv. Boštjana. Tudi nevernemu ne bo srce ob branju slovenskih oznanil na cerkvenih vratih ostalo čisto ravnodušno. Noben prostor v bližini ne govori globlje o tem, da smo na slovenski zemlji, kot pokopališče v bližnji Nonči vasi (Einersdorf) s svojimi večinskimi slovenskimi napisi. Tam med svojimi rojaki leži tudi Janko, po domače imenovan Podkržnikov Luka.

Zmeraj je domoval v skrajnih legah – v življenju in literaturi, zmeraj med jedko, a simpatično togoto in eruptivnim (po)smehom. Groteska je bila njegov žanr. Bil je zmeraj ves nemiren. Njegov gnev nad »skurnim« svetom (skurno je v koroškem narečju grdo, nespodobno) je bil vseskozi živ. Že vstop v šolo, enorazrednico na bližnjem Humcu, je bil zanj kot za druge koroške slovenske otroke vstop v sistem načrtnega raznarodovanja. Najprej je bila to pot v jezikovno in duševno zbežanost, potem v ponižanje in strah, od tod pa v neustrašno kljubovanje. Leta 1935 je postal gojenec celovškega Marijanišča, od koder je hodil v humanistično gimnazijo. Brezdušno klerikalno vzgojo, povezano z nasilnim razslovenjanjem, je popisal v prvi **Koroški razglednici**, ki je dokument in literatura hkrati, prej grd kot lep, a resničen. Najbolj ga je zaznamoval prisilni vstop v Hitlerjev »vermaht« leta 1941, januarja 1945 v kazenski bataljon. Pri dezertiranju k Rusom ga je hudo ranil esesovski oklepnik in nasilno prekinil njegove sanje o medicini. Sledil je ameriški lazarjet v Hannovru. Konec junija 1945 se je vrnil v Dob, zaradi komunistične propagande so ga angleške okupacijske oblasti zaprle in obsodile na osem mesecev ječe. Iz zaporja je ušel, pobegnil čez mejo in se zaposlil na Ravnah v dijaškem domu. Zatem je dokončal gimnazijo, maturiral v Mariboru in se vpisal na ljubljansko slavistiko.

Novogradnja na mestu pisateljeve rojstne hiše

Znamenita
gotska cerkvena
sv. Boštjana
v Dobu

Leta 1955 se je z družino preselil v Avstrijo. Šest let je bil brez dela. Bil je vse, od prodajalca zelenjave, nočnega taksista do inštruktorja in prevajalca slovenske literature v nemščino in nasprotno. V tistem času je prihajal v spore z vsemi političnimi stranmi, tudi kot levičar z levico, in si nakopal nezaupanje vseh in od vsepovsod. Pomenilo je obupno osamljenost. Naposled je dobil profesorско mesto in med letoma 1963 in 1981 poučeval slovenski, nemški in francoski jezik na Gimnaziji za Slovence v Celovcu. Urednik in lektor Mladja je bil, častni predsednik Društva slovenskih pisateljic in pisateljev v Avstriji. Bil je edini dvojezični pisatelj z enakovrednima opusoma v slovenščini in nemščini, multikulturnež, večjezičnež, ki je nenehno svaril rojake v slogu: da očaraš s slovenščino, moraš vpiti. Neprizanesljiv je bil zmeraj do svojih manjšincev.

Nobena njegova manjšinska bitka ni bila zaman. Ko je leta 1988 napisal dramolet **Iz avstrijskega leta pomnjenja** o vpisovanju otrok v dvojezične šole, je temeljito zamajal odnos avstrijskih oblasti do dvojezičnega šolstva. S tem, ko se je njegov vnuk Ilja Matjaž končno lahko v šolskem letu 1991/92, po Messnerjevi stavki tri leta pred tem, učil slovenskega jezika v javni dvojezični šoli sredi Celovca, se je odprlo za vse.

Njegovi javni politični angažmaji niso potihnili do zadnjega. »Kadar nam Drava nazaj poteče, jaz Koroški domovina rečem,« je tipična messnerjevska izjava. Vso njegovo prozno, dramsko, esejistično, tudi pesniško delo izvira iz ene same skrbi, kako je usihajoči jezikovni manjšini mogoče dostojanstveno preživeti v sovražnem okolju veleposposkih velenarodov in se pri tem duhovno razvijati brez nacionalističnih popadkov. Ni hotel biti mučenik, a krivic ni mogel gledati. Kot pravi v aforizmu: *»Kako čem med bruhat, če sam žolč požiram.«*

ŽK & MFH ➡

ANDREJ ŠUSTER - DRABÓSNJAK

14

Kostanje (Köstenberg) nad Vrbskim jezerom na avstrijskem Koroškem, kjer je Drabósnjakov dom, kulturno središče tamkajšnjih Slovencev

* 6. 5. 1768
DRABOSINJE
NAD VRBSKIM
JEZEROM
† 22. 12. 1825
LJUBLJANA

Bukve so že od slovenskega literarnega protestantizma naprej ljudski izraz za knjigo. Bukovnik pa je izraz za nešolanega človeka, pretežno kmetovalca, ki se je v 18. in 19. stoletju ukvarjal s knjigo in zapisovanjem živega jezika. Ob nedeljah in praznikih, posebno pa pozimi, ko je bilo časa na pretek, so bukovníki prepisovali svoja ali tuja besedila, prevedena iz nemščine. Nekateri so znali svoje rokopise preprosto vezati v knjižne snopiče, jih širiti ali prodajati med ljudmi. Bukovništvo je bilo cenjeno zlasti na Koroškem. Bilo je dokaz zvestobe do domačega jezika in samoniklosti ljudske ustvarjalnosti.

Po obsežnosti in raznovrstnosti svojega dela med koroškimi bukovníki izstopa Andrej Šuster - Drabósnjak. Kmetoval je na svoji domačiji in ob tem pisal pesmi, prevajal in prirejal nabožne ljudske igre. O njegovi mladosti ne vemo skoraj ničesar. Nemško je vsekakor dobro znal, saj je živel na narodnostni meji in je zmožal prevajati tudi težja besedila. Ohranil se je podatek, da se je petindvajsetleten poročil z Nežo Weiss in da je imel z njo kar enajst otrok, kar v tistem času ni bilo nič nenavadnega; »Bog je pač dal«, kakor je govorilo ljudstvo. Časi so bili trdi, po deželi so pustošili stradež, vojaki in nalezljive bolezni. Kdo bi ob tolikih lačnih ustih dobro živel samo od kmetovanja? Drabósnjak, ki si je nadel bukovníško ime po svoji domači vasi, je poskušal preživljati družino tudi z razpečevanjem svojih in tujih knjig po mestnih in trških sejmih. To so bili tanki zvezki iz grobega papirja, ki jih je sam natisnil. Ukvarjal se je tudi s slikanjem panjskih končnic, popravljal je ure. Bil je gotovo rojen za kaj več kot samo za plug. Skregan z njim se zato ni nikoli odrešil gmotnih težav, še posebno ne proti koncu življenja, po vsej priliki žalostnega, potopljenega v pijači. Taberne je Drabósnjak označil za »*an dober, žvahten krej*«.

Oton Župančič leta 1914 piše o sporočilu, po katerem je ta narodni pevec umrl kot zapornik na ljubljanskem gradu 1825.

In vendar, »to je tisti mož iz Korotana, ki je pesmi iz zemlje oral«, je še zapisal Župančič. Ohranilo se je tudi sporočilo, da je oral med dvema mizama; na vsaki ga je čakal papir, da bi lahko takoj zapisal besede (ali rajme), ki so se mu porajale, ko se je potil nad plugom. Pesnikujoči kmet je pisal v ritmu ljudskih radosti in bridkosti, najbolj pa se mu je domišljija razživela v dramatiki. Koroški gledališčniki so po dvesto letih uprizorili nekaj njegovih iger (predvsem **Igro o izgubljenem sinu**) in tako utrdili zavest, da ima manjšina na avstrijskem Koroškem globoke kulturne korenine.

Andrej Šuster - Drabósnjak je uvrščen v spomeniško alejo znamenitih koroških kulturnikov, ki jo je kipar France Gorše postavil na dvorišču svoje galerije v vasi Sveče (Suetschach) v Rožu. V polkrogu stoječi kipi so nekakšen koroški panteon s spomenikom neznanemu slovenskemu kulturnemu delavcu v ospredju. To je zelen masiven kamniti kvader, ki je na sredi preklan, spominjajoč na Župančičeva verza: »Kadar se v srcu spomnim Korotana, / odpre se mi globoka v prsih rana.« Drabósnjakov spomeniški portret je drugi v vrsti, takoj za karantanskim misijonarjem Modestom. Poleg njiju so v panteonu predstavljeni še Jožef Stefan, Milka Hartman, Prežihov Voranc, Ivan Grafenauer, Matija Majar Ziljski, Anton Martin Slomšek, Anton Janežič, Fran Eller, Fran Zwitter, Pavle Kernjak, Luka Kramolc, Joško Tischler in Andrej Einspieler (doma iz Sveč).

Za Drabósnjakom nista ostala niti rodni dom niti sled njegovega imetja. Njegove Drabosinje najdemo blizu večje vasi Kostanje (Köstenberg), kjer deluje Slovensko prosvetno društvo Drabósnjak.

Na Kostanjah, v Zgornji vasi, je društvo, predvsem po zaslugi predsednika Ernesta Dragaschniga, v obnovljenem župnijskem gospodarskem poslopju uredilo etnološki muzej, imenovan Drabósnjakov, v katerem je na izviren način prikazano življenje Slovencev na Koroškem v starih časih. Skupno je zdaj v zbirki okrog 400 predmetov, med katerimi je nekatere morda »videl« tudi pevec iz nekih davnih

Znameniti bukovník Franc Leder iz Globasnice, bolj znan kot Lisičnjak

.....
Drabósnjakov dom na Kostanjah je v poletnih mesecih odprt ob sobotah in nedeljah (od 13. do 17. ure), julija in avgusta tudi v petek, ali po dogovoru, če pokličete telefonsko številko SPD Drabósnjak (0043 664/213 18 41).
 Z Vrbe ob Vrbskem jezeru (Velden) peljete pod avtocesto proti Črešnjam (Kerschdorf) in Kostanjam (Köstenberg). Slovenski kažipot »Drabósnjakov dom« od tu pelje v Zgornjo vas (Oberdorf); z Vrbe 5 km.

slovenskih časov, ki še niso tako, kakor v 20. stoletju, poklekali pod biči zgodovine.

Znamenit bukovnik je bil tudi **Franc Leder**, splošno znan pod imenom Lisičnjak, iz Globasnice (Globasnitz) v Podjuni (1833–1908). S citrami prek rame je hodil in prepeval po vsej Koroški ter na sejmi in žegnanjih zabaval ljudstvo, ki ga je povsod željno pričakovalo. V svojih pesmih je opeval kmečko življenje od rojstva do groba. Njegovo ime bi bržkone tonilo v pozabo, če ne bi bila ohranjena njegova fotografija, s katere nas gleda slikovit, zabaven mož, prava mitična podoba koroškega bukovnika. V Globasnici stoji njegov doprni kip.

V Zgornji vasi nad Kostanjami se je rodil pesnik in prevajalec Andrej Kokot (1936), avtor refleksivne lirike z motivi koroškega slovenstva. **ŽK** ➔

Drabósnjakov
dom na Kostanjah

Rokopis ljudske
igre Sin

15

VALENTIN POLANŠEK

Obirsko (Ebriach) pri Železni Kapli na avstrijskem Koroškem, ljudska šola in pokopališče pri cerkvi sv. Janeza nad Obirskim

* 4. 2. 1928
LEPENA PRI
ŽELEZNI KAPLI
† 27. 8. 1985
DUNAJ

Pesnik, pripovednik, slovenski šolnik in koroški narodni buditelj Valentin Polanšek je bil samorastnik tako v svojem literarnem razvoju kakor po življenjski usodi v otroških letih. Njegova pesniška zbirka **Grape in sonce** iz leta 1963 je prva v vrsti pesniških knjig povojne pesniške generacije na avstrijskem Koroškem. Rodne globoke grape med venci karavanških gora se že zgodaj postale pokrajina njegove literature, sonce pa večni buditelj njegove ljubezni do narave in prvobitne pokrajine, do žene in domovine. Ljubezen, socialne krivice in ljudstvo pod raznarodovalnim pritiskom so njegove osnovne vsebinske teme. Polanšek ni sentimentalni pesnik, vendar je presunjeno odziven ob življenju, ki se okoli njega nenehno prepleta v dobrem in zlu.

Rojen kot nezakonski otrok, socialno zaznamovan v okolju vaškega proletariata, je že pred drugo svetovno vojno vedel, da se mora izobraziti, če se hoče oteti iz začaranega kroga revščine in vbitosti v zemljo. Njegov dom je veljal za »rdeče gnezdo« in njegov oči za »rdečo uš«. Nacisti so zato Polanškov rodni dom požgali. Ubili so mu osem najbližjih sorodnikov. Očima usmrtili v Dachau. Groza je dečka trajno zaznamovala, vendar ni ostal zagrenjen ali maščevalen, nasprotno, postal je radoživ ustvarjalen mož. »Moj oče je bil vesel in nasmejan, z velikim smislom za humor,« se ga spominja hči Marta Polanšek.

V Lepeni (Leppen), vasi v dolini, ki se proti vzhodu od Železne Kaple (Eisenkappel) s svojimi raztresenimi domačijami dviga proti Peci, bomo torej zaman iskali njegovo rojstno hišo. Polanškov življenjski dom bomo našli nedaleč, na zahodni strani tega starodavnega koroškega trga, v vasi Obirsko (Ebriach). Verze »*Več veselih*

kretenj / nam je treba, / da prestopimo v / bodočnost boljših ljudi«, bomo odkrili tudi na spominski plošči na Ljudski šoli (Volksschule), na starejši šolski stavbi ob cesti in potoku, ki bi jo nemara lahko označili za središče raztresenega kraja. V njej je Polanšek prebival in učil dvojezično, v enem ali dveh razredih, celih 33 let. Kar zadeva nacionalno usodo Obirskega, te v popolni večini slovenske vasi, je Polanšek aktualen. Slovenske napise najdemo le na krajevni tabli, na šoli in na pokopališčih v bližnjih Kortah ali pri sv. Janezu, obirski farni cerkvi, kjer je Polanškov grob. Na božjih njivah pa še vse piše po slovensko, tako imena pokojnih kakor želje žalujočih, kako naj se jim godi v onostranstvu. Vredno je obiskati visoki zemeljski pomol nad

Obirskim z 850 let staro cerkvijo, okoli nje pa leži prav toliko staro karantansko pokopališče. Takoj za vhodnimi vrati počiva med svojimi rojaki Valentin. Ena najlepših slovenskih pokrajin – tudi Obirsko bi smeli uvrstiti med najlepše slovenske vasi –, ki jo zremo od tod, je vsa šumeča, v soncu čudovito senčna, dišeča od gostih gozdov in bistrh voda, vsa skrivnostna med redko posejanimi slovenskimi kmečkimi domačijami.

Osnovna šola na Obirskem, v kateri je Polanšek poučeval in prebival

Osemsto let
stara cerkev sv.
Janeza, pri kateri
je pokopan
Valentin Polanšek

V šolski veži je postavljena vitrina, posvečena spominu legendarnega učitelja, v ljudstvu imenovanega tudi Folti, ki se je kot pisatelj, pesnik, skladatelj, komponist in zborovodja ter krajevni politik zavzemal za pravice Slovencev na Koroškem in zagovarjal sožitje različnih kultur in jezikov. Svoje šolarje je prepričeval, da morajo nadaljevati šolanje na slovenski gimnaziji v Celovcu, ker bodo lahko z znanjem kot Slovenci lažje uspevali v življenju. Mladeniči in mladenke iz kapelskih grap so vstajali sredi noči, da so bili zjutraj pravočasno na najbližji železniški postaji na vlaku za Celovec. V hudih zimah pa je Valentin Polanšek, sicer sam oče dveh hčera in treh sinov, enkrat na teden prihajal na katero od kmetij na visokih Kortah ali pobočjih Obirja in tam poučeval otroke. Dobri človek Folti je bil tudi dober učitelj, poln veselih kretenj. Le svojim stiskam kdaj ni mogel ubežati, v sebi, v kakšni pesmi. ŽK ➡

.....
Na **Obirsko** pridemo po 8 km vožnje po cesti, ki iz Železne Kaple pelje čez sedlo Šajda v vas Sele.
.....

MILKA HARTMAN

16

Libuče (Loibach) v Podjuni, rojstna vas in grob pri farni cerkvi

»Izza Pece / že se dviga / težek, temen ves oblak, / veter tuli, blisk se vžiga. / Le pospeši svoj korak!«

Tak je glas preproste pesnice Milke Hartman iz Podjune na severni strani Karavank, kjer so na kupu zbrani vsi pokrajinski čari Koroške, prostranost skrbno obdelanih polj in vzdrževanih gozdov, čednih, bogatih vasi. Njive, travniki, naselja: vse je odeto v prastare izkušnje Korošcev, kako je treba lepo in gospodarno ravnati z zemljo in domovino. V teh krajih pa – tudi v Libučah, v prastari slovenski vasi – se v slovenskega obiskovalca priplazi hladen duh neprijaznega, nerazumljivega odpora, ki ga večinski koroški narod goji do ljudi, ki so tu doma že od karantanskih časov. Kaj slovenskega lahko na libuškem polju preberemo le na pokopališču in v cerkvenih oznanilih.

Kako po slovensko občutiti svoj dom, je najgloblje izrazila pesnica, ki je v tem kraju preživela večino svojega dolgega življenja. Spregovorila je o tem občutku na najgloblji človeški način, odrešen sovraštva in jeze. V tej vasi je podedovala močno ljubezen do petja in glasbe. V njej je verovala v krščanskega Boga, tu je bila zaljubljena, tu je odmaknjena od političnih bojov občudovala čudežnost sveta in življenja. Le malo slovenskih pesnikov je tako predano opevalo naravo in kmečko delo. A saj tudi nihče med njimi ni preživel skoraj celo stoletje v tako skrbno urejeni kulturni krajini, sredi tolikih ravninskih lepot, v podnožju mitične slovenske gore Pece. Komaj kateri med njimi je tako ljubil pomlad, to družico zatajevanega hrepenenja po ljubezni in mladosti. Le malo jih je med pesniki bilo tako domoljubnih: »*Tujc nam črke uničuje, / nam besedo zasramuje, / rasti Slovencev – ne zatre!*« Njen samorastni pesniški izraz ni bil zahteven, zato pa njene knjige – od

Dekliških pesmi iz leta 1934 do petih knjig njenih zbranih pesmi iz leta 1982 – koroški Slovenci ljubijo. Imajo jih za svoje zlate knjige.

Hartmanova je po osnovni šoli ostala pri starših doma na kmetiji. V Ljubljani končala gospodinjsko šolo, nato pa je na Koroškem, v Zagorju, Škofji Loki, Hrastniku, na Bledu in v Celju vodila razne gospodinjsko-kuharske in pevske tečaje. Za tako delo so bile razmere sicer hvaležne – če odštejemo krajevne koroške Nemce in ponemčence, ki so ji večno nasprotovali –, vendar gmotno nezadostne, zato je dolgo tolkla revščino. Njeni gospodinjski tečaji in organiziranje proslav so kljub temu bili visoka šola spoštovanja maternega jezika in rodnega naroda.

V svojem življenju je napisala okoli 800 pesmi in ustvarila skoraj sto napevov! Nekatere svoje pesmi je sama uglasbila. Skoraj vse so ponarodele in jih Koroški Slovenci še zmeraj radi pojejo. Z današnjim izrazom bi Milko Hartmanovo lahko imenovali nekakšno ljudsko kantavtorico. Pravi estetski spomenik koroški govorici so njene narečne **Pesmi iz libuškega puella**, šegave in neposredne, sočutne z vaškimi reveži. V njih odsevajo tudi njeno težko življenje, njena pokončnost, želja po preprosti človeški sreči. Da je bila pesnica puella, libuškega polja, oznanja tudi njen nagrobni spomenik na libuškem pokopališču. Libučani so se spominu svoje rojakinje oddolžili tako, da so po Milki Hartman imenovali majhen trg pred ljudsko šolo v zgornjem delu vasi. Napis pa je le v nemščini.

Rojstna hiša Milke Hartman se v prvotni obliki ni ohranila. Obnovljena je, povečana, okoli njenega dvorišča stojijo širni hlev in druga gospodarska poslopja Hartmanovih. V tej hiši je Milka pri svoji nečakinji tudi umrla. Na hiši ni spominske plošče. Kot preostanek njene prvotne domačije se je ohranila le lesena kašča iz 19. stoletja. **ŽK** ➔

Obnovljena Hartmanova kmetija s staro kaščo

Hartmanova kmetija je ena od redko postavljenih domačij na polju v srednjih Libučah. Stoji skoraj ob cesti, ki pelje iz spodnjega dela Libuč v zgornji del vasi, za dvema kažipotoma, ki kažeta v levo. Na enem piše »Tierarzt« (veterinar), na drugem je samo nemško zapisan zaselek tik ob državni meji.

* 11. 2. 1902

LIBUČE

† 19. 6. 1997

LIBUČE

LEOPOLD SUHODOLČAN

17

Prevalje, kip v spominskem parku,
in Osrednja knjižnica na Ravnah na
Koroškem s spominsko sobo

* 10. 8. 1928

ŽIRI

† 8. 2. 1980

GOLNIK

Že količina njegovih pripovednih del za odrasle – tri knjige novel in sedem romanov – je vredna spoštovanja in kliče po ustreznem literarnem vrednotenju. Leopold Suhodolčan pa je v svojem razmeroma kratkem življenju napisal še 42 knjig za mladino, ki so izšle v 90 izdajah. Njegov opus obsega 19 gledaliških in lutkovnih iger ter 14 radijskih iger in dve televizijski nadaljevanki. V časopisju, zbornikih in knjigah je objavil več kot osemsto leposlovnih prispevkov. Bibliografija, ki jo je prizadevno izdelala njegova žena Marija, obsega 2060 enot. Če k tej impozantni statistiki dodamo Suhodolčanovo predano pedagoško delo in urednikovanje pri mladinskih literarnih revijah ter na uredništvu založbe Borec in omenimo še velike zasluge za razvoj bralne kulture na Slovenskem, saj je bil kot ravnatelj osnovne šole na Prevaljah ustanovitelj Bralne značke za šolsko mladino, vstane pred nami dinamična postava izredno delovnega moža, ki se je gibal po vseh širjavah človeškega: tako po svoji globoki notranjosti, kjer so se mu rojevali umetniški vzgibi, kakor po prepredenih tokavah družbenega življenja, ki jih plemenitil z dejanji in besedo.

V pisatelju, ki se je od novel v knjigi *Človek na zidu* iz leta 1960 do zadnjega, leta 1981 posthumno izdanega romana *Snežno znamenje* vztrajno poglobljajl v sodobno življenje v majhnem kraju, presečišču nedosegljivih sanj in grotesknih strasti, pa je še vztrajneje bival njegov drugi ustvarjalni jaz, posvečen mladim bralcem. Ta del njegovega literarnega sveta je bralcem bolj prikupen, ker je motivno zelo raznovrsten in slikovit, predvsem pa humoren. Ustrezno temu je bil Leopold Suhodolčan zelo bran in med šolsko mladino močno priljubljen. Ko sta njegova junaka detektiva *Naočnik in Očalnik* zaživela še v televizijski nadaljevanki, je njegova popularnost med šolarji v 70. letih

prejšnjega stoletja postala tako široka, kot si jo danes za pisatelja komaj lahko predstavljamo. Bil je tudi nadarjen za živahno nastopanje pred njimi. Navduševal jih je kdaj s sprotnim izmišljanjem zabavne ali napete zgodbe.

Za življenjsko zgodbo Leopolda Suhodolčana se zdi, kakor da bi se po svoji razgibanosti zgledovala po kateri od njegovih mladinskih povesti. Veljal bi za Gorenjca, če bi ostal tam, kjer se je rodil: v družini finančnega stražnika, ki so ga predstavljali po krajih ob državni meji. A je v rodni Žireh ostal le prvih šest let. Otroška in mladeniška leta je preživel v Svečini v Slovenskih goricah, za učitelja se je šolal v Mariboru. A ni obveljal za Štajerca. Udomil se je na Prevaljah, večino

svojega ustvarjalnega življenja je preživel na Koroškem, tako da ga imajo Korošci po pravici za svojega. Na Prevaljah je tudi pokopan. Po njem je v okviru Osrednje knjižnice dr. Franca Sušnika na Ravnah na Koroškem poimenovan njen mladinski del, v grajskem stolpu te knjižnice pa je od leta 1998 na ogled tudi Suhodolčanova spominska soba, kjer so zbrane originalne izdaje njegovih del, ponatise, prevodi, ilustracije in drugo gradivo, med katerimi so tudi njegovi osebni predmeti, recimo nalivno pero ali star pisalni stroj, za katerega se zdi, da je pisatelj od njega ravnokar vstal, ker so ga nekam nujno poklicali.

ŽK →

Popotnik po sledih Leopolda Suhodolčana si v **spominskem parku na Prevaljah** lahko ogleda njegov **doprsni kip**, ki je lepo delo Mirsada Begića.

Duh priljubljenega pisatelja se je ohranil tudi v delu njegovega sina **Primoža Suhodolčana**, rojenega leta 1959, avtorja številnih mladinskih uspešnic, polnih veselih akcij in domišljjskega humora. Kakor nekoč očetove knjige zavzemajo tudi Primoževe po branosti eno najvišjih mest v slovenskih javnih knjižnicah.

Spominska soba Leopolda Suhodolčana v Osrednji knjižnici na Ravnah na Koroškem

Pisateljev pisalni stroj

Doprsni kip v spominskem parku na Prevaljah

18

PREŽIHOV VORANC

Podgora, zaselek z rojstno hišo, in pohodniška Vorančeva pot okoli **Kotelj** ter zadnje bivališče na **Preškem vrhu**

* 10. 8. 1893

PODGORA PRI

KOTLJAH

† 18. 2. 1950

MARIBOR

Ko popotujemo k domovanju pisatelja Prežihovega Voranca – Lovra Kuharja v Kotelje in v zaselke okoli njih, pridemo ne le k izvirom njegovega pisateljevanja, ampak h krajem njegovih prvinskih življenjskih izkušenj. To so pretežno osojni, ali kakor bi rekel Voranc, nicinski kraji pod severnimi strmimi plešaste Uršlje gore. Ta vzhodna koroška deželica, po potoku Hotuljka imenovana tudi Hotuljska dolina, je ena sama veličastna zemeljska pogreznina, ki jo cepijo in prerivajo korita in globače. Približno na sredi doline se je razlegla osrednja vas Kotelje. V zaselku Podgora, blizu Kotelj, se je v leseni bajti ob kmetiji rodil Lovro Kuhar, ki je kot pisateljski samouk moderen naslednik koroških bukovnikov. Sin kmečke najemniške družine se je selil od domačije do domačije. Šolal se je le v dvorazredni ljudski šoli in na nekaj poznejših tečajih. Želja po literarnem izpovedovanju se je v njem zbudila ob večerniških knjigah Mohorjeve družbe, objavljati pa je začel v revijici Domači prijatelj, ki jo je v Pragi urejala Zofka Kveder. Ta pisateljica je bila tudi njegova prva mentorica.

Že v otroštvu je Lovro Kuhar bistro opazoval življenje delavcev in kmetov. Njihove stiske je doživljal izjemno občutljivo in že doma je začel opisovati njihove nрави in usode. Leta 1925 je svoje zgodbe pod naslovom **Povesti** izdal v knjigi, ki pa je bralci in kritiki niso opazili. Deset let pozneje je s pripovedno socialno balado **Boj na požiravniku** požel veliko priznanje v slovenskem literarnem svetu. Čas in literarna kritika sta bila kar najbolj naklonjena realistični in socialnokritični literaturi. Nastopil je s psevdonimom Prežihov Voranc. Njegova družina se je namreč naselila na posest pod Preškim vrhom, na sever in vzhod od Kotelj, imenovani Prežihovina; ime Voranc pa je po hotuljsko izgovorjeni Lovrenc. S psevdonimom je v Ljubljani lahko varno

objavljal, kajti v tistem času, sredi tridesetih let prejšnjega stoletja, je bil Lovro Kuhar ilegalni bojevnik za visoke marksistične ideale, preganjan in zapiran funkcionar komunistične internacionale, visoko v vodstveni lestvici Komunistične partije Jugoslavije. Bil je celo eden konkurentov Josipa Broza za vodstvo jugoslovanske partije, k sreči ne do kraja, ker bi ga verjetno vzela moskovska noč.

Narava Prežihovega značaja in volje se je pokazala doma in na tujem – bila je neuklonljivo dejavna. Devet let se je potikal od Dunaja prek Prage in Berlina do Moskve – kjer po čudežu ni izginil v stalinških čistkah – od tam v Pariz ... in se leta 1939 ilegalno vrnil domov, kjer je že slovel kot pisatelj, zakaj že v emigraciji je pisal in objavljaj

svoje znamenite kmečke zgodbe, zbrane v zbirki **Samorastniki**, prav tako romana **Doberdob** in **Požganica**, ki ju je skoraj v celoti napisal v zaporu. Skupaj z **Jamnico**, romanom kmečke soseske, so to danes temeljna dela slovenske proze. Dogajanje v njegovih delih je zmeraj dramatično, tako v čustvenih stiskah junakov kot v ostrini socialnih

Vorančeva bajta
na Preškem vrhu

spopadov in bojov z naravo. Množične scene so živahne, opisi kmečkega življenja znajo biti tudi humorni, celo satirični, neprizanesljiva narava pa je pogostokrat opisana tudi ljubeče. Revolucionar Lovro Kuhar je kot pisatelj Prežihov Voranc imel mehko srce, polno sočutja in pravičnosti.

Čudežno je preživel drugo svetovno vojno. Na Prežihovino, kamor se je po vrnitvi iz taborišča za stalno naselil, je prišel izčrpan in bolan. Kot politik je bil razočaran nad stranpotmi delavsko-kmečke oblasti, pri čemer pa ga pisateljski nagon vendarle ni zapustil. Želel je doseči še en ustvarjalni vrh, še višji. Leto pred smrtjo, 1949, je izdal **Solzice**, tenkočutne opise svojih otroških doživetij, ki so postale zelo priljubljeno mladinsko čtivo. V enajstih črticah je prikazal, da je otrok človek. Pravi človek, ki čuti in misli in čestokrat doživlja življenje okrog sebe globlje in močnejše kot odrasli. Govorili so, med njimi sam Oton Župančič, da je Voranc močan kot medved. Ker je vzbujal tak vtis. A je bil v sebi tudi šmarnica, po koroško solzica, nežna in občutljiva rožica, ki jo neprijazne sape rade poberejo. No, njegovo močno telo se je začelo podirati že v nemškem uničevalnem taborišču Mauthausen, tako da je pri življenju ostalo le še slabih pet let.

Nepozabne podobe koroške pokrajine, sinjih poletnih juter, gluhih zimskih noči, zrelih polj in uničujočih neviht, mili in hudi dnevi – vse je danes med Hotuljci še na svojem mestu, vsi Prežihovi opisi pokrajine pod Uršljo goro še veljajo; opisi potolčenega kramoha ali levega devžeja iz Solzic; utegnute tudi srečati kakšno gospo, ki ima erotični naboj Radmance iz novele **Ljubezen na odoru**. Vendar so njihove duše ostale zaprte v Prežihovih knjigah in preteklosti. Njihovo življenje je tam nesmrtno, zaklenjeno v kamrah lepote in etike, lepote in moči koroške usode.

V središču Kotelj stoji bronasti pobič s solzicami, kip Stojana Batiča. Tu se začne *Vorančeva pot*, že nekaj desetletij stara pohodna pot, ki jo Korošci skrbno gojijo in obnavljajo. Krene iz Kotelj k Rinskem vrelcu, ki mu domačini rečejo Kiseva voda, se nadaljuje v Podgoro, razloženo naselje pod Uršljo goro, do kmeta Kotnika. Tu je stala skromna Kotnikova bajta, v kateri se je Voranc rodil. Danes se ji pozna večkratno obnavljanje, tako da nikakor nima več podobe s konca 19. stoletja. Na stara leta je Voranc na svoj način grenko ljubil to bajto, jo obiskoval za god in koga k njej pripeljal. Napeljati je dal do nje elektriko. Nekoč so se mu utrnile čudno malodušne besede: »**Mati! Zakaj nisi bežala pred porodom od tod? Usoda mojega življenja je**

Pobič s solzicami
v središču Kotelj

neločljivo zvezana s podobo mojega rojstnega doma. Večno hladen in mračen je ...» (Pozimi res, ker stoji v senci Uršlje gore.)

Vorančeva pot potem v devetih postajah objame ves njegov prebivalni krog, nekatera prizorišča Solzic, domove oziroma različna selišča Vrančeve družine. Je dobro označena, ni preveč naporna – čeprav gre včasih nekoliko vkreber pa tudi navzdol, a tak je pač karavanški svet Hotuljske doline – dolga je tri ure in pol hoje. Primerno je prehoditi tudi samo del poti, recimo do rojstne hiše v Podgori in nazaj v Kotlje; ali pa do Prežihove bajte pod Preškim vrhom, kjer je Voranc z družino preživel zadnja leta življenja. V eni od koč so razstavljene predmeti iz njegovega življenja in literature. Na poševni planjavi

nad bajto stoji dominanten pisatelj spomenik, delo Stojana Batiča. Prežih se kot veliki bronasti duh razgleduje po svojem hotuljskem svetu. Od tam je le še kratka pot nazaj v Kotlje, na tisti prostor, kjer je življenje resnično hladno in mračno, na krajevno pokopališče, kjer ima veliki in nemirni pisatelj svoj večni mir. **ŽK** ➡

Batičev spomenik
Prežihovemu
Vorancu na
Preškem vrhu
nad Hotuljsko
dolino

.....
Spominski muzej je odprt od 1. maja do 15. oktobra vsak dan, razen ponedeljka, od 9. do 17. ure, ob nedeljah od 14. ure naprej. Organizirani pohod po **Vorančevi poti** poteka vsako leto zadnji teden v avgustu. Informacije po telefonu 02/870 55 22. Zgibanka o Vrančevi poti je objavljena na spletu. V njej je tudi zemljevid poti.
.....

19

FRANC KSAVER MEŠKO

Sele nad Slovenj Gradcem, kraj Meškovega štiridesetletnega službovanja, in njegov grob pri cerkvi sv. Roka

Dve leti starejši od Cankarja, rojen v Slovenskih goricah, je bil Ksaver Meško v letih pred prvo svetovno vojno Cankarjev literarni tekmeček, priljubljen pri dijaški mladini. V poznejših letih se je njegova literarna pot odmikala v slabšo spoznavnost, tako pri kritiki kakor pri bralcih. Nemajhen razlog za to je njegovo dosledno, predano opravljanje dušnega pastirstva, pri čemer je zanimivo, da se je zanj odločil po hudem omahovanju. Že v svojem priimku je nosil nekaj mehkega. »Meškobni« sta bili njegova proza in dramatika: lirčna, tenkočutna, osebnoizpovedna. Bil je prežet z ljubeznijo do vsega lepega in dobrega, imel je izbran občutek za besedo, naravo in ljudi. Njegova literatura izdaja dobrosrčnega in blagega duhovnika, ki je kot kaplan in župnik domala sedemdeset let deloval na Koroškem.

Rojstna hiša v Ključarovcih še stoji. Za njegovo življenje pa je prav tako pomembno župnišče pri farni cerkvi sv. Roka na Selah nad Slovenj Gradcem, v razloženi hribovski vasi na vzhodnih pobočjih Uršlje gore. Tu je župnikoval 39 let, do svoje smrti 1964. Kdor bo obiskal njegov kraj – staro samotno župnišče in farno cerkev s pokopališčem –, bo razumel in zaslutil njegove zbrane občutke sredi valovite kmečke pokrajine, njegovo samoto ob tihih večerih. »*Sam mora človek doživeti in občutiti to, pripovedovanje mu je samo daljno, komaj slišno zvonjenje, mrtva pravljica; kaka žalost in bridkost je, če je človek samotni in zapuščen. Samoten in zapuščen že doma, kjer so vendar še kaki skriti viri tolažbe in veselja. Dvojna žalost in bridkost, če je zapuščen ob velikih praznikih, ko je srce tem bolj željno in potrebno toplega pogleda, blage besede, tihe, mirne sreče,*« je opisal svoja občutja pregnanstva v črtici **Božič trpečih**. Če velja francoski rek, da je stil človek, potem lahko v teh besedah prepoznamo Meška človeka.

Iz spoštljivega spomina na častitljivega pisatelja so koroški planinci v okolici Sel speljali *Meškovo pot*. Izročilo pravi, da je pisatelj s svojimi Seljani dolgo pot od svojega župnišča pri sv. Roku do cerkve sv. Neže velikokrat prehodil, da bi izprosil dežja za žejna polja in travnike. Nekoč naj bi ga Bog prehitro uslišal. Domov je s procesije prišel moker kot miš. Kakorkoli že, če se podate na to pešpot, boste hodili po Meškovih stopinjah; morda dobili »meškobna« kolena: hoje je za šest ur! Ta prijetni trekning je dolg 14 kilometrov, čeprav je na pogled krajši. Po zemljevidu je med cerkvama le pet kilometrov zračne črte. Pot pač zavija po čudoviti gričevnati, manj obljudeni pokrajini, se dviga in spušča po starih poteh, ki imajo svoje smeri in namembnosti. Ne iščite bližnjic, ker lahko zaidete in boste hodili še dlje. **ŽK** ➡

Cerkev sv. Roka na Selah

Župnišče, kjer je Meško župnikoval 39 let

Zgibanka o **Meškovi poti** je na voljo v turističnem uradu v Slovenj Gradcu, lepo pa je pot opisana tudi na spletnih straneh slovenjgraške **Knjižnice Ksaverja Meška**. Treba se je oborožiti vsaj s tem opisom. Primerno pa je seveda pot začeti na Selah (7 km po cesti iz Slovenj Gradca) z ogledom **Meškove spominske sobe** v nekoliko zapuščenem župnišču – če si bo popotnik pač izgovoril ogled pri bližnjem ključarju – in **pisateljevega groba** na farnem pokopališču. Na celotni poti stojijo posebej oblikovani **Meškovi kažipot**, le v gozdovih kažejo pot na drevesih belo naslikane velike črke M.

Organizirana pohoda po Meškovi poti sta dva: prvi sredi januarja ob obletnici Meškove smrti – pohod z baklami; drugi konec poletja po godu sv. Roka. Informacije so na voljo v Turistični pisarni Slovenj Gradec (02/881 21 16) ali v gostilni Neža na Vrheh (041/922 236).

KAREL DESTOVNIK - KAJUH

20

Šoštanj, rojstna hiša

* 19. 12. 1922
ŠOŠTANJ
† 22. 2. 1944
ŠENTVID PRI
ZAVODNJU

V šoštanskem mestnem parku ob reki Paki se bronasti spomenik Karla Destovnika - Kajuha dviga v zanosni pozi romantičnih pesnikov, ki so, recitirajoči svoje pesmi, vnemali množice za upor. Kip Marjana Keršiča - Belača uteleša lik partizanskega pesnika, ki hoče z močjo svoje mladosti in z lepoto svoje poezije ideal upornega človeka prenašati tudi v današnje dni. Kajuh je v resnici bil ideal svoje generacije: občutljiv lep mladenič, junaški gverilec, narodni heroj, pesnik bojevnika, priljubljeni recitator in govornik na partizanskih mitingih, idealistični komunist. Njegove roke, spomeniško dvignjene, bi lahko odražale trenutek, ko na sovražnika meče bombe; ali trenutek, ko ga je smrtno zadela sovražna krogla. Kajti Kajuh je bil tudi mučenik nedoumljive usodnosti, svojevrstne za vrhunsko slovensko poezijo: kakor pesniki Dragotin Kette, Josip Murn, Srečko Kosovel, France Balantič, Ivan Hribovšek (in še kak slovenski poet iz druge polovice 20. stoletja) je umrl pri 22 letih. Ko je Kajuh padel v smrt, se je takoj dvignil v svetlo partizansko izročilo slovenskega upora v drugi svetovni vojni.

Že s svojimi prvimi pesmimi se je pokazal kot socialno ozaveščen in uporniški pesnik. Še njegove ljubezenske pesmi niso lirsko zasanjane. Evropski grozni dnevi mu jemljejo pravico do tihe nežnosti. V njegovih podobah ni enigmatične metaforičnosti, besede so enopomenske in direktne, kličejo k rušenju starega sveta. V vojnih pesmih se vrstijo podobe okupatorjevega nasilja, okrutnega izseljevanja, streljanja talcev, zraven pa Kajuh kliče k dvigu upornega človeka in svobode, ki je divji, hrzajoči konj, poziva k narodni neupogljivosti. Sebe kot bojevnika postavlja na čelo upora: »*Moja pesem ni le moja pesem, / to je krik vseh nas! / Moja pesem ni le moja pesem, / to je boj vseh nas!*«

Estetsko najbolj dognane so njegove vojne ljubezenske pesmi, ki še danes živijo tudi v lepih uglasbitvah, med njimi **Bosa pojdiva, dekle, obsorej in Samo en cvet, en češnjev cvet**. Poetično presunljive so njegove pesmi o partizanskih materah (**Kje si, mati, Nenapisano pismo iz ječe, Materi padlega partizana ...**), ki zvenijo kot nagovor njegovi lastni materi, kot slutnja lastne smrti. Povezanost njegove osebne usode z narodno je morda najvišji dosežek slovenske vojne poezije.

Nekaj korakov proč od Kajuhovega spomenika, že v sosesčini elektrarne velikanke, stoji nekdanji šoštanski hotel, gosposka enonadstropna stavba, ki so ji zunanost na začetku 20. stoletja oblikovali italijanski mojstri v svojevrstni mešanici klasicističnih in secesijskih

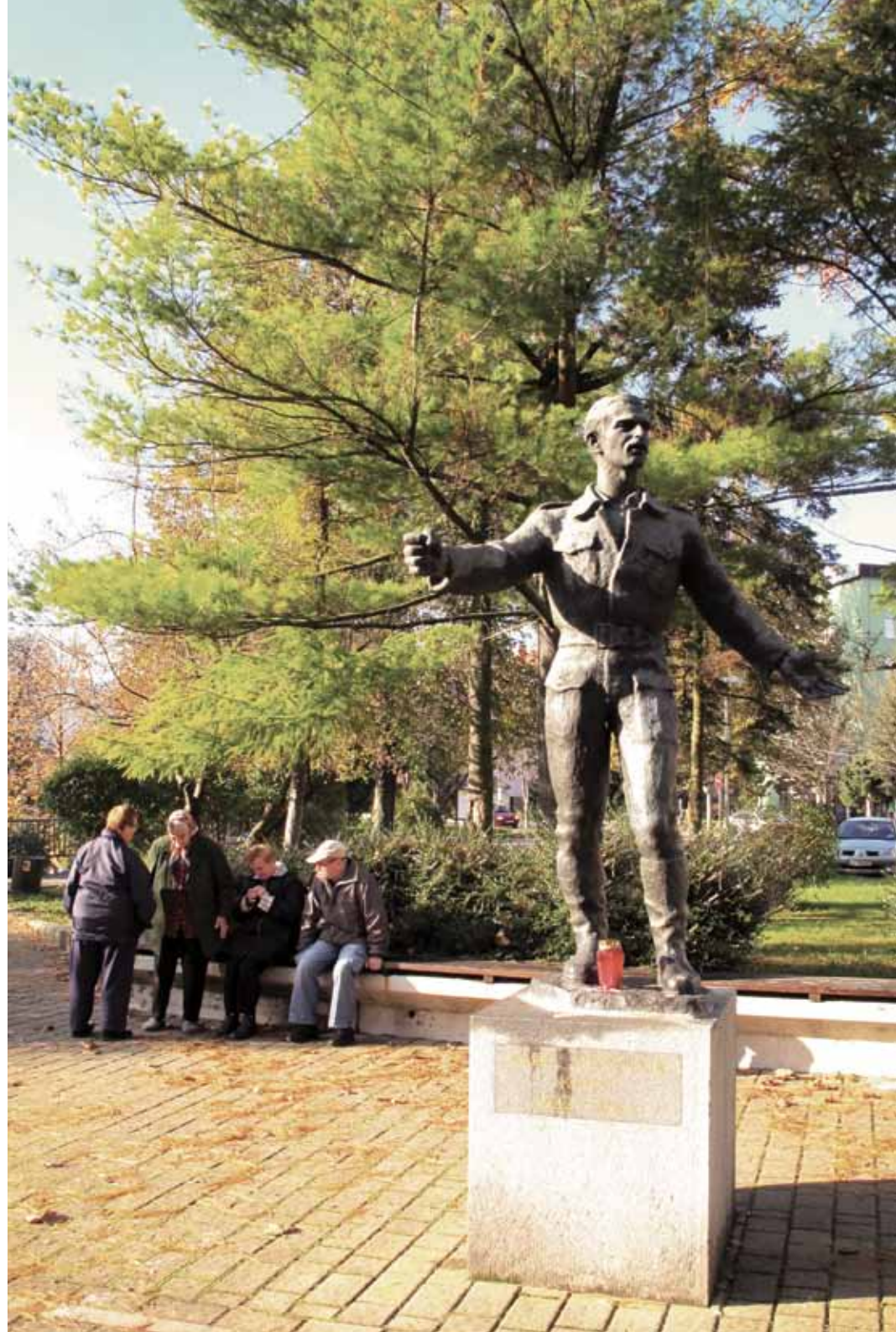

dekoracij. Tako imenitne rojstne hiše nima noben slovenski pesnik (če odštejemo kakšno novodobno porodnišnico). Da pripada Kajuhu, je očitno po spominski plošči, ki govori, da se je v tem gosposkem poslopju rodil, in po velikem napisu na njenem pročelju: Kajuhov dom.

Rojstna hiša v
Šoštanju

Karel je bil otrok ljubezni, prepovedane ljubezni med premožno Marijo Vasletovo in proletarskim delavcem, Jožetom Destovnikom. Za lepo fasado šoštanjškega hotela se je skrivala njuna nemila usoda. Materin oče, sicer vnet slovenski narodnjak, planinski in sokolski organizator, je bankrotirani hotel kupil po prvi svetovni vojni na dražbi. Vendar je kmalu umrl. Mariji je bilo dovoljeno, da je v hotelu rodila nezakonskega sina, kmalu pa je zaradi razprtij morala dom zapustiti in je tolkla težko življenje s svojim Destovnikom, s katerim se je takoj po odhodu poročila, potem pa dobila še sina Jožeta. Ko so se strasti nekoliko poglele, je smela družinica nazaj k babici. Destovniki so dobili v hotelu stanovanje, v upravljanje pa majhen kino. V tem domu je Kajuh preživel mlada leta, dokler ga ni zajel vihar vojne, v njem je napisal veliko svojih pesmi. Na podstrešju je imel bunker, v katerem se je skrival pred gestapom. Po vojni so borci prihajali pod streho in s špirovcev rezali treske kot svetinje v spomin na svojega oboževanega soborca, ki ga je sovražna, morda pa celo zahrbtna domača krogla – o čemer nikakor ne izginejo vztrajna in nedokazana mnjenja – zadela na kmetiji Žlebnik pod Šentvidom pri Zavodnjah, dve uri hoda od rojstnega Šoštanja.

Na klopcah okoli Kajuhovega spomenika lahko srečate kakega starega človeka, ki bo z vami rad oživil svoj spomin na Destovnikovega fanta. V nekdanjem šoštanjškem hotelu in kinu pa ni pesnikovega muzeja. Ustavili se boste že na pragu. Trenutno je v lepo obnovljenem poslopju »wellness«, center dobrega počutja, ki vabi k masaži, savnanju ... Duh novih časov si jemlje svoje pridobitniške pravice, tako da dom ni Kajuhov dom, čeprav Kajuhov še zmeraj je. Obiskati Kajuha v njegovem rojstnem kraju pomeni posedeti ob njegovem spomeniku. ŽK ➡

21

VLADIMIR LEVSTIK

Celje, spominska soba v osrednji celjski knjižnici in hiša na Pleteršnikovi ulici, v kateri je umrl

* 19. 1. 1886
ŠMIHEL NAD
MOZIRJEM
† 23. 12. 1957
CELJE

Vladimir Levstik je bil v mladih letih svobodoljubna in temperamentna literarna figura. Zapisanih je nekaj zabavnih anekdot o njegovem bojevitem vključevanju v življenje ljubljanskih literatov. Pojavil se je kot nemirni sopotnik slovenske moderne, obenem pa je precejšen del svojih bohemskih let preživel v tujih mestih, od tega kar dvakrat nekoliko dlje v Parizu. Med prvo svetovno vojno je bil politični interniranec, kar mu je močno načelo zdravje. Vendar to po svoje nevarno življenje, ki se ga v mlajših letih ni bal, ni vplivalo na njegovo ustvarjalnost, nasprotno, kmalu po vojni je objavil dvoje svojih najboljših pripovedi, **Gadje gnezdo** (1918) in **Zapiske Tine Gramontove** (1919). Njegovi literarni junaki so v dobrem in slabem zelo zagnani, pri čemer pa se avtorju utemeljitev njihovih dejanj ni zmeraj posrečila. Zlasti okoli svojega tridesetega leta starosti je Vladimir Levstik znal razvijati smisel za zapletene in skrivnostne fabule, pri čemer je v svoje zgodbe sproščeno vpletal svojo živo ustvarjalno domišljijo. Vendar je prepogosto vztrajal pri svojih napakah, recimo dušeslovni neprepričljivosti junakov. V njegovem obsežnem pripovednem opusu sta ugodno oceno časa dobila le zgoraj omenjena romana. Glavni osebi v njiju sta dve epski junakinji, kmetica Kastelka in meščanka Tina, obe odločni, osebnostno zapleteni ženski. »Izbral ju ni zaradi psihološkega eksperimenta,« piše profesor Anton Slodnjak, »ampak zato, da bi žensko v zgodovinskem trenutku povzdignil v simbolično varuhinjo domovine.«

Za slovensko kulturo je Vladimir Levstik izredno pomemben tudi kot mojstrski prevajalec iz ruščine, nemščine, francoščine in angleščine. S prevodi najpomembnejših romanov Tolstoja, Dostojevskega, Gogolja, Čehova, Balzaca, Zolaja, Flauberta, Scotta, Londona in

drugih (prevedel je 62 knjig 37 avtorjev!) je bistveno prispeval k spoznavanju svetovne književnosti med Slovenci.

Vladimir Levstik se je kot učiteljski sin rodil v Šmihelu nad Mozirjem, otroštvo pa je preživel tudi v drugih krajih v Savinjski dolini. Družina se je leta 1902 ustalila v Celju, ni pa se doma ustalil Vladimir. Potem ko ni hotel izpolniti očetove želje, da bi postal duhovnik, in po sporih s profesorji v gimnaziji, je šestnajstletnik šolanje prekinil. V Ljubljani se je vrغل v objem boheme, pisal pesmi, že leta 1905 objavil prve črtice in novele, osemnajstleten že prevedel prvi roman Dostojevskega, z izkupičkom prevoda pa šel v »babilon svobode«, kakor je imenoval Pariz. Kot rečeno, je po prvi vojni pokazal izredno pisateljsko kondicijo. V treh letih je napisal tri romane. Literarna kritika mu pretežno ni bila naklonjena. To mu je nemara vzelo pisateljski polet, vse bolj se je posvečal prevodom. Njegovo osebno življenje je bilo še naprej nemirno, živel je v Stražišču pri Kranju in Litiji, dokler se ni leta 1947 preselil v Celje. Opešan, slaboviden, je do zadnjega pripravljaval svoje prevode za nove izdaje. Na fasadi lepe stanovanjske hiše na Pleteršnikovi ulici 1 je vzdignjena plošča, ki označuje kraj njegovega zadnjega prebivanja in smrti. Nekaj časa je bila v dvosobnem stanovanju v prvem nadstropju na ogled njegova muzejsko urejena delovna soba.

Levstikova materialna in duhovna zapuščina, se pravi njegov delovni prostor, knjige, umetniške slike, se je v Celju selila po različnih prostorih v kulturnih ustanovah, leta 1968 pa sta pisateljevi sestri Vera in Jela oporočno volili celjski Študijski knjižnici zbirko bratovih del, rokopisov, pisem in dokumentov. V obnovljeni Osrednji knjižnici Celje na Muzejskem trgu imajo danes Levstikovo spominsko dvorano, ki je obenem osrednji prireditveni oziroma družabni prostor knjižnice. Ob odprtju nove knjižnice, leta 2010, Levstikova zapuščina v tej dvorani ali v kakšni spominski sobi trenutno še ni predstavljena. Zato pa se lahko z delom njegove zapuščine seznanimo na spletu. ŽK ➡

Hiša na Pleteršnikovi ulici v Celju

ANTON NOVAČAN

22

Zadobrova 52, rojstna hiša, in
Vojnik, grobnica na pokopališču

* 9. 7. 1887
ZADOBROVA
PRI CELJU
† 21. 3. 1951
PICADO PRI
ALMENU
(ARGENTINA)

Po odcepu od stare ceste Celje–Maribor se vozimo skozi Trnovlje, na pol vaško, na pol predmestno naselje. Tam, kjer se od ceste loči druga, ki pelje skozi raztreseno vas Zadobrovo, je komaj streljaj od križišča (tik na meji med Trnovljami in Zadobrovo) rojstna hiša pisatelja in dramatika Antona Novačana. Domačini niso vedeli zanjo, niti tisti v sosednjih hišah ne. Vas je z vzhodnim krakom pravcato malomestno naselje premožnih vil. A prav v Trnovljah in Zadobrovi je Novačan našel svojevrstne ljudi in usode, ki jih je upodobil v zbirki zgodb *Naša vas* (1912, 1913) in v naturalistični drami *Veleja* (1921).

Koči na Zadobrovi 52, dobrih pet kilometrov od Celja v smeri Vojnika, se je po domače reklo pri Višnarju. Spominsko ploščo so na hiši, ki je posodobljena in danes v njej živi družina Lubej, 23. novembra 2010 odkrili člani Kulturno-umetniškega društva Zarja Trnovlje.

Anton je bil peti od desetih otrok. Mati je bila skromna krčmarica, oče pa je bil delavec v mlinu. Avgusta 1903 se je mladi Anton odjavil s celjske gimnazije in se na lastno pest odpravil v Zagreb. S tovarišem je hotel pobegniti v Mandžurijo, da bi se na ruski strani bojeval proti Japoncem, a so ga v Beogradu napotili nazaj v Zagreb. Tam je končal gimnazijo. Objavljati je začel prve pesmi v slovenščini v listu *Naša snaga*. Zadnji gimnazijski razred je opravil v Varaždinu. Jeseni 1908. je šel v Prago študirat pravo. Ko je prekinil študij v Pragi, se je ob pomoči posojilnice v Žalcu v letih 1910–13 odpravil najprej v Pariz, nato v München in Moskvo; spoznaval je aktualno literarno dogajanje, ki ga je privlačevalo s svojo odprtostjo in svetovljanstvom, daleč od štajersko-nemške kulturtregerke vzvišenosti. Ob izbruhu prve svetovne vojne so ga avstrijske oblasti zaprle v Celju, nato pa v Gradcu, češ da je srbofil. Svojo arestantsko kalvarijo je pozneje popisal v podlistkih

svojih glasil *Naša vas* in *Republikanec* (1921–23) z naslovom *Jokelj-land* (Butale v avstrijski nemščini). Leta 1915 je v Pragi diplomiral iz prava. Nato so ga vpoklicali v vojsko, med drugim je bil vojaški cenzor v Celju in Mariboru. Tik pred razpadom monarhije se je v Zagrebu družil s Tinom Ujevičem, v Ljubljani pa z Rihardom Jakopičem, Otonom Župančičem, Ivanom Cankarjem in Lojzom Kraigherjem. Leta 1918 se je vrnil v Zagreb ter nihal med politiko, literaturo in diplomacijo. Jeseni 1919 ga je nekdanji ljubljanski župan Ivan Hribar, jugoslovanski poslanik v Pragi, postavil za atašeja. A se je Novačan z njim kmalu sprl, češ da se ima za »slovenskega cesarja«. Po disciplinski preiskavi je bil premeščen v zunanje ministrstvo v Beograd.

Rojstna hiša
v Zadobrovi

Od tam so ga leta 1920 dodelili k jugoslovanski delegaciji v Trst. V napetem tržaškem političnem ozračju je Novačana zanašalo med spogledovanjem s komunizmom in Rusijo ter občudovanjem ameriškega načina življenja. Želel si je v ZDA: »Amerika me mami, čemu ne bi pogledal še tje? Pogreznil bi se v pragozd Kalifornije, poslušal naravo v vsej njeni prešerni veličini in še gledal nje deviško nedotaknjeno nagoto.« (Iz Novačanovega dnevnika.) Želel si je v svet, da bi živel v »kakšnem kulturnem mestu in kulturni sredini«. Za vsako ceno je hotel priti v politično ospredje. V Celju je ustanovil list Naša vas, glasilo zemljoradniške stranke. Leta 1922 se je preimenovala v Slovensko republikansko stranko, a Novačan je bil v politiki slab taktik, preveč vehementen. Veliki poraz v politiki si je blažil doma v Zadobrovi s pisanjem drame o Hermanu Celjskem. Izprosil si je avdienco pri kralju Aleksandru I. na Bledu. Kralj ga je imenoval za tiskovnega atašeya pri jugoslovanskem poslaništvu v Varšavi, a 1925 so ga odpustili in spet se je znašel v »sobicah v Zadobrovi«. Leta 1928 je odprl svojo odvetniško pisarno v Celju, kot dramatik pa je doživel svojo prvo uprizoritev **Hermana Celjskega** v ljubljanskem Narodnem gledališču. Star 43 let se je oženil z Josipino, Pepušo Mahen, poročil ju je Fran Saleski Finžgar. Leta 1930 je bil poslan za konzula v romunsko Brailo, 1932 je odšel za odpravnika poslov v Kairo, 1933 pa je bil že v Celovcu. Leto pozneje sta z ženo sezidala vilo v Šmarjeti (danes Sv. Marjeta 57) onkraj Hudinje, od koder je gledal rodno Zadobrovo. Do leta 1938, do pokoja, je bil konzul v italijanskem Bariju. V strahu pred Nemci je aprila 1941 bežal v Sarajevo, od tam je hotel v tujino, a mu je spodletelo. Vrnil se je v Beograd, kjer je imel stanovanje v Frankopanski 2. Tam je sprejel mnoge celjske izgnance. Potem se je brez dokumentov odpravil v Ankaro in Carigrad, od tam v Jeruzalem in se zbližal z vero. Leta 1942 so ga britanski agenti aretirali in ga zaprli v Emavsu. Osumili so ga, da je nacistični agent. Dovolili so mu oditi v Kairo, kjer je bila tedaj tudi iz Londona preseljena kraljeva jugoslovanska vlada. Na začetku aprila 1945 je poslal Stalinu prvi spev **Tesarja Jožefa** (Jožef: Josif Džugašvili) iz svojega **Petega evangelija** s posvetilom in prošnjo, naj »poskrbi, da bo Slovenija postala samoupravna enota federativne Jugoslavije«.

Josip Vidmar, Novačanov dobri znanec, ga je vabil domov, a se ni hotel vrniti. Brez uspeha se je v Trstu potegoval za učitelja slovenščine, spogledoval pa se je celo z idejo, da bi postal guverner nove državne tvorbe – Svobodnega tržaškega ozemlja. Leta 1949 se je odselil

v Argentino, kjer se je družil s političnimi emigranti, a v Buenos Airesu ni zdržal niti leto dni. Vsi so se mu zdeli »klerikalci, črnuhi«, kupil si je posestvece na severu Argentine, v provinci Misiones. A vlažno podnebje mu je škodilo, 21. marca 1951 ga je na avtobusni postaji v Posadasu zadela srčna kap. Pokopali so ga v Alemu. Vdova je leta 1965 dala izkopati moževe posmrtne ostanke, jih upepeliti v Buenos Airesu, žaro pa je pretihotapila čez ocean in jo zakopala na pokopališču v Vojniku, kjer počivata Novačanova oče in mati. Nazadnje so tja položili leta 1986 tudi njo. V marmornati steber, na katerem stoji soha glave Antona Novačana, ki jo je izdelal kipar France Gorše (prvo, delo kiparja Franceta Ahčina, so ukradli), so vklesani verzi iz Petega evangelija: »*Kakor glad mori vse živo / stre srce človeku domotožje, / dom na rodni grudi / dar najslajši je iz roke božje.*«

Novačan je bil kot nekakšno »veliko kolo brez osi«, kot je zapisal Joža Glonar. Njegove nastopške ideje o tem, da je potomec celjskih grofov, da je slovenski mesija, so že v njegovem času delovale bizarno. Vladimir Bartol je najučinkoviteje v Tržaški noveli orisal Novačana: »V njem je žarela ena sama zvezda stalnica: njegov veliki jaz, v katerem je ogledoval sebe in svet kakor v zrcalu.«

Socialna navzkrižja svojega časa je razgrnil v pripovedki **Samosilnik**, 1923, najprepričljivejši pa je v svojih ruralnih zgodbah. Če z Vorancem povezujemo samorastnike, z Novačanom samosilnike. Oba izraza pomenita neznanstvo, ukoreninjenost v svet, samoniklost in samosvojost. Unikatna sta v slovenskem literarnem prostoru. Pa ne le v njem.

MFH ➡

Grob v Vojniku

23

ELA PEROCI

Sv. Križ pri Rogaški Slatini,
rojstni kraj

* II. 2. 1922
SV. KRIŽ PRI
ROGAŠKI
SLATINI
† 18. 11. 2001
LJUBLJANA

Ela Peroci je osnovne šole obiskovala v Šmarju pri Jelšah, Rogatcu in Šentvidu pri Grobelnem. Njen oče Jožef Hrga je bil železničar, zato se je družina pogosto selila. Kot je v redkih intervjujih povedala sama, ji v mladosti ni nihče pripovedoval pravljic niti bral, njena prva knjiga je bilo šolsko berilo. »Vedno sem iskala lepo besedo. Pravljico lepih besed. Še vedno jo iščem,« je dejala.

Gimnazijo in meščansko šolo je obiskovala v Celju in Kočevju, srednjo šolo pa je končala med vojno – državno učiteljske v Ljubljani, leta 1942. Bila je talentirana za risanje, igrala je violino, pela v pevskem zboru. Med vojno je bila zaposlena v tekstilni tovarni v Kočevju, potem internirana v taborišču Žlebič. Po vojni se je zaposlila v Domu invalidne mladine v Kamniku, ob delu pa je leta 1954 doštudirala pedagogiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Na osnovnih šolah po različnih slovenskih krajih je začela poučevati že leta 1945, kot novinarka je sodelovala od leta 1948 pri mladinskih revijah Pionir, Ciciban in Mladi svet (Otrok in družina). Zaposlila se je na RTV Slovenija, kjer je bila sodelavka pri mladinskem izobraževalnem programu na Radiu Slovenija in urednica oddaje Radijska šola od leta 1962 do upokojitve leta 1978, ko se je še posebej posvetila literarnemu ustvarjanju.

Njene kratke sodobne urbane pravljice za mlado publiko so nekaj posebnega v slovenski mladinski književnosti. »Ne pišem za otroke, ampak otrokom,« je bila njena znana maksima. Njena prva kratka objavljena pravljica je bila *Moj dežnik je lahko balon*, ki so ji kmalu sledile še *Hišica iz kock*, *Majhno kot mezinec*, *Muca copatarica*, *Na oni strani srebrne črte*, *Ptičke so odletele*, *Siva miš*, *ti loviš!*, *Za lahko noč*. Ela Peroci je snov za svoj literarni opus črpala iz lastnih zapiskov, ki jih je pisala v obdobju študentskih let. Najbolj pa je na

njeno literaturo vplivalo materinstvo. Glavni junakinji njenih zgodb sta hčerki Jelka, ki nastopa v pravljici *Hišica iz kock*, in Anka, junakinja pravljice *Moj dežnik je lahko balon*.

Štiri desetletja je snov zajemala iz doživljajskega sveta sodobnega mestnega otroka, problematizirala je položaj otroka v družini in opisovala njegove stiske. V zgodbah se pogosto pojavljajo nekonvencionalni otroci, ki živijo in rešujejo tudi bolj zapletene probleme sami, brez pomoči odraslih. Njena kratka proza je preusmerila slovensko pravljico-fantastično pripovedno prozo za mladino. Perocijeva je v slovensko mladinsko književnost uvedla urbano pravljico. Odkrivala je svet otrok v urbanem okolju, ki je bil tako drugačen od kmečkega, kakršno je dotlej prevladovalo v mladinski književnosti.

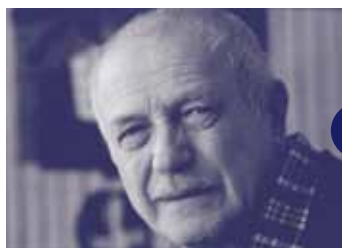
Najbolj znana in priljubljena med njenimi pravljicami je *Muca Copatarica*, ki je z ilustracijami Ančke Gošnik Godec prvič izšla leta 1957. Do leta 2007 je nenavadna Muca izšla v petnajstih ponatisih. Takole je Ela Peroci sama razložila njeno genezo: »Muco Copatarico je Jelka izsilila. Ko sva v vozičku vozili na sprehod mlajšo sestro, se je Jelka nekega dne uprla in sestre ni hotela več voziti. Sedla je na cesto in ni hotela naprej. Čez čas pa se je odločila. Šla bom, če mi boš kaj lepega povedala. Začela sem pripovedovati o mucih. Naslednji dan se je zgodba ponovila: 'Povej še naprej o mucih'. Tretji dan spet. Potem sem povedala celo pravljico. Jelka, Anka in njuna varuška Fanika so poslušale in vsake toliko časa, če je bilo preveč fantazije, zavriskale: 'To si si pa izmislila'. To je bila posebna igra.«

Njene domačije na Sv. Križu ni več in tudi v Knjižnici Rogaška Slatina nimajo kakega obeležja, posvečenega edini literarni rojakinji, ob Josipu Stritarju, ki je tam umrl. A kje drugje kot v knjižnici rodnih krajev naj se naseli zatišni duh velike pravljicarke? Četudi k sreči domuje enako in nezgredljivo v vseh slovenskih knjižnicah? MFH ➡

Otroški oddelek
knjižnice v
Rogaški Slatini

Pesniški in prevajalski festival Pranger, ki poteka v Elini rojstni Rogaški Slatini, od leta 2009 svoj otroški del poimenuje »Ela«, v spomin na izjemno Rogaščanko.

24

JOŽE ŠMIT

Rogatec, Muzej na prostem, rojstna hiša, prenesena iz Tlake pod Donačko goro

* 1. 2. 1922
TLAKE PRI
ROGATCU
† 7. 2. 2004
LJUBLJANA

Poezija Jožeta Šmita je rasla iz tragike mladih ljudi, ki so jim usoda določale nepojmljive grozote druge svetovne vojne. Kot kmečki fant iz vasi Tlake pod Donačko goro je bil vzdržljiv in žilav, kot pesnik in maturant ljubljanske klasične gimnazije, sopotnik tako odličnih pesniških prijateljev, kot je bil France Balantič, pa je bil v duši krhek in ranljiv. V letu 1943 je že pripravil pesniško zbirko **Mladi kriki**, ki je med drugim izražala tudi odpor proti kulturi smrti. In prav ta »kultura« ga je istega leta potisnila v svoj mlin. V celjski bolnišnici, kjer se je zdravil za malarijo, je bil mobiliziran v nemško vojsko. Med boji v Franciji je prebegnil k Angležem, ti pa so mu omogočili, da se je v Italiji priključil prekomorski partizanski brigadi, v kateri se je potem udeležil zaključnih osvobodilnih bojev v Sloveniji. Vpisal se je na slavistiko in dolga leta delal kot časnika in lektor. Pesmi je objavjal v slovenskih revijah, v teku let pa je izdal devet pesniških zbirk. V njegovem pesništvu prevladuje ljubezenska, razpoloženska in meditativna lirika, ki se drži ustaljenih oblik in za katero so ocenjevalci sodili, da miselno ni presenetljiva, je pa emotivno vznemirljiva. Uveljavil se je tudi kot prevajalec latinskih pesnikov Katula in Tibula ter kot mladinski pisatelj in pesnik.

Tlake, gručasta vas z okoli 300 prebivalci, leži pod rogato Donačko goro, ob cesti, ki iz Rogatca pelje v Haloze. Tu ne bomo več opazili starih kmečkih hiš takšnega tipa, kakršna je bila rojstna hiša pesnika Jožeta Šmita. Leta 1981 so jo razstavili in do zadnjega kosa preselili kilometer bolj na zahod, na rob trga Rogatec, v tako imenovani Muzej na prostem. Šmitova domačija, ki je bila v Tlakah zgrajena na začetku 19. stoletja, je zdaj osrednji objekt najlepšega, najbolj bogatega slovenskega skansna, etnografskega muzeja na prostem.

To je odlično ohranjena pritlična lesena hiša vzhodnoslovenskega tipa s črno kuhinjo, cimprača z značilno razporeditvijo prostorov: na desno so velika soba hiša in manjša soba štiblc, na levo hiška, dekliška soba, in hramucl, shramba; vmes je vhodna veža lojpa, v podaljšku osrednja črna kuhinja. Prvotna oprema Šmitovih je delno še ohranjena ali restavrirana, nekaj pa so je tudi nadomestili, na primer posteljo, zibelko, lesene skrinje, singerico ... kar vse kaže, da je v hiši prebivala družina nekoliko bolje stoječega kmeta. Gospodinja je kuhala v glinastih pis-krih, ki jih je z burkljami postavljala v ognjišče. Pod stropom se je na rantah dimilo meso. V desnem kotu so stale žrmlje za ročno mletje žita, v mentrgi pa so se domača dekleta učila mesiti kruh. V hiši poleg bohkovega kota opazimo širno polico ranto, kjer so bile shranjene knjige, pretežno mohorjevke. V stropnem tramu je poleg letnice gradnje 1816 vrezana še šesterokraka rozeta, apotropejski znak. Šmitovi so verjeli, da jih bo ta znak obvaroval pred vsem hudim, ognjem, točo in sušo, lakoto, boleznimi in zlimi duhovi.

Kakor je bila nekoč v Tlakah, je tudi danes hiša v Rogatcu ometana z ilovico, obeljena z apnom, krita s slamo in postavljena kar na zemljo. Njena tla so ilovnata. Zbita zemlja daje hiši posebno pristnost. »*Zgnetena v ilova tla / si me pozdravila / ob rojstvu v domači hiši. / Drobnno dete sem bil, / pa si se že sprijemala mojih nog / suha, prašna, / mokra, lepljiva, / težka ilova prst.*« Tudi ti Šmitovi verzi so izraz posebne pristnosti, saj je v njih zapisano pesnikovo »prvotno besedilo življenja«, kakor bi rekla Ivan Cankar in Alenka Puhar. Ko danes človek opazuje novodobne novogradnje z večjim številom sob, kot je pri hiši otrok – tudi pod Donačko goro –, in si misli, da bo na podežlju sploh kmalu več novih hiš kot družin, ga obleti nostalgичna misel o vitalnosti nekdanjega patriarhalnega življenja kljub tedanji revščini, socialnim krivicam, jetiki in visoki smrtnosti otrok, zlasti novorojenih. **ŽK** ➔

Šmitovo rojstno hišo so prenesli v muzej na prostem pri Rogatcu

Do **Muzeja** se pride tudi peš iz trga Rogatec po cesti proti Ptuj. Odprt je od 1. aprila do 30. oktobra vsak dan razen ponedeljka, med 10. in 18. uro.

25

BRANKO HOFMAN

Rogatec, rojstna hiša

»U času mojega otroštva je bil Rogatec imenitno središče.«

Tako je pisal Branko Hofman Francetu Piberniku leta 1975 v knjigi **Med tradicijo in modernizmom**, »imel je občino, v gradu sodnijo in zapor, pošto, železniško postajo, odprto kopališče, lekarno, advokata in notarja, kataster, dva zdravnika, pa častitega dekana, ki ju je gledal postrani, ker nista hodila v cerkev, kavarno, Špornov hotel, prazne konjušnice, v lopah so samevala k.u.k. poštne kočije, imel je trgovino, gostilne, Bata prodajalno, dve mesariji, pekarni, kamnoseštvo, žandarmerijo ...« Danes Rogatec marsičesa od tega nima več.

Tudi o svojih začetkih je spregovoril sam: kako se je ob bratu in sestri, bila sta starejša, naučil brati in pisati, še preden je prestopil učilnico rogaške osnovne šole. Mati ga je ob rojstvu nesla na Brezje in se zaobljubila, da bo Branko služil oltarju. Pri šestinštiridesetih je še igrala z domačimi amaterji v Rogatcu Vesele berače. Oče je po plebiscitu prišel s Koroškega, ko je sneg segal do pasu, čez Karavanke v svojo obljubljeno deželo, z napol slepo mamo. Zašel je v Rogatec, kjer si je spletel gnezdo s kmečko hčerjo iz Lovrenca na Dravskem polju.

V svoji poeziji je bil Branko Hofman »outsider«, pravi. »Ko je imela slovenska lirika svoj predpisan domicil v obujanju partizanskih spominov, v graditeljskem zanosu mladinskih prog in kakšnem sramežljivem ljubezenskem vzdihu ob tabornem ognju«, je napisal cikel **Onkraj zarij**, kjer se je razgledoval nad politično konstelacijo povojnega sveta. Fašizem v Španiji, državljanska vojna v Grčiji, na Kitajskem – to je bil svet, ki se je vanj vključeval pesniško. A se je njegova poezija kmalu posvetila erotiki. Ko je v Slovenskem narodnem gledališču Maribor leta 1951 bral svoje pesmi na odru ob Prešernovi proslavi, med Antonom

Ingoličem, Oskarjem Hudalesom in drugimi, je izzval škandal z branjem »drzne« erotične lirike. Branje je imelo posledice in zbirke **Pred jutrom** najprej ni mogel izdati, tri pesmi so bile odločno prečrtane, pri osmih je bil velik vprašaj. Boril se je za izid od vrat do vrat in na koncu mu je uspelo. Med izbrisanimi so bili tudi ti verzi iz pesmi **V omami**: »... *Ko šel z roko sem preko čela, lic, / kot veja rahlo, ki jo sad upogne, / sem čutil zadnji še upor žene, / ki rada se neznanemu izogne. / Nato sva v čar krvi se potopila, / da polno čašo bi do dna izpila ...*«

Ciril Zlobec mu je na literarnem večeru v Društvu slovenskih pisateljev rekel, da je njegov **Trapez** (1970) najbolj politična zbirka, kar jih je v slovenski literaturi. Ni vedel, da tako učinkuje. Pesmi so sicer nastajale okrog 1968, a niso bile pod vplivom turbulentnega leta. »V potrošniški sli, ki nas je prevzela, so se odkrивale usedline neoza-veščenega, duhovno okrnjenega, asocialnega človeka množice, ki prikriva svoje bistvo z utilitarnimi gesli, s konfekcijsko moralo za tržne potrebe in s konformizmom. V teh vrtincih brezbrizja in pohlepa, egoizma in barantanja se je kazalo dvoživkarstvo kot tista možnost preživetja, ki obeta cirkuško institucijo splošne blaginje ... Razkrival sem svojo moralno prizadetost in ne političnih nazorov.«

Toda ta dvom – kot da je privilegij institucij in ne pravica posameznika – so si nekateri razlagali kot herezijo, bolečino kot puntarstvo ... Zanimivo je definiral svoje literarne zvrsti: lirika je po Hofmanu sproščanje egocentrizma, dramatika je, kljub vsem znanstvenim ugovorom, potrjevanje geocentrizma, pripovedništvo pa je askeza pri raziskovanju človekovega mikrokozmosa. Med njegovimi romani je bil največ pozornosti deležen roman **Noč do jutra** (1981) z vznemirljivo tematiko Golega otoka in komunističnega nasilja, ki je doživel več prevodov in sprožil plaz politične memoaristike. Zvrsti, ki jo je pri nas izmojstril Izidor Cankar v Obiskih, se je posvetil Hofman v knjigi **Pogovori s slovenskimi pisatelji** (pogovarjal se je s tridesetimi in še s sabo), s slovenskimi književnicami pa se je pogovarjal v knjigi **Iskani in najdeni svet**. MFH ➔

Grad v Rogatcu, kjer bodo uredili Hofmanovo spominsko sobo

* 29. 11. 1929
ROGATEC
† 12. 6. 1991
LJUBLJANA

26

ADAM BOHORIČ, JURIJ DALMATIN

Krško, spominski park s kipoma in obnovljena srednjeveška meščanska hiša, v kateri je imel Bohorič latinsko šolo, ki jo je obiskoval Dalmatin

ADAM BOHORIČ

* OKROG 1520

BLIZU

BRESTANICE

† 1598

IZGNANSTVO

V NEMČIJI

JURIJ DALMATIN

* OKROG 1547

KRŠKO

† 31. 8. 1589

LJUBLJANA

V literarnem ozvezdju prvih slovenskih knjig v 16. stoletju najmočnejše sijejo dela Primoža Trubarja. Njegova reformacijska in bu-diteljska skrb za »lube Slouenze« pa meče svetlobo na dvozvezdje – slovničarja in šolnika Adama Bohoriča ter pisatelja in prevajalca Jurija Dalmatina. Ali bi oba književnika postala drugi dve najpomembnejši osebi slovenskega protestantizma, če jima ne bi usoda ves njun vek tesno prepletala življenjskih poti z gorečno knjižno dejavnostjo, zlasti doli v Posavju? Srečala sta se najprej v Krškem, obzidanem mestu na tesni ravnici ob desnem bregu Save, brodniskem in trgovskem središču s starimi mestnimi pravicami. V njem je Adam Bohorič, doma iz bližnje Brestanice, odprl latinsko šolo za dečke. Kje v takratnem Rajhenburgu, današnji Brestanici, ali morda severno od njega, pod pogorjem Bohor, je bil rojen, ne sporoča nobena listina. Še pri družinskem izročilu številnih današnjih podbohorskih Bohoričev – ki se pretežno pišejo Bohorč – bi zaman iskali Adamov rod; kje šele rojstni dom. Je bil podložnik mogočnih rajhenburških gospodov? Kdo mu je omogočil imenitno izobrazbo pri slovitem slovničarju Melanchtonu na Nemškem? S čim je v Krškem lahko kupil hišo in posestvo, vzdrževal šolo s tako bistrimi učenci, kakršen je bil Jurij Dalmatin? Kdo ga je vnel za versko reformacijo? Kdo za slovenjenje posvečenih besedil? Vsaj na zadnje vprašanje lahko odgovorimo, da ga je gnala predvsem lastna vnema po znanju in upor proti takratni krizi v katoliški cerkvi, od katere se je del plemstva in meščanstva preusmeril v luteransko krščanstvo. Njegova šola v Krškem je bila latinska, nemščina in slovenščina sta bili v njej le pomožna jezika. Gotovo pa so njegovi učenci že molili in peli po slovensko, saj je Bohorič v Krškem začel v domači jezik prevajati psalme. Gotovo je tudi v šolo prinesel prve Trubarjeve

slovenske knjige. In še: gotovo je za materin jezik vnel učenca Jurija in ga za zvesto službo temu jeziku »okužil« za vse življenje.

Jurij Dalmatin je Bohoričevo šolo, odprto v letih 1551–1563, obiskoval kot sin revnega krškega obrtnika, verjetno priseljenca iz Dalmacije, morda ubežnika pred Turki. Zanimivo je pri tem prvo Dalmatinovo delo v slovenskem jeziku: *Ena srčna molitov zuper Turke* v Trubarjevi pesmarici – natisnjeno prvič nemara že leta 1567. V njem dvajsetletni Jurij prosi Boga, da »... *položi timu grozovitimu kriji žejnimu psu eno rinko v njegov nus inu ene bruzde v njegova prekleta usta*«. Krčan s protestantskim občutkom, da se sme na Boga obrniti svobodno in z odkritosrčnimi besedami, se je te nemočne groze pred turškimi krvoločneži morda nasesal že z materinim mlekom. Vsekakor pa je Dalmatin pod Bohoričevim vplivom postal protestant. Ko je Bohorič zaradi sporov s krškimi katoličani svojo šolo zaprl, tri leta za tem pa svojo krško hišo in posestvo prodal ter postal predstojnik stanovske šole v Ljubljani, je Dalmatina gmotno podprl, da je lahko šel študirat na Württemberško. Njuna krška epizoda se je tako končala. Poročajo le, da je Dalmatin prišel zadnjič v Krško obiskat svoje starše leta 1571. Bohorič se naj ne bi bil več pojavil v mestu.

Bohorič je v dinamičnem razvoju slovenske reformacije, vse hujšem terorju katoliške protireformacije, sredi življenjskih nevarnosti za naše protestantske pisatelje in napetih dram njihovih družin, v občutenju trubarjanskega nikdirdoma, sledil Dalmatinu kot njegov mentor in redaktor njegovih rokopisov – tudi na Nemško, kjer je bilo treba natisniti Dalmatinov prevod svetega pisma obeh zavez, to krono slovenske protestantske literature. Po devetih letih prevajanja, med katerim se je nekaj časa tudi skrival v stolpu turjaškega gradu, so notranjeavstrijski stanovi plačali visoko vsoto za tisk velikega slovenskega prevoda knjige knjig. Dalmatin je pripravil rokopis in se zavzel, da bo sam nadzoroval izdelavo v württemberški tiskarni. Ljubljanski

Obnovljena meščanska hiša v Krškem, v kateri je bil Bohorič učitelj, Dalmatin pa učenec

tiskar Mandelc, najprej voljan, da tiska knjigo sam, je namreč moral, že v ognju protireformacije, iz Ljubljane pobrati šila in kopita.

Spomladi 1583 se je na dolgo ubežno pot odpravila konjeniška karavana. V njej je jezdil tudi ostareli Bohorič, poleg njega pa njegov sin in še trije tiskarski pomočniki, večji slovenščine. Dalmatinu, za katerega so govorili, da zna biti površen, je Bohorič sledil na Nemško kot prvi slovenski korektor. Ohranjen je obračun stroškov te poti in tiskanja. V njem je ganljiva podrobnost, da so pri ljubljanskem lekar-narju kupili povoščeno platno, ki naj bi skrbno zaviti Dalmatinov rokopis obvarovalo pred nevšečnostmi dolge poti. V obračunu piše, kje sta stara krška prijatelja prenočevala, koliko plačevala za konje,

koliko za drva, sveče in celo za napitnine; koliko tiskarjem za pi-jačo. V petih mesecih so natisnili 1500 izvodov prvega slovenskega prevoda svetega pisma, trinajste-ga na svetu. Ta sijajni tiskarski izdelek se je vrnil domov pre-tihotapljen v sodih. Dosegel je najvišjo raven takratne slovenske pismenosti, tako zaradi prožnosti Dalmatinovega jezika kakor za-radi Bohoričeve prizadevne skrbi za pravopisno enotnost, ter za je-zikovno in stilno ubranost.

Ob velikem Dalmatinovem delu je Adam Bohorič tudi sam spisal svoje najpomembnejše

delo, prvo slovnico slovenskega jezika. Bila je natisnjena vzporedno z biblijo. *Arcticae horulae succisivae* ali *Zimske urice proste* so bile napisane v latinskem jeziku, pač jeziku takratne učenosti, po vzoru latinske slovnice Lutrovega sodelavca Filipa Melanchtona. Bohorič je sistematično, vendar zmotno opredelil zakonitosti slovenskega go-vora, pri tem pa na svoj način goreče napisal uvod o mogočni razšir-jenosti slovanstva. Uzakoni je tudi pregleden in dosleden črkopis, ki je veljal vse do sredine 19. stoletja, ko se je uveljavila gajica.

Za Trubarjevo Rašico in Ljubljano je Krško tretje središče spomi-na na slovenske protestante. V domoznanskem oddelku mestne knjiž-nice, imenovane po tretjem znamenitem zgodovinskem meščanu

Krškega, Janezu Vajkardu Valvasorju, zgledno skrbijo za dokumenta-cijo in literaturo o Juriju Dalmatinu in Adamu Bohoriču. Oba zname-nita Krčana imata svoja doprsna kipa v mestnem parku ob knjižnici. Po Bohoriču se imenuje osnovna šola v Brestanici, po Dalmatinu pa šola v videmskem delu Krškega, na levem bregu Save. Kakršnakoli materialna pričevanja o krškem protestantizmu je seveda zametel čas.

Dve hiši, ki stojita na savskem obrežju na zahodnem, historičnem vhodu v mesto, sta obnovljeni. V prvi je leta 1693 umrl Valvasor, v drugi naj bi bil 130 let prej imel svoj dom in šolo Bohorič. Tiščita se skupaj, kakor da sta veseli, ker sta bili leta 2011 takorekoč zadnji čas rešeni pred dokončnim propadom. Njuna historična lupina v svoji

Spomenik pred osnovno šolo Adama Bohoriča v Brestanici

Dolina pod Bohorjem, v kateri je bil rojen Bohorič

najnovejši preobleki ponuja imenitne, sodobno opremljene prostore za muzejske zbirke in kulturne prireditve. Domišljjsko nadarjen obis-kovalc bo tu morda v duhu zaslišal latinske spregatve, ki jih svojemu razredu morda tudi s palico vtepa resni bradati učitelj Adam in ki se jih željno guli bosonogi pobič Jurij. **ŽK** ➡

..... Danes je po svetu in v Sloveniji ohranjenih okoli sto izvodov prvega sloven-skega prevoda Biblije, tudi po zaslugi katoliške cerkve, ki je Dalmatinov prevod kljub nasprotovanju reformaciji sprejela v svojo rabo. V slovenskih javnih knjiž-nicah velja za posebno dragocenost. Tudi v krški knjižnici so leta 2010 končno dobili en primerek. A lahko to svetinjo, kot v vseh drugih slovenskih knjižnicah, vzame v roke le pooblaščen oseba, pa še ta z belimi varovalnimi rokavicami.

ANTON AŠKERC

27

Globoko, kraj Aškerčevega rojstva, in **Senožete**, kraj njegove muzejsko urejene domačije, oboje pri Rimskih Toplicah

* 9. 1. 1856
GLOBOKO PRI
RIMSKIH
TOPLICAH
† 10. 6. 1912
LJUBLJANA

Anton Aškerc velja v slovenski književnosti za najpomembnejšega epika, se pravi v vnani in zgodovinski svet usmerjenega pripovednega pesnika. Vendar mu tudi ljubezenska lirika, čeprav pritajena, ni bila tuja. Epske motive je zajemal iz ljudskega izročila, iz slovenske in slovanske zgodovine, pa tudi iz orientalskih mitologij in iz svoje sodobnosti. Kot kaplan je služboval po različnih farah na Štajerskem, dokler ni kot svoji notranji resnici zapisan pesnik pri 42 letih zapustil duhovniško službo in postal ljubljanski arhivar.

Zaslovel je s svojo prvo zbirko **Balade in romance**, izdano leta 1890, v katero so bile že vključene nekatere njegove osrednje pesmi, kot so **Brodnik**, **Anka**, **Čaša nesmrtnosti**, **Mejnik**, zlasti pa ciklus **Stara pravda**, venec balad o kmečki puntariji v 16. stoletju. Svojo pesniško moč, svetovni nazor in svobodomiselnost oziroma čut za socialno pravičnost je Aškerc potrdil tudi v naslednji knjigi iz leta 1896, **Lirske in epske poezije**, v kateri najdemo prav tako znamenite pesmi **Moja Muza**, **Mi vstajamo** in **Ponočna potnica**.

V tej zbirki se že srečamo s pesniškim odrazom njegovega nenaavadno močnega, za tisti čas že kar pustolovskega nagnjenja do popotovanj – zlasti po slovanskih deželah, Balkanu in Orientu pa tudi po Zahodni Evropi. Ob plodnem pesnikovanju nam je ta dinamični in bojeviti mož, duhovnik, urednik, popotnik in arhivar napisal tudi zanimive potopise, med drugim v Rusijo, Turčijo in Egipt.

Kulturno društvo Anton Aškerc iz Rimskih Toplic je poskrbelo, da se prišlek hitro in zanesljivo napoti k hiši, kjer je bil pesnik rojen. Najprej prečka most čez Savinjo. Na križišču ob železniški postaji je postavljen prvi leseni kažipot, stesan v obliki črke A, ki kaže proti dober kilometer oddaljeni vasi Globoko. S ceste, ki sicer pelje proti

dolini Gračnice in Jurkloštru, je ob naslednjem A-ju treba zaviti na levo rahlo vkreber na Kneževo, ki je še zmeraj del Globokega. Temelji Aškerčeve rojstne hiše, od katerih se je ohranil le en zid, so skriti pod orehom, ob vabljeni klopici za počitek.

Komaj je Tonček shodil, je njegov oče Anton iz globoške bajtarske odrinjenosti preselil družino na Senožete, na drugo stran Savinje, od koder je sicer izviraj njegov rod, na malo hribovsko kmetijo nad Rimskimi Toplicami. Po 25 minutah hoje vkreber od zdravilišča, ravno prav potrebnih za pohodniško ogrevanje, pridete na dvorišče obnovljene in muzejsko urejene Aškerčeve domačije. Prijazno odpreta Jožica ali Avgust Aškerc, pesnikov pranečak, oskrbnika aškerčevine.

To je tipični kmečki dom s hišo in kamro na desni, s črno kuhinjo na sredi in izbo na levi. V izbi so razstavljeni muzejska dokumentacija o pesnikovem življenju, njegove fotografije, rokopisi, knjižne izdaje, rodbinsko drevo, spričevala, nekaj zanimivih popotniških predmetov,

Mesto v Globokem, kjer je stala Aškerčeva rojstna hiša

kot sta daljnogled in trpežna železna ura »vekerca«, ki mu je merila čas na vandranih. Avgust Aškerc je našel in med muzejske predmete potisnil še krivi handžar, sicer tako pogost rekvizit v prastričevih pesnitvah. Ta »bridki meč« je črn kakor strop in posodje v kuhinji. Soba onstran veže pa je nasprotno svetla in snažna, z originalno opravo in pohištvom s konca 19. stoletja. Posebno častitljiva je črvojedna družinska miza pod bohkovim kotom, za katero oskrbnik meni, da je stara več kot 200 let. **ŽK** ➡

Aškercova
domačija na
Senožetah z
lepo ohranjeno
notranjostjo in
zunanostjo

.....
Označena **Aškercova pot** od kraja rojstva v Globokem prek Rimskih Toplic in **Aškercove domačije** na Senožetah ter naprej prek vasi Stražnik in Marija Širje do Zidanega mosta je pohodnikom na voljo vse leto. Na junijsko soboto, ki je najbližja 10. juniju, dnevu Aškercove smrti, poteka po poti organiziran pohod, najraje od Zidanega mosta do Aškercove domačije, kjer pohodnike sprejmejo in pogostijo Aškercovi sorodniki. Približno štiri ure hoda dolga pot se dviga in spušča po cestah in kolovozih, ponekod po trasi stare rimske ceste. Zahteva planinsko opremo in nekaj pohodniške utrjenosti. Aškerc je po tej poti zelo rad hodil v Širje k bratu na obisk. Za udeležbo na Aškercovi poti okoli 10. junija pokličite 03/733 82 38 in 03/573 82 38. Za obisk domačije kličite Avgusta Aškerca (03/573 62 98).
.....

LUDVIK MRZEL, TONE SELIŠKAR

28

Trbovlje, hiša, v kateri je prebival Mrzel, in stare rudarske kolonije, svet Seliškarjeve poezije

LUDVIK MRZEL

* 28. 7. 1904

LOKA PRI

ZIDANEM

MOSTU

† 29. 9. 1971

LJUBLJANA

TONE SELIŠKAR

* 1. 4. 1900

LJUBLJANA

† 10. 8. 1969

LJUBLJANA

Če bo kdo iskal poetično evokacijo sodobnih Trbovelj, bo moral seči po knjigah odličnega pesnika Uroša Zupana, ki se je tam rodil leta 1963, najbolje kar po njegovi pesniški zbirki **Trbovlje**. Duh starega rudarskega kraja, ki je trdno navzoč v slovenski zgodovini, zlasti v poglavjih o delavskem gibanju pred drugo svetovno vojno, pa je literarno ostal živ tudi v poeziji in prozi dveh mož, ki se nista rodila v Trbovljah; kar pomeni, da bi v tem mestu zaman iskali njuni rojstni hiši. Vendar so stare Trbovlje prizorišče njune najboljše literature. Tone Seliškar, po rojstvu Ljubljančan, je v Trbovlje prišel leta 1920 in je v mestu učiteljeval le nekaj let. Ludvik Mrzel pa se je rodil nedaleč, štiri železniške postaje ob Savi navzdol, v Loki pri Zidanem mostu. V Trbovlje so se njegovi starši preselili, ko je imel tri leta.

»*Iz Trbovelj sem doma*,« je pisal Mrzel. Začel je pisati ambiciozno in obsežno književno delo **Trbovlje** in ga leta 1932 tudi že objavil za dobre štiri tiskovne pole, vendar mu je začetni pisateljski pogum uplahnil, morda iz spoznanja, da kot lirično naravnani literat nima dovolj epske moči. Zavedal se je, da je njegovo literarno polje kratka proza in je pri tem hvalevredno ostal. Bil je mojster črtic, nemara najboljši po Cankarju. Pet let pozneje je temne pojave socialne revščine rudarjev in njihovih družin v zasavskih revirjih, ki se je usedla v njegovo mlado dušo, prepričljivo odrazil v zbirki socialnih legend in pravlji **Bog v Trbovljah**.

Tudi mladi Tone Seliškar je med trboveljskimi rudarji razvil svoj moralni in socialno bojevniški čut. V lirski, še ekspresionistični navdih, je vpregel svoj razviharjeni srd nad krivicami kapitalizma in človeškim opustošenjem, ki ga je ta družbeni red v revirjih puščal za sabo. Na ves glas ga je izrazil leta 1923 v pesniški zbirki **Trbovlje**, ki velja

za zgledno delo slovenske socialne lirike. Napovedovala je nujno po revoluciji, ki je že vrela v burnih rudarskih stankah, celo gladovnih. Posvetil jo je sajastim bratom in sestram. Strožjo estetsko oceno sta v času prestali zlasti pesmi **Sedmorjenčki** in **Šarabanka**. Prva je elegija o pretresljivem upadanju sreče ob rojevanju otrok, v drugi je rudniški vagonček šarabanka – ki »*kašlja, sajasta pljuča meče iz sebe*« –, prispodoba surovega ritma rudarskega življenja. Kakor učitelja Jermana v Cankarjevih Hlapcih so tudi učitelja Seliškarja, nevarnega družbenemu redu, iz Trbovelj hitro predstavili »v hribe«. Pesniški utrip mu je tam nekoliko uplahnil, uvidel pa je tudi, da je bolj poklican za prozo kot za poezijo. Napisal je troje romanov, pisateljski vrhunec pa je dosegel v mladinskih povestih, med katerimi slovi zlasti **Bratovščina sinjega galeba**.

Ludvik Mrzel je bil miren melanholičen človek, ki pa je imel nemirno, celo tragično življenje. Čeprav je bil sin propadle trgovske družine, se je pridružil eni od stavek – starejša brata sta pač zgodaj postala knapa – in bil zaradi tega izključen iz slovenskih srednjih šol. Vnet je bil za marksistični nauk in akcijo, kot literat pa za socialno kritiko. Za politiko ni bil nadarjen, čeprav je bil kratek čas celo sekretar komunistične mladine za Slovenijo. V literaturi je kmalu pokazal svojo opazovalsko in poetično nadarjenost, a tudi ironijo in socialni humanizem, vendar v optiki trpnega svetobolja. Zaslovel je tudi kot tisti mladi pisatelj, ki je po sočasni oceni »pisal najlepši slovenski jezik«.

Za njim je ostala tudi obsežna publicistična zapuščina. Začenši z vojno pa se je usoda z njim vse do smrti okrutno poigravala. Najprej so ga Italijani dvakrat zaprli. Kot partizana so ga Nemci ujeli in poslali v koncentracijsko taborišče Dachau. Po vojni oblastnikom nenadoma ni bil všeč kot izpovedovalec idealističnega humanizma; nenadoma ni ustrezal pravovernosti pri gradnji socializma. Na montiranem procesu je bil kot bivši dahavec obsojen na dvanajst let zapora. Prestal jih

Na levi hiša v Trbovljah, kjer je živel Ludvik Mrzel

je sedem, večji del v političnem zaporu na Golem otoku, kjer mu je – pretepanemu, zasramovanemu, od težaškega dela popolnoma izčrpanemu – življenje obviselo na nitki. A je preživel. Še zmeraj je upal, da bo napisal svoje veliko delo. Vendar ga je izdajalo srce. Leta 1962 je še objavil svojo zadnjo knjigo lirskih izpovedi **Ogrlica**, tretjo po vrsti. Izpovedovala je globoko življenjsko bolečino, prežeto z resignacijo. Bila je drobna kakor ves njegov pisateljski opus, ki je količinsko majhen, a pomensko velik, že klasičen, ves kot ena sama velika knjiga.

Nekje na sredi njegovega pisateljstva se kot sad zavedanja, da mora biti literatura nad socialno mizerijo, pojavlja Bog v Trbovljah. Nenavaden naslov za marksista, pa nikakor presenetljiv za umetnika, ki se je s fantastiko in krščanskimi prispodobami skušal dvigniti nad banalne razmere novinarske tlake. Knjigo je ob koncu leta 1937 izdala založba Trbovlje z dvajsetimi originalnimi lesorezi Maksima Sedeja. Bila je lepo sprejeta, kritik Božidar Borko jo je označil kot »eno najizvirnejših slovenskih knjig«. Mrzelovo prvinsko doživetje domačega kraja je v knjigi odeto v lahno ironijo in duhovitost, gospodarska kriza v pravljični ovoj, revolucionarnost v strah pred zlom.

Prizadevni trboveljski iskalci domačega literarnega spomina niso več našli hiše, v kateri se je na začetku dvajsetih let prejšnjega stoletja stiskal dvajsetletni učitelj Tone Seliškar. V burni gradnji novih Trbovelj je hiša izginila. Na mladega poeta danes spominja le ime osrednje trboveljske knjižnice.

Za Mrzelom pa je ostal njegov družinski dom, v katerem je živel ali pa ga je pogosto obiskoval v letih 1907–1938. To oznanja spominška plošča, vzidana na hišo, ki stoji nekako ozko spotegnjena na Partizanski cesti 25, v nekdanji Petelinovi vasi, na klancu, ki pelje v Kurjo vas in naprej k nekdanjemu rudniškemu rovu Terezija, enemu od rovov, ki so imeli ženska imena; kot še Barbara, Fana, Agnes ... kakor da bi nežnost in lepota teh imen priprošnjiško odganjala trpljenje v jami in neizprosno nevarnost metanskih eksplozij ter zruškov, preganjala strah pred bridkim zavijanjem rudniških siren ob nesrečah. Po ostankih rudarskih kolonij in k ustjem rovov, ne vseh, je danes speljana etnološka pot, dobro označena in komentirana na informativnih tablah. Krožni obhod objema skoraj vse mesto, dolg je približno tri kilometre in poldrugo uro hoje. Zanimiva je že prva postaja, kolonija Njiva, ki jo odkrijemo kar v središču Trbovelj, takorekoč nasproti Knjižnice Toneta Seliškarja, le nekaj korakov navzdol. Med novogradnjami se ta »perzonal« stiska kot nekakšen natlačen bivši

»slum«, ki pa je še zmeraj naseljen. Stanovanja, ki so pravzaprav le stanovanjca s kuhinjo in sobo, so minimalistična, kakor bi rekli danes, skopuško funkcionalna, z vzidanim štedilnikom kot družinskim ognjiščem. V tej stari koloniji je Zasavski muzej izločil dve nekdanji rudarski stanovanji in ju z vzorno etnološko strokovnostjo opremil, prvo v duhu rdečih revirjev iz leta 1920, drugo iz časa socializma leta 1960, obakrat v duhu ene družinske plače in številnih lačnih ust. Tu lahko obiskovalec, zasledovalec Seliškarjevega in Mrzelovega literarnega izročila, sede na »kolnkišto«, zaboj za kurjavo, in užije nekdanjo tesno domačnost, morda razmišlja, kako je Seliškar leta 1921 kot popisovalec prebivalstva v natanko tako velikem stanovanju videl hkrati vseh sedem otrok, od katerih je bil zadnji »*od očeta pijanca preklet*« ... Ključe hranijo v Zasavskem muzeju, ki je sosed, le čez cesto. ŽK ➔

Zasavski muzej je obnovil tipično rudarsko stanovanje v nekdanji rudniški koloniji sredi Trbovelj

MILE KLOPČIČ

29

Zagorje ob Savi, poslopje, v katerem je prebival mladi Klopčič

»Le malo si izpremenila se, dolina, / kar ni bilo me iz sveta domov. / Ljudje so bolj molčeči, hiše so bolj črne, / in v hrib pognali za premogom so nov rov.«

Minila so desetletja, odkar je pesnik in prevajalec Mile Klopčič bil nazadnje doma, v dolini, kjer leži Zagorje ob Savi. Pa se ni rodil v njej, pač pa v francoskem rudarskem kraju L'Hôpital. V Zagorje ga je knapovska družina Klopčič prinesla kot štiriletnega otroka. Tu sta se mu oblikovala »duh in srce, zato štejem Zagorje za svoj rodni kraj«.

Zagorska dolina bi bila danes zanj najbrž neprepoznava. Hiše niso črne, vse bolj svetle so in silijo kvišku. Jama, skozi katero so za premogom pognali nov rov, je že davno zamrežena. Knapov ni. Skozi mesto Zagorje ob Savi pelje na sever širna zelena avenija. Na njej je veliko nakupovalcev in sprehajalcev. Od hrupa prometa jih je komajda slišati. Na koncu avenije, po njenem drugem zmeraj prometnem krožišču, vendarle naletiš na sled pesnika tega kraja. Na hrbtini strani velikega kulturnega doma je izdatno obiskovana Knjižnica Mileta Klopčiča. Druge sledi za pesnikom v kraju ni. Nikjer njegovega spomenika. Nikjer njegove ulice.

Na izhodu iz doline, v tako imenovanih Toplicah, se Zagorje nekoliko razleze v hrib. Tam med vrtnimi hišami uzreš še nekaj poslopij, ugreznjenih v knapovsko preteklost, med njimi najbolj značilno »gverkovsko« stanovanjsko kolonijo, podolgovato dvonadstropnico, nekoč po birokratsko imenovano tudi delavski perzonal, ker je bila natlačena s knapovskimi družinami. Perzonal je pravi civilizacijski spomenik slovenskega proletariata. Morda bo v njem nekoč muzej.

Danes je še naseljen, že na prvi pogled zelo na gosto, kakor v časih Klopčičeve mladosti. Na sredi ima stolpu podoben izstopajoči prizidek, od katerega se na obe strani širi troje lesenih mostovžev. V stanovanja – ki jih je vsaj dvajset – vstopite s teh mostovžev. V eno teh prebivalnih lukenj se je nekoč vrnila zdomska družina Klopčič. Nihče ne ve, v katero natančno. Izročilo pravi, da je živel na sredi v levem krilu. Danes staro hišno lupino še zmeraj obdajajo znamenja skupnega prebivanja številnih družin in samcev, antene, avtomobili, perilo na gankih, nerazumljivi vzkliki ... hišni tamtam, ki oznanja, da se v bližini mota prišlek s fotoaparatom (»Gospod, a bomo na televiziji?«), in preglasno navita sevdalinka. Taka je Eberlova cesta 7, leta 2011 zagorski slum. Klopčičev tu že dolgo več ni. Če kje v Zagorju, pa prav v »Bajzbargarju«, kakor se tudi imenuje to poslopje, še vztraja duh pesnika **Plamtečih okovov** in **Preprostih pesmi**, tistih pesmi, ki govorijo o tesnobi nekdanjega knapovskega življenja, bedi in izkoriščanju ljudi v kapitalizmu, govorijo nemara najbolj neposredno in pretresljivo v slovenski socialni liriki v prvi polovici prejšnjega stoletja. To je socialnorealistični duh črnih mož, ki se opotekajo s šihta, žena in otrok, ki se tresejo, kdaj bo posebno bridko zatulila sirena, oznanjajoča zrušek v rovu in očetovo smrt. Mladi pesnik ni jokavo jadikoval nad trpljenjem, ki ga je opazoval okoli sebe. Že v času Plamtečih okovov, ki jih je izdal pri devetnajstih letih, je bil zaradi sodelovanja pri boju zasavskih rudarjev aretiran in priprt, pozneje pa še trikrat obsojen in zaprt. Večino svojih pesmi je napisal v zaporu. Šolanje mu je bilo prepovedano, izobraževal in izobrazil se je sam. Kako visoko! V partizanski vladi je bil nekakšen minister za kulturo, po vojni vodja založb in osrednjega slovenskega gledališča. Postal je izreden prevajalec; zlasti iz ruščine, zlasti Puškina. Le kdaj pa kdaj se je iz njega utrnila kakšna pesem, iz razbolelega srca, nikoli več iz plamtečih okovov preprostih ljudi v zagorski dolini. **ŽK** ➔

Delavski »perzonal«, v katerem je živel družina Mileta Klopčiča

CENE VIPOTNIK

30

Zagorje ob Savi, spomenik ob Delavskem domu

* 11. 11. 1914
ZAGORJE
OB SAVI
† 2. 9. 1972
LJUBLJANA

Čeprav je bil doma v najzahodnejši rudarski dolini v Zasavju, ni pesnik Cene Vipotnik trdega socialnega življenja, ki ga je skusil v najbolj občutljivih letih, nikoli sprejel v svojo poezijo; vsaj v tisto ne, ki jo je kot svoj prečiščen presežek objavil v svoji edini knjigi. O njegovih otroških letih še največ pove življenjepis, ki ga je za neznano priložnost sam skrbno napisal s črnilom in ki je ohranjen v njegovi zapuščini. Med drugim v njem piše: »Moj oče, sproletarizirani obrtnik (mizar), je prišel v letih krize v stari Jugoslaviji ob vse svoje skromno imetje (hišo in mizarški stroj) ... V družini je bilo šest otrok, od katerih sta dva umrla. Zadnja, enajstletna Rajka, si je v letih bede in pomanjkanja nakopala jetiko in v kratkem času podlegla. Razmere v domači hiši in krivičnost družbenega reda so pri otrocih naglo, pri starših počasneje oblikovali politično miselnost, ki je začela dobivati napredno obliko že pred zlomom stare Jugoslavije ... Proti očetovi volji sem šel v šole, kamor sta prišla za menoj oba mlajša brata, Janez in Branko. Vsi smo se preživljali z inštrukcijami, ker od doma ni bilo pričakovati podpore, ter tako temeljito izkusili siromašno življenje slovenskega študenta ...«

Že kot mlad poet je bil Cene Vipotnik, z velikim smislom za druženje s samostojno mislečimi literarnimi tovariši in kot visoko omikan profesor romanistike, nespregledljivo poseben in svoj. Oprt na poetiko slovenskih ekspresionistov je v strogo utrjenih pesniških oblikah znal izpovedovati osebne stiske in eksistencialno ogroženost, oboje pa povezovati s filozofskimi razmišljanji. Značilna so tudi njegova opevanja svetlih pokrajin in kozmičnosti, prepletena tako z vzneseno vitalnostjo kot z občutenjem smrti, ljubezenskimi izpovedmi in resignacijo nad banalnostmi življenja. Njegova poezija se je

dotaknila tudi trpljenja v italijanski internaciji, tragike v družini in se pridružila značilni upornosti njegove generacije. V pesniški obrti je Vipotnik pokazal zgledne veščine klasičnega verza, jasnosti povedanega, vokalne blagozvočnosti in pretehtane ritmičnosti.

Vse življenje se je družil z literati, pri čemer je bil netekmovalen. K temu je pripomoglo tudi njegovo uspešno poklicno uredniško delo v Cankarjevi založbi, ki mu je zagotavljalo visok ugled v slovenski kulturi. Za razliko od večine pesniških kolegov je objavljajal malo, a tisto izklesano. Izdal je eno samo zbirko, **Drevo na samem**, ki je izšla v nekaj ponatisih, zmeraj v prelepi opremi njegovega sina, odličnega oblikovalca Matjaža Vipotnika.

Rojstna hiša Ceneta Vipotnika še stoji v Zagorju, vendar v njej že dolgo ni Vipotnikov. Zaman se oziramo za spominsko ploščo, da sta se v tej hiši rodila Cene in njegov mlajši brat Janez Vipotnik (1917–1998), politik in pisatelj. Spomin na pesnika ohranja spomeniški portret na zelenici ob Delavskem domu, ki je osrednja zagorska kulturna in družabna ustanova. ŽK ➡

Naslovna stran edine pesniške zbirke Ceneta Vipotnika

Pesnikov spomenik v Zagorju

JANEZ VAJKARD VALVASOR

31

Grad Bogenšperk pri Litiji

Baron Janez Vajkard Valvasor je bil ljubljeneec svoje dobe, ljubljeneec duha zgodnjega razsvetljenstva. Kaj vse je počel v svojem razmeroma kratkem življenju! Bil je bistrourni učenec jezuitov, pogumni poveljnik slovenske vojaške enote, radovedni znanstveni popotnik, prirodoslovec, zgodovinar, geograf, narodopisec, zbiralec knjig in slik, pisatelj in bakrorezec ... Čeprav Italijan po rodu ter Nemec po izobrazbi in jeziku, je po ljubezni do svoje rodne dežele Kranjske in njenih prebivalcev bil tudi Slovenec. Tako strnjeneega, celotno znanje o Kranjski obsegajočega, zraven pa še tako sočnega opisa te svoje dežele Slovenci poslej nismo dobili, izpod peresa enega samega avtorja gotovo ne.

Hiši njegovega rojstva (v Ljubljani) in smrti (v Krškem) sta zaviti v kopreno znanstvenega dvoma: ali je v njih res prvič hlastnil po zraku in zadnjič izdihnil? Kot edino izpričano Valvasorjevo domovanje ostaja njegov imenitni Bogenšperk. Gotovo je ta lepi grad kraj njegove pisateljske slave in življenjskega dela Slave vojvodine Kranjske. Po obnovah v sedemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja je grad danes resnično sijajen; sredi lepega in vzdrževanega parka stoji ves bel in bogat; dobro je zavarovan pred vlago in vremenskimi ujmani. Po eni strani vzbuja vtis razkošne renesanse, po drugi pa tudi novodobne gospodskosti, ki se rada odeva v historične preobleke, še posebno ob slavjih, proslavah, promocijah in porokah.

Valvasor je prišel na Bogenšperk pri 31 letih, umirjen in ustaljen po dolgoletnih vdranjih po Evropi in Afriki ter po junaških vojskovanjih s Turki. Pravkar se je bil poročil s še ne 14-letno plemkinjo Ano Rosino Grafenwergovo. V gradu je rodila devet otrok. Vajkard pa je v njem rodil devet knjig, šest topografskih in tri umetniške.

Svoj čas je posvečal študiju in raziskovalnim potovanjem po domovini. Znal je najti prave vire podatkov in znal je ljudi povprašati po njih, brskal je po arhivih, zapisoval si je dejstva in podmene, risal je in meril, se vzpenjal na gore in spuščal v jame. Duhovito je znal opisati navade svojih Kranjcev, na primer ribolov na Cerkniškem jezeru ali bloško smučanje, pa tudi čarovniške pojave, v katere je verjel. Dramatične so njegove »reportaže« iz fužin ali idrijskega rudnika. V njih bister opazovalec kaže za tiste čase presenetljivo obsežno poznavanje metalurgije in kemije. Sicer pa je bil Valvasor tudi odličen tehnik. Znana je njegova zamisel za ljubeljski predor – načrtoval ga je na današnji lokaciji. Ponudil se je, da ga bo tudi zgradil, vendar je prišla

vmes epidemija kuge na Koroškem, zato Ljubelj Kranjcev ni več zanimal. Načrtoval je obsežno delo o svetlobi, barvah, raznih snoveh, kozmetiki in zdravilstvu, izdati je nameraval tudi trilogijo o svojih izkušnjah, poskusih in iznajdbah v astronomiji, kemiji, aritmetiki, geometriji s stereometrijo, glasbi, optiki, vojaškem in civilnem gradbeništvu, plinski in tekočinski fiziki, mehaniki, merskih inštrumentih ...

Poslednji Valvasorjev dom v Krškem in njegov spomenik, delo kiparja Vladimirja Štovička

Njegova knjižnica je narasla na kakšnih 10.000 knjig iz vse Evrope. Na gradu si je uredil tudi bakroreznico, v kateri je zaposlil risarje in bakrorezce. Vendarle pa ni bil dovolj bogat, da bi si doma postavil tudi tiskarno. Pripravljaj le kovinske plošče za tiskanje ilustracij in zemljevidov, ki jih je bilo treba tovoriti v nemški Nürnberg, kjer so stavili, tiskali in vezali njegove knjige. Vmes se je leta 1682 spet podal na vojno, tokrat kot eden štirih deželnih stotnikov. Poveljeval je štiristotim kranjskim pešcem. Pomagali so izbojevati slavno zmago nad Turki in rešiti Dunaj.

S čim pa je domovina nagradila vrline svojega zvestega sina? Se mu je oddolžila za njegovo poglavitno delo *Die Ehre des Herzogthums Crain, Slavo vojvodine Kranjske*, to že po fizičnem obsegu izredno delo? (Na knjižni polici, kakor se lahko prepričajo obiskovalci Bogenšperka, zavzema blizu pol metra širine. Ima 3532 strani in 24 slikovnih prilog, poleg tega pa je med besedilom, ki ga je za 450 avtorskih pol, še 528 ilustracij. Vseh 1000 primerkov Slave, natisnjenih v 4000 knjigah, bi se zvrstilo na polici, dolgi 300 metrov.) Kranjci so kupili premalo knjig, da bi se Valvasor izkopal iz gmotne izgube oziroma pogube. Da bi poravnal dolgove, ki si jih je bil nakopal s Slavo, je moral prodati Bogenšperk z vsemi premoženji v njem, prodati na poniževalen način, na dražbi. Ostala mu je meščanska hiša v Krškem, danes obnovljena na tamkajšnjem savskem obrežju. Za nikogar se ni več menil, niti za brodnike. Morda so ga preveč spominjali na veliki svet poslov, ki mu ni bil dorašel. Bankrot je bil tako hud in moralni udarci sodobnikov po njem tako okrutni, da je podlegel svojim dušnim bolečinam že čez pol leta. ŽK ➡

Bogenšperk je s svojimi znamenitimi zbirkami odprt od 1. marca do 31. oktobra vsak dan razen ponedeljka (od 9. do 15. ure, ob sobotah in nedeljah dve uri dlje), od 1. novembra do 28. februarja pa le ob sobotah in nedeljah (od 9. do 17. ure).

SLAVKO GRUM

32

Šmartno pri Litiji, rojstna hiša, in Zagorje ob Savi, hiša, v kateri je prebival kot zdravnik

* 2. 8. 1901
ŠMARTNO
PRI LITIJU
† 3. 8. 1949
ZAGORJE
OB SAVI

Leta 1901 je trško naselje Šmartno pri Litiji dobilo veliko cerkev sv. Martina, kar preveliko za svoj prijazni uleknjeni položaj med dolenskim griči. Eden prvih krščencev v njej je bil Slavko Grum, pravzaprav Ignacij, tretji otrok usnarja Franca Gruma, rojen v hiši na stranski cesti, s katere se kmalu odcepi slavna *Levstikova pot* od Litije do Čateža. Številne šmartinske obnovljene družinske hiše skrivajo v sebi gradbena jedra starih kmečkih in delavskih hiš. Ena takih je tudi Grumova rojstna hiša na Grumovi cesti 5, ki je danes čedno obnovljena, pri čemer smiselno ohranja arhitektonske elemente z začetka 20. stoletja. Lastništvo se je v njej že nekajkrat preobrnilo. Lahko si jo ogledate samo od zunaj. Med lokoma na čelni strani hiše je vzdana spominska plošča: »V tej hiši se je leta 1901 rodil Slavko Grum, slovenski dramatik.« (Še kot dijak je bil Grum zapisan kot Ignacij. Domoljubnemu novomeškemu profesorju Markiču je ime šlo na živce, zato je Ignacija nagovarjal, naj svoje ime posloveni v Ognjeslava. A kateri fant bi se dekletom predstavljal s takšnim imenom? Zato je iz Ognjeslava postal Slavko.) Grumovo družino so zaznamovale številne selitve: razen v Novo mesto še v Mokronog, v Konjice in nazaj v milino gričevne, gozdne pokrajine, ki jo je imel najraje, v Šmartno pri Litiji, kjer se je nemirni oče končno ustalil, nazadnje kot drobn trgovec in krčmar. Deček je v Šmartnem utegnil spoznati zadnje vzgibe časa pred prvo svetovno vojno, preprosto, prav nič vznemirljivo vsakdanost, ki se je sukala med pošto, farovžem in krčmo; potem pa, med strašno vojno in v nevarnih letih po njej, občutiti tudi človeški strah, zaradi katerega so se ljudje zapirali vase, v kdaj pa kdaj mračni svet svojih družin, v notranji nemir, ki se je pogosto prevešal v nasilje

proti sebi in bližnjim. Ko si človek danes ogleduje kuliserijo hiš v šmartinskem središču – in ko se spomni še Mokronoga, Konjic ali Novega mesta, kjer se stare hiše ponekod prav tako tiščijo skupaj, pogreznjene v molk in nezaupljivost –, hitro pomisli, da je Grum že domači kraj doživel kot v svojo temačnost zaklenjeni teater munda, kot oder vase sklenjenega slovenskega življenja, kot svoje literarno mesto Goga. Svet Goge je zdaj udomačen v naših gledališčih kot eden najbolj pristnih in temeljnih estetskih svetov, pisateljsko najmočnejše izraženih. Grumove velike gledališke igre pa naši kulturniki kljub takrat visoko razvitemu ekspresionizmu najprej niso prijazno sprejeli.

Kot brodolomec v literaturi, v ljubezni do ženske in delno tudi v svojem poklicu – razblinile so se mu sanje, da bi v Ljubljani postal psihiater ali ginekolog –, je 28-letni Slavko Grum, dr. med., odprl v Zagorju ob Savi zasebno zdravniško prakso. Kazalo je, da se mu bo duhovno razrvano, že z drogami zaznamovano življenje v rudarskem kraju za silo vendarle uravnalo in uredilo, zlasti ker je kmalu zaslovel kot priljubljen zdravnik splošne prakse. K bolj oddaljenim bolnikom se je na dom vozil s kočijo. Naselil se je v Dolančevi hiši na današnji Cesti Borisa Kidriča 15, nekoč glavni cesti v Zagorju. Na spominski plošči, ki je vzdana na to hišo, je poleg osnovnih podatkov o Grumu vklesana tudi njegova misel: »Človek mora imeti nekaj, česar se veseli.« Kaže, da preprosta misel, kakor je že točna in utemeljena

Hiša v Zagorju, v kateri je Grum umrl

Prenovljena rojstna hiša v Šmartnem pri Litiji

Družinska fotografija Grumovih, fantek na desni je Slavko

na globokem poznavanju človeške duševnosti, Grumu ni kaj dosti pomagala. Hudo bolan je 3. avgusta 1949 umrl v Zagorju. Pokopali so ga v Novem mestu.

Zagorje ni pustilo sledi v njegovi literaturi, je pa v tem rudarskem kraju še dolgo vztrajal spomin na vedno elegantno napravljenega zdravnika, dobrega diagnostika in porodničarja. Kakšen je bil kot človek, govori drobna zgodba, da je dolgo hodil zdraviti bolnega otroka v rudarski »perzonal« in da mu je ob obiskih prebiral dogodivščine o Tarzanu. [ŽK](#) ➡

V Zagorju se ena od **osnovnih šol** imenuje po dr. Slavku Grumu. Učenci iz zgodovinskega krožka na Osnovni šoli Ivana Skvarče so skupaj s svojima mentoricama v šolskem letu 1996/97 opravili raziskovalno nalogo »Dr. Slavko Grum v Zagorju«. Nadvse zanimiva, bogato ilustrirana naloga je dostopna na spletu.

DANE ZAJC

33

Zgornja Javoršica nad Moravčami, prostor rojstne hiše in grob na pokopališču pri cerkvi sv. Trojice

* 26. 10. 1929
ZGORNJA
JAVORŠICA
† 20. 10. 2005
GOLNIK

Neki njegov zoprnik mu je zavidal visoki pesniški talent; morda pa tudi moško lepoto. Označil ga je za črnega nadangela poezije, ki da se vozi po temnem ozračju nad Ljubljano. Čaščen in interpretiran, kot je bil le še Oton Župančič v svojem času, je Dane Zajc v poznih letih svojega življenja veljal za največjega živečega pesnika v Sloveniji. Ruski nobelovec Josif Brodski je zase rekel, da je »mali pesnik velikega naroda«, za Zajca pa, da je »veliki pesnik malega naroda«. Dane za slavo ni posebno maral. Vedel se je, kot da ga ne zadeva. Bil je edinstven človek, do kraja samosvoj, zvest osebnosti izkušnji sveta, pesnik tragičnega občutja življenja. »Poezija nima nobenega praktičnega namena in pomena ...« je nekje zapisal. Pesnik po njegovem ni zavezan družbi. Ne izpoveduje nikakršne uporabne resnice. »Poezija je samo pričevanje o stanju tistega, ki poezijo piše, o njegovi oddaljenosti do sveta, do sebe, do reči.« Že v svoji prvi zbirki **Požgana trava**, ki je v samozaložbi izšla leta 1958, se ni zmenil za klasične slogovne zapovedi pesnjenja. Verzi so bili prosti, pisani v posebnem zajčevskem patosu, strastno ritmični, zaklinjajoči, preroški. Izhodišča – tudi v poznejših zbirkah – so mu bila lastna travmatična doživetja vojne, uničevanja in umiranja, zla in okrutnosti ... Človek po njegovem ni bil ogrožen samo od zgodovine in družbe, ogrožal se je sam iz svoje podzavesti. Zajc je ustvaril čisto svoj jezik, podrl je tradicionalno besedje. Besede so se mu zvezale v nove tvorbe. Bralec ostaja brez dialoga s pesnikom, Zajčeva poezija lahko zazveni le v sorodni poetični duši.

»Nadangeljska« poezija Daneta Zajca je trdno ukoreninjena v rodni zemlji. Na pobočjih Murovice in slemenih Svete Trojice, kamor je mladi Dane hodil v šolo, ministriral v farno cerkev in na

pokopališče k prednikom, je bilo treba некоč za preživetje trdo garati na skopi prsti. Kar je danes zračnega nad gozdnimi, pašniškimi in slemenskimi tlemi tega kraja, je najlepše, kar očaranemu očesu lahko ponudi severozahodni del Posavskega hribovja: pogled na razložene alpske snežnike, ljubljansko kotlino, moravško dolino ... Prišleku leži pod nogami velikanski del dežele, ki bi ga tudi tu lahko označili z oguljeno razgledniško sintagmo »pol Slovenije«. To so некоč vedeli tudi romarji, ki so množično obiskovali cerkev sv. Trojice, to danes pravijo izletniki.

Začelo se je skoraj romantično, pastoralno. Pastirec Dane si je zapisoval prve stihe v skriti zvezek. Morda bi ostal eden tistih anonimnih

ljudi iz ljudstva, ki so ustvarili tolike lepe ljudske pesmi. A je sredi vojne vihre postal klasični junak iz polpretekle otroške literature: partizanski kurirček, skojevec pri štirinajstih letih. Okoli je pokalo, najstarejši brat je že padel kot partizan, pozneje še drugi ... Pisanje pesmi je veljalo za grešno, zato je tisti zvezek skrival v žlamborju na stari hruški. »Spomladi se je zvezka lotila sinica, ki je rabila gradivo za gnezdo. Tako je bila sinica moja prva molčeca bralka.«

Brunarica v Javoršici

Kmalu je v nacističnem požigu končalo tudi drevo, skupaj z domačijo in vsem, kar so Zajčevi imeli. Ubili so očeta. To je »zaznamovalo vse moje življenje in seveda tudi ravnanje tega življenja«.

Na robu murovškega gozda zdaj vidiš poševen, dobro pognojen travnik, ki preraste v nasad plantažnega sadja. Tu je stala Zajčeva lese-na domačija. Ni ji več sledu. Čez ozko staro cesto, ki se strmo spušča k posavskim vasetem, nasproti staremu domu, je Danetu Zajcu ostala krpa zemlje, jasa pod obronkom, prav tako poševna. Na njej si je postavil počitniško brunarico. Ob robovih senokosne parcele že visoko rastejo drevesa, ki jih je zasadil, med njimi oreh za svoje številne vnuke in pravnuke, ducat javorov pa v vedenje, da je tu Javoršica. Ob hišici vidimo

Pesnikov grob s križem na pokopališču pri cerkvi sv. Trojice v prvih letih po njegovi smrti

grobo stesano mizo in klopi, ki sta jih je že načela čas in vlaga. Naredil jih je Dane. Ni zatajil večšin pri delu s sekiro, žago in lesom. Ročnih spretnosti mož, ki je bil doma s kmetov, ni pozabil. Izkazal se je z njimi tudi v planšarski koči, ki jo je imel najeto v visoki bohinjski planini Laz.

Mladi Dane je do šole, ki je stala ob cerkvi, pogostokrat tekkel in je rabil do nje manj kot deset minut. Okoli 2800 korakov bo dovolj, da od njegovega rojstnega doma pridete k cerkvi sv. Trojice, ob kateri je pokopan, od Zajčevega vživljenjevoda do zemljoizhoda. Na vzhodni, prezbiterni strani cerkve sv. Trojice je ob nizkem in zjednem pokopališkem zidu skromen vaški grob. ŽK ➡

*Kako se je sklanjala zemlja k tebi,
kako se je sklanjala s prstenim obrazom,
kako te je gledala, zgubljenega otroka,
kako te je vzela v svoje naročje,
kako te je pritisnila na prstene prsi,
dub, zgubljeni dub,
vstani iz groba ...*

34

JANKO KERSNIK

Brdo pri Lukovici, graščina in pokopališče

* 4. 9. 1852
BRDO PRI
LUKOVICI
† 28. 7. 1897
LJUBLJANA

Ni veliko pisateljev, ki bi bili s svojim rojstnim krajem tako močno povezani kot Janko Kersnik: »*Glejte mene! Jaz živim kakor kralj! Neodvisen sem, dela imam toliko, kolikor ga sam hočem, nobene gospodarja ali zapovednika nad soboj, domá prijetno in srečno družbinsko življenje, in zabave kolikor hočem: iz moje graščine se mi odpira krasen razgled na tri strani, in vsa širna mengiška ravan leži pod meno; in če hočem biti doma, pa hodim na lov, ali pa jašem ali se vozim okolo; od Ljubljane sem ravno prav oddaljen, da sem prost tistih vsakdanjih mestnih umazanosti. Ali nisem srečen? Vrh vsega sem zdrav, in kadar dobim veselo tovaršijo, naredim kakor Preširen: s prijatli praznimo bokale!*«

Študij, delo, ljubezenski ali kakšen drugačen nemir pisatelje rad odnese v mestna središča in v tujino, Kersnik pa se je iz Ljubljane, kamor je hodil v srednjo šolo, in z Dunaja ter iz Gradca, kjer je doštudiral pravo, vrnil naravnost domov na Brdo pri Lukovici. Kar pravzaprav ni čudno, saj je imel za razliko od svojih pisateljskih kolegov kmečkega porekla doma najboljše pogoje. Njegova mati je bila nemškega plemiškega rodu, oče sodnik, sin priljubljenega profesorja fizike na ljubljanskem liceju Janeza Krstnika Kersnika. Družina je imela v lasti grad, kjer je opravljal notarsko službo in županoval. Veliko stavbo, zgrajeno v 16. stoletju, ki jo je priženil pisatelj oče, so uporabljali še za okrajno sodišče, davkarijo in zapore. Daleč pred Kersnikovim rojstvom se je med preganjanjem protestantov tu skril val Trubarjev sin Felicijan. Od gradu so ostali le zidovi z vzdanim Lambergovim grbom in letnico 1552 nad vhodnim portalom. In spominska plošča s pisateljevo reliefno podobo na jugozahodnem vogalu. Požgali so ga leta 1943 partizani, ker ga je med vojno zasegla

in se v njem naselila okupatorjeva policija. Pisateljevi potomci živijo v hiši št. 1 zraven razvaline.

Lukovica je na pomen, ki ga pisatelj daje kraju, ponosna. Po njem se imenuje šola, v kateri razstavljajo fotografije iz življenja in dela Janka Kersnika, kulturno društvo, pevski zbor in dramska skupina. Literarni popotnik v Lukovici ni prepuščen samo temule vodniku, ampak se lahko, če se prej dogovori na občini, prepusti lokalnim bedekerjem, ki so jih v vodenju in oblikovanju turističnih informacij vzgojili na lukovski osnovni šoli. S Kersnikovim **Zbranim delom** v roki se ob ribniku v grajskem parku zlahka vživi v dogajanje njegovih povesti in romanov. Pisatelj je znance, prijatelje in družino vpisoval vanje

Obnovljeno
pročelje
Kersnikovega
gradu

Družinski grob

tako razločno, da so se prepoznavali. Brdo izrecno omenja v kmečki povesti **Testament** (1887), v koledarskih povestih **Kako je stari Molek tatu iskal** in **Znojilčevega Marka božja pot** ter v zgodovinskem romanu z roparsko tematiko **Rokovnjači**, ki ga je dokončal za umrlim Jurčičem leta 1881. Lukovica je bila za predlogo vsem trškim lokacijam, kjer se dogajajo njegove pripovedi, zlasti **Jara gospoda** (1893). O Kersniku znamo povedati, da je v svojih zadnjih delih zgled zrelega ali trdega realizma in v kratki kmečki prozi, npr. **V zemljiški knjigi** (1884) ali **Mačkovih očetih** (1886), že napoved naturalizma, nič pa ne

bo narobe to predstavo dopolniti z bralsko izkušnjo njegovega skoraj mohorjansko vzgojnega opozarjanja na napake v družbi z namenom prispevati k izboljšanju socialnega življenja.

Pisateljska kondicija je Kersniku delala hude težave, pisal je sproti, »za dečka, ki je hodil po rokopis iz tiskarne«, in zamujal z oddajo rokopisov. Če ne bi nad njim bdel prijatelj Fran Levec, urednik osrednjega slovenskega literarnega časopisa Ljubljanskega zvana, bi bil Kersnikov leposlovni opus verjetno precej manjši. Aktivnejši je bil kot podlistkar Slovenskega naroda in – po sporu med liberalci – v Ljubljanskem časniku. Sem je pisal kratke, polemično ostre, satirične in celo napadalne feljtone proti političnim nasprotnikom Nemcem, staroslovincem, literarnim konkurentom v Celovcu in Ljubljani in proti včerajšnjim političnim prijateljem, radikalnima liberalcema Ivanu Tavčarju in Ivanu Hribarju. Politično je pripadal tako imenovanim elastikarjem, to je liberalcem, ki so gojili politiko drobnih korakov in se zavzemali za sodelovanje z vlado in z nemškim plemstvom.

O literarnih rečeh si je veliko dopisoval z 22-letno tržaško pisateljico Marico Nadlišek, pozneje poročeno Bartol, bodočo materjo pisatelja Vladimirja Bartola. Bila je to ljubezenska korespondenca. Na gradu ga je Marica obiskala samo enkrat in bila vznemirjena nad prijaznostjo Kersnikove družine, sicer pa med njima menda niti do objema in poljuba ni prišlo; prepovedane reči so se dogajale le skozi besede v pismih. Pisemska »grešnika« sta se primerjala z osebami svojih pripovedi in oblikovala njihova razmerja z mislijo na svojo ljubezensko usodo. Kersnik je živel urejeno, udobno in zadovoljno družinsko življenje, kar nenazadnje potrjuje devetero otrok v zakonu. MH ➡

.....
Preden se odpeljemo dalje, bodisi v smer Kamnika, kjer nas čakata Balantič in Maister (mogoče se na poti tja mimogrede ustavimo še v Radomljah, rojstnem kraju pisca sumljive slave Antona Kodra), bodisi v smer Moravč, od koder je pripovednik Fran Detela, ali naprej gor po Črnem grabnu, kjer se je v vasi Krašnja rodil popularni pisatelj Josip Podmilšak in malo naprej Fran Maselj Podlimbarski (pa s tem nismo našli niti polovice pisateljev iz tega okrožja!), obiščimo še **Kersnikov grob** v severovzhodnem kotu brdskega pokopališča pri cerkvi sv. Marije Vnebovzete.

Najlažji dostop do Brda ni skozi Lukovico, ampak z odcepa v Šentvidu pri Lukovici, parkiranje pa pred **Osnovno šolo Janka Kersnika** ali pri Čebelarskem domu v neposredni bližini gradu.

RUDOLF MAISTER

35

Kamnik, rojstna hiša, Šutna 23

* 29. 3. 1874

KAMNIK

† 26. 7. 1934

UNEC PRI

RAKEKU

Rudolf Maister je eden najpogostejše kiparsko upodabljanih slovenskih literatov in edini, ki je kar dvakrat na konju. Seveda si tega ni prislužil zgolj s svojo stasitostjo (bil je izjemen telovadec, sabljač, plavalec in smučar, dičili so ga impozantni brki) niti s knjižico **Poezija** iz leta 1904 ali **Kitico mojih** iz leta 1929, ampak z obujenim spominom na zasluge, ki jih je imel kot »borec za severno mejo« in za vključitev Štajerske v jugoslovanski državni okvir po koncu prve svetovne vojne. Le izbrati si moramo primerno obeležje za postanek. Na njegovi rojstni hiši, ki stoji tik zraven cerkve sv. Marije Brezmadežne na Šutni, v južnem delu starega kamniškega mestnega jedra, je spominska plošča, znotraj pa zaradi odločitve župnišča, ki je lastnik, da hiše ne proda občini, ni nič pripravljenega za ogled.

Na severnem delu mesta stoji ob tržnici na Medvedovi ulici v podaljšku glavnega trga njegov spomenik, izdelek tržaškega kiparja Antona Sigulina. V Mariboru sredi parka, ki se imenuje po njem, vleče meč iz nožnice, za Ljubljano pa se je zdelo primerno, da ga vidi sedeti na konju, pred železniško postajo (avtor kipa je Jakov Brdar) in pred obrambnim ministrstvom (avtor Boštjan Putrih), čeprav je Maister iz zdravstvenih razlogov že zelo zgodaj nehal sedati na konja. Kot poveljnik mariborskih rezervistov (t. i. črne vojske) se je uprl nemški mestni oblasti in napravil vojaški udar. V noči na 23. november 1918 je s 4000 vojakov razorožil avstrijske vojake (t. i. zeleno gardo), maja 1919 pa zasedel še del narodnostnega mejnega območja na Štajerskem in tako določil potek današnje državne meje. Njegov grob je na mariborskem pokopališču Pobrežje.

Kamničani so si njegov rojstni dan določili za krajevni praznik, v Kranju, kjer je obiskoval gimnazijo, pa so mu na Maistrovem trgu leta 2002 postavili kip (avtorica Alenka Vidrgar).

Maister je bil v svetu literature in knjig dvojno dejaven: kot vrstnik velikih modernistov Cankarja, Ketteja, Murna in Župančiča (s slednjim je tudi prijateljeval) in član njihove literarne Zadruga je pisal pesmi in jih objavljaval v Ljubljanskem zvonu in v samostojnih zbirkah, bil pa je tudi bibliofil. Njegove pesmi se zgledujejo pri Gregorčiču in Aškercu in niso nič posebnega, le nekoliko bolj »vojaške« so, kot bi jih sicer pričakovali od slovenskega lirika.

»Zdaj tvoj je dan — zavijti meč / da se zarije v kri in dob zelen! // Bratje, v sedlo, vajeti v dlan: / Drava nas zove, Jadran rjove, / vranci naj skrešejo trde podkove, / bratje — naprej!«

MH ➡

Maistrov spomenik in rojstna hiša v Kamniku

Najlepše njegove pokrajinske pesmi pojejo o Slovenskih goricah in Dolenjski. O Maistrovem življenju imamo vrsto monografij in zbornikov, med njimi tudi biografska romana Jožeta Hudalesa Orel z razprtimi krili (1974) in General (1981) ter deset črtic Toneta Partljiča.

FRANCE BALANTIČ

36

Kamnik, spomenik v Novem trgu
v neposredni bližini njegove
rojstne hiše

* 29. 11. 1921

KAMNIK

† 24. 11. 1943

GRAHOVO

Franceta Balantiča se Kamnik, kjer se je rodil v današnjem Novem trgu 22, stanoval in hodil v šolo, spominja s spomenikom Draga Tršarja (1991). Sem prispemo z glavne ceste v Kamnik tako, da z nje zavijemo v Novi trg k zdravstvenemu domu, od koder je do spomenika le še lučaj, do rojstne hiše pa dva. Obležje v obliki na mizi odprte knjige z verzi (*»Moj spev je ves tih, / ne moti ga kri, ki umira, / ne plakanje v dnevih nemira, / moj spev je kot vzdih, / kot venec solza je svetlih, / ki veter jih rožam otira.«*) ima tudi v kraju svoje smrti in groba, v Grahovem ob Cerkniskem jezeru, kjer je padel 24. novembra 1943 ob zmagovitem napadu partizanov Tomšičeve in Šercerjeve brigade na domobransko postojanko. Stoji v zanemarjenem okolju opuščene osnovne šole, v neposredni bližini razpadajočega spomenika partizanom. Si smemo privoščiti pobožno špekulacijo, da spomenika s svojim žalostnim stanjem simbolizirata nepomembnost in minljivost nazorskih razlik, ki razdvajajo ljudi in jih tirajo v vojne?

Kakor je njegovo kratko, še ne 22 let trajajoče življenje (umrl je samo nekaj dni pred rojstnim dnevom) skoraj zgled »prave« poetične eksistence (saj vemo, pravi pesniki z zgodnjo smrtjo dokazujejo, da so bili ljubljenci bogov!), pa je v slovenskem kulturnem spominu zasidran bolj po svojem političnem pomenu, kot reprezentant t. i. zamolčane garniture ustvarjalcev, zamolčane s strani povojne oblasti zaradi kolaboracije z okupatorjem. To je toliko bolj narobe, ker je bil pesnik intimne in religiozne refleksije, zgled osebne zadržanosti in izrazito nepolitičen, plah in socialno neaktivističen človek. Mogoče pa je ravno zaradi svoje socialne odmaknjenosti postal tako primeren predmet in lahek plen političnega in nazorskega prisvajanja in odklanjanja.

Balantič, čigar stari oče in oče sta bila tovarniška delavca, je otroštvo preživel v predmestju med Starim gradom in Kamniško Bistrico. Dokler niso zgradili svoje hišice, ki je danes ni več, so bivali v najetih stanovanjih. Po končani osnovni šoli so ga vpisali na klasično gimnazijo v Ljubljani, od koder ga je študijski interes vodil na slavistiko na ljubljanski filozofski fakulteti. Kot je na Gorenjskem običajno, je med počitnicami rad zahajal v hribe in smučal. Pesmi je objavljaval v Domu in svetu (sodelovanje v Kocbekovem Dejanju je zavrnil!) in v drugem letu vojne oddal v tisk pesniško zbirko *Muževna sem steblika*, vendar izida ni dočakal. Italijani so ga deportirali v koncentracijsko taborišče Gonars v Furlaniji. Ko je bil po posredovanju družine prijatelja

Rojstna hiša

Balantičev grob
v Grahovem

Obnovljeno
župnišče, v
katerem je
pesnik zgorel

Spomenik v
Novem trgu
v Kamniku

Franceta Kremžarja, sina urednika katoliškega režimskega dnevnika Slovenec, po petih mesecih izpuščen, je – navzlic svoji izrazito nevojaški naturi – vstopil v protikomunistično vaško stražo in se odpravil v postojanko Grahovo, ki ji je poveljeval Kremžar.

Zbirka pod naslovom **V ognju groze plapolam** je izšla v predzadnjem letu vojne, 1944, kakor tudi bibliofilska izdaja njegovega sonetnega **Venca** z ilustracijami sošolca Marijana Tršarja. Balantiča so ponatiskovali zlasti emigranti v Buenos Airesu, doma pa ga, z izjemo akademske literarne vede, vse do 80. let niso dosti omenjali. Leta 1966 so sicer natisnili knjigo njegovih pesmi, vendar je po političnem ukazu namesto v knjigarne romala v papirni mlin in se je rešilo le nekaj izvodov zbirke. Danes spada po zaslugi urednika zbranega dela Franceta Pibernika med slovenske klasike. Njegovo življenje in delo sta 1996 navdihnili opero *Pesnik in upornik* Tomaža Sveteta.

Balantič je bil religiozni pesnik, »*vitki vrč za božjo kri*«. Janko Moder pravi, da »doslej še nismo imeli pesnika, ki bi se s tako nebrzdano silo predajal življenju, bil z napetimi lakotnicami strasti in z žehtečimi očmi zgubljen v vrtincu težke krvi, hkrati pa tako resnično željan močnih, čistih studentov iz sončnega korita, ki mu jih nudi bela nevesta, božja ljubezen«. Z razpetostjo med slasti življenja in smrt

spominja na pesnika »erosa in tanatosa« Alojza Gradnika, ki ga z Balantičem družijo tudi upesnjevanje medvojnega taboriščnega trpljenja.

In še mimo ene stereotipne primerjave ne moremo, tiste s partizanskim pesnikom Karlom Destovnikom - Kajuhom, ki ga z Balantičem povezuje tragična smrt v vojaškem spopadu, ločujejo pa nazorska in politična pripadnost ter osnovni ton poezije, ki je pri Balantiču strašljiv (z metaforo ognja in pepela je označil svetovno kataklizmo in slutnjo svoje smrti), pri Kajuhu pa vedro upajoč. MH ➡

Literarnih točk je v Kamniku še precej. Sem so pisatelji radi zahajali na počitnice in nekateri, npr. Juš Kozak, naprej gor v kamniške planine. Na proceljih hiš ob glavni mestni ulici bomo našli večino spominskih plošč: prevajalcu svetega pisma Juriju Japlju, ameriškemju misijonarju in pesniku Francu Pircu, na rojstnih hišah pesnika in borca za severno mejo generala Rudolfa Maistra in nesrečnega pesnika Antona Medveda (oba imata tudi svoj spomenik), pesnika in urednika Frana Albrehta. Na pokopališču sta groba domoljubnega pesnika Radivoja Peterlina - Petruške in Antona Medveda. V Kamniku sta živela verski reformator Bernard Smolnikar, preden je emigriral v Ameriko, in pisatelj Slavko Savinšek. Josip Ogrinec je povest Čarovnica s Karneka (1872) lociral v grad nad Kamnikom, Jakob Alešovec je v knjigi Kako sem se jaz likal (1884) popisal svoje šolanje pri kamniških frančiškanih, Ivo Zorman si je izbral mesto za dogajališče romana Draga moja Iza (1973).

JOSIPINA TURNOGRAJSKA

37

Preddvor, grad Turn,
pisateljčin dom

* 4. 7. 1833

PREDDVOR

† 1. 6. 1854

GRADEC

Pravzaprav bi jo morali iskati pod imenom Josipina Toman, kakor se je pisal njen mož, pravnik in politik Lovro Toman, vendar se je bolj prijelo njeno literarno ime iz dekliskega priimka in vzdevka, ki si ga je nadela po družinskem domu, gradu Turnu, kjer se je rodila. Domači so jo klicali Pepinka. Mogoče je priimek Toman zbledel v zavesti tudi zato, ker je obveljalo, da šest let starejši mož mladi dražestni ustvarjalki ni bil v največjo podporo. Najprej je pokazal grd značaj z zavlačevanjem poroke (sprva sta načrtovala poroko na obletnico prvega srečanja) in tako izsilil višjo doto, potem pa še z napačno presojo njenih zgodbic. Kaj se ve, če ni bila posredi pisateljska zavist, saj je bil tudi sam ambiciozen pesnik in cenjen gromovniški govornik. Spoznala sta se pri njenih sedemnajstih – kako moderno – v tri leta trajajoči vsakodnevni korespondenci in do poroke tako izmenjala več kot tisoč dolgih pisem. Njuna epistolarna ljubezen je bila tako ganljiva, da je v času obnovljenega interesa za žensko pisanje postala predmet biografskega romana. Poročila sta se v grajski kapeli. Po poroki sta se preselila v Gradec in s sabo vzela še njeno mamo in brata, ki zaradi rodbinskih nesoglasij na Turnu nista imela več obstanka. Zakonske sreče Josipina ni dolgo uživala: umrla je kmalu po porodu 1854, dober mesec pred svojim enaindvajsetim rojstnim dnevom.

V družabno in kulturno življenje jo je namesto očeta, ki ji je zgodaj umrl, uvajal tamkajšnji župnik Lovro Pintar, poznan kot verski pisec. Čeprav se sem in tja dvigne glas, ki bi rad dal prednost kaki drugi dami, je še najbolj gotovo, če rečemo, da je Josipina Urbančič Turnograjska prva slovenska pisateljica. In menda tudi prva skladateljica: komponirala je klavirske skladbe za slovenske napeve. Napisala je blizu 40 kratkih pripovedi, kar glede na skopo odmerjeni čas

njenega življenja sploh ni tako malo in je takoj opazno v skromni moški konkurenci na začetku slovenske književnosti v začetku 50. let. Devet zgodovinskih povestic, polnih južnoslovanskega in vse-slovanskega navdušenja, zaradi česar so jo takoj prevajali v druge slovanske jezike, je objavila v celovškem časopisu Slovenska bčela in v mariborski Zori. Nekaj naslovov za ohranjanje literarne načitanosti: **Nedolžnost in sila** pripoveduje zgodbo o ljubezni med Veroniko Deseniško in celjskim grofom Friderikom, v **Izdajstvu in spravi** nastopa albanski nacionalni junak Jurij Kastriot, danes bolj poznan pod imenom Skenderbeg, **Boris** govori o pokristjanjevanju Bolgarov.

V gradu Turn, ki je zdaj dom starejših občanov, je Josipinina spominska soba, zunaj na pročelju njen doprni kip s spominsko ploščo, tule pa zgled pisateljčinega narodnoprerebudenega sloga, običajnega za tisti čas, s koreninami pri Prešernu: »*Krasna dani-ca, vesela zora zasije slavljanstvu, ko mogočni Svatopluk sedi na moravskem prestolu. Mogočnost, bogatija in sreča obdajajo celo njegovo kraljestvo. Njegovo ime je strah in trepet vsim sovražnikom matere Slave. Ali prezgodaj objame hladna gomila njegovo truplo; kakor vihar za viharjem počasi mogočno poslopje razdene, tako podirajo po Svatoplukovi smerti bitve in bitve mogočnost in srečo lepe moravske deržave. Nesloga med brati krepi sovražnikov kljub.*« (Svatoboj puščavnik, 1851). MH ➡

K Turnu zavijemo s ceste na Jezersko v Tupaličah, vendar se ne peljemo do Pred-dvora, ampak že takoj za odcepom skrenemo desno skozi vas Hrib, 1300 metrov navzgor vse do gradu ob vznožju gozdnatega hriba. Za vstop je treba pozvoniti vratarju. Ob kapeli na dvorišču je obelisk, replika pisateljčinega štiri metre velikega nagrobnika, ki propada v Gradcu in se menijo za njegovo zaščito, z vklesanim naslovom kantate **Zmiraj krasna je narava**. Če želimo v spominsko sobo v pritličju, takoj za vhodom, kjer so ob mavčnem odlitku portreta razstavljene knjige o pisateljici, se je najbolje dogovoriti z upravo (04/275 20 00, dom.preddvor@dso-preddvor.si). Smerokaz pred železno grajsko ograjo vabi k Josipinini senčnici in razgledniku sto metrov nad gradom, do koder v desetih minutah v ključih pripelje udobna sprehajalna pot, ampak tam, kjer je nekoč črpala navdih za pisanje, ni nobenega razgleda več in tudi senčnice ne, zato pa toliko več sence okoli stoječih lip.

Grad Turn nad
Preddvorom

Pisateljčin
doprni kip

RUDI ŠELIGO

38

Kranj, doprnski kip pisatelja v
preddverju Prešernovega gledališča

* 14. 5. 1935
SUŠAK PRI REKI
† 22. 1. 2004
LJUBLJANA

Rudi Šeligo se je rodil na Sušku pri Reki na Hrvaškem knjigovodji Rudolfu in materi Marjani Krsnik, kuharici iz hrvaškega Zagorja. Leta 1939 se je družina preselila na Jesenice, kjer je med vojno hodil v osnovno šolo, po vojni pa v gimnazijo. Preden je nadaljeval študij na učiteljsku v Tolminu, kjer je 1954 maturiral, je eno leto delal v jeseniški železarni: kriva je bila najbrž nočna glasbena scena, ki se je je udeleževal v vlogi pozavnista v lokalnem ansamblu in mu je jemala več časa kot učenje. Po maturi se je vpisal na ljubljansko filozofsko fakulteto in leta 1960 diplomiral iz filozofije in psihologije. Zaposlil se je na Višji šoli za organizacijo dela v Kranju, pozneje Fakulteti za organizacijske vede in tam do 1993 predaval statistiko. Ker so za to mesto zahtevali višjo izobrazbo, je 1987 napravil magisterij iz estetike z naslovom Identifikacija in katarza v poetiki drame. Prešernovo mesto je postalo njegov dom, rad pa se je odpeljal pisat tudi v Sabonje v Brkinih, od koder je bila doma njegova žena. Pisateljsko sobo tam so svojci ohranili tako, kot jo je zapustil.

Šeligo je razumel pisateljski poklic kot sestavni del dejavnosti slovenskega javnega intelektualca. V tej vlogi je prevzemal tudi uredniške funkcije v literarnih revijah (Revija 57, Perspektive, Problemi, Nova revija) in pri knjižni zbirki Znamenja ter predsedništvo Društva slovenskih pisateljev. Bil je aktivist slovenske demokratizacije in osamosvajanja (kar je opisal v knjigi **Prehajanja: Izjave, protesti in nagovori**), državni poslanec in predsednik Borštnikovega srečanja. V medijsko politiko je posegal kot predsednik sveta Radia televizije Slovenija. V drugi polovici leta 2000 je bil imenovan za ministra za kulturo v kratki vladi Andreja Bajuka in spisal prvi nacionalni kulturni program.

Šeligovo zgodnje pisanje prepoznamo po umiku psihologizacije, popolni odsotnosti dialoga in discipliniranem omejevanja na popis zgolj čutno dojemljivega (»proza, v kateri bodo govorile stvari same«), po stilu, ki ga je Taras Kermauner poimenoval reizem in je značilen zlasti za njegov kratki roman **Triptih Agate Schwarzkobler** (1969), ki velja za slovensko varianto francoskega novega romana in je zanj prejel nagrado Prešernovega sklada. Roman se bere, kot da bi se avtor zgledoval pri nemem filmu z minimalnim dogajanjem in kot da pripovedovalec o zadevah, ki o njih poroča, ne ve nič. Čeprav se je Šeligo v skladu z avtonomistično poetiko svojega časa izrekal proti povezovanju literature z avtorjevim življenjem, se zdi vsaj domačinom

zanimivo s Triptihom v roki sprehoditi se skozi staro mestno jedro, se spustiti na breg Save, sesti v zadnjo vrsto mestnega kina in zaključiti izlet pri sto let starem Vodovodnem stolpu, torej po lokacijah romana. Drugi bodo dešifrirali pomenljive vzporednosti s Tavčarjevo Visoško kroniko, od koder si je Šeligo sposodil naslovno osebo. Še bolj kot prozi je bil Šeligo zapisan dramatik: **Kdor skak, tisti hlap** (1973), **Čarovnica iz Zgornje Davče** (1977), **Lepa Vida** (1979), **Svatba** (1981), **Ana** (1984), **Slovenska savna** (1987) ... Proza in drama Rudija Šeliga broditja po področju nezavednega (simbolno vlogo imajo stolp, nedograjena hiša, reka, visoka ženska frizura) in vedno

Gledališče v
Kranju

Pisateljev portret
v gledališkem
preddverju

Kranj nima sreče s svojimi poeti. Nadel si je ime Prešernovo mesto, čeprav je pesnik prišel tja samo umret. Težko se je znebiti občutka, da literatura za identifikacijo Kranja ni bila osrednjega pomena. Tu so se rodili **Valentin Mandelc**, **Janez Bleiweis**, **Gustav Strniša**, iz širše kranjske okolice sta bila **Anton Koder** in **Peter Bohinjec**. Od klasikov so v Kranju nekaj časa živeli **Simon Jenko**, **Janez Mencinger**, **Ivan Tavčar**, **Ivan Pregelj** in **Mimi Malenšek**, a tu niso objavljali. Šeligov *Triptih Agate Schwarzkobler* mestu ne odvzema bremena negativnega prostora.

razločneje izražata gnev do družbenih napak, ki se kažejo bodisi v obliki malomeščanskega vsakdanjika bodisi totalitarnega oblastništva.

Umrli je 2004 v Ljubljani, pokopan je na Žalah v Ljubljani, v bližini Plečnika in Sternena. Za življenja sta njegove zasluge potrdili Prešernova nagrada (1989) in nagrada kresnik za roman **Izgubljeni sveženj** (2002), po smrti ga ohranja v spominu vsakoletna podelitev Šeligove nagrade na Tednu slovenske drame za najboljšo uprizoritev. V preddiverju Prešernovega gledaliča v Kranju je v pritličju na marmornatem zidu njegov portret, ki ga je izdelal kipar Drago Tršar (2008). Za obisk ob kaki nerodni uri si je dobro zapisati telefonsko številko 04/280 49 00 in e-naslov: mirjam.drnovscek@pgk.si. MH ➔

Pisatelj delovni kot v počitniški hiši v Sabonjah

Pročelje te hiše

SIMON JENKO

39

Podreča, spomenik na mestu Jenkove rojstne hiše, ki je pogorela v letu po izdaji Jenkovih Pesmi

* 27. 10. 1835

PODREČA

† 18. 10. 1869

KRANJ

Simon Jenko zaide v besede vedno znova, kadar med Slovenci izbruhne nezadovoljstvo nad Prešernovo Zdravljico. Marsikdo bi namesto nje za slovensko himno raje imel Jenkovo veliko bolj borbeno pesem **Naprej, zastava Slave!**, ki je bila v 19. stoletju del železnega repertoarja čitalniških prireditev ne samo pri nas, ampak tudi pri Čehih in Hrvatih, in je himna Slovenske vojske. Uglasbil jo je soimenjak Davorin Jenko.

Simon Jenko se je rodil 1835 na Podreči na Sorškem polju revnemu kmečkemu paru, ki se je poročil šele po otrokovem rojstvu, potem ko se je oče vrnil od vojakov in prevzel domačo kmetijo v sosednjih Prašah; tudi tiste hiše ni več. V gimnazijo je hodil v Novem mestu in v Ljubljani, kjer je s sošolci Franom Erjavcem, Valentinom Mandelcem, Valentinom Zarnikom, Venceslavom Brilom in Ivanom Tuškom ustanovil literarni krožek in 1854–1855 spraval skupaj dva letnika rokopisnega dijaškega časopisa Vaje, ki je bil tako kot druga dijaška dejavnost takrat ilegalen. Tri leta pozneje so se vajejci našli kot študentje na Dunaju. Svoje tekste iz Vaj so pošiljali v Celovec za objavo v reviji Slovenski glasnik, Jenko je vanjo prispeval romantično pripoved **Spomini**, humoresko **Tilka** in »značajevko« **Jeprški učitelj** – šlo je za prvo slovensko umetniško prozo, zelo drugačno od predhodnih verskovzgojnih pripovedi.

Na Dunaju je preživel sedem let. Na začetku se zlepa ni mogel odločiti za pravi študij. Preživljal se je z inštrukcijami, se zatrapal v duhovito mater svojih učencev in prebolel hudo osebno krizo. Domov se je vrnil z nedokončanim pravom in se zaposlil v kranjski odvetniški pisarni. Založnik mu zbirke **Pesmi** zaradi duhovščine, ki je pritisnila na tiskarje, ker je želela zatreti ljubezensko pesnjenje, ni mogel tiskati v Ljubljani,

ampak v oddaljenem Gradcu. Izšla je konec leta 1864, z letnico 1865 na naslovnici. Kljub neugodnim kritikam, ki so Jenka prizadele tako zelo, da je prenehal s poezijo, je močno vplival na mlajšo pesniško generacijo.

Nostalgčna pesem **Na Sorškem polju** mu je prislužila vzdevek »pesnik Sorškega polja«: »*Pozdravljeno bodi / Sorško polje, / Kjer moji očaci / V grobih leže; // Kjer zibel je moja / Stala nekdaj, / Kjer rojstna stoji še / Hiša mi zdaj. // Triglava visoko / Snežno glavó / Še v sinji daljavi / Vidi okó; // Še Sava grmeča / V strugi šumi, / Ko leta nekdanja / Liže peči. // Al sem ti še znanec, / Sorško polje? / Ker dolgo se nisva / Videla že; // I jaz sem premenil / Misli, obraz, / Kar naju ločila / Kraj sta i čas.*«

Zgledoval se je pri Heinejevi sentimentalni liriki in pri ljudski pesmi. Pesnil je na motive iz narave (cikel **Obrazi**), ljubezni (**Obujenke**) in domovine; v slednjih je jadikoval nad žalostno slovensko zgodovino (**Samo**, **Adrijansko morje**, **Slovenska zgodovina**) ali pa je navduševal rojake z lepimi obeti za slovansko prihodnost (**Gori**, **Dan slovanski**, **Naprej**). S frivolno poemo **Ognjeplamtič** je parodiral prizadevanja za nacionalni ep. Več kot 80 njegovih pesmi so uglasbili in so ponarodele, npr. humoristična **Naš maček**.

Hiša s spominsko ploščo na križišču Tomšičeve ulice in Poti na kolodvor v starem delu Kranja, kjer je Jenko umrl

Pesnikov
nagrobnik na
starem kranjskem
pokopališču
Prešernov gaj

Spomenik na
Podreči (prvič
so ga postavili
leta 1929, leta
1954 pa prvotno
pesnikovo
podobo
nadomestili
z novo)

Sorško polje
po nevihti

Na hiši na Poti na kolodvor 2 v starem mestnem jedru Kranja, kjer je nazadnje prebival in 18. oktobra 1869 zaradi vnetja možganov umrl, so leta 1923 vzidali spominsko ploščo. V Prešernovem gaju v Kranju ob Prešernovem grobu stoji Jenkov spominski nagrobnik, ki ga je leta 1873 na pobudo kranjske čitalnice iz nabrežinskega marmorja izklesal radovljiški kamnosek Vurnik – iz čistega nacionalnega čustvovanja čisto zastonj! Vanj je vrezal Jenkove verze iz pesmi **Gori**: »*Ko jaz v gomili črni bom počival, / i zelen mah poraste nad menoj; / veselih časov srečo bo užival, / imel bo jasne dneve narod moj.*« Josipu Stritarju se je na tem mestu utrnila pesem Na Jenkovem grobu. Jenkovo samo 34 let dolgo in ne ravno najbolj izpolnjeno življenje je v psihološkem biografskem romanu **Šmonca** (1924; v ponatisu 1933 **Simon iz Praš**) obdelal Ivan Pregelj, ki je za pesnikovo nesrečo krivil njegovo nezakonsko rojstvo in domnevno ljubezen do Marije, sestre sošolca Mandelca. Danes bi dodali še, da je gotovo tudi preveč kadil. **MH** ➡

Po Jenku se imenuje **nagrada za najboljšo pesniško zbirko** zadnjih dveh let, ki jo od 1986 dalje na **Jenkovih dnevih** podeljuje Društvo slovenskih pisateljev.

IVAN TAVČAR

40

Dvorec Visoko v Poljanski dolini,
pisatelj dom v zrelih letih

* 28. 8. 1851

POLJANE

† 19. 2. 1923

LJUBLJANA

K mečki dvorec Visoko v Poljanski dolini je literarnemu popotniku dvakrat zanimiv: kot drugi dom Ivana Tavčarja in kot dogajališče romana **Visoška kronika**, ki ga je napisal v visoki starosti leta 1919, štiri leta pred smrtjo. Obnovimo zgodbo. Leta 1707 odsluženi ranjeni vojak Izidor Khallan popisuje zgodbo svojega očeta Polikarpa, ki je posest kupil s krivično prisvojenim vojnim plenom. Silaški oče je edini protestant v okolici, družino drži v strahu, vendar tudi sam trpi zaradi občutka krivde. Da bi ga pomiril, mu mora pred smrtjo Izidor obljubiti, da se bo poročil z Agato Schwarzkobler, vnukinjo njegove žrtve. V Agato pa se zaljubita še njegov mlajši brat Jurij in bratranec Marks Wulffing iz Davče. Potem ko Agata Marksa odbije, jo ta obtoži čarovništva. Na procesu se namesto Izidorja zanjo zavzame Jurij, Izidor pa paru prepusti gospodarstvo in gre na vojsko. Ko se čez 12 let ranjen vrne, se poroči z Marksovo sestro Margareto, ki ga je ves čas čakala. Izidor že pred rojstvom sina Georgiusa umrje, kužna bolezen pobere tudi Jurija in na kmetiji zagospodarita obe vdovi, Margareta in Agata z otrokoma.

Pisatelj je dvorec Visoko kupil s finančno pomočjo ženinega sorodstva leta 1893. Nanj se je zelo navezal in Visoška kronika je nastajala tudi kot spomenik pridobljeni družinski posesti. Vznemirila ga je starinska pištola, ki jo je videl pri prejšnjem lastniku graščine, in se je je držala legenda, da je vzela življenje dvema pripadnikoma visoškega rodu. Visoška kronika se začne z Izidorjevo željo po »*samokresu z debelim, svetlo okovanim kopitom*«, zaradi njega krade, oče mu za kazen odseka mezinec in potem pištolo pokloni Izidorju, da bi se mu odkupil za prestrogo kaznen. Na pištolo je hotel Tavčar navezati zgodbo o usodnem prekletstvu, s katerim Polikarpov vojni zločin zaznamuje in kaznuje še njegove pozne potomce in naslednje lastnike dvorca do

sedanjega časa. V Polikarpu je mogoče najti prenekatero od Tavčarjevih značajskih potez: silaštvo, ponos, trmo, strastnost, robotost. Polikarp uteleša princip svobode, drugačnosti in nepokorščine. Tako kot Polikarpovega svetniškega patrona so tudi Tavčarja primerjali s skalo sredi razviharjenega morja, ki je simbolizirala brezkompromisno vztrajnost in načelnost, npr. Alojz Gradnik v sonetu ob Tavčarjevi smrti: »Ne boš več pisal, kaj se v pravadah toži, / ne stal sred množice ko v morju skala, / beseda tvoja ne bo več brenčala / ko pšica, kadar z loka se izproži.«

Se spomnimo, kako ciganka prerokuje Izidorju, da bo »*delal pokoro*« in da je njegovo življenje jalovo (»*Pot, ki jo hodiš danes, je prazna pot.*«)? Naključje je hotelo, da je prerokba še bolj kot za Izidorja, ki je umrl za posledicami strelne rane,

obveljala za pisateljevo rodbino. Četrto stoletja po njegovi smrti, 23. septembra 1948, je pri igranju z očetovo lovsko puško eden od Tavčarjevih vnukov po nesreči ustrelil drugega, potem pa še sebe. Njun oče Igor Tavčar, sicer začetnik znanstvene interne medicine na Slovenskem, je za njun nagrobnik v rodbinski grobnici, kjer počiva tudi pisatelj, v gozdu dvesto metrov stran od dvorca, napisal žalostne verze: »Ni res da strela seka le v vrhove / v podrahti glej nje uničujoče delo / nesrečno to naključje vaju nam je vzelo / sam gledam na poljanske te bregove.«

Dogodek je globoko pretresel družinskega prijatelja Alojza Gradnika, ki je sočutje izrazil v dveh pesmih, vrstnik tragično preminulih, pisatelj Vladimir Kavčič, pa je v romanu Prihodnost, ki je ni bilo (2005) posumil, da ni šlo za nesrečo, ampak da sta bila Tavčarjeva vnuka žrtve obračuna med mladimi skojevci ob resoluciji Informbiroja. Prelepo Visoko Tavčarjevim ni prineslo sreče. Tako kot rod prejšnjih lastnikov je brez potomcev izumrl tudi Tavčarjev rod: nobeden od štirih sinov, Ivan, Fran, Ante, Igor, niti hči Pipa ni imel naslednikov. Dvorec je last občine, ki zlepa ne more poskrbeti za njegovo oživitvev; nedavno so v njem odprli spominsko sobo Ivana Tavčarja. Za dvorcem stoji kip Jakoba Savinška, postavljen leta 1957 po zaslugi ameriškega donatorja Johna H. Thatcherja, ki se je imel domnevno za Tavčarjevega sorodnika.

Dvorec Visoko v
Poljanski dolini

Nasproti avtobusne postaje v Škofji Loki se objemata Jurij in Agata iz Visoške kronike; skulpturo je leta 1969 napravil kipar Tone Logonder

Visoška kronika je skupaj z idilično kmečko povestjo **Cvetje v jeseni**, ki je izšla v času prve svetovne vojne in jo poznamo bolj po ekranizaciji kot iz berila, Tavčarjev ustvarjalni vrh, v šoli pa je Tavčar poznan še po ciklu »slik iz loškega pogorja« **Med gorami**, ki je učiteljem zgled uspelega realizma; kmečka snov je bila zaželeno za utrjevanje predstave o kmetstvu kot trajnem nacionalnem regenerativnem potencialu. Vsi skupaj spregledujemo, da pisateljstvo ni bilo prvo Tavčarjevo poslanstvo, ampak bolj rekreativna dejavnost. Veliko več časa in energije je namreč vložil v socialni vzpon in politični in nacionalni vpliv, ki jima je služilo njegovo zelo obsežno in še nepregledano feljtonistično pisanje in v veliki meri tudi leposlovje. Za njegovo pripovedništvo je

značilen motiv nesrečne ljubezni (*»ljubezen nam je vsem v pogubo«*), ki se je hranil iz serije pisateljevih previsokih mladostnih ljubezenskih izbir. Šele s 36 leti je našel pravo, 19-letno Franjo Košenini, bogato dedinjo in narodno aktivistko, in z njo na Bregu v Ljubljani ustvaril družino.

Tavčar se po kmečkem poreklu ne razlikuje od velike večine pisateljev 19. stoletja, s pridobljenim pravniskim poklicem tudi ni nobena izjema, izjemna pa je njegova kariera. Postal je ljubljanski župan (1911–1921), deželni in državni poslanec in član narodne vlade. Z njegovo eruptivno naravo se je skladalo, da je bil radikalno liberalsko opredeljen in skrajno protiklerikalen. V mlajših letih je bil tako politično razborit, da so se ga časopisi prestrašeno otepali. V svoji korenitosti je bil včasih tudi zdrharski, v zadnjih letih življenja protisocialističen, občasno pa je z nasprotniki nenačelno paktiral.

Znal je poskrbeti, da se ga najbolj umazani polemični spopadi niso preveč dotaknili. Poveril jih je časnikarju Miroslavu Malovrhu, ki mu je brezdomnemu priskrbel službo pri liberalskem dnevniku Slovenski narod, ta pa je iz hvaležnosti hodil zanj po kostanj v slovensko politično žerjavico. Leta 1894 je postal voditelj slovenskih liberalcev. Nezadovoljen z zmerjo in prilagodljivo liberalsko strujo, se je skupaj z Ivanom Hribarjem odmaknil od Slovenskega naroda in od Ljubljanskega zvona in zastavil moči in denar za radikalnejši časopis Slovan. V zrelih in starih letih se je žolčno odzival na vse literarne inovacije: novostrojarske, impresionistične in ekspresionistične. Z Ivanom

Cankarjem sta si ostala tuja tako nazorsko kot literarno. Hlad med njima je krepil osebni konflikt iz časa, ko je Cankar kot reven dijak zahajal k Tavčarjevim na kosilo: odslovili so ga, ker ni vračal izposojenih knjig.

Tavčar po koncu prve svetovne vojne Slovincem ni iskal alternativne politične eksistence zunaj habsburške oblasti, sodeloval je celo pri klerikalni izjavi lojalnosti cesarju Karlu in cesarici Ziti, kar se mu je pozneje otepalo. Z novim južnoslovanskim političnim okvirom Nemci nenadoma niso bili več nevarni slovenski kulturi in Tavčar si je zato v Visoški kroniki privoščil apel po nacionalnem mešanju v obliki ženitev Slovencev z Nemkami (vsi trije zakoni, Polikarp-Barbara, Jurij-Agata in Izidor-Margareta, so take narave), kar v slovenski literaturi nima para.

Z Visokega je po desnem bregu Poljanske Sore navzgor do Tavčarjeve rojstne hiše v Poljanah nad Škofjo Loko, ki ima, seveda na novo pozidana, danes številko 34, slabe tri kilometre hoda. S ceste proti Volči, sto metrov stran od gostilne Na Vidmu, zavije do nje v breg strm dovoz. Na pročelju hiše, kjer se po domače še vedno reče pri Kosmu in je v lasti pisateljevih sorodnikov, je spominska plošča, pred njo pa spomenik z njegovo glavo, ki jo je izdelal kipar Božidar Pengov leta 1936.

Po Tavčarju se v teh krajih imenuje marsikaj: turistično društvo, šola, knjižnica ... V deset kilometrov oddaljeni Škofji Loki je v muzeju na gradu Vavpotičev portret Tavčarja iz leta 1923, slika njegove rojstne hiše, izbor literarnih del, pisateljeva delovna miza in pohištvo Kalanovega rodu z Visokega, med drugim tudi kovana železna blagajna, s katero se začne Visoška kronika. MH ➡

Kip pred Tavčarjevo rojstno hišo v Poljanah

.....
Škofjeloški konec ima tudi druge literarne znameniteže. V sosednji Selški dolini je v Muzeju Železniki spominska soba literarnega zgodovinarja, urednika in kritika **Franceta Koblarja**; tu se je rodil tudi planinski pisatelj **Janko Mlakar**. V Aleji znamenitih Ločanov je doprsni kip **Tineta Debeljaka**, prvega med emigrantskimi literarnimi kritiki, uredniki in organizatorji. V vasi Četena Ravan pod Starim vrhom je kip **Gregorja Kreka**, profesorja slavistike na graški univerzi (kipar je bil Metod Ferlic). Iz Škofje Loke je dramatik **Anton Leskovec**, s Svete Barbare nad njo domačijski pripovednik **Jan Plestenjak**, v Gostecih pesnik **Cvetko Golar**, precej naprej gor po Poljanski dolini, v vasi Podgora nad Gorenjo vasjo, pa pisec zgodovinskih romanov in romanov o drugi svetovni vojni **Vladimir Kavčič**.

KAREL MAUSER

41

Podbrezje, pisateljev kip
pred cerkvijo

* 11. 8. 1918

BLED

† 21. 1. 1977

CLEVELAND

(ZDA)

Pri Karlu Mauserju smo v zadregi, kje napraviti postanek v njegov spomin. Na pročelju hiše na Prešernovi 11 na Bledu, kjer se je rodil, ni nobene plošče. Mogoče zato, ker se je družina kmalu odselila v Gorje in potem v Podbrezje v Matijevčevo kajžo (Podtabor 32), kjer je pisatelj preživel najlepši del svojega otroštva (tam sta živela tudi Mimi Malenšek in misijonar Franc Pirc, ki ima v župnijskem vrtu svoj spomenik), in potem v Kranj. Pa tudi nihče njegovih ni bil z Bleda: oče, ki so ga pogosto selili, ker je bil orožnik, se je priselil s Kočevskega, mama pa je bila rojena v Celovcu – v teh koncih je treba pač bivati dalj časa, da te sprejmejo za svojega. No, tudi Mauser je na Bled in v okolico lociral samo en svoj roman, **Uro s kukavico** (1959/60), raje jih je umeščal v Podbrezje in na Tabor, npr. kmečki roman **Prekleta kri** (1947), povest **Jerčevi galjoti** (1949) in trilogijo **Ljudje pod bičem**. Zato je razumljivo, da so kip Karla Mauserja, ki ga je izdelal France Gorše, ob 30-letnici pisateljeve smrti postavili ob cerkvi v Podbrezjah.

Po maturi, ki jo je opravil v drugem poskusu, se je vpisal v bogoslovje, se 1943 pred partizani umaknil na Turjak in bil po porazu vaških stražarjev tam zajet in zaprt v Stični, dokler zapornikov niso osvobodili Nemci. Zaradi ljubezni do dekleta je izstopil iz bogoslovja, se zaposlil v Ljudski knjigarni in začel pisati roman o travmatičnih dogodkih na Turjaku, kjer je bil priča eksekuciji stotih bojnih tovarišev. Leta 1945 je zamenjal dekle in se poročil. Ker je zbolel, mu pobeg čez mejo po partizanski zmagi ni uspel, obtičal je v Kranju, bil zaprt, iz nasprotovanja zmagovalcem je odklonil mesto učitelja in raje preživel družino z delom na polju. Zaradi take države so oblasti konec 1945 vso družino kot nemške simpatizerje izgnale iz Jugoslavije v Avstrijo.

Tam se je selila iz enega begunskega taborišča v drugo, dokler se ji ni ponudila priložnost za preselitev v ZDA.

Med vojno je Mauser pripadal krogu dominsvetovskih avtorjev, na Koroškem je objavljala v časopisu *Koroška kronika*, ki so ga izdajale angleške zasedbene oblasti, in pri Mohorjevi družbi, v Ameriki pa v tamkajšnji emigrantski periodiki in knjižno pri Slovenski kulturni akciji v Buenos Airesu. Njegovi najbolj poznani deli sta duhovniški roman **Kaplan Klemen** (1947/48), ki je preveden v nemščino, španščino in francoščino, in dvakrat predelana trilogija na temo druge svetovne vojne **Ljudje pod bičem** (1949/51, 1960/61, 1963/66), najkvalitetnejše pa verjetno povest **Sin mrtvega**. Odveč je poudarjati, da je bila njegova literatura v Sloveniji po drugi svetovni vojni na indeksu prepovedanih knjig.

Mauserjevo literarno, politično in osebno usodo je danes težko dojeti, tako zelo je bila razpeta med skrajnosti. Bil je odločen nasprotnik komunizma (v zadnjem obdobju celo predsednik Zveze protikomunističnih borcev v ZDA) in tako soodgovoren za razkol v emigrantskih organizacijah. Na nasprotnem bregu sta bila npr. Etbin Kristan in Louis Adamič, ki naj bi ovirala izseljevanje domobrancev v ZDA in napravila domobranski stvari veliko škode. Bojkotiral je obiske matičnih Slovencev v Ameriki, npr. Slovenskega okteta, češ da gre za komunistične trojanske konje, in obsojal vračanje emigrantov v komunistično domovino. In vendar je v emigraciji predstavljal zmerno strujo, ki je prišla v konflikt s skrajno militantno orientiranimi katoliki.

Podobno neoprijemljiva je bila tudi njegova literarna vloga. Kmalu po vojni, ko je bil še na Koroškem, je v **Sinu mrtvega** (1947) in v prvem delu **Ljudi pod bičem** (1949) pokazal, da zna pisati psihološko poglobljeno in moralno angažirano literaturo brez politične tendencioznosti, kar se je hvalevredno razlikovalo tako od tedanje matične kot od emigrantske proze na temo vojne. Krivdo za umor

Mauserjeva
rojstna hiša
na Bledu

je enakomerno porazdelil med sprta soseda in bralec do konca ne ve, kdo je partizan in kdo domobranec! Po preselitvi v Ameriko se je obrnil v bolj večerniško smer: okrepil je fabulativno privlačnost svojega pisanja in ga ideološko profiliral (pisal je v zagovor domobranstva in v imenu protikomunistične interpretacije NOB) in v tem smislu popravljaj tudi svoja zgodnejša besedila, češ da so bile povojne »politične okoliščine« (uvidevnost do angleške zasedbene oblasti, ki je upravljala begunska taborišča in zalagala njegove tekste ter obenem sodelovala z zavezniško Jugoslavijo) take, da prej ni mogel z odkrito besedo na dan. Sporočilni zasuk bi bil emigrantskim literarnim krogom pod vodstvom Tineta Debeljaka sicer všeč, če jih ne bi motil avtorjev kritični in pesimistični ton in njegova mračna slika zgodovine. Tako kot so pisatelji v stari domovini klicali po partizanski epopeji, so emigranti izpod njegovega peresa pričakovali domobransko epopejo. Glasno so bili tudi proti poljudnemu domačijstvu oziroma ruralizmu njegove proze, češ da ni dovolj reprezentativna. Avtor je branil svojo pragmatično odločitev za poljudni tip literature z ugotovitvijo, da se visoko umetniška dela prašijo na policah neprebrana in da ljudje potrebujejo knjige, ki jih bodo radi jemali v roke. Njegove knjige pri celovski Mohorjevi družbi so bile res bralsko odmevne: tiskane so bile v 4000 izvodih, njihova skupna naklada je bila 20.000 izvodov.

Mauserjev položaj v taboriščih na Koroškem in med emigranti v Ameriki je bil poseben. Ni bil begunec, ampak izgnanec, in namesto za Argentino, kamor je odšla katoliška intelektualna elita, se je odločil za Cleveland v ZDA. Z društvom Slovenska kulturna akcija v Buenos Airesu, ki mu je objavljalo povesti, ni bil vedno v najboljšem odnosu, ker ga niso mogli ali hoteli honorirati, sam pa je pisal tudi zato, da bi lažje preživel svojo družino – ženo, štiri otroke, mamo in sestro. Ker bi bilo

Spomenik v Podbrezjah

Pogled na Marijino cerkev in pokrajino okrog Podbrezj, v ozadju Triglav

upanje na velike zasluške s pisanjem blodno, tudi če je založništvo prevzela Mohorjeva, ki po tradiciji ni skoparila s honorarji, se je vsa emigrantska leta udingal pri najtežjih fizičnih delih, ki so mu prinašala večjo plačo, vendar zraven načenjala zdravje; nazadnje je delal v tovarni kot brusilec svedrov. Umrli je za srčno boleznijo, star 59 let.

MH ➡

42

JANEZ MENCINGER

Bohinjska Bistrica, pisateljeva
rojstna hiša na Brodu 23

* 26. 3. 1838
BROD PRI
BOHINJSKI
BISTRICI
† 12. 4. 1912
KRŠKO

Do rojstne hiše Janeza Mencingerja zavijemo z glavne ceste proti Bohinjskemu jezeru desno skozi vas Breg do zadnjih hiš ali pa odcep pozneje skozi vas Savica, čez savski most, spet takoj desno in po 100 metrih levo v slepo ulico, kjer je na pročelju spomeniško zaščitene poslopja s hišno številko 23 (po domače pri Kovaču) vzdana spominska plošča. Noter, kjer naj bi bila urejena spominska soba, kar tako brez najave ne bomo mogli; najlaže če se tam nastanimo kot turisti.

Janez Mencinger se je rodil tu v kmečki družini. V šolo je hodil v Bohinjsko Bistrico in v Ljubljano, pravo študiral na Dunaju in ga 1864 dokončal v Gradcu. Med 1862 in 1871 je bil odvetniški pripravnik v Brežicah, po odvetniškem izpitu pa je kot samostojni advokat delal v Kranju; za pripravnika si je vzel Ivana Tavčarja. Dolga brada (najprej črna in z leti siva) je utrjevala njegovo dostojanstveno držo predsednika kranjske čitalnice, avtoriteto poštenjaka, načitanega izobraženca in plemenitega življenjskega modreca, za ravnotežje tej resnobni polovici pa so bili njegova družabna duhovitost, humornost in življenjski optimizem. S pisateljevanjem se je ukvarjal mimogrede in z daljšimi presledki ob svojem poklicnem delu in, kot je bilo v njegovih časih običajno, objavljaj v revijah, skrit za psevdonimi, npr. Janez Nemcigren ali Sivor. Konec 50. let je bil med začetniki izvirne kratke kmečke povesti, ki je po zgledu podobnega nemškega pisanja pripovedovala tudi o podeželskih izobražencih (**Jerica**, **Vetrogončič**), in 1860 prvi avtor v znameniti seriji Slovenske večernice pri Mohorjevi družbi.

Pozneje se je njegova proza podaljšala. Objavljaj jo je v Ljubljanskem zvonu in jo označuje velik delež duhovitega avtorskega

kramljanja in modrovanja na račun zgodbenosti. Tak je antiutopični roman **Abadon** (1893) s faustovskim junakom pomenljivega imena Samorad Veselin – zadnji Slovenec v njem je, ironično, jezikoslovec – in avtobiografski roman oziroma spomini, ki so si nadeli formo potopisa, **Moja hoja na Triglav** (1897). To pisanje kaže, da mu je bila včasih podobna angleška literatura, literarna zgodovina pa ve povedati tudi, da je pisal iz odpora do naturalizma in iz svojega bohinjskega patriotizma. Ker Slovence pisatelji najbolj zanimajo takrat, kadar se med sabo zmerjajo, pri Mencingerju nikoli ne pozabijo omeniti, kako brez milosti je v parodiji **Cmokavzar in Ušperna**, ki si je navzlic skromnemu obsegu 24 strani nadela podnaslov »roman«, obračunal

s tedanjim piscem kmečkih povesti Antonom Kodrom. Z njo je zapečatil neslavno literarnozgodovinsko usodo plodnega in inventivnega pisatelja, ki na sebi ni imel drugega greha kot to, da je objavljaj pri konkurenčni celovski reviji Kres in bil neljubi tekmeč slavljenu Jurčiču. Mencinger se je s humorno besedo spravil še na Antona Mahničarja, na pozitivistično prešernoslovje in na Jovana Vesela Koseskega, kakor kaže naslednji odlomek iz »pokoseskenja« Prešernove pesmi Neiztrohnjeno srce v parodijo **Pesnika sercé**: »*Se groblja kapa, nov de mrtvác spusti se not; / kar mlad život medlevši, razgerne se na prot. / Kopunam sapo davi, jih čudbe pana mraz, / kim brusi gled*

Spomenik pred
šolo v Bohinjski
Bistrici

Rojstna hiša
na Brodu

neplažba, zazrejo pak obraz. [...] // Sercé lopate vdrihba na plasti cepi dve ; / drobljanca razodeta do drugega tam sta dne. — / Druj dan z lopato, krampom dospeši puk na plan. / Sercé je preč — ginivši kot puhtne kafre gran. «

Mencingerjeva
hiša v Krškem
pred obnovo

Bohinjsko jezero
je navdihovalo
mladega
Mencingerja

Z Bohinjem Mencinger po preselitvi v Posavje ni imel več pravih stikov, toliko bolj pa je bohinjsko dogajališče značilno za njegovo prozo (**Zgubljeni, pa spet najdeni sin, Zlato pa sir, Bore mladost, Skušnjave in izkušnje**). Skoraj vse, kar je Mencinger napisal, dobimo na računalniški zaslon. **MH** ➡

.....
Doprni pisatelj kip, ki ga je leta 1984 izdelal Albin Polajnar, stoji pred osnovno šolo v Bohinjski Bistrici. Pisateljovo ime je nosil planinski dom na bližnjih Ravnah, dokler ga niso zaprli in prodali. Spomin na pisatelja gojijo tudi na drugem koncu Slovenije, v **Krškem**, od koder je bila njegova žena in kjer je preživel zadnjih 30 let in bil tudi župan. V **spominskem parku** ima **nagrobnik**, za katerega je sam sestavil napis (*»Tukaj vstajenja čaka Dr. Janez Mencinger, advokat. Svojega življenja pravdo je začel 26. 3. 1838 in nedovršeno končal 12. 4. 1912. Bodi mu sodba milostljiva.«*), na starem krškem pokopališču **grob**, na pročelju zadnjega prebivališča na Cesti krških žrtev 2 pa **spominsko ploščo**. Umrli je pri 74 letih 12. aprila 1912, kar je bila tedaj lepa starost, posebej v primerjavi z nekaj starejšimi sošolci in prijatelji vajejci, ki so vsi pomrli precej prej.

TONE SVETINA

43

Bled, Cesta svobode 39, kjer je na pročelju hiše pisateljev kip

* 15. 11. 1925

BLED

† 14. 4. 1998

BLED

Prav neverjetno je, kako ima turistični kraj, kakršen je Bled, malo opraviti z literaturo, čeprav se prenekatero literarno delo dogaja prav tu, med prvimi Prešernov Krst pri Savici, na kar spominjajo verzi na obelisku, ki stoji ob jezeru pod blejsko cerkvijo. Župančič in Cankar sta zahajala sem v Kesslerjevo počitniško vilo pisat (in se ženit), pisateljsko društvo je imelo med Mlinom in Zako počitniški dom, mednarodni pisatelji so se zbirali na kongresih PEN, tu so živeli pesnica Vida Jeraj, pisatelj Peter Božič, malo stran v Zasipu je živel pisec lovskih in živalskih povesti Stanko Lapuh – pa se nikjer ne bahajo z njimi. Celo kulturno sfero zastopa šolnik Blaž Kumerdej, po katerem so poimenovali lokalno knjižnico, za oba na Bledu rojena popularna pripovednika, Toneta Svetino in Karl Mauserja, pa je zmanjkalo prostora v lokalnem kulturnozgodovinskem spominu. Njuna usoda je bila v marsičem sorodna: po letih sta bila le malo narazen, njuna očeta sta bila v službi oborožena (eden orožnik, drugi lovski čuvaj), v drugi svetovni vojni sta z orožjem v roki stala na nasprotnih bregovih, oba sta pisala poljudni tip proze in za oba bi danes lahko z zlorabljenim izrazom rekli, da sta zamlčana.

Emigranta Mauserja je v kulturno zavest z monografijo skušal priklicati France Pibernik, Tone Svetina pa kljub zelo veliki bralski odmevnosti in nekdanjim dobrim političnim zvezam tu nima nobenega kulturnega advokata več. Obe njegovi hiši sta v tuji lasti, njegove skulpture pa razdane ali razprodane. Zato je pravzaprav vseeno, kje se ustavimo za kratek premislek o Tonetu Svetini, ali na Mlinski cesti št. 10, kjer je živel in so bili včasih pred hišo njegovi kipi, ali pred nekdanjo galerijo na 150 metrov oddaljeni Cesti svobode 39 ob jezerski obali. Na obeh krajih bo poleti težko parkirati. V stiski se vedno lahko

umaknemo na blejsko pokopališče, kjer je takoj za glavnim vhodom Svetinov grob.

Tone Svetina je v šolo hodil v Kranju in na Jesenicah, 1943 je bil mobiliziran v nemško vojsko in je od tam prebegnil k partizanom. Po vojni je končal Srednjo ekonomsko šolo v Kranju in bil zaposlen v raznih političnih in upravnih službah. Po očetu, ki je bil lovski čuvaj, je podedoval ljubezen do lova, bil v 70. letih urednik revije Lovec in hodil na lov s političnim vrhom, tudi s Titom. Objavljal je lovske povesti (*Lovčeva hči*, 1957, *Orlovo gnezdo*, 1963, *V kraljestvu Zlatoroga*, 2007), ki se dogajajo v hribih, tako da jih je mogoče šteti tudi med planinske povesti. Plezalsko tematiko je uvedel v alpinističnem

romanu *Stena* (1975), posvečenem plezalskemu prijatelju in pisatelju Ivanu Bučerju, ki je leta 1950 padel v navezi z njim v triglavski severni steni in preminul po spletu nesrečnih okoliščin dva dni pozneje, in legendarnemu alpinistu Jožu Čopu, ki je leta 1945, že precej prileten, s Pavlo Jesihovo preplezal smer v triglavski severni steni, ki se po njem imenuje Čopov steber. Pisateljovo življenjsko geslo, da je treba živeti nevarno, kaže na zgledovanje pri alpinističnem vzorniku Klementu Jugu in pri Vladimirju Bartolu.

V vojni trilogiji *Ukana* (1965–1969), ki ji nekateri pravijo tudi partizanski vestern, je popisal borbeno zgodovino XXXI. divizije

Rojstna hiša v Mlinem na Bledu

Pročelje galerije, ki si jo je pisatelj in kipar zgradil ob jezeru

v intervjuju spregovoril Edvard Kocbek in izzval žolčen odgovor oblasti – ni to najlepše potrdilo »literarnosti« Svetinovega pisanja? Roman, ki mu barvo daje vohunska tematika, je doživel izreden bralski uspeh in pripravil avtorja, da mu je dodal še četrti in peti del, ki pa nista več roman v tradicionalnem pomenu besede, ampak nekakšen roman o romanu. Ukana je bila prevedena v češčino, srbsčino in ruščino (tu menda pol milijona naklade!), predelana v radijsko igro in slikanico. Fabulativno najbolj zanimiva poglavja so locirana na Bled, ki je bil med drugo svetovno vojno štab gestapa, policije in nemški obveščevalni center. **MH** ➡

Pogled na Bled z Babjega zoba

Pisateljev portret na pročelju galerije

Detajl spomenika iz kosov orožja

in tematiziral tudi dotlej tabuizirane poveljske poboje domobrancev in zaporov na Golem otoku. Avtor je za roman, ki ob Kranjčevem romanu Za svetlimi obzorji in Kavčičevih Žrtvah sodi med t. i. epopeje oziroma »vélike tekste«, prejel nagrado Prešernovega sklada. Kljub veliki popularnosti romana velja, da je do »razkritja« pobjev v zavesti javnosti prišlo šele desetletje pozneje, ko je o isti temi

.....
Svetina je bil tudi kipar in grafik. Njegove **skulpture** iz zvarjenih kosov orožja imajo protivojno sporočilo, naletimo pa nanje na vrhu Porezna, na Kozari, v Lescah, v Radovljici, pri hotelu na Pokljuki, v Trebnjem, v Križah in drugod. Bil je družbeno angažiran, zavzet za varstvo okolja (npr. proti zaježitvi Radovne, Tare in Soče), za varstvo otrok in žrtev vojne.
.....

ANTON TOMAŽ LINHART

44

Radovljica, rojstna hiša na
Linhartovem trgu 7 in razstava
o njem v mestnem muzeju

* 11. 12. 1756
RADOVLJICA
† 14. 7. 1795
LJUBLJANA

Tako kot se je Kranj kulturno povzdignil s posvojitvijo Prešernovega imena, se je Radovljica s samopoimenovanjem Linhartovo mesto. Anton Tomaž Linhart je bil rojen v meščanski družini, ki jo je v Radovljici osnoval njegov iz Česke priseljeni oče. Po jezuitski gimnaziji v Ljubljani (tam je bil njegov sošolec matematik Jurij Vega) je vstopil med redovnike cistercijane v Stični, vendar je po dveh letih ugotovil, da menišstvo ni zanj, in izstopil. Z dvaindvajsetimi leti se je ob pomoči domačega plemstva podal na Dunaj poslušat predavanja iz ekonomije, da bi se usposobil za kakšno uradniško službo, dobil ponudbo, da bi ostal tam, pa se iz domoljubnih razlogov raje vrnil v negotove ljubljanske razmere, kjer je eno leto čakal na obljubljeni službo. Postal je tajnik škofa Herbersteina z nalogo urediti škofijski arhiv, vendar je moral po dveh letih, ko je prišlo do nesoglasij s škofom, službo pustiti. Odprlo se mu je mesto zapisnikarja pri kresiji (okrožnem uradu), 1786 pa je končno dobil svojemu formatu primerno službo šolskega komisarja za gorenjsko okrožje s sedežem v Ljubljani in šest let pozneje še uglednejšo in bolje plačano službo tajnika deželnih stanov. Poročil se je in začel graditi lastno hišo, pa ga je poleti 1795 sredi zidave kap.

Že v gimnaziji se je izkazal kot izvrsten govornik. Rokokojski pesniški almanah Cvetje s Kranjskega, nekakšen pendant Pohlinovim slovenskim Pisanicam, je v navadi svojega časa objavil v nemščini pod naslovom *Blumen aus Krain* (1781), prav tako tudi prvo dramsko delo, tragedijo *Miss Jenny Love* (1780), ki se je zgledovala pri mračnem Shakespearu in pri predromantičnem gibanju Sturm und Drang. Jezikovne izbire sicer Linhart sprva ni postavljал v prvi plan: pomembno se mu je zdelo umestiti Kranjsko na kulturni zemljevid, naj bo to v

nemščini ali v slovenščini. Zato tudi ni bil član Pohlinovega kroga, kjer so slovenščini izkazovali poudarjeno pozornost. Ko pa se je 1784 zbližal s Zoisom in ob Kumerdeju, Hacquetu, Japlju in Vodniku vključil v njegov krog, je postal tako slovensko in slovansko goreč, da je pokupil neprodane izvide svoje pesniške zbirke in drame ter ju verjetno požgal, tako da se je slednja ohranila samo v petih izvodih. Sprejel je prelomno odločitev, da napiše komedijo v slovenskem jeziku, in se tako ustoličil kot prvi slovenski dramatik. *Županova Micka* (igrali so jo 1789, natisnjena je bila leto pozneje) je priredba rokokojške veseloigre *Die Feldmühle: Ein Lustspiel in zwey Aufzügen* (1777) nekdanj zelo pomembnega, zdaj pa čisto pozabljenega dunajskega jožefinskega

komediografa Josepha Richterja. Igrali so jo prijatelji iz kroga ljubljanskih razsvetljencev, tudi njegova simpatična žena in grof Hohenwart; ost je komedija uperjala proti nemorali plemstva in pomenljivo je, da ima glavni negativec nemško ime. Druga njegova slovenska komedija *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*, narejena po zgledu Beaumarchaisove protiplemiške komedije *Figarova svatba* (*La folle journée où le mariage de Figaro*), zaradi suma državi nevarnih idej ni doživela uprizoritve.

Thurnova
graščina v
Radovljici, v
kateri je muzej
z Linhartovo
spominsko sobo

Spomenik s silhueto Linharta, motivom knjige, odra in figure razsvetljenca v parku nasproti ekonomske gimnazije ob Gorenjski cesti 13, Radovljica; avtor spomenika je Stane Kolman

Linhart je bil najdoslednejši med slovenskimi razsvetljenci, sprva zavzet uresničevalec reform cesarja Jožefa II., potem pa kritik njegovih centralističnih teženj in glasnik interesov kranjskega plemstva. Deloval je v imenu razuma, znanja, strpnosti in verske svobode, na kar vse naj bi prisegali še danes, pa bi glede na to, da je bil Linhart sprejet v čitanke šele 135 let po objavi komedij, človek lahko podvomil o moči razsvetljenske dediščine na Slovenskem. Ob vsem svojem zavzemanju za slovenščino je bil izrazit svobodomislec in svetovljan, kar v času na novo obujenega nacionalizma ni najbolj privlačna referenca. Kljub temu je radovljiška in slovenska kulturna ikona: njegov rojstni dan je ob-

činski kulturni praznik, na Linhartovem srečanju se zberejo slovenske ljubiteljske gledališke skupine in najboljša dobi Linhartovo priznanje. Ob 250-letnici rojstva je izšla jubilejna monografija in posnet je bil igrani dokumentarni film o njem.

Linhart je zaslužen za povečanje števila osnovnih šol na Slovenskem in za ustanovitev študijske knjižnice v frančiškanskem samostanu, ki ga je izpraznil Jožef II., Vodniku je pomagal pri ljudskoprosvetni Veliki pratiki. Njegov nemški *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije* (Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Österreichs (1. del 1788, 2. del 1791), ki je prva slovenska nacionalna, ne pa morebiti vladarska ali vojaška zgodovina tja do dobe Karla Velikega, je največji dosežek slovenskega razsvetljenstva. Zrasla je iz duha francoskih enciklopedistov, sklicujoč se na zakone narave in zavračajoč praznoverje in čudeže. Z izjavo, da »noben narod ne zasluži v toliki meri pozornosti zgodovinarja, filozofa in državnika, ko Slovani«, ki predstavljajo jedro monarhije, je bil Linhart predhodnik avstroslavizma. Izraza Slovenci sicer Linhart še ni uporabljal.

Linhart je bil »homo multiplex«, prava enciklopedična osebnost: pesnik, dramatik, gledališčnik, zgodovinar, glasbenik, prevajalec, arhivar, knjižničar, šolnik, uradnik, poliglota, v verskem pogledu pa tako kot njegov prijatelj Martin Kuralt deist, kar pomeni, da ni verjel v božjo previdnost in da je bil kritičen do organizirane religioznosti. Usmerjen je bil v praktično delovanje v korist domovine. Prav mogoče je, da je bil član prostozidarske lože ali s prostozidarji

vsaj močno povezan. Po njem se je imenovala prostozidarska loža na Bledu. Nagrobnik je dobil šele leta 1840 v Ljubljani na Navju, kje pa je bil dejansko pokopan, se ne ve. Frajgajst Prešeren je za nagrobnik sestavil napis: »Steze popustil nemškega Parnasa, / je pisal zgodbe kranjske star'ga časa. / Komu Matiček, Micka, hči župana, / ki mar mu je slovenstvo, nista znana? / Slavile, dokler mrtvi se zbudijo, / domače bote ga Talija, Klijo.« Linhartovo prostozidarstvo je bilo mogoče tudi vzrok, da se je vdova z otroki odločila vse skupaj prodati in se izseliti na Dunaj.

Kakšna je bila Linhartova zunanja pojava, se je sklepalo le po silhueti, ki je bila objavljena kot frontispic v njegovi pesniški zbirki, do nedavnega, ko je bil v sveže digitalizirani dunajski slikovni zbirki slučajno najden njegov portret. MH ➔

Rojstna hiša s spominsko ploščo

Na pročelju **Linhartove rojstne hiše** v starem mestnem jedru, v kateri je bukar na oz. knjižni antikvariat pisatelja Eda Torkarja, je **spominska plošča**, sto metrov naprej pa je v prvem nadstropju radovljiškega muzeja v **Thurnovi graščini** (Linhartov trg 1) zraven čebelarkega dela **Linhartov oddelek**. Od maja do oktobra vodijo po razstavi vsak dan med 10. in 13. ter 15. in 18. uro, razen ponedeljka, po dogovoru pa tudi zunaj urnika.

IVAN HRIBOVŠEK

45

Radovljica, doprnski kip ob župnijski cerkvi sv. Petra

* 19. 6. 1923
PREDTRG PRI
RADOVLJICI
† ? 1945

Ivan Hribovšek se je rodil v Predtrgu pri Radovljici (p. d. pri Jakovcu, danes Šercerjeva ulica 24) očetu sodnemu uradniku in je ena tistih pesniških osebnosti, o katerih ni najti prav veliko gradiva, najprej zato, ker je živel samo dvaindvajset let, premalo časa, da bi pustil za sabo globljo sled, potem pa še zaradi nesrečne odločitve, da se v drugi svetovni vojni pridruži domobranski strani, kar je po zmagi partizanov in zaveznikov plačal z življenjem.

Da je bil tihi, zadržani in depresivni Ivan Hribovšek pesnik, se je najprej razvedelo šele dvajset let po njegovi smrti, ko so med emigranti v Argentini leta 1965 v uredništvu Tineta Debeljaka izšle njegove pesmi pod naslovom **Pesem naj zapojem**. Konec 60. let je Jože Javoršek, ki mu je pred vojno pomagal pri objavi dveh pesmi v reviji Dejanje (to je domala vse, kar je Hribovšek za časa življenja objavil), pri sorodnikih želel dobiti dovoljenje za natis njegovih pesmi, vendar ti iz strahu, »da bi Ivana ne prikazal takega, kot je bil« in ker »v Sloveniji še niso dani pogoji za ponatis njegovih pesmi«, niso bili za to. Miniti je moralo še dvajset let, da je France Pibernik »zamolčanega pesnika« s knjižnimi izdajami pesmi in s študijami vrnil v kulturno zavest matičnih Slovencev. Njegovo ime se je pojavljalo v domovini sicer že od 70. let dalje, pod prevodi rimskega pesnika Katula, s posameznimi pesmimi v antologijah in v literarnozgodovinskih razpravah. Leta 1994 je Balantičev in Hribovškov zbornik pripravil pot za njegovo literarnozgodovinsko kanonizacijo, ki jo je leta 2010 zaključil izid pesnikovega **Zbranega dela** in monografije med slovenskimi klasiki.

Očeta je Ivan izgubil pri trinajstih letih, ko je bil dijak, in ob šoli je moral prevzeti tudi kmečka opravila doma. Obiskoval je Škofove

zavode v Šentvidu in Klasično gimnazijo v Ljubljani, kjer se je družil z mladimi krščanskosocialno usmerjenimi kockekovci Cenetom Avguštinom, Jožetom Javorškom, Borisom Grabnarjem, Leonom Žlebnikom, Emilijanom Cevcem; med počitnicami so družbo na jelovski planini Goška ravan obiskali Edvard Kocbek, Anton Vodnik in Fran Saleški Finžgar. Šolanje je nadaljeval v Kranju in potem, ko so Nemci gimnazijo ukinili, v Beljaku; tam je leta 1943 maturiral. Bil je zavzet in nadarjen dijak in študent: že pri 18 letih je prevedel celotno Sofoklejevo Antigono. Na filozofski fakulteti na Dunaju se je vpisal na klasično filologijo, ker pa je bil vojaški obveznik, ni mogel zbrano študirati. Jeseni 1944 je bil spet doma in se je v precepu, da ga vpokličejo Nemci ali mobilizirajo partizani ali domobranc, odločil za slednje. Nastanili so ga v postojankah na Brezjah in v Kamni Gorici. Maja 1945 je njegova družina pred partizani pobegnila čez Karavanke v Avstrijo in naprej v Argentino, pesnika pa so zajeli Angleži, ga z drugimi vojnimi ujetniki internirali v Vetrinju in ga vrnil v Jugoslavijo. Zaprt je bil v Šentvidu in na Teharjah, kjer se je za njim izgubila sled. Med emigranti je veljalo, da je pobegnil nazaj na Koroško, se od tam vračal v Slovenijo reševat zaprte tovariše in bil pri neki taki akciji ubit, vendar ta razlaga ni podprta z dokazi.

Rokopis svoje pesniške zbirke, sestavljene iz liričnih tihožitij, ljubezenskih pesmi in pesmi z vojnimi motivi, je pred odhodom v vojsko izročil prijateljici in nesojeni ljubici Anici Resman, ki je imela spravljene tudi njegove predvojne, njej posvečene pesmi. Skrila jih je pod listje v svinjaku in jih leta 1964, ko je resno zbolela, po zvezah poslala v Argentino pesnikovi sestri. **MH** ➔

V Radovljici se literarni popotnik zadrži malo dlje. Obiskati mora še **Antona Tomaža Linharta**, lahko pa se zapelje še na grob **Lovra Tomana** v 10 km oddaljeni Kamni Gorici ali v slikovito vas Ljubno, kjer je župnikoval **Janez Jalen**.

Kip ob župnijski cerkvi v Radovljici

Domačija v Predtrgu

FRANCE PREŠEREN

46

Vrba, rojstna hiša, tudi postaja na
Poti kulturne dediščine

* 3. 12. 1800

VRBA

† 8. 2. 1849

KRANJ

Ker je »največji slovenski pesnik« France Prešeren tako zelo poznan vsem, ki so kdaj hodili v slovensko šolo, si smemo tule za začetek privoščiti le skop povzetek njegovega življenja. Rodil se je v kmečki družini. Na Dunaju je doštudiral za pravnika, vendar je samostojno advokaturu dobil šele komaj dve leti pred smrtjo v Kranju, potem ko je bila njegova prošnja za službo petkrat zavrnjena. (Današnji prosilci služb napišejo na desetine prošenj!) Vmes je služil kot pripravnik v advokatski pisarni v Ljubljani. Živel je neurejeno in umrl reven, ne da bi poskrbel za dva otroka iz zunajzakonske zveze z mlado hišno pomočnico. V verzih je opeval svojo nesrečno ljubezen do nedosežne meščanke, svoj pesniški poklic in usodo naroda. Njegovo pesniško delo obsega knjigo *Poezija*, ki so izšle leta 1847.

V času, ki prisega na hojo po varno uhojenih poteh izročila, bo koga zmotilo, če poudarimo, da je bil Prešeren frajgajst, svobodomislec, nekonformist in panteist, kar pomeni, da ni nič dal na verske, šolske in druge uradne resnice in norme. Bolj kot patriotizem in druge kolektivne fantazme, ki jim je služila poezija v 19. stoletju, so ga zanimala preproste, vendar neprimerno pomembnejše reči, na prvem mestu ljubezen; da, bil je pesnik ljubezni. V *Zdravljici*, ki je danes državna himna, od nacionalnega opogumljanja v začetnih kiticah pripelje do univerzalnega prijateljstva med ljudmi, ki ga ne pogojujejo meje in pripadnost. S tem je anticipiral sodobne deklarirane civilizacijske vrednote in prehitel svoj čas. Če pomislimo na aktualne zahteve po zamenjavi himne za kakšno bolj borbeno in manj internacionalno, je tudi pred našim časom.

Sam se je v *Soldaški* predstavil takole: »*Pet čevljev merim, palcov pet / in čvrste sem postave / od nog do glave.*« Po preračunu

slovenskih literarnih zgodovinarjev znaša ta nekdanja predpisana višina za vojaka in menda tudi Prešernova višina današnjih 168 cm in 15 mm (!), vendar bo, ker je šlo najbrž za dunajske čevlje, ustrežnejša višina 171 cm. Bolj nazorne podobe žal nimamo, ker se Prešeren kljub temu, da je že obstajala fotografija, nikoli ni dal fotografirati niti se ni dal naslikati, čeprav je bil slikar Matevž Langus, ki je med drugim portretiral njegovo nesojeno ljubico Julijo Primic, njegov prijatelj. Desetine Prešernovih portretov v različnih slikarskih in kiparskih tehnikah je nastalo po opisih, en tak, doprski kip kiparja Franca Ksaverja Zajca iz leta 1865, stoji pred rojstno hišo. Poročila o Prešernovi zunanosti in značaju so dveh vrst, tista za mlada leta

Rojstna hiša v Vrbi

Spomenik na
»Prešercu« v
Ljubljani

Lipa v Vrbi,
okoli katere
so položeni
kamni, ki so
pripadali hišnim
gospodarjem v
vasi, znamenit
spomenik
slovenske ljudske
pravne kulture

govorijo o prešernem, veseljaškem obnašanju in zbadljivosti, ki si je dala duška s serijo epigramov, druga, ki zadevajo bolj čas po 1837, ko se je začel vdajati pijači, se debeliti in malomarno oblačiti, pa o »cagavam« in zdvomljenem človeku. Še posebej neposreden in brezobziren je policijski opis, ki mu očita »nagnjenost do pijače in poltenosti, ekscentrična načela in kritizerstvo«, in označba »der besofene Dichter«, ki so mu jo nadeli spodobni meščani. Vsaj tisto o poltenosti je treba jemati z rezervo, saj je kljub erotični naturi in bohemstvu živel spolno precej vzdržno. Postave je bil bolj čokate, nosil je temen frak z gizdalinsko visokim ovratnikom, cilinder, škornje. V obraz je bil zagorel, čelo je imel nizko, usta in oči majhne, lase črne, dolge in rahlo skodrane. Ni bil prav dober govornik, govoril je tiho in rad se je izražal dvoumno. Pretiran ponos, socialna upornost in neprilagodljivost so bili v veliki meri krivi Prešernovega poklicnega neuspeha.

Med znamenitimi Slovenci, ki so tisti čas ponujali drugačne jezikovne, literarne in kulturne nazore kot Prešeren, navajamo Jerneja Kopitarja, Jovana Vesela Koseskega, Stanka Vraza in Janeza Bleiweisa. Da bi izkazali svojo ljubezen do Prešerna, jih radi dajemo v nič in smo pri tem krivični. Prava Prešernova prijatelja poznamo samo dva: Andreja Smoleta in Matija Čopa. Bila sta si popolnoma različna, prvi bohemski veseljak, ki je zapil vso bogato dediščino, drugi trezen znanstvenik, poliglot in Prešernov pesniški mentor – vsak je ustrezal svojemu polu Prešernovega ambivalentnega značaja. Prijatelja sta zelo zgodaj umrla, propadle pa so Prešernu tudi vse ženske zveze. Zavrnil je obe, ki sta se hoteli z njim poročiti, najprej graško meščanko Marijo Kajetano (oz. Johano) Khlun in pozneje nezakonsko mater svojih otrok, mladoletno Ano Jelovšek. Tiste, po katerih je sam posegal,

pa pesnika niso marale, med njimi 16-letna muza Julija Primic, ki ji je posvetil najlepši del pesniškega opusa. Za god ji je leta 1834 sestavil sonetni venec z akrostihom in se s tem hudo zameril njeni družini ter si tako zaprl pot do oboževanke. Sonetni venec je po Prešernovi zaslugi prestižna slovenska pesniška forma.

Zakaj imamo Prešerna na denarju, zakaj je dan njegove smrti nacionalni kulturni praznik, zakaj so po njem poimenovali najprestižnejšo nagrado za umetnost in celo partizanske enote? Zakaj samo seznam bibliografskih enot, ki se tičejo Prešerna, obsega debelo knjigo na 750 straneh, zakaj so o njegovem življenju Ilka Vašte, Anton Slodnjak in Mimi Malenšek napisali debele romane, zakaj je glavna oseba v operi, televizijski nadaljevanki in igranem filmu? Zakaj je na stotine uglasbitev njegovih pesmi in blizu 160 izdaj njegovih *Poezij*? Zakaj je Prešeren literarna legenda, kulturna ikona in nacionalni mit? Zaradi pesniškega prvenstva že ne, saj so bili pred njim Pohlin, Vodnik in Knobl. Ker je Slovence navduševal za slovenstvo? Ne, to je veliko uspešneje počel Koseski. Najvišje mesto mu pripada, ker je prvi pisal odlično poezijo. Danes, ko smo uspešnost navajeni presojati po ekonomskih kazalcih, se zdi to nenavadno, ampak v 19. stoletju je bila literatura merilo za kulturno kondicijo nacije in prvi argument pri legitimiranju zahtev po samostojni kulturni identiteti. Odličnost je dosegel Prešeren (to si lahko preberemo v vsaki enciklopediji) s prevzemom tedaj najeminentnejših pesemskih form: romanskega soneta in romance, germanske balade in arabske gazele, poenostavljeno rečeno, Prešeren je največji slovenski pesnik zato, ker je v slovenščino uvozil tuje prestižne pesemske oblike! Prešeren kulturnega slovenstva torej ni vzpostavljajal z odkrivanjem in plemenitenjem lastne, domače literarne tradicije (iz takih namer se je v *Novi pisariji* celo norčeval), ampak s prevzemom in adaptacijo tujih kulturnih vrednot.

Ko smo že pri reviziji stereotipnih šolskih predstav o Prešernu, razveljavimo še trditev, da je pisal za ljudstvo, saj ljudstvo vendar ni bilo pismeno in ni bralo. Prešeren je pisal za tanek sloj prebujajočega

se slovenskega izobraženstva. Število njegovih bralcev razberemo iz podatka, da je od 1200 natisnjenih izvodov *Poezij* 150 izvodov podaril in da so v dveh letih prodali 300 in v naslednjih šestnajstih letih še 550 izvodov. Ne drži tudi teza, da je za razliko od bombastičnega Koseskega Prešeren splošno razumljiv. Take so le nekatere njegove pesmi,

medtem ko druge zahtevajo načitanega bralca ali obilen komentar, za šolske potrebe mogoče celo vzporedno predstavitev v prozo.

Ob vseh zaslugah za slovenstvo Prešeren ni bil noben hud nasprotnik Nemcev (nacionalna politična nasprotja so se razplamtela šele v drugi polovici 19. stoletja), nasprotno, v *Poezije* je hotel sprva vključiti tudi svoje nemške pesmi, ki jih je za eno petino opusa. Njegova prva pesem je bila nemška in nekateri celo špekulirajo, da bi postal nemški pesnik, če bi uspel s prošnjo za advokaturo v Celovcu ali v Gradcu. Komunikacija med slovenskimi izobraženci je v Prešernovem času potekala v nemščini in njegova odločitve za slovensko pesnjenje je bila bolj kot ne izjemna.

Hišo staršev, po domače pri Ribiču, v kateri je imela odločilno besedo razgledana in podjetna mati, je Prešeren, potem ko jo je pri devetih letih zapustil, obiskoval le občasno. Podedovala jo je sestra Mina, šesta od osmih otrok; njen nezvesti mož je z nasilnostjo dosegel, da so se iz nje izselili tudi starši. Prešeren je na rodbino veliko dal in je zaradi materinega močnega vpliva moral zbrati kar precej volje in trme, da mu je uspelo svojo poklicno usodo speljati v posvetno stran: mater je prepričeval, da ni primeren za duhovnika zato, ker ne zna peti. En brat je v dijaških letih umrl kot »najlepši ljubljanski študent«, drugi je postal duhovnik, pozabil govoriti slovensko, se zapil in bil na stara leta krut do Prešernovih nezakonskih otrok. Ena od sestra se je pozno poročila, druge pa so stregle svojim bratom, pesniku nepriljudna tercalka Katra. Prešernova rojstna hiša je danes kulturni spomenik državnega pomena. Današnja podoba je dobila po požaru leta 1856, odkupljena in v muzej pa je bila po zaslugi nabiralne akcije med mladino, ki jo je soorganiziral rojak Fran Saleški Finžgar, preurejena leta 1939.

Vrbensko širšo okolico z blejskim jezerom in gorami v ozadju je Prešeren v *Krstu pri Savici* označil kot »*podoba raja*«. Vrbljani in sosedge so bili zaradi prevoznitva sorazmerno premožni kmetje, ki so radi pošiljali svoje otroke študirat, zato je ta del Gorenjske, ki mu rečejo tudi Dežela, tako na gosto posejan z literarno ali kako drugače pomembnimi rojaki, iz Vovkove veje Prešernov npr.

Muzejska hiša na Prešernovi ulici v Kranju, v kateri je pesnik umrl

Spomenik pred kranjskim gledališčem

Cerkev sv. Marka
v Vrbi

škof Anton Vovk, ki se je rodil v isti hiši, in pesnica Vida Jeraj. Nostalgичno je rojstno vas in bližnjo cerkev sv. Marka upesnil v prvem od Sonetov nesreče: »*O Vrba! srečna, draga vas domača, / kjer hiša mojega stoji očeta; / de b' uka žeja me iz tvojga sveta / spe-ljala ne bila, goljfi-va kača! [...]* / *mi mirno plavala bi moja barka, / pred ognjam dom, pred točo mi pšenico / bi bližnji sosed vároval – svet' Marka.*«

Na pesnika se z nazivom Prešernovo mesto sklicuje kraj njegove smrti Kranj. V gaju, kjer je pokopan, je njegov nagrobnik in doprsni kip kiparja Lojzeta Dolinarja, pred gledališčem, poimenovanem po njem, velik bronast spomenik kiparja Frančiška Smerduja, v hiši na Prešernovi ulici 7, kjer je nazadnje živel, pa muzej. Kip Prešerna za skupino znamenitih Žirovničanov v Zabreznici je napravil Zdenko Kalin. Ne nazadnje priča o osrednjem Prešernovem pomenu za nacijo spomenik kiparja Ivana Zajca iz leta 1905 na osrednjem slovenskem trgu, na ljubljanskem Tromostovju. Prvi spomenik Prešernu so postavili leta 1883 na Bledu. MH ➡

Prešernova rojstna hiša v Vrbi je odprta med 9. in 16. uro, ob sobotah in nedeljah uro pozneje, ob ponedeljkih pa po dogovoru po telefonu (04/580 20 92, 040/201 929). Vstopnina je 2,5 evra, za upokoјence in mladino 2 evra, o drugih popustih preberemo na vratih.

JANEZ JALEN

47

Rodine pri Žirovnici, rojstna hiša, ki je tudi točka na Poti kulturne dediščine

Ker je Janez Jalen preveč vseč manj zahtevnemu bralcu, se mu je kljub temu, da je prejel več literarnih nagrad, izmuznilo mesto med strogo omejenim številom slovenskih klasikov. Pisateljsko ime si je ustvaril z ljudskimi igrami (**Dom, Lesena peč**), dober pa je bil, podobno kot rojak Finžgar, predvsem v dveh žanrih, v kmečki povesti in zgodovinskem romanu. Znotraj domačijskega tipa kmečke povesti je gojil s folklornimi motivi bogato idilično in planinsko povest s tematiko planšarstva in divjega lova (**Ovčar Marko**, 1929, **Cvetkova Cilka**, 1938, **Trop brez zvoncev**, 1939/40) in bil do druge svetovne vojne po količini med prvimi štirimi tvorci žanra, po popularnosti pa celo prvi. Povesti je jezikovno tako močno lokaliziral, da jih spremljajo slovarčki narečnih izrazov. S trilogijo **Bobri** (1942 in 1943), ki govori o mostiščarjih na Ljubljanskem barju, se je prvi med zgodovinskimi romanopisci lotil literarne obdelave prazgodovine. Nerodno je bilo, da je svoj zadnji ustvarjalni vrh doživljal prav v času kulturnega molka med drugo svetovno vojno, s čimer se je zameril poveljni oblasti, ki je 1945 z odlokom prepovedala njegova dela. Zamera vendarle ni trajala dolgo, saj so ga začeli v velikih nakladah ponatiskovati že leta 1956 in mu priznali zelo spodobno pokojnino.

Ob vsem spoštovanju do njegove pripovedne umetnosti je treba napisati, da je bil avtor včasih človeško precej naporen: zajedljivo jezikav, bahav, jeznorit, vzkipljiv, prepirljiv, samovoljen, pretirano samozavesten, uporniški do vseh nadrejenih (s svojim župnikom se je skregal že v prvi službi, ker se ni udeležil zaukazanih volitev v času diktature, je izgubil učiteljsko mesto) ter prav nič prilagodljiv. Ko ni šlo po njegovem, je odpovedal službo, z založbami se je bodel za honorarje (od Mohorjeve je npr. za eno besedilo hotel plačilo kar

dvakrat), se trmasto pogajal z uredniki in s prevajalci, po domače je ravnal s cerkvenim denarjem, zašel v dolgove, zaradi veseljačenja v gostilni se je zgodilo, da je izostal v službi ...

Po nepotrebnem si je nakopal marsikatero zamero. Franu Saleške-mu Finžgarju je v obraz povedal, da je boljši pisatelj kot on, zato ni čudno, da se moža, ki sta nekaj časa bivala skupaj v Trnovem v Ljubljani, nista marala, čeprav sta pisala isti tip literature in gojila iste planinske in lovske strasti. Iz sporov s cerkvijo je Jalen reševal prijateljsko razpoloženi rojak škof Vovk, z ljudmi pa jo je vozil kakor kdaj: včasih so si nagajali, drugič pomagali. Rad je kvartal, strastno je kadil in tudi preklinjanje mu ni bilo tuje. Sam se je loteval fizičnih del, pri verski službi ni kompliciral in se je skratka obnašal tako,

da bi nepoučeni včasih v njem težko prepoznal duhovnika. Sicer pa je priznal, da se je za duhovniški poklic odločil, da bi lahko v miru pisal. V prenekateri konflikt se je zapletel iz prepričanja, da mu pisateljstvo daje pravico do privilegijev. Ohranila se je vrsta zabavnih anekdotičnih pričevanj o njegovi kmečki neposrednosti in izrazni robotosti, npr. katere so po Jalnovu tri poslednje reči: trde noge, kratka sapa in zaprta rit. Na vprašanje, ali še kaj piše, je znal odgovoriti: »Ja, vse ljudi v rit!« Tudi s sodnijo je imel nadpovprečno veliko opraviti. Tožili so ga drugi (država, ker se npr. ni udeležil zapovedanega preganjanja koloradskega hrošča kmalu po drugi svetovni vojni, ali kolegi lovci, ker je puščal psa, da je delal škodo) ali pa je zaradi obrekovanja (očitali so mu nemoralno življenje) tožil sam. Ko sta ga dva pijana razgrajča ozmerjala s farjem, jima je odgovoril: »Boga zahvalita, da sem far. Drugače bi vaju tako pretepel, da bi ne bila v nobeno trugo pasala.« Čisto drugačna je bila njegova literatura: socialno nekonfliktna, pomirljiva, idilična – kot za ravnotežje osebni razboritosti.

Jalnovе povesti se dogajajo v bližini njegove rojstne vasi in krajev, kjer je služboval: **Ovčar Marko**, prvi del trilogije **Vožarji**, ki zajema iz očetovih pripovedi, na planinah pod Stolom, **Cvetkova Cilka** in **Trop brez zvoncev** v Bohinju in planinah nad njim, **Tri zaobljube**, ki so drugi del trilogije **Vožarji**, v Ljubnem, na Otoku, v Podbrezjah, Bistrici in po cestnih klancih v tem koncu. Pri žanrski literaturi

Hiša na Rodinah pri Žirovnici

* 26. 5. 1891

RODINE

† 12. 4. 1966

LJUBNO

preradi odmahnemo z roko, češ da je v njej vse po vnaprej pričakovanem vzorcu. Ne, pri Jalnu že ni. Preseneča npr. z motivom predzakonskih spolnih odnosov, ki je v kmečki povesti zelo redek, kakor tudi z motivom postavitve novega kmečkega doma.

Ne pozabimo na Jalnove scenaristične zasluge za nastanek drugega slovenskega celovečernega igranega filma Triglavske strmine leta 1932 (režiser tega še vedno nemega filma je bil Ferdo Delak), potem ko je producentu Metodu Badjuri planinski pisec Janko Mlakar odrekel sodelovanje. Jalen je nalogo lahko sprejel zato, ker je bil tudi sam vnet planinec, plezalec in smučar, član društva Skala; na ture ga je jemal s sabo znameniti Joža Čop, ki je bil tako kot Jalen poznan po šegavi odrezavosti. Po snemanju se je zaradi avtorskih pravic zapletel v dolgoletni spor s producentoma, planinskima organizatorjema Evgenom Lovšinom in Stankom Tominškom. Ker s tožbo ni uspel, si ju je privoščil in v pripovedi **Ograd** dvema negativnima osebam dal ime Evgenija Lušin in Stana Tominc.

Rodil se je na Rodinah kot zadnji izmed desetih otrok v družini. Njegov oče je bil rudar, ki je kopal mangan visoko v Begunjščici nad Smokuško planino, in pozneje mežnar, v prostem času pa krivolovec. Prvo leto šolanja v Ljubljani mu ni dobro šlo, po preselitvi na kranjsko gimnazijo, kjer se je počasi znebil domotožja in dobil stipendijo, pa je bilo bolje. Bil je dober govornik, kot dijak je vasoval pri dekletih in se tudi stepel. V mladosti je bil zaljubljen v bohemsko slikarko Karlo Bulovec, ki je bila pozneje poznana bolj po zvezi z dramatikom Ivanom Mrakom. Med prvo svetovno vojno je služboval v Srednji vasi

v Bohinju in bil vojaški kurat v taborišču Lebring pri Gradcu, po vojni so ga poslali v Črnomelj, kjer je toliko časa moledoval, da so ga premestili v Ljubljano, kjer je lahko pisateljsko ustvarjal. Vmes je tri leta študiral umetnostno zgodovino. Ob izbruhu vojne se je po prerivanju z nemškimi vojaki v gostilni umaknil v Ljubljano. Zavrnil je ponudbo, da bi bil domobranski kurat, vendar je bil obenem javno kritičen tudi do Osvobodilne fronte. Po vojni

Prvo obhajilo
na Srednji
Dobravi pri
Kropi leta 1961

je, čeprav že v pokoju, sprejel mesto župnika v Grahovem, kraju smrti pesnika Franceta Balantiča. Založbe se niso dolgo ozirale na uradno prepoved njegovih knjig in že 1948 mu je revija Lovec objavila lovsko povest **Sončne sence**. Umrli je v Ljubnem pri Radovljici, kjer je v cerkvi sv. Marije Udarene, katere zgodovino je popisal v Treh zaobljubah, pastiroval zadnjih sedem let. Pavle Juhant, trenutni župnik tam, ima prenekatero Jalnovo karakterno potezo. **MH** ➡

Rodine,
pisateljeva
rojstna vas

Jalnova hiša je v lasti pisateljevega pranečaka Janeza Muleja (Rodine 10, Žirovnica, 04/580 30 95, 041/754 187) in je odprta po dogovoru, vstopnina 2,5 evra za odrasle, 2 evra za skupine in mladino. V njej so na ogled pisateljev delovni prostor in rokopisi. Pokopan je pri **cerkvi sv. Klemen**a v neposredni bližini, **na grobnik** najdemo takoj, ko odrinemo železna vrata na pokopališče, na južnem cerkvenem pročelju.

FRAN SALEŠKI FINŽGAR

48

Žirovnica, rojstna hiša
(Doslovče 15), tudi točka na
Poti kulturne dediščine

* 9. 2. 1871
DOSLOVČE
† 2. 6. 1962
LJUBLJANA

Do domačije Frana Saleškega Finžgarja na severovzhodnem robu vasi (odprta je po predhodnem dogovoru, 04/580 21 68, 051/243 417), ki so jo v muzej preuredili ob stoletnici pisateljevega rojstva in kjer si obiskovalec v spodnjih prostorih ogleda stalno razstavo o pisateljevem življenju in delu, v zgornjih pa se pouči, kako so nekoč živeli kajžarji, je treba nekoliko v breg. Na vratih ga pozdravijo Finžgarjevi verzi, prepisani z naslovnice Finžgarjeve spominske knjige: »*Na stežaj so odprta moja vrata / za sestro vsako in za brata, / če prideš v znamenju miru, / v ljubezni čisti in s poštenim licem. / Kdor pa srce kovarno, / podlo v prsih nosi, / na druga vrata trkaj, / drugod vstopa prosi!*« Tu se je pisatelj rodil februarja 1871. Po hišnem imenu pri Dolencu si je za bolj kočljive objave izbral psevdonim Pavle Dolenc.

Tako kot Prešeren in drugi je moral z devetimi leti od doma v šole. Spočetka mu ni šlo in je ponavljal prvi razred gimnazije, potem pa je bil ves čas odličen. Odločitev za duhovniški poklic ni bila lahka, ker je moral zatreti ljubezen do dekleta, kar je literarno predelal v noveli **Zaroka opolnoči** (1894). Prvo službo je dobil v Bohinju. V boleznih se je zapletel v razmerje z župnikovo nečakinjo, ki mu je stregla, in dobil nezakonsko hčer, zaradi česar so ga pogosto in nepričakovano prestavljali iz fare v faro: na Jesenice, v Kočevje, kjer so mu grozili nacionalno nestrpni Nemci, v Idrijo, na Jošt pri Kranju (na cerkvi je spominska plošča s Finžgarjevo podobo), v Soro in drugam, najdlje je bival ob Gradaščici v trnovskem predmestju Ljubljane, v hiši št. 12, ki jo je zasnoval arhitekt Suhadolc, učenec Jožeta Plečnika, na ulici, ki se danes imenuje po njem. V zadnjem letu vojne je padla nanjo letalska bomba in malo je manjkalo, da ni storil enake smrti kot Josip Vandot.

V njegovo družbo so spadali smokuški rojak Tomo Zupan, Jakob Aljaž, veliki vzornik Janez Evangelist Krek, nesrečni pesnik Anton Medved, Ivan Pregelj, Rihard Jakopič, Izidor Cankar, Oton Župančič. Finžgar je bil močno navezan na hribe in leta 1934 si je na Zabreški planini pod Stolum na višini 1242 metrov, tri ure hoda iz Doslovč, postavil kočo Murko, ki je danes ni več. Tam se dogajajo mladinske zgodbe z naslovom **Gospod Hudournik** (1941) o gospodu Hudourniku in njegovem psu Lisku, ki jih je ilustriral in z avtorjevim portretom opremil Nikolaj Pirnat. Finžgarjeva skala na pobočju Stola na višini 1750 m pa nima z našim Finžgarjem nič, čeprav se gotovo ni le enkrat mujal tam mimo, pač pa z njegovim bratrancem. Rojstna vas Doslovče je dogajališče prve daljše Finžgarjeve zgodovinske povesti **Gozdarjev sin** (1893) in njegove zadnje knjige, kmečke povesti **Gostač Matevž** (1954).

Finžgar je bil eden tistih ljudi, ki jim je življenjski cilj popravljati družbene napake in pomirjati napetosti med ljudmi, ne pa ločevati duhove. Bil je vsestransko socialno in kulturno dejaven in neizmerno delaven: Hinko Smrekar ga je na karikaturi prikazal kot kmeta in pisatelja obenem. Med prvo svetovno vojno je kot občinski tajnik v Sori pazil na to,

da vojska ni napravila preveč škode po vasi, pred drugo svetovno vojno se je neuspešno trudil obvarovati revijo Dom in svet pred političnim razkolom. Vodil je odkup Prešernove rojstne hiše in bil zaslužen za razcvet Mohorjeve družbe. Po njeni preselitvi iz Celovca na Prevalje je bil več kot desetletje urednik njenih izdaj in časopisa Mladika. Med drugo svetovno vojno se je za razliko od večine ljubljanske duhovščine, ki je šla v kolaboracijo z okupatorjem, v skladu z vodilom, da je bolje umreti kot izgubiti svobodo, opredelil za Osvobodilno fronto in se komaj izognil ustrelitvi v Gramozni jami. V funkcijah člana ljubljanske mestne skupščine, Cirilmetodijskega društva in akademije znanosti in umetnosti je posredoval za farane, ki so se znašli v konfliktu s prenapeto povojno oblastjo. Prav nič čudnega ni, da take pozitivne osebnosti

Rojstna hiša
v Doslovčah

politični režim ni preganjal, čeprav je z objavo pravljič v knjigi **Makalona** 1944 in z objavami v Lovskem zborniku med drugo svetovno vojno kršil kulturni molk in v stiski podpisal celo protikomunistično spomenico. Za svoje življenjsko delo je prejel Prešernovo nagrado.

Pred prvo svetovno vojno in med njo je diktiral modernistični značaj proze v katoliški reviji *Dom in svet* in bil eden redkih iz dominisvetovskega kroga, ki so dobili status slovenskega klasika, velik del njegovega opusa pa je popularne žanrske narave: ljudske igre **Divji lovec**, **Razvalina življenja**, **Naša kri**, **Veriga**, roman iz delavskega življenja, kmečke povesti in zgodovinski roman. Finžgarjeve kmečke povesti so prepoznavne po gorenjskem dogajališču ter so motivno sveže in včasih celo moralno drzne. V **Stricih** gre za razmerje med bratoma in svakinjo (po povesti je 1965 nastal film *Lucija* v režiji Franceta Kosmača), v **Belem ženinu** si je izbral motiv starega snubca, v **Dekli Ančki** motiv ljubezni med dvema revnima in predzakonskih spolnih odnosov. Na začetku je še sledil tradiciji tendenčne večerniške povesti, pozneje pa bolj liberalski pripovedni dediščini. Prvi je kmečko tematiko združil z vojno. Ko so avtorjevi stanovski kolegi protestirali proti nesrečnemu koncu Dekle Ančke, je poskrbel za zabavno zadoščenje: v naslednjem letniku revije je objavil junakinjino poročno oznanilo.

Njegovo najbolj poznano delo je »*povest starih dedov*« **Pod svobodnim soncem** (1906 in 1907), za literarno zgodovino »slavospev bratoljubja, sloge in discipline«. Danes spada v mladinsko književnost, včasih pa so ga imeli za najboljši slovenski historični roman, ga vztrajno ponatiskovali (200.000 izvodov!), prevajali in dramatizirali. Pred leti se je razširila novica, da želi produkcijska hiša Metro-Goldwyn-Mayer po njem posneti film, a da Američani ne pristanejo na zahtevo pisatelja, naj v njem igrajo slovanski igralci. Finžgar je zares dal dovoljenje za ekranizacijo romana, vendar iz tega ni bilo nič; tudi angleški prevod romana je obtičal v rokopisu. Zahtevnejšega bralca v romanu, ki se je zgledoval pri Sienkiewiczzu, motita nacionalni patos in ljudska vzgojnost. Ivan Cankar je godrnjal nad njim in avtorja sta se zaradi tega sprla. Roman poudarja lepe slovanske značilnosti ponos (»*Naprodaj nismo Sloveni nikdar*«), odkritost (»*Sloveni ljubimo glasno*«), moralni čut (»*Sloveni obešamo sramotno znamenje na dom verolomnic*«), lepoto, zdravje in moč, gon po svobodi in naravno demokratičnost. Roman obračunava z edino veliko napako Slovanov nesložnostjo (»*Bratje, tako mi naših bogov, ne prepirajmo se!*

Združimo se na maščevanje naših očetov in bratov!«) in je s tem tudi reklama za jugoslovanstvo.

Zgodba je s sovražnim odnosom do tujega nadvse neprikladna za artikulacijo sodobnih evropskih idej. Glavni junak Iztok gre v službo Bizancu zato, da se bo priučil učinkovitim vojnim tehnikam in imperij porazil z njegovim lastnim orožjem. Prav tako nezaupljivo in s figo v žepu vstopa v Evropo današnji zdvojljeni Slovenec. Evropo razume kot preizkušnjo slovenske samobitnosti in je na preži, da pobegne nazaj v varno zavetje rodovnega, takoj ko bi se plemeniti evropski prosvetljski cilj znašel v krizi. S takimi nezanesljivimi člani bo seveda težko napraviti kaj dobrega. MH →

Spominska plošča in Finžgarjeva hiša v Ljubljani

Finžgarja se spominjajo tudi v krajih, kjer je služboval. V Želimljah, kjer je pisal **Pod svobodnim soncem**, ima **dopsni kip**, delo Mirsada Begića; nanj spominja tudi **Svarunova pot** nad Želimljami. V Sori, kjer je bil častni občan, je pred cerkvijo njegov **dopsni kip**, tamkajšnje dramsko društvo ima stalno na programu igro **Veriga**, ki je nastala po resničnih pravdarskih zdrakah v sosednji vasi Senica. Na **pročelju trnovske cerkve v Ljubljani** je upodobljen skupaj s Plečnikom, ki mu je bil sosed, v Zabreznici pred šolo pa je njegov **dopsni kip** Bojana Kunaverja iz leta 1981. Smrekarjeva karikatura *Slovenski literati* (1913) prikazuje Finžgarja v kmečkem gvantu z vilami v rokah. **Grob** ima na ljubljanskih Žalah (oddelek 8A, vrsta A I, grob 3). Za svojo celovito podobo je Finžgar poskrbel v avtobiografiji **Leta mojega popotovanja** (1957), urednik njegovega **Zbranega dela** pri slovenskih klasikih Jože Šifrer pa je napisal monografijo o pisatelju.

MATIJA ČOP

49

Žirovnica, rojstna hiša na št. 14
s ploščo na pročelju

* 26. 1. 1797
ŽIROVNICA
† 6. 7. 1835
TOMAČEVO
NAD LJUBLJANO

Bibliotekar Matija Čop, »najbolj izobraženi Slovenec svoje dobe«, ni bil pisatelj v današnjem smislu besede, bil pa je kot Prešernov literarni mentor, kritik in filolog za slovensko književnost zelo pomemben. Rodil se je v družini očeta furmana. Od doma je odšel v šole z desetimi leti. Po filozofskem študiju se je vpisal na bogoslovje, vendar pri študiju ni zdržal. Izstopil je in napravil izpit za gimnazijskega profesorja humanističnih predmetov. In potem je, nezadovoljen z vsakokratnim službenim mestom, pisal prošnjo za prošnjo in iskal idealno službo, tako, ki bi mu ponujala založeno knjižnico, primerno družbo za intelektualno diskusijo in dovolj časa za branje in korespondenco. Med 1820 in 1827 je služboval na Reki in v Lvovu, nakar se je vrnil v Ljubljano, kjer je najprej učil na liceju, potem pa je dobil službo bibliotekarja v licejski knjižnici. Materialno si je znal Čop zelo pomagati še s privatnimi honorarnimi jezikovnimi tečaji in inštrukcijami – govoril je 19 jezikov. Varčen je bil čez vso mero: pil ni nič, ker ga je rada bolela glava, nekaj je izdal za številna študijska potovanja, še največ pa za knjige, ki se mu jih je nabralo blizu dva tisoč.

S svojimi spodobnimi prihranki bi se lahko poročil, pa so mu vse zveze padle v vodo, tudi tista z Antonijo, sestro misijonarja Friderika Barage, tako da je nakopičeni denar namenil v podporo študirajočim sorodnikom. Leta 1828 se mu je v Ljubljani pridružil prijatelj France Prešeren, ki je zvesto sledil Čopovim estetskim priporočilom in ob njegovem mentorstvu dvignil svojo pesniško obrt na raven zahtevne romantične poezije. Vpliv pa ni šel samo v eno smer: Čop se je slovenske književnosti, ki mu je prej ni bilo dosti mar, lotil prav zaradi kvalitete Prešernovih verzov. Po Kopitarjevem posredništvu je za Šafaříkov projekt zgodovine slovanskih jezikov in literatur

biografsko in bibliografsko katalogiziral celo dotedanjo slovensko književnost, kar je prvi poskus vseslovenske literarne zgodovine; izšel je šele leta 1864 pod naslovom **Geschichte der südslawischen Literatur**. Zanj se je stežka odločil, saj mu je bilo, literarnemu sladokuscu, mučno ukvarjati se z uborno domačo produkcijo, sestavljeno v glavnem iz molitvenikov in abecedarjev. V pravopisni prepir je posegel z napadom na metelčico v članku **Slovenischer A-B-C Krieg** v časopisu *Illyrisches Blatt* 1831 in v brošuri **Nuovo Discacciamento di lettere inutili** 1833 in leto pozneje še proti Kopitarju in zmagal: metelčica je bila v učbenikih prepovedana. Ko ga je vlada določila za cenzorja Kranjske čbelice, jo je obravnaval veliko bolj naklonjeno

Doprnski kipi
znamenitih
mož iz vasi pod
Stolom stojijo
pred osnovno
šolo v Zabreznici
pri Žirovnici
in označujejo
Pot kulturne
dediščine

kot pozneje Kopitar. Čop je pri kultiviranju slovenščine za razliko od Kopitarja, ki se je zgledoval pri jeziku kmečkega ljudstva, računal na izobražence. Bil je proti eksperimentiranju z novimi črkopisi in

Rojstna hiša
Matije Čopa
v Žirovnici

za postopno uvajanje češkega zapisa šumevcev s strešicami ter za označevanje vokalne kvalitete z naglasnimi znamenji. Ko je med kopanjem utonil v Savi pri Tomačevem, je Prešeren za njim jokal kot otrok.

Čop je bil človek pretirano občutljive sorte, gotovo tudi nekaj hipohondra. Mučilo ga je malodušje, bil je neodločen in čezmerno samokritičen. Bal se je nastopanja v javnosti, zato je znanje raje sprejemal kot dajal, kar lepo dokumentira Prešernov epigram »V Ljubljani je dihur, ki noč in dan žre knjige, / od sebe pa ne da narmanjše fige.«

Za slovenščino še ni uporabljal današnjega izraza, ampak »kranjsko-slovanski« ali »ilirsko-slovanski« jezik, vendar je imel jasno slovensko jezikovno zavest, kar se je kazalo tudi v tem, da je prvi v svoji rodbini priimek pisal po slovenskem pravopisu Zhop in ne po nemškem pravopisu Tschop, čeprav se je v navadi svojega časa z izobrazbenimi rojaki pogovarjal in dopisoval po nemško. Jezikovni in estetski nazor je oblikoval ob nemških romantikih, bratih Augustu Wilhelmu in Friedrichu Schleglu, in po njunem zgledu literaturo meril z vatli normativne poetike, odstopal pa je od njih po vedno bolj kritičnem dojemanju krščanske religioznosti, po frankofilstvu in političnem demokratizmu, ki mu je narekoval simpatije do gibanj za nacionalno emancipacijo.

Prešeren je prijatelju Čopu posvetil več pesmi: sonet Matiju Čopu, ki stoji pred Krstom pri Savici, elegijo Dem Andenken des Matthias Čop in pesnitev V spomin Matija Čopa. Prešernovi verzi na Čopovem grobu na ljubljanskem Navju povzemajo učenjakovo kratko življenje: »Jezike vse Evrope je učene / govoril, ki v tem tistem grobu spi; / umetnosti le ljubil je, zgubljene / mu b'le so ure, ko njim služil ni; / mladénčam v Reki, v Lvovu in v Ljubljani, / neutrujen učenik je um vedril; / ako bi daljši časi b'li mu dani, / svoj narod s pismi bi razsvétlil bil. / Però zastavi komaj stare Slave / budíti rod – odnese val ga Save!« MH ➡

V Čopovi rojstni hiši s spominsko sobo je sedež Zavoda za turizem in kulturo Žirovnica (04/580 15 03, 040/221 929, info@zirovnica.eu, odprto od 9. do 13. ure, ob sobotah, nedeljah in popoldnevih po dogovoru), ki upravlja s **Potjo kulturne dediščine**. Ta povezuje Čopovo rodno hišo z rojstnimi kraji znamenitih Slovencev tega konca Gorenjske, imenovanega tudi Dežela oz. Kašarja: **Franceta Prešerna** iz Vrbe, čebelarja **Antona Janše** na Breznici, **Frana Saleškega Finžgarja** v Doslovčah in **Janeza Jalna** na Rodinah; vsi imajo doprsne kipe v **Aleji slavnih mož** pred osnovno šolo v Zabreznici. Leta 2010 so spomenike pokradli in razrezali tatovi, da bi kovino prodali na odpadku, tako da so zdaj tam novi odlitki. Občina je na svoje velike može tako ponosna, da jih je postavila v **občinski grb**.

PAVLE ZIDAR

50

Jesenice, rojstna hiša s spominsko ploščo na Dobravski ulici 12, Slovenski Javornik

* 6. 1. 1932
JAVORNIK
† 13. 8. 1992
LJUBLJANA

Rojen je bil kot Zdravko Slamnik v železarski družini, ki je živela v najetem stanovanju. Oče je bil po rodu iz Zabreznice in sorodstveno povezan s Prešernovo rodbino, mama pa z Jesenic. Selili so se že v prvem letu njegove starosti, pri štirih v delavsko barako Kranjske industrijske družbe. V osnovno šolo je hodil na kilometer in pol oddaljeno Koroško Belo. Trinajstleten je ob koncu vojne sodeloval pri ponesrečenem partizanskem miniranju šole, v katerem je 29. 11. 1944 izgubilo življenje sedem učenk in nemška učiteljica, in bil zato zaprt v Begunjah, od koder so ga aprila 1945 rešili partizani Kokrškega odreda. Za deset dni svojega partizanovanja od tedaj pa do osvoboditve so mu priznali status borca, vendar je pozneje do Osvobodilne fronte zavzel kritično stališče. Travmatični vojni dogodek ga je močno zaznamoval in se vedno znova pojavlja v njegovem pisanju.

Po vojni je na Jesenicah napravil nižjo gimnazijo in 1950 v Ljubljani učiteljske. Poslali so ga učiteljevat na Dolenjsko, vsako leto na drugo šolo: Trebelno, Mokronog, Karteljevo, Orehovica, Zagradec. Privzel je ime Pavle Zidar in začel objavljati pesmi. Iz idealističnega komunističnega prepričanja je kritiziral lokalne oblastnike in se tako močno zapletel v konflikte z njimi, da mu na Dolenjskem ni bilo več obstati. Preselil se je na Primorsko, sprejel službo vzgojitelja v dijaškem domu pomorske srednje šole v Piranu, se poročil s kolegico učiteljico, dobil hčer in potem še dvojčka, odslužil vojsko, izdal pesniško zbirko in se posvetil kulturni dejavnosti. Organiziral je literarne večere s pisatelji Cirilom Kosmačem, Alojzom Gradnikom, Miro Mihelič, Jožetom Udovičem, Edvardom Kocbekom idr. Z devetindvajsetimi leti se je 1961 zavihtel na mesto ravnatelja piranske osnovne šole. In od poezije prešel na prozo.

Zaslovel je z avtobiografskim romanom *Soha z oltarja domovine* (1962). Navadil se je pisateljevat zdoma. Pisat je hodil najprej v samostan Pleterje, kjer je prior Edgar, ki je med vojno pomagal partizanom, rad sprejemal take goste. V *Svetem Pavlu* (1965) in njegovem nadaljevanju pod naslovom *Oče naš* (1967) je kritično pogledal na obdobje povojne kolektivizacije na Dolenjskem.

Leta 1966 so ga, ker je preveč kazal na napake odgovornih, izključili iz partije, čeprav se je zanj zavzel sam Josip Vidmar. Pustil je prosveto in se preživljal samo s pisanjem. V Kobaridu si je uredil pisateljski kvartir in dolenjsko kmečko tematiko zamenjal z erotično mestno (*Marija Magdalena*), pisal pa je tudi v Luciji, kjer je družina

dobila blokovsko stanovanje; tu je njegova spominska soba. Kobariškemu obdobju je 1976 sledilo štajersko: pisateljevat je hodil na hribovsko kmetijo v Gaj nad Mariborom, nekdanj Sveti Križ na Kozjaku. Za to obdobje je značilna tematika učiteljskega poklica, iskanje Boga in vrnitev k poeziji. Njegova proza si rada privoščila ekspresionistično izkrivljanje realnosti. V središču je vedno kritičen posameznik, ogrožen od poškodovane družbe in od samega sebe in v spopadu z zlom, ki ga obdaja. Romane je sestavljal iz samostojnih novel, kritika pa je še posebej cenila njegovo bogato lirično metaforiko.

Spominska plošča in rojstna hiša na Slovenskem Javorniku pri Jesenicah

Šola na
Koroški Beli

Zidarjeva težava je, da realnih oseb in dogodkov, iz katerih se je napajal njegov kritični angažma, ni dovolj literarno zakamufliral ali jih celo sploh ni. Ker je uporabil kar realna imena, so se lokalni akterji seveda prepoznali in odreagirali prizadeto. Z avtobiografskima povestima **Barakarji** (1968) in **Dim (ki diši po sestri Juli)** (1970) se je zameril tudi sorodnikom in materi, ki je že naslednje leto umrla. Simbolično se ji je oddolžil z romanom **Sveta Barbara** (1972), ki ga je podpisal s psevdonimom Timotej Noč, užaljenim sokrajanom pa z romanom **Okupacija Javornika** leta 1983. Šele zdaj so se odnosi z rojaki toliko otoplili, da je spet obiskal rojstni kraj, ki ga zaradi zamere do domačinov ni videl celih 14 let.

Zidar je bil garaški pisec. S 76 knjigami za časa življenja v skupnem volumnu okoli štiri milijone besed gotovo sodi med najplodnejše slovenske avtorje. Ker je pisal zelo hitro in vročno (roman je s tintnim

peresnikom napraskal skupaj v nekaj tednih in izdal tudi po tri knjige letno), je težko verjeti njegovemu stalnemu zaklinjanju, da mu je pisanje muka: »Garam več kot Balzac. Napori, ki jih vlagam v svoje pisanje in s tem v slovensko prozo, so strašni!« To ga je tiralo v bolezen, ves čas pa ga je razjedala skrb za eksistenco, iz katere je moledoval za honorarje, in ki se je umirila šele z zgodnjo upokojitvijo leta 1984. Danes je skoraj nepojmljivo, da je honorarje prejemal od založb, še preden se je sploh lotil pisanja. Zadnje desetletje je živel v skrajnem nezadovoljstvu s sabo in s svetom, razbolen in zagrenjen. Čeprav je od prvih objav dalje prejemal nagrade (Prešernovega sklada za Soho, Prežihovo za Svetega Pavla, mesta Ljubljane za knjigo leta **Kukavičji Mihec** 1972, s Prešernovo nagrado za življenjsko delo 1987 je prehitel Janeza Gradišnika in Borisa Pahorja, kar je sprožilo ugovore), čeprav je bil deležen državnih podpor, bil bran, ponatiskovan in prevajan, se je venomer pritoževal nad svojo neodmevnostjo; 6. avgusta ga je zelo vznemirila negativna kritika njegove zadnje knjige. Umrli je, zadet od možganske kapi, 12. avgusta 1992 v Kliničnem centru v Ljubljani. Grob ima na piranskem pokopališču. MH ➡

Pisateljev portret
v osnovnošolski
knjižnici na
Koroški Beli

Do **Zidarjeve rojstne hiše** se najhitreje pride z avtocestnega izvoza Lipce. Po kilometru in pol cesta proti Jesenicam prečka Savo in železnico in čez 200 metrov zavijemo v prvo ulico levo. Hiša je takoj na začetku na levi. Okolje ni nič kaj idilično in mogoče bo komu ljubše, če spomin na pisatelja počasti raje z obiskom **Osnovne šole Koroška Bela**. Ta podeljuje **Zidarjeve plakete** za najboljše literarno delo učencev, v **Zidarjevem kotičku v knjižnici** pa razstavlja njegova dela in **doprski kip**, ki ga je izdelal akademski kipar Jaka Torkar leta 1996. Za obisk se najavimo v knjižnici (polona.zidarevic@guest.arnes.si, 041/809 948).

TONE ČUFAR

51

Jesenice, doprnski kip v Spominskem parku na Plavžu (na starem jeseniškem pokopališču)

* 15. 11. 1905
JESENICE
† 11. 8. 1942
ŠENTVID PRI
LJUBLJANI

Kateri slovenski kraj naj bi dal delavskega pesnika in pisatelja, če ne železarske Jesenice! Dramatik Tone Čufar se je rodil pri Markežu na Murovi (danes št. 13, sto metrov od cerkve proti vzhodu) na Jesenicah kot tretji otrok v družini tovarniškega mizarja. Družina se je veliko selila, dokler niso zgradili svoje hiše v Podmežakli (Cesta 1. maja 69 – na njej je spominska plošča). Med prvo svetovno vojno je kot otrok pri stricu v Slamnikih nad Bohinjsko Belo pasel živino in v šolo zahajal le pozimi, na paši pa veliko bral. Izučil se je za mizarja, se vpisal v Ljubljani na Srednjo tehnično šolo, ampak raje kot v šolo hodil v gledališče ter se po zgledu očeta zaposlil na Jesenicah v tovarni kot mizarški pomočnik. Zavzeto je deloval v delavskih prosvetnih društvih, nastopal proti verski zaslepljenosti, se zavzemal za pravice delavcev, za mir, svobodo in humanost. S 24 leti je postal član SKOJ-a (Zveze komunistične mladine Jugoslavije) in dve leti nato član Komunistične partije Jugoslavije. Pustil je službo in se posvetil le pisateljevanju. Živel je zelo skromno, saj honorarji niso prihajali redno. Ukvarjal se je z izdajateljstvom, bil urednik in novinar. Leta 1936 so ga za eno leto zaprli (komunistična dejavnost je bila namreč za državo prevratna in zato prepovedana), od česar je prvo polovico preždel v samici, drugo polovico pa v zloglasnem beograjskem političnem zaporu Glavnjači. Ko so ga izpustili, si je našel skromno plačano delo pri mariborskem Totem listu. Ob okupaciji je pred Nemci pobegnil v Ljubljano, tam živel pod izmišljenim imenom Karol Štrukelj in se vključil v ilegalno delo za Osvobodilno fronto. Vojna je kruto posegla v njegovo družino: brat je padel na Mežakli, starše so izselili na Bavarsko, njega pa so Italijani zajeli in internirali v Gonars. Ko so ga od tam prepeljali v Ljubljano, da bi ga izročili Nemcem, je bil pri poskusu

pobega ustreljen (na tem mestu, danes Prušnikova 3 v Šentvidu, je spominska plošča). Tri dni pozneje so daleč stran, v zaporu v Kosovski Mitrovici, ustrelili tudi njegovo partnerko, profesorico nemščine in levičarsko aktivistko Silviro Tomasini; po vojni je bila razglašena za narodno herojko. Tone Čufar je pokopan na starem jeseniškem pokopališču, ki je bilo leta 1977 spremenjeno v Spominski park.

Za njim je ostalo prgišče objavljenih proletarskih pesmi na temo socialnega revolta, knjižno objavljena reportažna povest **Februarska noč** (1932) in drame **Polom** (1934), **Ameriška tatvina** (1935) ter **Mali Babilon** (1939), ki jo je napisal v zaporu. Vse drugo je izšlo v knjižni obliki šele po njegovi smrti: knjige kratke proze in dram ter trije delavski romani, od katerih je najbolj poznan **Pod kladivom** (1950).

Kulturno so Jesenice vse v Čufarjevem znamenju. Markira jih več njegovih doprnskih spomenikov: tržaškega kiparja Antona Sigulina, Nike Hafner in Jaka Torkarja (pred gledališčem in v njegovi avli, pred šolskim centrom na Plavžu, ki nosi njegovo ime, in v spominskem parku – vsi so si zelo podobni). Po njem se imenuje jeseniško gledališče. V zavesti je tudi drugod po Sloveniji: v Ljubljani in Mariboru sta šoli z njegovim imenom (slednja izdaja časopis Čufarjev odmor), na njegov rojstni dan poteka festival ljubiteljskih gledališč z naslovom Čufarjevi dnevi, kjer za najboljšo predstavo, najboljšo žensko in moško vlogo podeljujejo plaketo v obliki medeninastega odlitka Čufarjevega portreta. **MH** ➡

Eden od pisateljevih doprnskih kipov na Jesenicah

Da ne bo videti, kot da so Jesenice dale samo Čufarja. Na **Jesenicah** je mladost preživel **Rudi Šeligo**, sicer pa so zaradi regionalne porodnišnice Jesenice navedene kot rojstni kraj marsikateremu Gorenjcu iz desetletij po drugi svetovni vojni. Tu se dogaja **Finžgarjev** roman Iz modernega sveta (1904) in roman Kovinarji **Mimi Malenšek** (1950). **Miha Mazzini** je Jesenicam dal literarno podobo v visokonakladnem romanu Drobtnice (1987).

JOSIP VANDOT

52

Kranjska Gora, kip Kekca,
pisateljeva rojstna hiša
in njegova spominska soba

Pravzaprav je vseeno, s katerega konca se podamo na obhod po točkah Josipa Vandota v Kranjski Gori. Recimo, da nam je bolj pri roki s parkirnega prostora pred hotelom Lek na zahodnem koncu mesta, od koder je le nekaj korakov do parka s kipom Kekca beograjskega kiparja Nebojše Mitrića. Od tod je dobrih 200 metrov naprej proti središču pisateljeva rojstna hiša z avtorjevim doprskim kipom in naslednjimi verzi na spominski plošči: »Tukaj rodil se je Josip Vandot, / pisal je knjige za mladi rod. / Živ ohranili mu bodo spomin / Kekec in Mojca in Kosobrin.«

Josip Vandot je bil deseti od ducata otrok v družini. Otroštvo je preživel v domačem kraju, v šole pa je moral od doma. Po maturi v Novem mestu je opustil misel na nadaljnji študij in – po zgledu svojega očeta železničarja – sprejel mesto uradnika pri železnici. Službeno so ga prestavljali iz kraja v kraj (Št. Vid ob Glini, Litija, Postojna, Trst, Gradec, Sisak, Slatina - Radenci, Pragersko), tako da je najprej sam, po poroki pa z družino spoznal Koroško, Primorsko, Štajersko in Hrvaško. Službe ni imel rad in se je že po 17 letih upokojil, se ustalil v Ljubljani in se posvetil pisateljevanju. Pred vojno se je družina preselila v Maribor, kjer so jih Nemci ob okupaciji zaprli in izselili na Hrvaško ter naprej v Bosno in požgali njegovo bogato knjižnico. Umrli je ob zavezniškem bombardiranju kraja Trnjanski Kuti pri Slavonskem Brodu. Pokopan je na ljubljanskih Žalah (oddelek 14B, vrsta 14, grob 1).

Skoraj vse, kar je Josip Vandot napisal, je za otroke. Pisateljsko pot je začel z otroškimi pesmimi, izrazito vzgojnimi črticami, s knjižnimi ocenami in študijami o mladinski literaturi, poznan pa je po daljši mladinski planinski pripovedi s pravljичno tematiko, tematiko divjih

lovcev in pastirskega življenja. Jedro njegovega mladinskega pisanja je med 1918 in 1924 v reviji Zvonček objavljena serija planinskih pripovedi o 8 do 10 let starem fantiču Kekcu (**Kekc na hudi poti, Kekc na volčji sledi, Kekc nad samotnim breznom**). V knjižni obliki je za njegovega življenja izšla poleg zgodovinske povesti **Prerok Muzelj** (1939) samo prva od Kekčevih povesti (**Kekc iz naših gora**, 1936), po vojni pa so bile planinske pripovedke o Kekcu obilno ponatiskovane, prevajane, dramatizirane in ekranizirane. Leta 1951 so posneli prvi slovenski otroški celovečerni film **Kekc** (nagraden je bil z beneškim levom), 1963 pa prvi slovenski barvni film (**Srečno, Kekc!**). Tretji film ima naslov **Kekčeve ukane** (1968). Vse je režiral Jože Gale, scenarist pa je bil pri prvem Frane Milčinski - Ježek, pri zadnjih dveh pa Ivan Ribič. Trilogija o Kekcu je bila prirejena za slikanico, ob filmu sta postali popularni Kekčevi otroški popevki, po njem so poimenovali slovenski in srbski otroški časopis, filmsko nagrado, pašteto ...

Kekc je veder pastirček, ki rešuje svojo otroško prijateljico iz rok divjih lovcev, divjih mož in žena (Bedanca, Prisanka, Škrlatice, Pehte). Pri tem ga ujamejo, a z zvijačnostjo, pogumom in pomočjo zvestega psa vedno znova pobegne in celo dobi kako čudodelno zdravilo za svoje bližnje. Pogumnega Kekca je v naslednjih Vandotovih povestih (**Leš v zameni, Romanje naše Jelice, Kocljeva osveta**, 1925/27) nadomestil malo starejši in manj poznani junak Kocelj. Pravljичno fantastiko je Vandot omejil z opisom težkega socialnega položaja bajtarskih otrok na vasi, ki morajo kot desetniki v rejo ali pastirsko službo v tuje družine, in z idiličnimi popisi planinske narave. Filmske adaptacije so brez tega socialnega sporočila, ohranile in poudarile so samo planinsko idiliko. **MH** ➡

Liznjekova
domačija v
Kranjski Gori

Od rojstne hiše (Podbreg 2) dalje skozi center po 400 metrih pot pripelje do **Liznjekove domačije** na Borovski cesti 63, ki jo upravlja Gornjesavski muzej Jesenice (04/588 19 99; odprto od torka do sobote od 10. do 18. ure, v nedeljo do 17. ure, od 1. 11. do 30. 4. pa malo krajši čas, vstopnina od 1,7 do 2,5 evra) in kjer je v kleti **stalna razstava o Vandotovem življenju in delu**.

SIMON GREGORČIČ

53

Vrsno pri Kobaridu, rojstna hiša-muzej

* 15. 10. 1844

VRSNO

† 24. 11. 1906

GORICA

Smaragdni biser pod Plečami, tihotna smrečnata pobočja, ki kipijo v »*vedro višnjevest višav*« mogočnega Krna, kraljestvo bistro žuboreče, zeleno-modre Soče – to je v soncu povsem običajnega vsakdana in ne zgolj na elektronsko ozaljšanih razglednicah ali v krajinarsko vznesenih verzih danes Vrsno, rojstni kraj zagotovo najbolj spevnega, branega in priljubljenega med primorskimi pesniki, »goriškega slavčka« Simona Gregorčiča. Pomolčev Šimen – kakor so v vasi imensko posvojili drugorojenca slokega hribovskega očeta Jerneja in občutljive dolinske matere Katarine Gabršček – je svoje srečno, lirsko pogosto objokovano otroštvo preživel prav sredi vrsenskih livad in pašnikov, v borni, takrat še s slamo kriti »selski hiši«, ki je bila po več prezidavah leta 1966 preurejena v ličen družinsko-etnološko-literarni muzej, kjer se lahko obiskovalci zdaj pomudijo tako ob pesnikovi zibelki ali vitrini njegovih natisov kakor ob domačem rodovniku, kolovratu ali pinji za maslo.

Nadarjenost in življenjska pot sta malega Šimna že pri osmih odkorakali v širši in nižji primorski svet: po izobrazbo in talar v Gorico, po božjo službo v Kobarid, Rihemberk (Branik) in Gradišče, kjer je zaslovel daleč naokrog po svojih pridigah in neutrudnem delu za narod, po pokoj in smrt pa nazadnje spet v Gorico, kjer je izdihnil, strtl od možganske kapi, zlatenice in pljučnice. Toda še mnogo preden bi ob ganljivo množičnem špalirju naroda njegovo truplo priromalo mimo Solkana, Kanala, Volč, Idrskega, Kobarida in Libušnjega do zagrobnega počitka na pokopališče pri Svetem Lovrencu, se je Gregorčič vrnil in vračal v svoj gorati eden z duhom in besedo. Z verzom, ki je bil vselej pošten, do mikrona veren odlitek njegovega srca, značaja in uma: ves iz miltonovskega koprnenja po izgubljenem

»*planinskem raju*«, ves iz nesojene ljubezni, boleče razklanosti med hrepenenjem in stvarnostjo, žensko in duhovniškim celibatom, ves iz dvomeče, nedogmatične vere, ki ga je na nož zoperstavila zadržemu klerikalizmu Antona Mahničja, ves iz iskrenega rodoljubja, ki mu je od **Iskric domorodnih** do »zlate knjige« **Poezij** in čez neugasljivo plamenelo v srcu, ves iz čuta za socialno pravičnost, bratsko solidarnost, humanizem in, nenazadnje, ves iz tiste mojstrske spevnosti, ki ga je še posmrtno prikupila bralcem ter povzdignila v po Prešernu drugi najvišji vrh slovenske romantike 19. stoletja.

Za obsežen lirsko-epski opus Simona Gregorčiča, ki mu knjižno mejnikuje štiri enako naslovljene zbirke **Poezij** (1882, 1888, 1902,

1908), ve literarna zgodovina sežeti, da se jedri v prav tako štiri osnovna tematska žarišča: ljubezensko, bivanjsko-refleksivno, epsko in domovinsko pesem. V prvi žanr, ki ga je do kaplanske premestitve iz Kobarida leta 1873 pojila platonična zagledanost v ljubljansko učiteljico Dragojilo Milek, naj bi sodile lirike, v katerih se skuša pesnikov spontano prvinski eros samocenzurno pokoriti cerkvenim zakonom,

Cesta v Vrsno, pesnikovo rojstno vas

skriti za paravan parafraz ali metafor, zakopati pod pepel farizejske družbene morale, da bi ublažil svojo tlečo, človeško naravno gorečnost. A prav to poklanja utajeni emocionalnosti pesmi, kakršne so npr. **Kako srčno sva se ljubila, Kropiti te ne smem, Pil i jaz sem sladki strup, Njega ni, Izgubljeni cvet** in druge tolikanj bolj napet, dramatičen in pelinast nadih.

Nič manj trpko razdvojena naj ne bi bila Gregorčičeva poznejša, zrelo spočeta bivanjsko-refleksivna lirika, ki ubeseduje značilno romantično dihotomijo ideala in stvarnosti prek raznorodne motivne mavrice: od domotožja po srečnem otroštvu in pastirovanju na rodnih planinah (npr. v pesmih **Veseli pastir, Nazaj v planinski raj!**)

Rojstna hiša-
muzej

Hišno ognjišče

Gregorčičev
grob pri Svetem
Lovrencu nad
Kobaridom

do intimnega obupa človeško nesvobodnega duhovnika (**Ujetega ptiča tožba**), od črnega grškega velelnika »me funai« (ne roditi se) in schopenhauerskega svetobolja (**Človeka nikar!**) do tesnobnih vprašanj smrti, niča in vstajenja (**Oljki, Predsmrtnice**).

Samo za Gregorčičevo epiko (**Rabeljsko jezero, Hajdukova oporo, Jeftejeva prisega**) je obveljalo kritično mnenje, da je estetsko manj prepričljiva, ker ni uspela stopiti ob bok sočasnemu ustvarjanju Antona Aškercu, medtem ko naj bi žlahtna čustvenost in metrično brezhibna spevnost harmonično soživljali predvsem v pesnikovi domovinski liriki (npr. v ciklu **Iskrice domorodne** ali v pesmih **Znamenje**,

V pepelnični noči, Na potujčeni zemlji, Naš narodni dom, Domo-vini, Kmetški hiši itd.), v kateri se avtorjeva predanost slovenstvu sloči v razponu od elegične resignacije do bojevite napadalnosti in vrhunca v znani, figurativno bogati, planinsko-dolinski, narodno preroški in idejno nenacionalistični odi turkizni krasotici avtorjevih gora – **Soči**. A prej in trdneje od še tako učenih literarnozgodovinskih sežetkov bo za Gregorčiča in njegovo poezijo držalo, kar je svoje dni jubilejno zapisal France Bevk: »Pri nobenem slovenskem pesniku ne moremo tako neovrgljivo podčrtati, da je bil naš ... Ali pa smo bili mi in naša zemlja izraz njega samega; eno se prepleta z drugim in ne vemo, kje neha narod in začena pesnik.« **MK** ➡

O neločljivi zračenosti lirika s svojimi rojaki, zemljo, planinami danes zgovorno pripovedujejo po Primorskem in vsej Sloveniji široko razsejani gregorčičevski pomniki – med njimi zlasti ogleda vredni **kip** Jakoba Savinška v Kobaridu, **dopr-sniki** v Vrsnem, Novi Gorici, Gorici, Ljubljani in drugje, **negrobnik** pri Sv. Lovrencu, **Gregorčičeva učna pot** v vasi Smast (2006), **spomenska in sprehajalna pot** od Gradišča do Renč (2010), **oljna pot** med Branikom in Brjami, poimenovani domovi, šole, ulice, dvorane, brigade, društva, literarni krožki, zbori, založbe, šolske značke, slikarski ali leposlovni portreti, številne uglasbitve njegovih pesmi, ponatisi »*zlate knjige*«, zbrano delo, cvetniki, biografije, monografije, vodniki in še in še ... –, ki vsi živo izpričujejo eno samo, neizpodbitno resnico: da je vrsenski pesnik, duhovnik in rodoljub Simon Gregorčič trajno vpisal svoj umetniški kromosom v genetsko verigo slovenske duhovnosti.

IVAN TRINKO

54

Trčmun, Sovodnje (Savogna),
Videm (Udine), družinska hiša
na naslovu Tercimonte 21

»*Dragi Slovenec, če kdaj potuješ v Italijo in se ti slučajno poljubi ustaviti se v obmejnem starikastem, a prijaznem in čednem mestu Vidmu (Udine), ne zamudi ob lepem vremenu stopiti na grad, ki veličastno sedi na malem hribčku sredi mesta. [...] Ko se dobro nagledaš bližnjih in daljnih prirodnih lepot, obrni svojo pozornost še posebej na hribe, ki se prostirajo od vzhoda na sever. [...] Znaj torej: po teh hribih in dolinah stanujejo Beneški Slovenci [...]. Todi torej, svojim goram dušoj i telesom privezani, vsemu svetu nepoznani, od nikogar spoštovani – prebivajo že čez tisoč let ubogi bratje tvoji ...*«

Tako je s turistično-poljudnim spisom **Beneška Slovenija** predstavil leta 1898 v Domu in svetu matičnim rojakom svojo »**bor-no in malo**« rodno zemljo do danes največji književnik in kulturnik, kar jih je Benečija zapisala slovenski umetniški besedi: Ivan Trinko.

Več kot tisoč kvadratnih kilometrov prostrano slovensko etnično ozemlje videmske pokrajine v Italiji, ki zajema Nadiške doline, osrednjo Benečijo, Terske doline, Rezijo in Kanalsko dolino, gorati svet lepe, a skope narave, ki je stoletja obsojal svoje prebivalce na revščino, lakoto, izolacijo, odročnost, izseljevanje, dežela samosvoje, od drugih slovenskih pokrajin različne, ločene zgodovine, kjer je dolgotrajno vladavino Serenissime nasledila po plebiscitu leta 1866 italijanska oblast, ki je odtlej načrtno potujčevala, asimilirala in celo v nedavnem obdobju hladne vojne strogo nadzirala sumljive slovenske »aloglote« – ta Benečija, kjer se je slovenski jezik lahko ohranil potentakem le v cerkvi ali med štirimi družinskimi stenami daleč od šolskih klopi, knjižne izobrazbe, državnih uradov, javnih institucij, vidne toponomastike, socialnega upoštevanja ali nadnarečne

zbornosti, je do zadnjega kršča izkiparila svojega sina Ivana in mu poklonila neločljiv vzdevek – Zamejski.

Duhovnik in pesnik kakor njegov predhodnik Peter Podreka, toda ob tem še nadarjeni pripovednik, otroški pisatelj, publicist, filozof, prevajalec, skladatelj in celo likovni umetnik, Ivan Trinko - Zamejski je nastopil in zaključil svojo plodno življenjsko pot med letoma 1863 in 1954 prav v srcu te čarne pokrajine pod Matajurjem, v današnji občini Sovodnje (Savogna) in v nedaleč od mejnega prehoda Livek ležečem Trčmunu (Tercimonte). Dvonadstropna domačija s kamnito fasado na vaški številki 21, kjer je Trinko preživel večino svojih dni in kjer še danes prebiva njegov rod, sicer ni hiša, v kateri se je rodil očetu Antonu in materi Mariji Golob. Vendar s svojo tihotno, periferno osamo samodejno priključ v spomin naslovno metaforo najuspelejšega cikla avtorjeve prve in edine, leta 1897 v Gorici izdane zbirke **Poezije**: razpršeno listje. Kakor življenje od slovenskega matičnega telesa odrezane Benečije, tako je namreč tudi Trinkova literarna in človeška usoda razpršena izzelenela daleč od osrednjega narodnega drevesa in njegovih slovstvenih sokov. Avtorja, ki se je zborne slovenščine priučil »brez učitelja, brez slovnice, brez slovarja; kljub zunanjim zaprekam« in je po prvi objavi v Ljubljanskem zvonu leta 1865 priobčil v osrednjeslovenskih revijah še sedemdesetero drugih, po sili beneških razmer zvečine romantično razbolelih, patetičnih, domovinsko angažiranih, slogovno zastarelih in jezikovno zasoplih pesmi, osrednja Slovenija ni mogla ne znala ceniti. Neprizanesljiva kritika, ki je iz Ljubljane zgrmela na Trinkove **Poezije**, je občutljivemu avtorju skrhalo pesniško pero in ga preusmerila v žanrsko drugačne, paraliterarne vode: odtlej se je lotil predvsem pisanja poljudnih publicističnih sestavkov, potopisov (npr. **Beneška Slovenija**, 1898; **Italšti Slovinci**, 1899; **Hajdimo v Rezijo**, 1907; itd.), esejev in otroške književnosti (**Naši paglavci**, 1929). Postal pa je kmalu

Družinska hiša
v Trčmunu

* 25. 1. 1863

TRČMUN

† 26. 6. 1954

TRČMUN

Trinkov doprsnik
na Erjavčevi ulici
v Novi Gorici

tudi najplodnejši krajevni »spodbujevalec spoznavanja in dialoga med kulturami«, saj je ob prevajanju iz češčine, ruščine in poljščine pospešil predvsem prevodno italijanjenje slovenske književnosti, objavil npr. že leta 1885 s prevodom Tavčarjeve povesti *Vita vitae meae* prvo poitalijanitev slovenskega proznega besedila nasploh in napisal vrsto pomembnih razprav, sestavkov ter priročnikov, ki so Italijanom približali slovenski jezik in kulturo (npr. *Grammatica della lingua slovena*, 1930; *Storia politica, letteraria ed artistica della Jugoslavia*, 1939).

Zaradi tako obsežnega umetniškega in publicističnega opusa, zaradi intenzivnega verskega, pedagoškega, socialnega, narodnostnega

in političnega delovanja je Ivan Trinko - Zamejski zaslužen prerasel v osrednjo književno in kulturno osebnost Benečije na časovnem sotočju 19. in 20. stoletja. Bil je človek, ki ni živel zase, ampak za svoje ljudi. In beneški ljudje mu tisto ljubezen že dolgo vračajo: danes npr. uspešno deluje v Čedadu kulturno društvo Ivan Trinko, ki letno izdaja dragocen Trinkov koledar, od Trčmuna prek Čedada do Nove Gorice pa se piscu hvaležno poklanja kopica kipov, plošč in obeležij. A še največje zadoščenje bi temu pokončnemu trčmunske-mu Čedermacu predstavljalo danes dejstvo, da je prek njegovega dela, peresa in misli Benečija naposled le učvrstila svojo narodno, jezikovno, kulturno in literarno istovetnost, okrepila svoje vezi s širšim primorskim in matičnim prostorom ter postala v novi Evropi brez meja polno-krvna sooblikovalka moderne zgodovine slovenstva. MK

Grob v Trčmunu

IVAN PREGELJ

55

Most na Soči, pisateljeva rojstna
Lovrčeva hiša na Gorenjem koncu
na št. 37

* 27. 10. 1883
MOST NA SOČI
† 30. 1. 1960
LJUBLJANA

Če se iz goriške smeri peljemo proti Tolminu, nam je, čeprav ob Soči, rojstna hiša Ivana Preglja nekako od rok, saj se cesta že pred Ušnikom, pri Podselih, izvije iz tesnega prepleta z reko, ki se je do tam drži vse od Solkana, in zavije na zahodno stran Kozašč, Mengor in Bučnice; če se pripeljemo iz idrijske smeri, mimo Želina in Slapa od Idrijci, pa s križišča sredi mostarskega trga pohitimo mimo akumulacijskega jezera na sever in – Most na Soči, nekdanja Sveta Lucija ali In Ponte Sancti Mauri, selišče iz bronaste in železne dobe (svetolucijska kultura) – ostaja za nami kot kraj »s poti«. S svojim kulturnozgodovinskim bogastvom in izjemno geografsko lego – naravni pomol nad sotočjem Idrijce in Soče, t. i. »tolminsko mostišče« (strateška točka iz prve svetovne vojne), poleg Preglja rojstni kraj še sodobnega slovenskega pisatelja Saša Vuga (1930) in dirigenta Marka Muniha (1936) ter kraj službovanja tolminskega rojaka, pisca zgodovinskih romanov in arheologa Alojzija Carlja (1846–1891) – pa nas neposredno kliče, da se na poti mimo njega ali skozenj vendarle zaustavimo in se naučimo: ostankov zgodovine na skoraj vsakem koraku s pomočjo učne poti *Čez Most po modrost* in čarobnega doživetja rečnega sotočja in okoliških vrhov.

Ko je mali Ivanc, kot so Preglja klicali kot otroka, osirotel in v oskrbi svoje stare matere in dobrotnika, župnika Jožeta Fabjana, do odhoda na šolanje v Gorico preživel na Mostu svoje otroštvo, še ni bilo jezera, ki je leta 1938 nastalo za potrebe hidroelektrarne Doblar in zalilo ter tako skrilo skrivnostna in globoka soška korita, v otroški domišljiji domovanje bajeslovnih bitij, npr. Krvavca. Tudi v župnijski cerkvi sv. Lucije še ni bilo znamenitih monumentalnih fresk Tonea Kralja, ki jih je slikar kot še v marsikateri cerkvi na Primorskem,

po prvi svetovni vojni priključenem Italiji, naslikal med obema vojnama. Zato, ker je Primorska na drugi strani rapalske meje več kot dvajset let pripadala italijanski državi, se je avtor povesti *Mlada Bredda* (1913), romanov *Tolminci* (1927) in *Plebanus Joannes* (1920) ter novel *Matkova Tina* (1922) in *Thabiti kumi* (1933), potem ko je na Dunaju leta 1909 doštudiral slavistiko in germanistiko, delal kot gimnazijski profesor v Gorici, Pazinu, Idriji, Kranju in Ljubljani in si tam ustvaril družino – na Tolminsko vrnil samo še enkrat, po osvoboditvi, in že močno bolan. Pa čeprav je po domu nenehno hrepenel, kot je leta 1983 v knjigi *Moj oče* v občuteno napisanih spominih nanj in še zlasti na sprehode z njim objavila njegova hči Bazilija Pregelj, prva slovenska psihiatrinja in začetnica pedopsihiatrije na Slovenskem (Pregljevi otroci so bili še prevajalec Bogo Pregelj, slikar Marij Pregelj in pravnica Nataša Pregelj): »Vedno je sredi molka bolj s palico kot z besedo povedal: 'Tam je Tolminska ... na Tolminskem se že bliska ... Tolminske se ne vidi, mrč jo zakriva ...' Kazal je v daljavo kot v nekaj izgubljenega, kot v 'onstran', ki ga ne moreš doseči. Danes se vprašujem, ali se mu je hrepenenje po materi, o kateri je hranil, kot sam omenja nekje v spisih, le kratek hip spomina na igro v zgodnjem otroštvu, ali se mu je hrepenenje po materi prelilo v hrepenenje po rodni pokrajini ... Ali se je izgubljeno materino naročje sklonilo nadenj v tolminskih lazeh in so rodni kraji popestovali njegov otroški jok po materi. [...] Izgubil je mater, nato pa še Tolminsko, ne za vedno, a vendar za toliko let kot za vedno. Ni smel v kraje otroštva, bil pa je z njimi tako biološko spojen kot otrok z materjo. Hranil je v sebi svojo Tolminsko, tako kot bi ga Tolminska dojila, vzredila in učila prvih korakov.«

Rojstna hiša
Ivana Preglja s
spominsko ploščo,
na kateri so
vklesani njegovi
verz: »Vse pesmi
moje tebe pojó /
vse misli moje
k tebi gredó /
vse solze moje
tebi tekó / o
domovina.«

Na Mengorah
so se zbirali
tolminski puntarji,
upodobljeni
v znamenitih
Pregljevih proznih
spisih

Kot eden najvidnejših prozaistov slovenskega ekspresionizma, znan po inovativnem in svojevrstnem, zapletenem, na barok spominajočem slogu, pa je hranil Tolminsko v svoji literaturi, da pred nami, ko prebiramo napise na kašiputih (Volče, Modrejce, Modrej), vstaja »*Jevane Potrebujez, vikar pri cerkvi svetega Urba v Tolminu*« iz njegovega Plebanusa Joannesa, ki zveni v somraku februarkega večera, »*da ga čuje nekako devetsto duš v Tolminu, Zatolminu, v Doljah, na Ravnah, na Ljubinju, na Prapetnem, v Zadlazu in Žabčah*«; ki iz Čedadu peš hiti v Tolmin, pred in za njim pa mori kuga; ki ob dožitju potresa roti bajeslovno bitje iz ljudske pesmi, odkrite edino na Tolminskem, naj ne zamahne z repom: »*Oh, nikarte, nikarte, riba, / riba Faronika, / zavoljo otrok nedolžnih, / zavoljo porodnih žen.*« In v prvem mraku aprilskega večera, ko bo z vej »*kapnilo na čelo, za vrat*« in bo »*kakor peruti strašnega pomračnika [...] ležala noč nad dolino*«, nam, »*omočenim*«, ker se v teh krajih presenetlji-

Kiparska
upodobitev Ivana
Preglja v značilni
»profesorski«
drži z ogrnjenim
plaščem in knjigo
v roki

vi opisi iz Pregljevih knjig tako živo spajajo z resničnostjo, če bomo »*prešli*« Sočo, »*'belo vodo' po nerodni brvi, ki so jo bili zgradili v roboti Volčani in Tolminci*«, ne bo nemogoče videti njegove Matkove Tine iz istoimenske novele, »*ki je bila vstala na težko cesto takoj za očetom. Vstala je brez večerje, trezna in boječa se, polna brepenjenja, da bi še enkrat pred smrtjo videla svojega ženina Janeza Gradnika*«. In kdor jo bo videl, bo, ko bo spet odprl oči, kot Pregljev »*tolminski vikar Janez*« spoznal, da je »*spal in sanjal v svoje življenje za dolgih dvajset let nazaj ...*«. VT ➡

.....
Na Pregljevi rojstni hiši sta Klub starih goriških študentov in Turistično društvo Most na Soči leta 1967 postavila **spominsko ploščo**. Njegovo bronasto **portretno skulpturo** (delo kiparja Negovana Nemca) so ob stoletnici rojstva leta 1983 postavili na razglednem Kuku dobrih sto metrov od rojstne hiše navkreber ob poti k pokopališki cerkvi sv. Mavra.
.....

FRANCE BEVK

56

Zakojca, Bevkova domačija, po domače pri Volarju, Zakojca 10, s spominsko ploščo

* 17. 9. 1890
ZAKOJCA
† 17. 9. 1970
LJUBLJANA

France Bevk je urejeno domačijo dobil ob 100. obletnici rojstva. Za popotnika, ki ga zanima kultura, bo verjetno najbolj zanimivo podstrešje, kjer je bila nekoč soba, v kateri je Bevk kot dvanajstletni deček napisal svojo prvo knjigo in kjer je danes literarna razstava.

France Bevk je dokončal ljudsko šolo, bil trgovski vajenec (1907) ter študiral na učiteljski v Kopru in Gorici. Od 1913 do 1917 je učiteljeval v Orehku in Novakih pri Cerknem, potem pa je moral k vojakom ter na bojišče v Galicijo in Bukovino. V Gorico se je vrnil 1920. leta in kmalu za dve leti prevzel urejanje Mladike. Uredniške izkušnje je imel že z urejanjem Večernega lista in Slovenca. V Gorici je prevzel tudi funkcijo ravnatelja Narodne knjigarne, ki je založila njegovo zbirko črtic **Rablji** (1923), medtem ko je izbor črtic **Faraon** izšel leto prej v Trstu, kjer je Bevk nekaj časa živel po drugi svetovni vojni. Poznejši urednik Bevkovih **Izbranih spisov** France Koblar je zbirki v Domu in svetu podobno kot Juš Kozak v Ljubljanskem zvonu vzporejal s Cankarjem. Vrednost Faraona je videl v Bevkovi zmožnosti globokega podoživljanja ter knjigo označil za »točen izraz časa«, pogumno človeško izpoved in klic zoper hlapčevanje tujcem. Sočasna kritika je v Bevkovih izborih črtic prepoznavala znamenja realizma, naturalizma, govorila o preprostosti tehnike, socialni tendenčnosti in poantiranosti, razpoloženski, psihološki poglobljenosti in pristnosti doživljanja, liricnem nastroju na eni in ustvarjalčevem odporu v realne možnosti na drugi strani. Črtice, ki so bile med prvo svetovno vojno v glavnem objavljene v Domu in svetu, namreč pogosto slonijo na resničnih doživetjih in so vezane na dejansko obstoječe kraje; črtica **Grešnik** ima motiv frančiškanske cerkve s Kostanjevice pri Gorici, črtica **Sovraštvo** se naslanja na boje na Gori sv. Gabrijela

pri Gorici ... Med številnimi črticami, ki so izšle v Domu in svetu ter v Mladiki – tu je bilo že 1916/17 objavljeno avtobiografsko delo **Tatič** (1923), dogajalno umeščeno v Selško dolino in Kranj – in so tudi vezane na Primorsko, omenimo vsaj še črtico **Dva obraza**, ki se naslanja na vojne dogodke med Italijo in Avstrijo ter (proti)fašistične akcije na Kobariškem in na Krnu, ter črtico **Življenje** z motivom požiga Trgovskega doma v Gorici 1927. leta.

V reviji Dom in svet je poznejši avtor **Knjige o Titu** (1955) že med letoma 1914 in 1927 objavil tudi veliko svojih pesmi, pozneje deloma predelanih in izdanih v zbirki **Pesmi** (1921), kar pa niso bile njegove čisto prve objave, saj se je širši javnosti npr. skupaj s Cankarjem predstavil že v reviji Domači prijatelj (1906) v uredništvu Zofke Kvedrove. Pesmi v zbirki so ljubezenske, s poudarjeno socialno noto, nosijo vojno obeležje in se lotevajo narodnega vprašanja; svojstvene so tudi po pokrajinski plati (npr. **Tolminska pomlad**). Pesem **Jutro v Brdih** odpira prizor v soncu kopajočih se Brd, iz katerih govori groza trpljenja, nad katero pa se prelivata življenje in smehljaj: »*V soncu gorijo razpaljena Brda, / v temnih globinah še spijo mrakovi, / pojejo jutranjo pesem zvonovi; / polni ljudi so zoreči bregovi – / Zemlja drobi se, zemljica trda, / in se jim ruši, kadi pod rokami – / trtni cvet smeje se v tajni omami, / sad obljubuje ...*«

Bevk je bil v času med obema vojnama tudi politično aktiven; z izdajanjem satiričnega Čuka na palci si je prislužil ječo (1926), na znamenitem tržaškem procesu (1930) dve leti ukora, pred začetkom druge svetovne vojne je bil zaprt v Gorici, leta 1943 pa se je pridružil partizanom in prevzel vlogo predsednika v narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko primorje in Trst. V tem burnem, a kulturno in politično aktivnem času so izšla še številna druga dela: drama o narodnem odpadništvu **Kajn** (1925), ki je bila uprizorjena v Narodnem gledališču v Mariboru, je tako kot npr. zgodovinska povest **Zastava v vetru** (1928) izšla v Ljubljani, medtem ko so zgodovinske povesti **Kresna noč** (1927), **Umirajoči bog Triglav** (1930) pa zgodovinska

Kažipot v Zakojci

trilogija **Znamenja na nebu**, ki zajema knjige **Krvavi jezdec**, **Škorpijoni zemlje** ter **Črni bratje in sestre**, izšle v Trstu oz. Gorici. Zadnja knjiga je bila tudi podlaga za slovenski mladinski film **Črni bratje** (2010), pri katerem je bil soscenarist pisateljev sin Marjan Bevk in ki so ga snemali pretežno v stari Gorici in na Vipavskem. Bevk je povest napisal po resničnih dogodkih iz 30. let; v središču je tajna družina narodno zavzetih dijakov, ki se upirajo fašističnemu pritisku na Primorskem. Narodno zavzeta in socialno uporna drža, ki sta stalnici Bevkovega dela, prideta do izraza tudi v delu **Človek proti človeku** (1930). Snov je sicer vzeta iz 13. in 14. stoletja, vendar temeljno nasprotje predstavljata tolminsko kmetstvo na eni ter zemljiška in cerkvena gospoda na drugi strani, kar ima tudi vzporednice v nasprotju med slovenstvom in fašizmom. Boj proti fašističnemu odloku, ki prepove rabo slovenščine v cerkvi, je eden glavnih motivov za narodno zavzetost **Kaplana Martina Čedermaca**, ki mu je bil model duhovnik Andrej Kufolo in ki je dal ime Bevkovemu romanu iz leta 1938. Dogaja se v Beneški Sloveniji (Čedad, pokrajina ob Nadiži). Čedermac v romanu bije dvojno bitko; pri cerkveni oblasti ga pretrese to, da se ta ukloni fašističnemu odloku, zoperstavi pa se tudi fašistični državni oblasti. Roman je Bevk izdal v Ljubljani pod psevdonimom Pavle Sedmak.

Kaplan Martin Čedermac je verjetno Bevkovo najbolj poznano delo, čeprav ni mogoče zapostaviti njegovega mladinskega opusa z deli **Lukec in njegov škorec**, **Pastirci**, ki so tudi ekranizirani, **Grivarjevi otroci** ter s pesmimi za mladino z naslovom **Pastirčki pri kresu in plesu**. Pisatelj, ki je za svoje delo prejel tudi Prešernovo nagrado, za razliko od številnih drugih slovenskih avtorjev še zdaj nima svojih Zbranih del, ki bi na simbolni ravni poskrbela za utrditev njegovega položaja med slovenskimi klasiki. UP ➡

.....
Je pa zato še kako pričujoč v svojem domačem okolju: 18. septembra 2011 je bila v sodelovanju društev LTO Laufar Cerkno, Baška dediščina in Cerkljanskega muzeja prvič organizirana prireditev **Po Bevkovi poti**, ki še ni markirana; pohodniki so do Bevkove domačije v Zakojci prišli iz dveh smeri: iz Hudajužne (381 m) v Baški grapi (1 h 30 min) ter iz smeri Cerkno–Zakriž (vas, 591 m)–Vrščič (hrib, 872 m)–Vrh Ravni (hrib, 825 m) (3 do 4 ure).

Za obisk **Bevkove domačije**, ki je odprta vsak dan od 9. do 16. ure (z vodičem), je najboljšše poklicati v Mestni muzej Idrija na tel. 05/372 31 80. Pohodniki pa za informacije lahko povprašajo kar na LTO Laufar na tel. 05/373 46 45. Sicer pa se Bevku lahko poklonimo še v Novi Gorici, kjer ima svoj **spomenik** na Kidričevi ulici.
.....

CIRIL KOSMAČ

57

Slap ob Idrijci, domačija,
preurejena v muzej, v Bukovci
na Slapu ob Idrijci 15

* 28. 9. 1910
SLAP OB IDRIJCI
† 28. 1. 1980
LJUBLJANA

Silne občutke vznesenosti, ki nas v rojstnem kraju Cirila Kosmača zlahka prevzamejo ob stiku z njegovo domačo dolino, »njegovim oknom v svet«, ki ga je za bralce med drugim odprl v izboru stilistično izbrušenih novel **Iz moje doline** (1958), je v svojem eseu o uganki Kosmačevih Medvejk plastično opisala ena odličnih poznavalk njegove književnosti, Marija Mercina: »A čeprav je pisatelj pri ustvarjanju svoboden, kot me je blago opomnil Vladko Kosmač [pisatelj brat op. p.], so predstave, ki si jih o fiktivnem svetu ustvarjamo bralci, vezane na ozko dolino, kjer se je rodil. [...] Osebe se skupaj s pisateljem iz knjig preselijo v našo resničnost: iz ogledala, v katerem smo jih do tedaj gledali, stopijo v prostor, v dolino, kjer narava in ljudje zaživijo z dvojno močjo iz obeh resničnosti.«

Šolal se je v Gorici in Tolminu. Zaradi sodelovanja v protifašistični organizaciji TIGR je preživel goriški, koprski, rimski in tržaški zapor in bil na t. i. prvem tržaškem procesu pomiloščen. Iz Italiji priključene Primorske je zato pobegnil v Jugoslavijo in preživel leta pred 2. svetovno vojno in med njo še po Evropi in nazadnje v partizanih. Kljub tem selitvam je osrednje tematsko mesto in literarni prostor v novelističnih zbirkah **Sreča in kruh** (1946) in **V gaju življenja** (1972) ter romanah **Pomladni dan** (1953) in **Balada o trobenti in oblaku** (1968) namenil izključno svoji domači dolini, njeni naravi in njenim ljudem. Domov se je prvič vrnil šele po petnajstih letih takoj po koncu vojne maja 1945, povojna leta je preživel v Ljubljani in Portorožu. Iz njegove doline so njegovi »otroci božji«, je Hotejčev Matic v noveli **Smrt nedolžnega velikana** (1952), ki ga božja dekla dohiti na Laznah, je Tinka z razpihanim rdečim nageljnom v **Sreči** (1936), ki je skakljala po belih prodnikih ob Idrijci, nazadnje pa ravno v njej

našla svojo smrt, je norček Tantadruj iz istoimenske novele (1959), ki se odpravlja na sejem na Most na Soči pri župniku potrditi svoj načrt, kako bo umrl, pa mu smrt (še) ni namenjena in je nazadnje »obsojen« prav na nadaljnje življenje v dolini ob Idrijci. Kako je le-to videl pisatelj, ko jo je po letih izgnanstva končno spet mogel gledati skozi okno svoje »čumnate«, potem ko jo je nazadnje med očeto-vim spremljanjem skozi zasnežene gozdove v begunstvo samo slišal (*»Molk. Samo Idrijca glubo šumi in sneg pritajeno drsi skozi veje«*), je zapisal v *Pomladnem dnevu*: *»Vsa dolina je bila do vrha zalita z mesečino. Bilo je svetlo in tiho, in po tisti svetli tišini je šumela Idrijca. Vsa temna je vrela iz teme za Dominovim robom, kakor bi vrela izpod visoke železne zaves, a se*

je takoj prižgala ter se v širokem loku razlila in se nato prelivala kakor samo čisto srebro. Vrtinčila se je med izlizanimi skalami in pljuskala ob peščene sipine, pred našo hišo je žuborela med okroglim prodnim kamenjem, na Preseki pa je spet ugasnila in izginila med sivimi vrhami, ki so se z obeh bregov sklanjale nadnjo in nihale z dolgimi mladikami, težkimi od bogate rose.« Iz te doline je tudi Kadetka iz Pomladnega dneva, eden najsubtilnejše izrisanih ženskih likov v slovenskem pripovedništvu, kristalno čista kot Idrijca na eni izmed ohranjenih fotografij, kjer pisatelj z bratom Vladkom brede na desni breg. Tista Kadetka, za katero se nam zdi, da bo zdaj zdaj pritekla izza vogala Kosmačeve domačije in na hrbet vrgla svoji kiti. Tista Kadetka, ki je med nabiranjem šmarnic pod Vranjekom vprašala: *»Povej, ali si ti lahko misliš, da te ne bi bilo?«* V resnici – je ni bilo, zgolj v Kosmačevi domišljiji je zaživela in se le na straneh romana čudovito razrasla.

Bila pa je in še vedno je – njegova dolina z Idrijco. Čeprav je v življenju veliko prepotoval in je svoj dom našel tudi ob Jadranskem morju, kjer sta v njegovi nekdanji hiši na Stari cesti 28 v Portorožu spominska soba in napisna plošča, je Obala svoj odmev v njegovi

Črna kuhinja
v Kosmačevi
domačiji

Pisatelj brat
Vladko Kosmač je
izpolnil Cirilovo
željo in je
domačijo ohranil
nespremenjeno
do leta 2000,
ko jo je prevzel
Tolminski muzej
in jo vključil v
mednarodni
projekt Genius
loci, ki povezuje
pet rojstnih
krajev velikanov
evropske kulture

prozi dobila zgolj v prologu in epilogu **Tantadruja**. Vsa druga pozornost je veljala njegovi Tolminski, ki jo je nepresežno ljubeče opisal v noveli **Pot v Tolmin** (1953): »*Molče sta prišla do Bače in molče sta se po zgornji poti začela vzpenjati na Stopec, na tisto lepo široko polico, ki imajo na njej Mostarji in Modrejani svoja polja in svoje njive. Tam človek ve in vidi, da se svet odpira na vse štiri strani: po Baški grapi, po Idrijski dolini in po Soči na sever in na jug. Tam utrujeni hribovec rad utihne, da si najprej napase oči na ravni zemlji, nato pa na Krnu in drugih gorah, ki se zdaj dvigajo pred njim ter ga s svojo mogočno lepoto pretresajo, da pozabi na tegobe vsakdanjega dne; pobrišejo mu z oči prah nezadovoljstva in s srca meglo skrbi. Človek se zravnja, zajame sapo in nato srečno pomisli, da je doma sredi lepega sveta in da je naposled tudi živeti lepo.*«

Po tej Kosmačevi noveli so učenci OŠ Dušana Muniha Most na Soči pod mentorstvom profesorice slovenščine Nevenke Janež začrtali *Kosmačevo učno pot* in od leta 2001 se na tretjo majsko soboto po tej literarni učni poti odpravi vse več pohodnikov. S tem vsako pomlad po svoje zaživijo Kosmačeve besede: »*Tako je hodil Tantadruj [...] Pojdimo zdaj za njim! Pojdimo na lov za srečo!*«
VT ➡

Pisatelj je na **domačiji** živel do leta 1931: tja pridemo po dveh kilometrih, če sredi vasi sledimo kačipotu in informacijski tabli **Kosmačeve učne poti** (KUP), ki pelje od Dolenje Trebuše do Mosta na Soči, ter za mostom zavijemo levo ob rečnem toku navzgor: **Pisatelj grob** najdemo v Ročah, v nekaj kilometrov od Slapa oddaljeni vasi nad dolino Idrijce ob cesti na Šentviško planoto. **Spo-minska soba** iz leta 1989 je v **Knjižnici Cirila Kosmača** v Tolminu, ki so jo po pisatelju poimenovali v letu njegove smrti, **pisatelj bronasti doprni kip** (delo Petra Kracina) stoji pred njo od leta 1995.

ALOJZ GRADNIK

58

Medana, rojstna hiša

»*Na holmu, v vinograde razsejana, / pred tabo v soncu morje,*
sivi Kras, / ravan furlanska, Soče zlati pas / in daleč za teboj
dva velikana, / Triglav in Krn ...«

* 3. 8. 1882

MEDANA

† 14. 7. 1967

LJUBLJANA

... tako se v stih Medana / zapiše Gradniku za rojstno vas. Vanjo se bodoči pesnik Alojz – ki ga bosta slovenski oče Jožef, boren, po sili tudi kmetujoči čevljar, in furlanska mati Lucia Godeas, šivilja, doma iz ravninskega Mariana, ljubkujoče oklicala za Gigija – prvič zagleda poleti 1882., ko je pomladno belino cvetočih češenj v Goriških brdih že zdavnaj nasledilo grozdno zlato muškata in rebule.

Pravkaršnja »enologija« ni naključna: kako globoko je namreč vino, danes gospodarski motor in razpoznavni znak te s turističnimi kmetijami, kletmi in gostilnami gosto poseljene dežele, prepojilo s svojo simboliko ali metaforiko pitja in petja, čaš in kup, omame in pozabe Gradnikov verz, ve povedati vsak, ki je od *Padajočih zvezd* (1916) do *Pojoče krvi* (1944), *Pesmi o Maji* (1944) in čez tudi bežno prelistal avtorjev lirski opus. »*Pil sem te in ne izpil, Ljubezen. / Ko duhteče vino sladkih trt / vžil sem te, da nisem bil več trezen / in da nisem vedel, da si Smrt.*« Uvodna kvartina Gradnikove najbolj znane, cenjene in zagonetne stvaritve, pesmi *Eros Tanatos*, nazorno govori o tem.

A ker se nasprotja privlačijo, najbrž tudi ni naključje, da si je zvesti sin tako vinorodne dežele izbral po nižjem in višjem šolanju v Medani, Gorici, Dunaju in Pragi za življenjski kruh najbolj razumskega, logičnega, treznega in sploh najmanj »vinskega« od vseh poklicev: odvetništvo. Po opravljenem rigorozu je postal celo sodnik. In prav ta sicer ugledna služba mu je sredi nemirnih let med obema vojnama

kanila v srce namesto sladkega pikolita marsikaj pelina: ko je, denimo, po izselitvi leta 1920 iz italijansko okupirane Medane v matično Kraljevino SHS kočljivo razsojal na Višjem sodišču za zaščito države v Ljubljani in Beogradu ali kot član Stola sedmerice v Zagrebu in bil zato v novi socialistični Jugoslaviji že leta 1946 upokojen, nato pa lep čas odrinjen v književno in prevajalsko podtalje, poniknjen v uradno kulturniško-politično nemilost skoraj vse do sprejema leta 1962 med redne slovenske akademike in do smrti, ki ga je zatekla leta 1967 v Ljubljani.

Tudi njegovemu verzu naj bi po danes že utrjeni literarnozgodovinski vulgati sodništvo enako škodilo: sprva novoromantičnemu, impresionističnemu liriku briških čudes in primorske narodne bolečine, hvaljenemu avtorju *Padajočih zvezd* in *Poti bolesti* (1922), ki je nato postopoma preselil poetološko težišče svojega verza proti dramatično razklanemu ekspresionizmu erosa in tanatosa, filozofsko

panteističnemu modrovanju o poslednjih rečeh, veri, človeški etiki ali socialni pravičnosti (*Večni studenci*, 1938), naj bi se pod pezo juridične prakse tudi pevski toni omračili v schopenhauerski pesimizem (*De profundis*, 1926), vsebine otežile z razumarsko tragiko (*Bog in umetnik*, 1943), oblikovna svobodnost pa vkalupila v strožje,

Plošča na rojstni hiši-muzeju in Gradnikova domačija z murvo v Medani

Grob v Medani

Spominski
kotiček v gradu
Dobrovo

Kažipot
Gradnikove učne
poti v Brdih

Pesnikov
spomenik pred
gradom Dobrovo

formalno in prozodično klasične, večinoma sonetne obrazce (**Zlate lestve**, 1940).

Tako naj bi se lok njegove ustvarjalnosti – ki se je zjedrila predvsem v ljubezensko-izpovedno, meditativno in narodno-socialno liriko, intonacijsko pa najpogosteje v občutja osebne in nacionalne tragike z vrhom v kompleksnem pojmovanju ljubezni kot smrtnega prehajanja v globine iracionalnega, neznanega in skrivnostnega – prevsil po drugi svetovni vojni nezadržno navzdol.

A taka in podobna kritiška vrednotenja kaj rada spregledujejo dragocen porast Gradnikovega literarnega posredništva v istem obdobju, njegovo vrhunsko verzno slovenjenje velikanov svetovne lirike, od daljnega kitajskega Li-Tai-Poja in indijskega Tagoreja do bližnjih, a umetniško posebej zahtevnih Danteja, Petrarke, Foscola, Leopardija ali Carduccija. Predvsem tu je brizgnila na dan njegova slatapersko »dvojna duša« in narojenost, dar, biti po furlanski materi in krajinski obmejnosti Goriških brd »pesnik italijansko-slovanske duše«, kakor ga je poimenoval Umberto Urbani.

Kdor bo zato danes prisostvoval kateri izmed literarnih pobud, ki v njegovem imenu ali duhu potekajo v Brdih (od novembrskih Gradnikovih večerov na gradu Dobrovo do poletnega Festivala Sanje v Medani, ki je tu nasledil nekdanje Dneve poezije in vina), stopil po sledih njegove osebne pričujočnosti v avtorjevo muzejsko preurejeno rojstno hišo, pred ploščo ob njenem vhodu, do zdaj razpadajoče družinske domačije, kjer je ustvarjal, na njegov bližnji grob, na *Gradnikovo učno pot*, k spomeniku pred grad Dobrovo in še mnogokam, ali se preprosto samo odžejal v katerem izmed krajevnih vinotočev, ki se s slovenskih holmov spogledujejo do obzorja s prostranostjo romanske ravnine, se bo zagotovo polnih pljuč naučil tega pesnikovega kulturnega svetovljanstva, te njegove dvoživske razpetosti med zemljo in nebom, telesom in duhom, umom in srcem, moškim in ženskim, Bogom in demonom, trohljivostjo in večnostjo, vzhodom in zahodom, Ljubljano in Benetkami, domom in svetom. In bo z njim bržčas v en glas zapel: »... o šele zdaj sem živ in res bogat!«

MK ➡

MATEJ BOR

59

Dol pri Grgarju, bronasti doprsni kip pisatelja pred Jevankovo hišo

* 14. 4. 1913
DOL PRI
GRGARJU
† 29. 9. 1993
RADOVLJICA

Če v tistih krajih nismo doma, pa četudi nas je pot že nešteto vodila iz Vipavske doline mimo Solkana v Posočje, na Tolminsko in Bovško, si je težko predstavljati, da se nam bo na prevalu pod pobočjem, ki se dviguje nad levim bregom Soče (najvišje pač v vzpetini Svete gore oz. Skalnice), komaj 7 km iz Nove Gorice odprl pogled na večini malo znano, a slikovito in razgibano kraško polje v Grgarski kotlini z Grgarjem kot največjim in osrednjim krajem.

Pesnik, pisatelj, dramatik, prevajalec, publicist in esejist Vladimir Pavšič - Matej Bor, ki si je pesniški psevdonim in poznejše partizansko ime izbral po motivu Kosovelove poezije – borih, je v rojstni vasi preživel zgolj kratek čas, saj je vihra prve svetovne vojne družino leta 1915 raztepla: njegovega očeta, komandirja orožniške postaje, na fronto, mater s še dvema starejšima hčerama in z dveletnim Mirkom oz. Mirčijem, kot so ga klicali, pa na Štajersko, kjer so drugi dom v bližini Celja našli najprej na Teharjah, nazadnje pa v Štorah; tam se jim je po končani vojni pridružil še oče, saj se domov zaradi priključitve Primorske k Italiji niso več mogli vrniti. Tako je Matej Bor gimnazijo obiskoval v Celju, slavistiko doštudiral v Ljubljani, začel v Ljubljanskem zvonu objavljati gledališke kritike in delal kot profesor v Kočevju do začetka druge svetovne vojne, ko se je že leta 1941 pridružil NOB, leto zatem pa odšel v partizane. V ilegalni partizanski tiskarni je bil natisnjen njegov znameniti prvenec bojevitve poezije *Previharimo viharje* (1942), verjetno prva tiskana zbirka protiokupatorskih pesmi, porojena v kakem evropskem odporniškem gibanju, in zbirka intimistične partizanske lirike *Pesmi* (1944, dopolnjena 1946), posebnega pomena pa je bila tudi njegova partizanska drama *Raztrganci* (1944). Po vojni je bil krajše obdobje

ravnatelj ljubljanske Drame, potem pa samostojni književnik in še zlasti prevajalec iz angleščine; med drugim je prevedel vso do tedaj še neprevedeno Shakespearovo dramatik. Tudi sam je po vojni napisal nekaj kritičnorealističnih, poetičnih in družbenoaktualnih dram (*Vrnitev Blažonovih*, *Kolesa teme*, *Bele vode*, *Ples smeti*, *Zvezde so večne*, *Šola noči*) ter romanov (*Daljave*, *Odloženi*, *Jarnov rokopis* ali *Martinova senca*), predvsem pa pesniške zbirke *Bršljan nad jezom* (1951), *Sled naših senc* (1958) z znamenitim ciklom *Šel je popotnik skozi atomski vek*, *Podoknice tišini* (1983), *Sto manj en epigram* (1985) in knjige za otroke: *Ropotalo in ptice* (1956), *Sračje sodišče ali je, kar je* (1961), *Pesmi za Manjo* (1969).

Pavšičeva družina naj bi stanovala le v enem delu večstanovanjske hiše na začetku Grgarja

V soavtorstvu pa je izdal tudi več publikacij o venetski teoriji. Bil je predsednik Društva slovenskih pisateljev in pobudnik ustanovitve slovenskega kluba PEN ter prvi predsednik slovenskega gibanja za varstvo okolja.

Njegovi sta npr. besedili ponarodelih partizanskih pesmi **Jutri gremo v napad** in **Hej, brigade** pa tudi scenarij za kultni slovenski film *Vesna* (1954); po smrti njegove prve žene, ki so jo brutalno ubili domobranci, vaščanom pa prepovedali njen pokop, pa je nastala njegova balada **Srečanje**, ena najbolj pretresljivih ljubezenskih pesmi v slovenski književnosti.

Čeprav je odraščal v begunstvu na drugem koncu Slovenije, je bil družinski spomin na rodno Primorsko v njem in njegovi poeziji še kako živ prav v zrelem obdobju, ko je rodno pokrajino povezoval z minulo mladostjo in v pesmi *Nekje na ovinku* zapisal: »*Nekje na ovinku, ki za njim nas čaka / starost, sem se ustavil in sem čul / tak znano pesem. V davnih dneh smo peli / jo z mamo v kuhinji; in ko sem gledal / v nje lice, lepše kot sem jih poslej / kdaj srečal po samotah svojih sanj / in na cestah, kjer srca se gube, / sem videl solzo v nje očeh, zakaj / ta pesem, ki smo v kuhinji jo peli, / ko nam je mesila begunski kruh, / je govorila o ajdi, šelesteči / pod senožetmi, vresju in lazeh / tam daleč, daleč stran – od nje in nas, / v deželi, ki je vsa nedosegljiva, / čeprav je blizu ... In šele sedaj, / na ovinku, ki za njim starost nas čaka, / vem, ta dežela je bila mladost.*«

Rojstni kraj, kjer ga sovaščani njegove generacije sprva večinoma niso poznali, je pesnik večkrat obiskal šele po vojni in se na kulturnih prireditvah, posvečenih njegovi ustvarjalnosti, srečeval z učenci in drugimi krajani, vse to pa na pobudo nekdanje osnovnošolske učiteljice v Grgarju Justine Doljak, ki je o njem v Grgarskem zborniku (2009) Petri Kolenc povedala: »Pripeljali smo ga v zavest Grgarcev ... tudi on je bil vesel, Grgar je resnično začutil za svoj kraj, rad je govoril: 'Še bom prišel ... Toliko domov sem imel v življenju, a zdaj, že v visoki starosti, se vračam vesel v moj pravi rojstni kraj.'« Berti Golob je namreč v intervjuju leta 1983 pripovedoval: »Na rojstni kraj sem neverjetno navezan, čeprav se ga ne spominjam, saj sem bil star le dve leti, ko so se starši odselili. Med vojno sem zelo želel priti na Primorsko ... šele četrtili sem uspel ... po ovinkih. Takrat sem bil dopisnik v Rimu ... po dolžnosti sem moral v Trst. Odločil sem se pogledati še v Gorico. Tja sem se pripeljal, ravno ko se je naša vojska umikala. Bila je čudna zmešnjava ...« VT ➡

Napis na kamnitem podstavku spomenika: »Tu je svoje otroštvo živel Vladimir Pavšič.«

Pisateljev doprnski kip, ki ga je 1998 pred rojstno Jevankovo hišo v Dolu v Grgarju postavilo Društvo goriških rodoljubov, je delo kiparja Marjana Keršiča - Belača iz leta 1981.

DANILO LOKAR

60

Ajdovščina, pisateljeva hiša z napisno ploščo in spominsko sobo na Prešernovi ulici 15

* 9. 5. 1892
AJDOVŠČINA
† 21. 7. 1989
LJUBLJANA

Nemara je za popotnika, ki se približuje Ajdovščini, poleg obronkov Trnovskega gozda in Čavna, ki se mogočno dvigujeta nad njo, prvo, kar posebnega opazi, ko zapusti avtocesto skozi Vipavsko dolino – kamenje na opečnatih korcih streh. Domačini že vedo, zakaj morajo v enem izmed primorskih krajev z najmočnejšimi sunki burje in njeno najvišjo hitrostjo še zmeraj na tak način preprečevati vetru, da bi jim, neugnan, dvignil streho nad glavo. Burja se v vseh teh letih verjetno ni veliko spremenila, čeprav se je baje nekoliko unesla. Še zmeraj zna neredko zapihati močno in gromovito, kot jo je v svojih novelah pogosto slikovito opisoval prav Danilo Lokar, ki mu, rojenemu Ajdovcu, ni bila tuja. Kot tudi ne njegovi literarni osebi Fortunatu, osamljenemu in umirajočemu jetičnemu bolniku iz novele *Zimska noč* (1934), ki je ena najekspresivnejših pripovedi v slovenski književnosti: »Burja! Že tretji teden noč in dan. V širokem, zevajočem dimniku nad ognjiščem je žvižgalo, pelo, cvililo, jokalo. A to so bili le vmesni presledki. Prevladovalo je drdvanje, kakor da drče prevrnjeni vozovi cepljenih drv po pločevinastih rovih. Zmerom je prihajalo in se poslavljaljo, kakor na pogonu, a vmes se je sekalo in prebitevalo. To je bila Fortunatova družba. [...] Bili so časi, ko je imel burjo rad. Toplo se je zavil, si povlekel kapo čez uha in zalezal ob nedeljah s fanti po vaseh. [...] Takrat, ko se je vračal, je imel vibro rad in pogovarjal se je z njo naglas.« Kot pravi poznavalka njegovega življenja in dela Ivana Slamič, burja za Lokarja ni le eden vremenskih pojavov, temveč »vitalistični zagon, notranje prečiščenje, eksplozija ustvarjalnosti, zato Fortunat lahko reče: '*Kakšna moč! [...] kakšna divjost!*' Iz življenjske megle, iz tavanja v krogu, iz iskanja smisla se Bajec v noveli *Megla* (1951) izvije, ko zapiha burja, ki prežene meglo in ga vrne v življenje.

Ni naključje, da je Lokar izbor novel, ki je izšel ob njegovi devetdesetletnici, naslovil *Burja pred tišino* (pred pisateljskim molkom, pred smrtjo) in ni naključje, da ima enak naslov portretni film (1982), ki ga je po zamisli Bojana Štiha posnel Milan Ljubič.

Danilo Lokar se je rodil kot najstarejši od šestih otrok v družini ajdovskega strojarja in trgovca z usnjem, kjer je še posebej mama rada veliko brala, česar se je pisatelj spominjal še v pogovoru z Brankom Hofmanom leta 1982: »Dojila je otroka in brala Ljubljanski zvon. Literatura ji je pomenila več kot vsakdanji kruh.« Leta šolanja v Gorici in študija najprej slovenščine in francoščine, potem pa medicine na Dunaju je popisal v avtobiografski prozi *Podoba dečka* (1956)

in *Leto osemnajsto* (1960). Lokarjeva posebnost je, da je začel pospešeno objavljati šele, potem ko se je že upokojil, saj je v domačem kraju več desetletij delal kot zdravnik. Z ženo Jelko Špacapan Lokar sta ostala v spominu prenekaterrega domačina, ki se jima rad in s hvaležnostjo pokloni ob mestu njunega zadnjega počitka, kot podoba »moža z aktovko« in »poosebljene dobrote«. Tone Pavček je v drugi

V tej hiši z razkošnim vrtom je Danilo Lokar sprejemal tudi svoje bolnike

Del Lokarjeve
zapuščine
v njegovi
spominski sobi

knjigi esejev *Čas duše, čas telesa* (1997) o Lokarju zapisal: »Rekel bi, da me je od nekdaj privlačevala in presenečala njegova na videz nenavadna, skoroda čudaška narava, ko ni bil čisto podoben drugim smrtnikom, njegova bogata samotarska razgledanost in neverjetna živost in občutljivost za vse, zanj pomembno v sedanjem in preteklem času.« Sam pa je o tem v zgoraj omenjenem intervjuju povedal: »Preveč sem čustvoval. Vipavski človek je na svoj poseben način zelo čustven, posebno ženska. Doma so me učili, da ni lepše zemlje in bolj imenitnih ljudi, kot so Vipavci. To se je vsadilo vame. In tako je ljubezen do ljudi še stopnjevala mojo rahločutnost. Kot zdravnik sem marsikaj doživel, marsikaj me je prizadelo in če ne bi imel rad ženske,

bi ne mogel delati. Žensko trpljenje mi je šlo posebej pod kožo.« Zato pa Ivana Slamič tudi poudarja njegovo pisateljsko razumevanje ženske, npr. Barbare, zapuščene žene in matere štirih otrok iz novele *Objokane blazine* (1962), ki je »akterka in ne le 'stranska oseba'«, in enost narave in človeka, »Barbare in gozda, podrasti in dreves, ki se borijo za življenje in z njim, tako kot ona, črpajo moč iz iste zemlje, iz iste žareče krogle, iz vode in zraka, ki je pri Lokarju burja. Lokar je zapriseženi vernik štirih temeljnih elementov stvarstva: prsti – zemlje, ognja, vode in zraka – burje.«

Prijateljeval je z vsestranskim likovnikom Venom Pilonom, domačinom iz Ajdovščine, s katerim ga je družila ljubezen do umetnosti; to je opazno tudi v

njegovi prozi (*Zakopani kip*, 1961, *Dva umetnika*, 1965). Da je imel zelo rad pokrajino in naravo domačega kraja, ki jo je dobro poznal, še zlasti se je z veseljem zadrževal ob Lokavščku in Hublju, po pripovedi domačinov pa je posebej rad opazoval sončne zahode, je razvidno iz

njegovih nešteti opisov narave, npr. v noveli *Maj* (1948): »*In slavec je pel v seči. Slap pod mlinom je bil prekrit z grmovjem vseh vrst, s koprino, klenom, češminom; kopriva in hebat sta bila vmes in nad vsem je cvela divja češnja, mlado drevo. Popoldne slavec ni pel vzdržema kakor ponoči, vzdignil je glas, razlil del dolge popevke kakor v snu in spet umolknil v polmraku grmovja in pršecem šumenju pod njim.*«

V njegovih več kot dvajsetih samostojnih knjigah, med katerimi ima posebno mesto novelistična zbirka *Sodni dan na vasi* (1958), je odmev našlo obdobje fašizma in druge svetovne vojne na Primorskem, še posebej pa se odlikuje po občutljivem opazovanju, zaradi česar ga literarna zgodovina uvršča med pisce novega psihološkega realizma. VT ➡

V grobnici Lokarjevih na ajdovskem pokopališču je pokopan tudi pisatelj sorodnik, notar Artur Lokar (1865–1926), zaslužen med drugim za poimenovanje ajdovske knjižnice po narodnem buditelju Karlu Lavriču (1818–1878)

Pisateljeva rojstna hiša se drži njegove lastne, pozneje kupljene hiše (Prešernova ulica 15) z napisno ploščo in spominsko sobo. Družinska grobnica Lokarjevih, ena najmogočnejših na ajdovskem pokopališču, kjer je pokopan. Spominska vitrina v ajdovski Lavričevi knjižnici in stalna razstava o pisateljevem življenju in delu v Osnovni šoli Danila Lokarja v Ajdovščini, ki se od leta 1997 imenuje po njem.

61

JANEZ SVETOKRIŠKI

Vipavski Križ, samostan

* 22. 3. 1648
ČRNIČE NA
VIPAVSKEM
† 18. 10. 1714
GORICA

Blaga vzpetina pod Čavnom, ki orlovsko bdi nad sadovnjaki, vinogradi in polji plodne Vipavske doline, vas Križ na njej, poznana do nedavnega tudi po svojem svetostnem prilastku, in trden kapucinski samostan na njenem južnem robu – tu je še danes v duhu in spominu krajanov, pa tudi v otipljivi podobi bronastega doprsnika, ki ga vekoveči v njegovem vnetem govorniškem kriljenju, doma Janez Svetokriški, »kapucinski pridigar in prvi slovenski pripovednik«. Kamniti epigraf ob njegovem kipu in vhodu v samostan pridaja tudi biografska mejnika njegove zemeljske poti: 1647–1714. A če sta kraj in datum smrti prvega moža slovenske homiletike znana in utrjena – namreč: Gorica, 18. oktober 1714 –, je njegovo rojstvo še vedno zavito v skrivnost. Starejši leksikonski viri ga rojevajo leta 1645 v Vipavskem Križu, drugi prav tam, toda leta 1647, zaslediti pa je moč še novejša, podatkovno podprta dokazila, da se je Janez Svetokriški rodil 22. marca 1648 v bližnjih Črničah kot nezakonski sin plemenite matere Katarine Hrobat in tedaj utajenega očeta, goriškega grofa, poznejšega duhovnika in novomeškega prošta Friderika Hieronima Lantierija, da je bil v črniško krstno knjigo zapisan pod imenom Ivan in da mu je furlanski plemič, odvetnik in ženitni mešetar rodbine Lantieri Johan Baptista Lionelli pozneje samo posodil posvetno ime, pod katerim je danes znan: Tobija Lionelli.

Kakorkoli že, mladi Janez-Ivan se je v Vipavskem Križu seznanil s tamkajšnjimi kapucini, vstopil v njihov red, opravil noviciat na Reki, prejel meniško kuto, bil po opravljenem bogoslovnem študiju imenovan za pridigarja štajerske province, služboval kot samostanski gvardijan v Trstu (1679), Vipavskem Križu (1682), Ljubljani (1684), ponovno v Trstu (1686), Novem mestu (1688) in nazadnje v Gorici

(1693), zaslovel kot briljanten, prepričljiv, humoren, igrsko ljudski in množično poslušan retor, ki je v protireformacijskem duhu tridentinskega koncila spoznal za »nenučnišo kunšt« »kunšt bukve drukat« in dal na prošnjo sobratov zato natisniti med letoma 1691 ter 1707 v Benetkah in Ljubljani 233 svojih cenjenih pridig v 2896 strani zajetno, mašniško priročno peteroknjižje z latinskim naslovom *Sacrum promptuarium* (**Sveti priročnik**).

Njegov »opus magnum« je zagotovo mnogo več kot le običajen religiozni tisk ali dobrodošlo obredno pomagalo: v njem zbrane pridige za nedelje, glavne in druge praznike ter razne priložnosti – zasnovane po utečenih obrazcih sočasne homiletike v zgradbeni triadnosti uvoda, ki napove pridižno temo in jo poveže z vsebino ustreznega evangelija ali lista, jedra, ki temo razvije in ilustrira z anekdotami, ljudskimi zgodbami, legendami ali moralističnimi primeri, in zaključka, ki povedano povzame v poslušalcu vzgójen etični poduk – presegajo namreč kljub avtorjevi nazorsko še konzervativni, srednjeveško-fevdalni in zagrizeno rekatolizacijski miselnosti toliko pripovedne invencije, motivne raznorodnosti, sočnih prizorov iz vsakdanjega življenja, iskrenega humanizma, sočustvovanja s ponižanimi in razžaljenimi majhniki v tedanjih primežih kuge, lakote, vojn ali turških vpadov ter nesebične zagnanosti za ljudstvo in njegovo kulturno ozaveščenje, da ga smemo upravičeno umeščati med miselno, vsebinsko in slogovno najbogatejše slovensko leposlovje nasploh. In čeprav ni baročna po svojem duhovnem ali estetskem ustroju, temveč edinole slogovno, saj v njej ni najti značilne razklanosti med telesnostjo in duhovnostjo, srcem in razumom, ali za barok prav tako običajnega estetskega hedonizma, prerašča proza Janeza Svetokriškega prav zaradi svojega stilističnega razkošja, epske živahnosti, neizčrpnega metaforizma, domiselnih primer in antitez, brbljave zgovornosti, prisrčnega humorja, prefinjene ironije, hkratne jezikovne zbornosti in zapisno narečne »jeppauskosti« v sam vrh slovenskega književnega baroka ter pripovedništva. **MK** ➔

Vipavski Križ

Spomenik ob kapucinskem samostanu

IGO GRUDEN

62

Nabrežina pri Trstu, rojstna hiša na št. 158

* 18. 4. 1893

NABREŽINA

† 29. 11. 1948

LJUBLJANA

Škrapljasti apnenec, ki previsno strmoglavlja v modrino Jadrana, zvonki napev špice, bučarde, macole ali cirkularke iz bližnjih kamnolomov, kjer so že Rimljani lomili dragocen sivi marmor, terasasti »paštni«, ki zelenijo do obale v kaskadah malvazije, glere, oljk ali brnister, Devinski grad na lučajni desni in Miramarski na daljni levi, rezka burja, ki se pozimi zajeda v skrle kamnitih streh ali ognjišč in škržati, ki pod bori nad portičem Pri čupah vztrajno stružijo tišino v neslišnem žehtenju avgustovske sopare nad školji – taka je še danes Nabrežina, vas tunolovcev in kamnosekov, v katero je »Dudkove-mu« Francu, trgovcu, dolgoletnemu županu, in »Dovanerjevi« Justinu Košuta iz sosednjega Križa privekal na svet bodoči pesnik Igo Gruden, uradno zabeležen v matično knjigo za Ignacija, družinsko ljubkujoče pa za Cutka v srca preostalih devetih bratov in sestra.

Po robu kraške planote uleknjen domači raj, ki mu je ptičje dvigal duh »v svetovja božja«, kakor ribiču iz pesmi **V bregu pod Nabrežino**, je Gruden zapustil razmeroma zgodaj. Najprej zaradi študija, nato zaradi vpoklica pod orožje ob prvem svetovnem spopadu in končno zaradi italijanske zasedbe njegovih krajev mu je od leta 1912 dalje življenje naglo poteklo med Dunajem, Galicijo, Gradcem, Prago, Slovaško, Nemčijo in predvsem Ljubljano, kjer je po uspešni odvetniški karieri, zvezah z Ado Hayne in Pepco Zajc, očetovstvu, medvojnem sodelovanju z Osvobodilno fronto in težkih taboriščnih ter pregnan-skih izkušnjah izdihnil zaradi bliskovite skleroze ožilja novembra 1948.

A kar ostaja po Grudnovem zemeljskem nehanju, je seveda poezija, literatura: njegovih petero pesniških zbirk (**Narcis**, 1920, **Primorske pesmi**, 1920, **Dvanajsta ura**, 1939, **V pregnanstvo**, 1945, **Pesnikovo srce**, 1946), njegovi hudomušni, ne le na Krasu krasno

zveneči otroški in mladinski verzi, njegovi zašiljeni epigrami ... Tu, v duhovni domovini mojstrsko obvladanega jamba in soneta, je mladostni personalizem, hedonistično erotiko in egotično zagledanost, ki so prežemali Grudnov prvenec, že v naslednjih lirskih knjigah nadgradila skrb za narodno usodo primorskih rojakov pod fašizmom, za nehumane razmere delavstva, socialno pravico in enakost. Avtorjeva poetika je tako zapustila začetno novoromantično, župančičevsko naravnost in postopoma ubrala grenke, trše, razbo-lelo angažirane, mestoma celo naturalistične tone. Gruden je kmalu postal poleg Mileta Klopčiča eden vodilnih pesnikov slovenskega socialnega realizma tridesetih let 20. stoletja. A prav v nabrežinskem

liriku vseskozi skeleča narodnostna rana Primorske, iskreno sočutje s socialno zapostavljenimi – naj so bili to lačni kriški ribiči iz sone-ta **Pri Svetem Križu** ali izkoriščane gorenjske **Perice na Savi** – in v taboriščih na lastni koži izkušeno medvojno gorje so Grudnovo poezijo obvarovali pred pretirano teznostjo ter vlili tudi metrično gladkemu, metaforično nazornemu verzu njegovih poveljnih zbirk pretresljivo doživetost in umetniško prepričljivost.

Kulturni dom
v Nabrežini

Rojstna hiša s
spominsko ploščo

»Igo Gruden je bil od tistih redkih ljudi,« ga je v Koledarju Oslobojilne fronte za Tržaško ozemlje spominsko izportretiral leta 1950 Vladimir Bartol, »ki si ga moral imeti rad, čim si ga spoznal. Tako topel in otroško pristrčen je bil po svojem značaju. Nikoli si nisem mogel predstavljati, da bi ga mogel kdo sovražiti. In če je v pesmi **Tuji vojak** celo sočustvoval s članom okupatorske fašistične vojske in skušal najti človeka v njem, ki ga je zaprtega stražil, je s tem dokazal skrajno mejo svoje človeške in srčne širokogrudnosti.«

Narcis širokega srca se zato glasi naslov leta 1993 izdane pesnikove biografije, s katerim sta avtorja Ivan Vogrič in Marko Tavčar upravičeno dopolnila vzdevek, ki ga je Grudnu prijateljsko namenil že Oton Župančič, veliki Nabrežinec pa nato hvaležno porabil za imenski krst svoje prve zbirke. V tem toplo humanem, dobrodušnem pesniku, ki je domačiji postavil trajen verzni spomenik, se danes zato zavzeto in ponosno prepozna vsa njegova rodna vas. Kakor je bil Igo Gruden Nabrežina, tako je namreč Nabrežina Igo Gruden. Njegova rojstna hiša na št. 158 vzdolž pokrajinske ceste ob vhodu v vas, ki jo je občina

prenovila v večnamensko kulturno središče, sicer ne premore muzeja ali spominske sobe, ima pa vzdano kamnito ploščo, ki se pridružuje številnim po Nabrežini, bregu ali Krasu razsejanim grudnovskim pomnikom: v marmor vklesanim verzom iz pesmi **Sinku**, ki domu-jejo od leta 1976 nad nabrežinskim portičem ob koncu lepo urejene, tudi s slovenskimi turističnimi smerokazi opremljene *Ribiške poti*; doprsnemu kipu umetnika Zdenka Kalina, ki stoji od leta 1978 sredi vaškega jedra; nabrežinski nižji srednji šoli s slovenskim učnim jezikom, ki nosi od leta 1967 pesnikovo ime; avtorjevi bronasti sohi, ki jo je izkiperil slikar Klavdij Palčič in krasi od 19. marca 2011 v bližnji občini Repentabor *Pot pesnikov na Krasu* med Poklonom in Colom; predvsem pa leta 1951 odprti dvorani v domu Iga Grudna, kjer po avtorju poimenovano slovensko kulturno društvo, pevski zbori ali druge organizacije dan za dnem sodobno in ustvarjalno udeležajo z raznorodnimi prireditvami, pobudami, večeri, koncerti ali razstavami živahen krajevni kulturni utrip. V sosеду in svetu odprtem duhu, ki je kakor pevec nabrežinskih kamnarjev: široko-gruden ... MK ➡

Kraški rob
med Devinom,
Sesljanom in
Nabrežino se
strmo spušča
v morje

SREČKO KOSOVEL

63

Tomaj, spominska hiša družine Kosovel

»Rōdil sem se 18. marca 1904 v Sežani blizu Trsta. Kako so minili moji prvi dnevi? Ne vem. Velika hiša, v kateri sem bil rojen, mi je enako nepoznana kot razlog mojega rojstva in življenja. Ko sem bil star štiri leta, sem prišel v Tomaj. Siv in mrzel dan, velika stavba, prazen vrt, takšen je moj prvi spomin. Naslednji dan je bil sončen; zdi se mi, da je bilo oktobra. Kraj, popolnoma drugačen, kakor so kraji okrog Ljubljane, tihoten v presojni svetlobi sončnega novembra. Naša hiša je stala na griču, od koder se je videlo ves ta kraj, povsod okrog polja, vinogradi, pašniki z rjavo travo, brinje, tu pa tam borov gozd, in povsod, povsod skale in kamenje. Rdeča polja, temni bori, bele ceste, čist in svež zrak, močno sonce – nič ne naznanja jeseni, ki prihaja tihotna s hribov v naše duše.«

Ni ga izmed njegovih vtisa, ki bi nazorneje od tega, za vajo na univerzi v francoščini izpisanega, sežel vso prepojenost Srečka Kosovela s Krasom, vso njegovo do bolečine melanholično, kozmično očaranost nad kraljestvom kamna in bora, gmajne in terana. Samo še verzi, kot »*moja pesem je Kras, je Kras, je Kras*«, enako zvesto odsevajo Srečkovo umetniško in osebnostno enačbo jaz-Kras, neločljivo zraščeno, bivanjsko dvoedinost pesnika in rodne pokrajine. Toda bodoči avtor *Balade o brinjevki, Ekstaze smrti, Tragedije na oceanu* ali *Konsa 5*, ki se je črniškemu nadučitelju Antonu Kosovelu in sužidski gospodinjici Katarini Stres prisrčno omenjenega dne ob desetih zvečer sredi bele sežanske šole kot zadnji, najmlajši sin v družbo enega brata in treh sestra, ki se je po očetovi kazenski premestitvi leta 1905 v Pliskovico preselil oktobra 1908 z družino v stavbo tomajske šole in se naposled udomil leta 1925 v sodobni beli vili na obronkih

* 18. 3. 1904

SEŽANA

† 27. 5. 1926

TOMAJ

Tomaja, danes preurejeni v njegov muzej, se je moral od ljubljene Krasa že zgodaj posloviti. Krvavi prvovojni čas ga je še pred prihodom Italije in fašizma študijsko izselil v Ljubljano, kjer mu je bilo v samo dvaindvajsetih letih življenja nato usojeno vtisniti s svojim verzom neizbrisno sled v slovensko in svetovno književnost 20. stoletja. Ko ga je 27. maja 1926 ob pol desetih zvečer v Tomaju prerano ugrabila smrt, »odpoljubila« njegovo trpljenje za meningitisom in mu dala, kakor je pesniško zapreroškoval, »*padati, padati, padati*« »v *prepad neskončne modrine*«, je Srečko Kosovel tako zapustil zgodovini in Slovencem književni opus najvišje umetniške vrednosti, vsebinsko krezovske sporočilnosti, verze, ki so peli o Krasu in revoluciji, ljubezni in samoti, smrti in človečanstvu, resnici in lepoti, socialnih krivicah in etničnem čiščenju, Taylorju in Kristu, Richepinu in Beethovnu, liriko, ki jo je le zasilno mogoče strniti na skupne tokovne baricentre

Družinska hiša Kosovelovih v Tomaju

impresionizma, ekspresionizma in avantgardizma. Ne da bi za življenja objavil eno samo pesniško knjigo, niti v tiskarno že oddano zbirko **Zlati čoln**, je v samo petih, šestih bliskavih, hlastnih ustvarjalnih letih obkrožil domala vso poetološko oblo: iz pristana začetne, mehko nostalgичne, »baržunaste« lirike, ki je odslikavala v verz huškave impresije rodnega Krasa, borov, ruja in dolin, je izplul proti ekspresionistično razklani, raztrgani, rimano prosti liriki, ki so jo prekrvljali kot britev ostri, globoki eksistencialni, etični ali miselni uvidi o smislu, kozmosu, nič, kapitalu, izkoriščanju, komunizmu, spenglerski apokalipsi, ki je grozila lažni, degenerirani, smrtno ekstatični Evropi, da bi sočasno, a idejno povsem drugače kakor sosednji tržaški futuristi – od Carmelicha do Milettija, od Cralija do Dolfija – pristal naposled na obalah šokantne konstruktivistične poetike svojih integralov in konsov, po kubofuturističnem načelu »gruzofikacije« zvarjenih besednih kolažev, ki so le navidez poljubno sklapljali izrazne okruške, matematične enačbe, slogane, kemijske, fizikalne formule, citate ali časopisne izrezke v mozaično celovitost lirskega besedila, v čudežno enost pesniške resnice.

Kosovelova
pesem Zrcala,
lepljenka
iz sočasnega
dnevnega tiska

Pesnikov grob
na tomajskem
pokopališču

Danes domuje Srečko Kosovel v podobi, imenu, knjigi ali duhu domala povsod po Krasu, mnogokje na Slovenskem, sredi ljudskega vrta v Trstu in še marsikje po svetu. Njegovemu mlademu geniju posvečenih plošč, napisov ali kipov, po njem poimenovanih društev, zborov, krožkov, brigad, ulic, poti, šol ali stavb, začenski z leta 1963

Trsi terana
v Tomaju

namenu v Sežani predano Kosovelovo knjižnico in leta 1991 odprtim sežanskim Kulturnim domom, ni dano zanesljivo prešteti.

Tudi ta vodniški zapis, daleč preskromen za popolno dojetje pesnikove male skalne domovine, njegovega lika, dela in veljave, naj izzveni potemtakem le v vabilo: k obisku njegovih Sežane in Tomaja, a predvsem k ponovnemu branju, razumevanju in uživanju besedne umetnosti Srečka Kosovela, vabilo, da »*v tej temni dobi, ko smo pozabili, čemu živimo*« – kakor je sam zapisal leta 1924 v proslavnem razmišljanju ob 75-letnici Prešernove smrti –, »*vzamemo v roke njegove poezije in da poizkušamo dobiti v njih one moči, ki pomagajo v trpljenju in borbi, ki daje človeku vero v življenje, ki kaže življenju cilj. Kajti posebna lastnost globokih in lepih duš je, da pokažejo svoje življenje, da pokažejo edino pot, ki jo mora hoditi duša: k Lepoti.*« In taka, lepa duša je bil Srečko Kosovel. In taka, lepa dežela je tudi zaradi njegove umetnosti danes Kras. MK ➡

64

VLADIMIR BARTOL

Trst, narodni dom pri Svetem Ivanu

»*Rodil sem se 24. februarja 1903 na pustni torek zvečer. [...] Ureme je bilo nevihtno, po ulicah so vriskale in rjovele maskore ... [...] Rodil sem se v hiši moje mame na Stari cesti, kot smo nekoč rekli Ulici San Cilino, na številki 65 pri Spodnjem Svetem Ivanu. Hiša je takrat še nosila staro številko 465, Vardela, Spodnji Sveti Ivan.*«

Stakšnim, domala satelitskim drobnjakarstvom je Vladimir Bartol opisal svoj rojstni tržaški dom v uvodnem poglavju spominov **Mladost pri Svetem Ivanu** in se besedno nato zazrl v vsak njegov kotiček: vhod s po dvema pritličnima prostoroma na levi in desni strani, kjer sta stanovala starejša podnajemnika s hčerko Justino; kamnito stopnišče do prvega nadstropja, kjer je prebivala italijanska družina Marinijevih z Vladijevimi vrstniki Giorgettom, Rito in Menottijem; drugo nadstropje, kjer so domovali oni, Bartolovi, sinovi in hčerke s Hoste pri Sodražici na Dolenjskem v Trst priseljenega poštnega uradnika Gregorja Bartola in domačinke, učiteljice, pisateljice ter urednice Marice Nadlišek; prostran vrt s spodnjo »Njivo« in razgledom do vrdelskih dalj, ki se je terasasto spuščal proti Novi cesti (današnjemu Drevoredu Raffaello Sanzio), Bošketu in skrivnostni »Zemlji«, pravljici deveti deželi pisateljevih prvih otroških pustolovščin, lovov na metulje, iger, sanjarij ... Tisti »*najlepši in najdražji izmed možnih domov*«, ki so ga morali ob koncu prve svetovne vojne, razpadu Avstro-Ogrske in prihodu Italije Bartolovi na vrat na nos prodati zakoncema Gradišar za selitev leta 1919 v primorskim Slovencem varnejšo Ljubljano, je danes le še spomin. Kakor vso nekdanjo zeleno oazo njegovega rajona, takrat še povsem slovenskega Svetega Ivana, je tudi tržaško rodišče Vladimirja Bartola že zdavnaj požrla

* 24. 2. 1903

TRST

† 12. 9. 1967

LJUBLJANA

urbanizacija. Po maminem očetu, kamnoseku in prosvetniku Štefanu Nadlišku podedovano in predelano dvonadstropno vilo je tako nadomestilo anonimno, škatlasto, večnadstropno stanovanjsko poslopje, ki sivi zdaj na vogalu tržaških ulic San Cilino in Donatello, povsem utesnjeno v mestni betonski labirint.

Iz Trsta se je Bartol telesno sicer odselil pri šestnajstih, a duhovno nikoli. Potem ko so se mu v azilni Ljubljani bogato razklenila kulturna obzorja, ko je maturiral na Poljanski gimnaziji (1921), študiral filozofijo, biologijo in geografijo na Filozofski fakulteti ob vplivnih mentorstvih Klementa Juga in Franceta Vebra (1921–1925), odkril psihoanalizo, dela Freuda, Adlerja, Junga, diplomiral z naravoslovno disertacijo (1925), se študijsko izpopolnjeval iz biologije, psihologije in psihiatrije na francoski Sorboni (1926–1927), se preživljal kot korektor Jutra, sodelavec Žagarjeve Modre ptice, urednik Slovenskega beograjskega tednika, prevajalec, kritik, esejist in svobodni pisatelj, dosegel svoj umetniški vrhunec z dramo **Lopez** (1932), zbirko »literarnih sestavkov« **Al Araf** (1935) in zgodovinsko-filozofskim romanom **Alamut** (1938), schubertovsko zastavil pero za nedokončani psihoanalitični roman **Čudež na vasi** (1939), se poročil z Dragico Podobnik, si ustvaril družino, sodeloval med drugo svetovno vojno z Osvobodilno fronto in tajnikoval nato v ljubljanski Drami (1945–1946), po vsem tem se je pisec leta 1946 namreč znova preselil v rodni Trst, kjer je nato celo desetletje kulturno časnikaril na Primorskem dnevniku, predsedoval Slovensko-hrvaški prosvetni zvezi in dahnil na papir svoji tudi ambientacijsko najbolj »tržaški«

deli: epsko starožitno, v Primorskem dnevniku feljtonsko objavljeno avtobiografijo **Mladost pri Svetem Ivanu** (1955–1956) in idejno iskri-ve, ironično živahne **Tržaške humoreske** (1957).

A tudi ob Bartolovem preostalem opusu bi ne bila iz trte izvita domneva, da je pristaniško eksotični Trst, Slataperjevo varišče narodov,

Kjer je pri Svetem Ivanu v Trstu stala Bartolova rojstna hiša, se danes dviguje blok

Table 10. junija
2011 po Bartolu
poimenovane
slovenske
večstopenske
šole na Ulici
Caravaggio št. 4
pri Svetem Ivanu
v Trstu

Narodni dom
pri Svetem
Ivanu na Vrdelski
cesti (Strada di
Guardiella) št. 25

ras in kultur, navdihnil – mutatis mutandis – to ali ono stran avtorjeve dražljive romaneskne pripovedi o iranskem 11. stoletju, iz-mailskem trinogu Hasanu Ibn Sabi, njegovi utrdbi Alamut in boju proti turškemu okupatorju s pomočjo prevaranih, drogiranih in smrti željnih »ašašinov«, ali da je mesto, kjer je Sigmund Freud preučeval spol jegulj, zdravnik Edoardo Weiss pa pionirsko uvajal psihoanalizo, botrovalo avtorjevim psihoportretom marsikaterega alarafskega izjemneža, zloдея, sleparja, bohema, pustolovca in da je zato tudi v tržaški stičnosti romanskega, germanskega in slovanskega iskati razlog za pisateljev leposlovni psihologizem, za njegovo idejno svetovljanstvo, erudicijo, večjezičje, posluh do različnosti ali problemsko odprtost novemu in nenavadnemu.

Svojemu leta 1967 v Ljubljani preminulemu pisateljskemu sinu pa je izkazal taisti Trst, ki ga je tako usodno zaznamoval, prav malo hvaležne pozornosti. Po njem je namreč poimenoval zgolj kratko ulico, ki pa bi jo zaman iskali pri pisateljevem rodnem Svetem Ivanu, saj jo je svoječasna občinska uprava potisnila daleč stran od mesta, na Kras in Opčine, kamor naj bi domicilno edinole sodili Slovenci ... Sredi avtorjeve ožje svetoivanske domovine tako ne bo odveč vsaj postanek pred sicer razpadajočo stavbo nekdanjega Narodnega doma, ki je bila dograjena na Vrdelski cesti št. 25 natanko v letu Bartolovega rojstva in je ostala kljub fašističnemu požigu do danes nemi pomnik slovenske kulturne, narodne ter jezikovne prisotnosti v samem srcu Pahorjevega kakor Bartolovega »mesta v zalivu«. MK ➔

Pogled na Trst z
Razklanega hriba:
Bartol ga v svojih
spominih omenja
kot kraj, ki ga je
navdihoval pri
snovanju Alamuta

65

BOGOMIR MAGAJNA

Gornje Vrehe, rojstna hiša bratov Magajna na št. 7 z urejeno spominsko sobo in s spominsko ploščo

* 13. 1. 1904
GORNJE VREHE
† 27. 3. 1963
LJUBLJANA

Pisatelj in zdravnik Bogomir Magajna je skupaj s svojim starejšim bratom, pisateljem in časnikarjem Francetom Magajno (1895–1971), dobil spominsko ploščo na rojstni hiši ob svoji 80. obletnici; postavili sta mu jo osnovna šola iz Divače, ki se po njem tudi imenuje, in krajevna skupnost Vremški Britof. Rojstna hiša za javnost ni odprta; poleti služi kot vikend njunemu nečaku po sestri in pisatelju Ivku Spetiču Magajni iz Ilirske Bistrice, ki sprejema najave za obisk in ki je avtor spominske sobe. Ta je bila doslej postavljena trikrat; prvič ob odprtju in zadnjič pred dobrima dvema letoma; ob bratih Magajna se predstavlja še nečak. Občina Divača si je za občinski kulturni praznik izbrala 13. januar, rojstni dan Bogomirja Magajne, urejanje in financiranje sobe pa je še naprej tako rekoč v celoti prepuščeno njegovemu nečaku.

Bogomir Magajna je verjetno najbolj poznan kot avtor pravljice o divjem možu **Brkonji Čeljstniku** (1933) – z lahkoto je trgal čeljusti zverinam, ki so napadale pastirje in živino, in je imel lepe bele brke, ki so bili tako dolgi, da si jih je trikrat zavihal od tal do nosu. V podzemlju je živel skupaj z vilami, s škрати, z rakom Dolgokrakom in zmajem Triglavom. Ko so na svatbi ljudskega poglavarja pijani svatje Brkonji odrezali brke, so nad prebivalce prišle čudne nadloge. Brkonja je ugrabil lepo poglavarjevo hčerko, ki pa jo je rešil sin starega ribiča Postrvnika po imenu Branko. S svojim igranjem na gosli je povzročil, da so Brkonji zrasli še lepši brki ter se je povrnil med ljudi in si spet pridobil spoštovanje. Prav literarni lik Brkonje Čeljstnika spremlja pohodnike na (krožni) štiriurni *Magajnovi poti* (pobudnica Mirjam Frankovič Franetič), saj je Magajna v resnici rad planinaril in pogosto hodil na Vremščico (1027 m). Vremščica pa tudi okoliški

in bolj oddaljeni vrhovi Nanos, Slavnik, Javorniki, Snežnik, Triglav, Vrsnik, Blegaš, Slivnica so večkrat omenjeni v Magajnovi povesti **Graničarji** (1934), kjer je tematizirano dogajanje ob jugoslovansko-italijanski meji in predvsem na Notranjskem. Spremljamo ga lahko skozi več posamičnih človeških življenj, ki jih je zaznamovala meja; v ospredju sta kapetan Mamut in zdravnik Vid Volarič, tu so še Aleksej Milič in Luka Kazanski, Brko, Tine Sodja, Gorjan, ki tajno deluje po Primorju, lepa Mira, ki na skrivaj deluje v Ljubljani in podobno kot drugi sanja o časih, »*ko bo naša pesem svobodno plavala nad Krasom, nad Sočo in nad bregovi Adrije*«. O tistem, ki bo nekoč pazil mejo na morju, ne pa v notranjskih gozdovih, sanja tudi Vid Volarič.

Rojstna hiša v Gornjih Vreham

Kažipot
Magajnov
poti s podobo
njegovoga
pravljičnega
junaka Brkonje
Čeljustnika

Sedeč ob mejnikih in zroč v noč na drugi strani meje, tako poetično doživlja večerno zarjo: »*Hipoma je zagorela zarja nad njimi in drevesi – vedno bolj živa in svetla je bila. Vezala je to pokrajino z ono onkraj meje. Prvi žarki sonca so planili mimo vej in debel navzdol v globel. V zgodnjem jutru je zagorel ves gozd.*« Podobno kot zdravnik in Primorec Vid Volarič v omenjeni povesti tudi zdravnik in pisatelj Bogomir Magajna pred drugo svetovno vojno ni smel na Primorsko. Med drugim je bil vojaški zdravnik v Logatcu in Sarajevu.

Medicino je Magajna študiral v Ljubljani in Zagrebu, pri čemer je potrebno omeniti njegov roman **Gornje mesto** (1932), ki je avtobiografsko obarvan. Zdravniško službo je potem nastopil v Ljubljani v Bolnišnici za duševne bolezni, kjer je bil po vojni primarij.

Magajnova pomembnejša dela so še zbirka **Primorske novele**, ki je njegova prva izdana knjiga in nosi letnico 1930, čeprav je objavljala v več publikacijah, kot so Križ na gori, Družina, Naš čolnič. Iz leta 1940 je zbirka novel **Zaznamovani**, ki se prav tako tematsko nanaša na obdobje fašističnega pritiska nad primorskim ljudstvom. Iz leta 1955 pa so **Zgodbe o lepih ženah**, kjer imajo pripovedi za naslove ženska imena Marta, Zora, Irene, Zala, Elza, Suta, Marina, Veljka, Olga, Marija. Magajna jih je snoval od sredine 20. do sredine 50. let

Pisalni stroj v
spominski sobi
bratov pisateljev
v Gornjih Vremah

v Ljubljani, Zagrebu in v domačih Vremah. Prva od novel se dogaja v času fašizma na Primorskem in se začneja prav na kolodvoru nad Vremsko dolino, na katerega po več kot letu dni stopi maturant Tomaž, ki se na koncu novele z bolečino v srcu zaradi odhoda ljubljene Marte v Brazilijo odpravi na Vremščico, od koder se mu odpre pogled na Tržaški zaliv in ladjo, na kateri se Marta pelje v daljni svet. Pripoved **Olga**, v kateri je Olga visoka in vitka temnolasa partizanka, pa se nanaša na pripovedovalčev dopust doma, pri čemer se pripovedovalec vrača v prednovoletni čas 1943, kar je tudi leto, ko je kapitulirala Italija in je šel Magajna v partizane. V 50. letih so izšle še knjige **Odmev korakov** (1953), **Na bregovih srca** (1957), **Življenje in sanje** (1965), iz malo zgodnejšega časa pa omenimo dela **Bratje in sestre** (1932), **Le hrepenenja** (1937) in **Oživelci obrazi** (1943). **UP** ➡

.....
Magajnova pot gre iz Famelj skozi Vremski Britof, po poljski poti do Gornjih Vrem s postankom ob **Magajnovi rojstni hiši**, naprej po gozdni cesti nad Gornjimi Vremami, prečka glavno cesto za Neverke in Pivko ter se vzpne po gozdni poti do »žleba«, kjer se veže na gornjeležeško planinsko pot proti Vremščici. Z vrha se nato spuščamo po markirani poti proti Dolnjim Vremam.
.....

DRAGOTIN KETTE

66

Prem pri Ilirski Bistrici,
spominska soba v nekdanji
ljudski šoli s spominsko ploščo

* 19. 1. 1876

PREM

† 26. 4. 1899

LJUBLJANA

Dragotin Kette je na Premu pri Ilirski Bistrici, kjer se je rodil, preživel dobro petino svojega življenja. Tu ima v nekdanji ljudski šoli, ki stoji na klancu pod cerkvijo sv. Helene (1866), tudi urejeno spominsko sobo; sedanja postavitve (2000) je po scenariju slavista Silva Faturja. Na vhodu obiskovalca pozdravi pesnikov doprsni kip, v sobi pa nato lahko sledi postajam v Kettejevem kratkem, a plodnem življenju; od Prema do Zagorja na Pivki, Košanske doline, kjer je tako kot na Premu in v Zagorju učiteljeval njegov oče, Trnovega v Ilirski Bistrici, kjer je imel Kette sorodnike po materi Ani Valenčič, Novega mesta, kjer je zaključil gimnazijo in se usodno zaljubil v Angelo Smola (*Zakaj sem bil v Kapiteljnu, Na trgu*), Trsta, kjer je služil vojaški rok in zbolel za jetiko, ter ljubljanske cukrarne, kjer se je družil z glavnimi predstavniki slovenske moderne, Župančičem, Cankarjem in Mur-nom, in kjer je umrl leta 1899. Tako ni dočakal niti izida svojih *Poezij* (1900), ki jih je posmrtno izdal Anton Aškerc.

Podobo mladega, temperamentnega pesnika si lahko še najbolj prikličemo ob prisrčnih besedah Kettejevega bližnjega rojaka, Postojnčana Alojza Kraigherja, ki se je takole spominjal svojega sošolca iz četrte gimnazije: »V četrti šoli se je pojavil med nami Dragotin Kette. Sedel je v zadnji klopi, v sredi. Bil je zmerom vesel in nasmejan, a strašno nemiren, živčen. Noge in roke in vse telo mu je bilo v nenehnem gibanju; a prav tako mu je bil silno gibčen duh, kresal je domisleke, dovtipe, uganjal šale, stresal verze iz rokavov in utrinjal pesmice kar mimogrede. Ozirali smo se k njemu kakor k čudu božjemu, saj je bil po telesu in po duhu že daleč nekje pred nami. Vsi smo bili še negodni, skoraj mlečnozobi paglavci, on je bil že mož s košati-mi, svetlimi brki, pisal je pesmi, povesti in celo romane.«

Obiskovalec Kettejeve sobe bo najprej zagledal Dörrov klavir, ki je bil last pesnikovega očeta, učitelja in organista Filipa Ketteja. V Kettejevi pesmi takole beremo o očetovem in sinovem druženju ob klavirju: »*Pa sva igrala kedaj na klavirju, / pri basu jaz, on pri tenorju, / in pela: 'Oj plavaj, barčica moja, / po tihem, po bisernem morju.'*«

S Prema, ki stoji na gričevnatem pobočju zahodnega brega reke Reke nad magistralko Ljubljana–Reka, lahko v razmeroma kratkem času izsledimo Ketteja na praktično vseh njegovih pomembnejših poteh. T. i. *Modra pešpot*, na kateri so markacije trenutno slabo vidne, se spušča s Kettejevega doma mimo premske cerkve jugovzhodno proti vasi Smrje in vodi k Novakovemu mlinu na reki Reki. Nato gre

proti turistični kmetiji Bubec ter naprej proti vasem Zarečje, Rečica do Ilirske Bistrice oz. Trnovega. Dragotin Kette je tu preživel po-
čitnice v hiši številka 5, kjer je živel njegova stara mama, in v hišni številki 8 (po domače Ječkovci), kjer je živel mamin stric. O odnosu med mladim Kettejem in stricem na več mestih lahko beremo, da naj

Stara osnovna
šola na Premu, v
kateri se je rodil
Dragotin Kette

Kettejeva spominska soba na Premu (nekdanja ljudska šola); levo vitrina s Kettejevimi deli, v sredini klavir in nad njim slika Kettejevega očeta z verzi *Oj plavaj, barčica moja*; desno vitrina, ki prikazuje Kettejevo kratko, a ustvarjalno življenje (rokopisi, pisma, slikovno gradivo)

Ketteja ne bi pretirano podpiral pri šolanju, saj se ni odločil za duhovniški poklic. Nasprotno pa vesta hčerki Kettejevega bratranca povedati, da stric z Dragotino vo odločitvijo sicer ni mogel biti zadovoljen, a ga je vseeno podpiral; še bolj njegova žena. Sicer pa je Kette v času svojega bivanja v Trnovem še največ prijateljeval z duhovnikom in s pesnikom Ivanom Veselom Vesninom. Ni sta pa ne Prem ne Trnovo s širšo okolico pustila v njegovi poeziji

vidnih sledi; v II. sonetu cikla **Izprehod** je motiv potoka Bistrica, ki je povezan z ljubezenskim razpoloženjem: »*Bistrica reka, podobna si vdovi, / ktera žaluje pod senco cipres, / in tako meni minevajo dnovi / kakor valovi zakriti od brez.*«

Ketteju lahko sledimo na še eni poti, če se s Prema spustimo severozahodno, in sicer do premskega mostu (1694), kjer prečkamo magistralko ter nadaljujemo pot proti severu skozi vas Kilovče in po makadamski poti do vasice Šilentabor (nekdanja protiturska utrdba), od koder je lep razgled na Kettejev rojstni Prem z leve in na Košano, kjer je bil Kette poldrugo leto. Od tu ni daleč do Zagorja na Pivki, kjer je Kette zadnjič počitnikoval leta 1898.

S Prema lahko spremljamo Ketteja tudi na eni od njegovih zadnjih poti, saj je od tu po Vremski dolini le dobre pol ure vožnje do Trsta, kjer je nastal Kettejev ljubezenski sonetni cikel **Na molu San Carlo**. Ljubezen je sploh tematsko središče Kettejeve poezije, ki ima širok razpon, saj izkazuje oblikovne in slogovne prvine ljudske pesmi in sega tja do izdelane sonetne oblike, ki jo je Kette moderniziral in ki ni samo prostor čutne ljubezni, ampak tudi globoke refleksije (**Črne noči, Moj Bog**). Otroci pa se bodo ob Ketteju najprej spomnili na njegovo pravljico **Šivilja in škarjice** ali na pesmice iz zbirke **Basni in pravljice** (**Sultan in kužek, Deček in cvet, Tončkove sanje ...**), s katerimi je npr. bosansko bralstvo seznanil sicer v Ilirski Bistrici živeči pesnik Ismet Bekrić.

Da je spomin na Dragotina Ketteja v njegovem rojstnem kraju še kako živ, ne priča le dejstvo, da se znajo tudi danes vsi Premci in

tudi Bistričani pohvaliti s tem, od kod prihajajo, pač pa tudi to, da se ga spomnijo vsako leto na njegov rojstni dan, 19. januarja. Kettejevo ime nosi tudi ena od osnovnih šol v Ilirski Bistrici oz. Trnovem, ki stoji prav na Župančičevi ulici 7 in pred katero ima Kette svoj kip. Še živeči Kettejevi sorodniki po materi, ki navadno v Trnovem sprejmeta in pozdravita popotnike na vsakoletnem tradicionalnem Kettejevem pohodu, še dodajata, da je v zvezi s Kettejem premalo poudarka na njegovih trnovskih bivanjih, pri čemer se sklicujeta zlasti na Kettejeva pisma. Od tod izhajajo še neuresničena prizadevanja po postavitvi spominske plošče na Jejčkovo hišo v Trnovem. **UP** ➡

Kažipot v oknu premske šole

Pogled iz Kettejeve rojstne hiše na grad Prem

Kettejeva spominska soba in **grad Prem**, ki se tudi ni vpisal v Kettejevo delo, a je simbol njegove rojstne vasi, sta za obiskovalce odprta ob sobotah, nedeljah in praznikih od 12. do 19. ure. Med tednom pa za skupine, in sicer s predhodno najavo. Za informacije je najbolje poklicati kar na Občino Ilirska Bistrica na tel. 05/714 13 61 ali gospo Tanjo Šajina na tel. 041/307 354. Vstopnina je za odrasle 2 evra, za upokojence in študente 1,5 evra, za otroke je obisk brezplačen. Na gradu Prem ima spominsko ploščo narodni buditelj in pravnik **Karel Lavrič** (Prem, 1818–Gorica, 1876), ki je pomagal pri ustanavljanju več čitalnic na Primorskem (Tolmin, Ajdovščina). Na hišni številki 42 pa ima ploščo pesnik, esejist in prevajalec **Bogomil Fatur** (Prem, 1914–1990). S Prema je bil pesnik in duhovnik **Vili Stegu** (1914–1989). V Dolnji Bitnji pod Premom se je rodil pisatelj in pesnik **Ivo Grahor** (1902–Dachau, 1944). Iz bližnje Ilirske Bistrice sta bila tudi pesnik, narodni buditelj in duhovnik **Janez Bilc** (1839–1906) ter pisec zgodovinske poevei **Ivan Lah** (Trnovo, 1881–1938), medtem ko je tu umrl pesnik, prevajalec in duhovnik **Ivan Vesel Vesnin** (Mengeš, 1840–1900). Z Dolnjega Zemona pri Ilirski Bistrici pa je bila pesnica **Maksa Samsa** (1904–1971), po kateri so poimenovali knjižnico v Ilirski Bistrici.

MIROSLAV VILHAR

67

Grad Kalec v Zgorju na Pivki
s spominsko ploščo

* 7. 9. 1818
PLANINA
† 6. 8. 1871
GRAD KALEC
PRI PIVKI

Narodnemu buditelju, dramatik, pesniku in skladatelju Miroslavu Vilharju so prvi spomenik postavili v rojstni Planini pri Postojni leta 1906. Sicer pa je večinoma deloval na gradu Kalec (Kauc, 618 m) pri Zgorju na Pivki, kjer je tudi umrl. Pokopan je v bližnjem Knežaku, kjer je bil nekaj časa župan. Po študiju prava na Dunaju in v Gradcu, ki ga ni dokončal, se je Vilhar 1843. leta vrnil na Kalec in po očetu prevzel domače gospodarstvo. Domači učitelj pri njem je bil Fran Levstik vse od leta 1858 do svojega odhoda v Trst leta 1861, s čimer je povezana domneva, da naj bi se prav tu pod Sveto Trojico rodila ideja o Martinu Krpanu; Pivčani so Krpana dali celo v svoj občinski grb. Na začetku šestdesetih let je Kalec za nekaj časa zaradi funkcije poslanca v deželni zbor zapustil tudi Vilhar, ki mu je takrat na pobudo Levstika izšla zbirka **Pesmi** (1860), tako da sta se njegova narodnopolitična in kulturna dejavnost lepo dopolnili. Po predčasno končanem mandatu, s čimer je povezano izdajanje Napreja (1863), pa se je vrnil domov, a je šlo z domačim gospodarstvom le še navzdol.

Nekatere njegove pesmi so ponarodele (**Lipa zelenela je, Po jezeru** z motivom Blejskega jezera, **Zagorski zvonovi**, ki se nanašajo na bližnje Zagorje in jim je bila podlaga ljudska pesem) in so bile priljubljene recitacijsko-deklamacijske točke na društvenih in čitalniških odrih od sredine 19. stoletja. Tu se je Vilhar uveljavil še kot pisec izvornih (šalo)iger (**Detelja, Župan, Poštena deklica**), ki so izšle v **Vilharjevih igrah I–IV** (1865/66). Vilhar je tudi avtor prve domorodne spevoigre **Jamska Ivanka** (1850), ki je postavljena v bližino Kalca in jo je iz nemščine prevedel Vilharjev ilirskobistriški rojak Janez Bilc.

Vilharjev Kalec je zanimiv zaradi svoje pozicije, saj se nahaja v bližini vasi Knežak, Bač in Zagorje, kar je ravno na meji med ilirskobistriško

in pivško občino; tako je bil leta 1941 tu 1. sestanek aktivistov OF s Pivke in iz Ilirske Bistrice. Miroslav Vilhar pa je 9. maja 1869 prav tu organiziral slovenski tabor, o čemer priča spominska plošča na ohra-njenem in zdaj obnovljenem obrambnem stolpu, ki so mu jo ob 100. obletnici tega dogodka postavili občani Ilirske Bistrice in Postojne. V Vilharjevi pesmi **Na Kalcu** se subjektu lepo odpre pogled na strmi Triglav, ki se blešči v snegu, na Nanos in na najvišji nealpski vrh Snežnik (1796 m). Če bi se želeli povzpeti nanj, je najbolje, da nadaljujemo pot skozi bližnji vasi Bač in Koritnice ter nato proti gozdni pristavi Mašun (1025 m). S Kalca se lahko odpravimo tudi v bližnjo vasico Šilentabor (751 m), kjer je bila v 15. stoletju protiturška utrdba in od koder je z vzpetine od leve krasen razgled na obronke Brkinov, proti desni na Pivško in Košansko dolino, Magajново Vremšičico in Nanos, na drugi strani pa na Snežnik. V 15. stoletju in na Pivškem ter Notranjskem se dogaja tudi Vilharjeva pripovedna pesem iz 15. stoletja **Ljudmila**, v kateri nastopa vitez Ravbar in ki se začne takole: »*Verh skaline silovite / Tabor Starigrad stoji, / V nje podnožji bela Pivka / Izpod zemlje se vali. / Tam je bival vitez Ravbar – / Štiristo let je že preteklo – / roke terde, ko železo, / Serca terdega, ko jeklo.*« Na Šilentabru bo pozorni popotnik opazil tudi znak za *Krpanovo pot*.

S Kalca se zatem lahko odpeljemo proti Pivki in skozi vas Trnje, od koder ni daleč do domnevno Krpanove Svete Trojice (1123 m), o kateri bi skupaj z zgodbo o Krpanu in tovarništvu na tem območju utegnil praviti Levstiku prav Miroslav Vilhar, čeprav je Martin Krpan z Vrha v Janežičevem Slovenskem glasniku izšel pred Levstikovim prihodom na Kalec. **UP** ➡

V Zgorju na Pivki se je rodila tudi pesnica in pisateljica **Lea Fatur** (1865–1943), iz bližnje Postojne pa je bil doma pisatelj, dramatik in zdravnik **Alojz Kraigher** (1877–1959).

Ostanki gradu Kalec z obrambnim stolpom, na katerem sta dve spominski plošči: ena priča o tem, da je Miroslav Vilhar tu 9. maja 1869 organiziral slovenski tabor; druga pa, da je bil leta 1942 tu 1. sestanek aktivistov OF iz Ilirske Bistrice in s Pivke

ZOFKA KVEDER

68

Loški Potok, osnovna šola
dr. Antona Debeljaka s
pisateljičino spominsko zbirko

* 22. 4. 1878
LJUBLJANA
† 21. 11. 1926
ZAGREB

Kdo ve, ali je pisateljici in urednici Zofki Kveder med njenimi številnimi srednjeevropskimi potovanji z vlakom med Trstom, Zagrebom, Dunajem in Prago korak kdaj zastal ob mogočni stavbi blizu ljubljanske železniške postaje oz. »kolodvora« na Kolodvorski ulici 6 v Ljubljani, kjer je danes vgrajena spominska plošča, v pritličju pa od leta 1905 domuje znana ljubljanska gostilna Stari Tišler? Sedemindvajset let pred odprtjem gostilne se je tam pisateljičinim staršem, očetu Janezu in materi Neži, priseljencema z Gorenjskega, rodila prvorojenka Sofija ali Zofija oz. Zofka. Njeno življenje od začetka do konca so zaznamovale selitve in že dve leti po njenem rojstvu družina ni več živela v Ljubljani. Pisateljičini prvi otroški spomini segajo najprej v Lož pa v Novo vas na Blokah in spet v Ljubljano in končno v Retje v Loškem Potoku, slikovitem, a skritem in nekoč težko dostopnem kraju iz šestih vasi in dveh zaselkov na meji med Notranjsko in Dolenjsko, ki mu je v noveli **Hrvatariji**, kjer opisuje težaško sezonsko delo tesarjev v gozdovih na tujem, postavila literarni spomenik: »*Prijazne vasi, revne vasi, pol v gozdovih, pol na Krasu. Zemlja peščena, nerodovitna, podnebje ostro. Kar ostane spomladi po povodnji, poleti po toči, to pomori jeseni prezgodnja slana. Marsikatero leto ne izkopljejo kmetje niti toliko iz njiv, kolikor so bili sejali v zemljo. Samo gozdovi so v nekaterih krajih up in rešitev tega ljudstva.*«

Ni čudno, da jih je veliko, ki menijo, da je prav Loški Potok pisateljičin rojstni kraj, saj so v njenih zbirkah črtic in novel **Misterij žene** (1900), **Odsevi** (1902), **Iz naših krajev** (1903) in **Iskre** (1905) ta pokrajina in njeni ljudje našli odmev v literarnem prostoru in temah ter motivih iz kmečkega življenja, ki jih je ubesedila neidilično, problemsko, najverjetneje zato marsikomu v tistem času neprijetno.

Neolepšano je namreč opisovala revščino, alkoholizem in družinsko nasilje, ki mu je bila tudi sama priča oz. katerega žrtev je bila tudi v lastnem domu. To je razvidno v noveli **V oblasti teme**, kjer se pisateljičin alter ego, dijak Žan, iz mesta vrača domov, tam pa najde zapitega očeta: »*Ah, da, oče. Dober človek, zlat človek, samo, če bi ne bilo pijače! In srce mu je postalo težko ob tej misli. Kako bo doma? [...] Srce se mu je krčilo v skrbah in razjokal bi se bil od tesnobe. Bilo mu je šele petnajst let, a življenje mu je že marsikdaj neprijazno pogledalo v oči. [...] Žganje je grgralo v grlo, dokler ni kašelj zastavil očeta. Bruhnil je smrdljivo pijačo iz sebe, da je bil ves moker po bradi in spredaj po umazanem telovniku in po blačah.*«

Pa vendar je pisateljičin življenjski optimizem ob moči, ki jo je zbrala, da se je odtrgala od doma in osamosvojila, pripomogel, da je v krajih svojega otroštva zmogla videti lepoto pokrajine, nad katero se je opajala in jo v svojih delih opisala do zadnje podrobnosti. Bralcu novele **Na kmetih** in obiskovalcu Loškega Potoka se tako med branjem njenega zapisa zazdi, kot da nekega prijetnega poletnega dne skupaj z njo stoji pred cerkvijo na Taboru v Loškem Potoku z razgledom na Retje in zre na znamenito Retijsko uvalo, eno najlepših v slovenskem kraškem svetu: »*Bil je krasen dan. Vse je bilo sončno, svetlo. Temno zeleni gozdi, ki so krili hribovje; polje, ki se je v pisanih, rjavih, zelenih in rumenkastih pasovih bleščalo iz doline; vasi, ki so prijazno čepele sredi polja ali vabljivo krile stran kakega hriba, vse je dihlo mir, vse je praznovalo nedeljo. Ceste in steze so se kakor trakovi stezale čez polja, vezale vasi, se zgubljale v sivkasto modri daljini ali na gozdnih parobkih. In nad vsem tem krasno, jasno nebo, bleščeče sonce, trepetajoč, čist zrak!*«

Napredna in po znanju in življenju hrepeneča Zofka Kveder je imela rada naravo, zato je občudovala domače kraje, vendar je kot študent Tone v noveli **Doma** čutila, da tja ne spada: »*In če ga je vse razočaralo in ogoljufalo pri tej vrnitvi na dom, narava ga ni. Bolj kakor kdaj jo je poznal, bolj kakor kdaj jo je razumel. [...] Ni tu njegovo*

V šolski spominski zbirki hranijo poleg knjig tudi nekaj pisateljičinih izvezenih prtičev in leseno šatuljico

Pogled na Retzijsko
uvalo je še zmeraj
takšen, kot ga
je pred več kot
sto leti opisala
Zofka Kveder

mesto, ni tu njegovo polje. Preveč mu je postalo to ljudstvo tuje s svojim mišljenjem.« Ali kot je svojemu sokrajanu, pesniku in prevajalcu dr. Antonu Debeljaku, zapisala v pismu leta 1908: »Pozdravite mi loškopotoške kraje, Tabor in vse hribe naokoli. Najrajše imam tisti kraj od vseh krajev, kar sem jih videla. Pust in trpek kraj je ali jaz se ga rada spominjam. In vendar živeti tam bi ne mogla več.« **VT** ➡

Profesorica slovenščine Bogdana Mohar je v Osnovni šoli dr. Antona Debeljaka v Loškem Potoku uredila **spominsko zbirko** Zofke Kveder; v kateri poleg knjig in reprodukcij fotografij, pisem in dokumentov iz NUK-a hranijo tudi nekaj pisateljičinih osebnih predmetov, dar njene vnukinje, pokojne hrvaške pisateljice Sunčane Škrinjarić – spomin na nekaj mladostnih let Zofke Kveder; preživetih v Retjah v Loškem Potoku.

FRAN MILČINSKI

69

Lož na Notranjskem, rojstna hiša
št. 40 s spominsko ploščo

* 3. 12. 1867

LOŽ

† 24. 10. 1932

LJUBLJANA

Pisatelj, humorist in satirik ter prijatelj sirotnih otrok Fran Milčinski – tako beremo na spominski plošči na rojstni hiši, ki nosi številko 40 – se je rodil v Ložu na Notranjskem, od koder se je s štirimi leti s starši preselil v Ljubljano. Tu je zaključil gimnazijo in po študiju na Dunaju nastopil prvo sodniško službo. Služboval je še v Idriji, Radovljici, Škofji Loki in Litiji.

Čeprav je Milčinski tako kot veliko drugih pisateljev svoj rojstni kraj zapustil že zelo zgodaj, so bližnji kraji in širša okolica vendarle dali pečat njegovemu delu. Če se peljemo po primorski avtocesti, je še najboljše, da jo zapustimo na Uncu in gremo nato proti Rakeku, od koder ni daleč do kraške doline Rakov Škocjan ter do Cerknice. Tu namreč v tradicionalnem pustnem karnevalu vsako leto nastopajo »pametni« Butalci iz istoimenske zbirke (1949) Frana Milčinskega, ki prihajajo iz Butal (domnevno Cerknica). Te so v črtici **Butale in Butalci** opisane takole: »*Tri ure hoda za pustno nedeljo leži vas, pa ji pravijo mesto. Sredi vasi se cedi rjava mlakuža, ji pravijo potok. Ob obeh krajih mlakuže stoje kočice, jim pravijo hiše. Dve, tri hiše imajo nadstropja, takim hišam pravijo graščine.*« Kdo ne pozna tudi drugih humorističnih črtic Milčinskega o Butalcih, ki so sejali sol, širili cerkev, peljali vino in vreli mleko, zgodbo o butalskem ježu, kobiljih jajcih, butalskem zajcu in medvedu ter butalskem županu, policajcu ali razbojniku Cefizlju.

Do rojstnega Loža Frana Milčinskega pridemo, če iz Cerknice nadaljujemo pot skozi vasi Martinjak, Grahovo, Žerovnica, Bločice in Bloška polica, ki je od Loža oddaljena samo 4 km. Od tod se lahko odpravimo na dolensko stran v smer Sodražica, Ribnica, od koder so ribniške zgodbe, ki jih je Milčinski zbral v znani zbirki **Süha roba** (1919).

Fran Milčinski se pri svojem pisanju ni naslanjal samo na narodno gradivo, ampak je črpal iz svoje prakse (mladinskega) sodnika in je v številnih razpravah opozarjal na zanemarjanje mladine ter govoril o otroškem in mladinskem varstvu. Omenimo vsaj njegov poznani spis **Išče se Uršo Plut** (1907), mladinsko delo **Ptički brez gnezda** (1917) in vzgojno povest **Gospodična Mici** (1930). Snovna podlaga njegovih del so še mladostna leta ter zasebno in politično-kulturno življenje, ki ga je tematiziral v prav tako številnih objavah za različne periodične publikacije, med drugim v Ljubljanskem zvonu ter Domu in svetu. V Slovenskem narodu je za časa prve svetovne vojne začel objavljati humoristično-satirične podlistke pod psevdonimom Fridolin Žolna.

Iz leta 1923 je knjiga **Gospod Fridolin Žolna in njegova družina**. Milčinski je avtor več drugih knjig za odrasle in mladino (**Igračke**, 1909, **Pravljice**, 1911, **Muhoborci**, 1912, **Tolovaj Mataj in druge slovenske pravljice**, 1917 ...) ter nekaj dramskih del (**Kratkočasna igra o prostoru za Prešernov spomenik**, 1904/05, **Iz devete dežele**, 1908 ...), ki so se večinoma znašla na ljudskih odrih in na deskah Narodnega gledališča; Milčinski je bil v letih 1899 in 1900 v vlogi voditelja Deželnega gledališča v Ljubljani, kjer je 1932 tudi umrl.

Frana Milčinskega bomo v literarnozgodovinskih obravnavah našli med sopotniki moderne, saj ga ni bilo mogoče uvrstiti v nobeno od dominantnih literarnostilnih usmeritev. Zaman ga bomo iskali v šolski učbenikih za slovenščino, kjer bi si zaslužil mesto že zaradi obsežnosti svojega izvirnega humoristično-satiričnega opusa; humor ter humoristična povest in črtica sta dejansko zaščitni znak in pisateljska znamka priimka Milčinski. Po očetovih stopinjah je šel tudi sin Frane Milčinski - Ježek. **UP** ➡

Rojstna hiša
v Ložu

70

JOŽE UDOVIČ

Cerklje ob Gori, levi obrambni stolp
nekdanje protiturške utrdbe na
Taboru s spominsko ploščo

* 17. 10. 1912
CERKLJE OB GORI
† 5. 11. 1986
LJUBLJANA

So pesniki, katerih poezijo poznajo in berejo zgolj literarni sladokusci. So pesniki, ki so se po spletu različnih okoliščin izmuznili kánonskim šolskim pregledom, je njihovo ime tam zgolj omenjeno ali pa je njihova ustvarjalnost v srednješolskih učbenikih svoje mesto dobila šele v zadnjih letih. Med njimi je gotovo Jože Udovič, pesnik, pisatelj, esejist in še zlasti plodovit prevajalec.

Njegovo otroštvo na Notranjskem, ki se je dve leti pred prvo svetovno vojno začelo v Cerklji, kjer je imel njegov oče v protiturškem taboru trgovino, nadaljevalo pa v Starem trgu in Ložu, je zaznamovalo pomanjkanje in še zlasti materina smrt, česar se je v dnevniškem zapisu spominjal še leta 1980 (izbor Toneta Pavčka iz Udovičevih dnevnikov z naslovom *Zapisi v tišino* je izšel 1992): »*Ponoči spet čudni prizori. Po dolgem času sem hodil spet po cerkniškem Taboru, videl sem sobo, kjer sem živel, videl zamegleno mater, gledal sem jo in jokal. Nekaj me je tiščalo v prsih ...*« Iz Ljubljane, kjer je stanoval in deloval, in iz Pirana, kjer je preživel počitniške dneve in vse druge proste trenutke in kjer je kot v Ložu tudi čebelaril, se je v domače kraje vse življenje vračal in si doživljanja narave beležil v dnevnikih: »*Notranjska: zdaj je tam čas cvetočih jablan. Prelepe vse od Senožč do Loža. Rožnate, bele. Pred Cerkljo ena v rožnati krinolini sredi nizke dolinice.*« Po ljubljanski šentviški gimnaziji je nadaljeval s študijem slavistike in leta 1940 diplomiral. Že pred tem je poezijo objavljaval v Domu in svetu in v Dejanju, kjer se je zblizal s krogom Edvarda Kocbeka. Leta 1942 je bil interniran v Gonars, po kapitulaciji Italije pa je odšel v partizane. Po vojni je izbral status svobodnega književnika in prevajalca. V času njegovega življenja so izšle tri pesniške zbirke: *Ogledalo sanj* (1962), *Darovi* (1975) ter *Oko*

in senca (1982), zbirka *Pesmi* pa je izšla posthumno leta 1988. Velja za enega najizrazitejših pesnikov svoje generacije v obdobju po letu 1945, uvrščen je med predstavnike modernizirane, s simbolizmom prežete nove romantike v sodobnem slovenskem pesništvu. Značilnost njegove poezije je nasprotje med stvarnim in idealnim svetom, pesniški svet pa nima zveze z družbeno resničnostjo, temveč izhaja iz domišljije, nezavednega in spominov.

Taka je tudi pesem *Fantazija v mestu na vodi*, poleg pesmi *Skozi zaprte veke* in *Sončnice poldneva* ena njegovih najbolj znamenitih. Je pesnika z mediteranskim mestom nemara povezovalo dejstvo, da je odraščal ob robu notranjskega čudeža, še iz Valvasorjevih časov skrivnostnega presihajočega Cerkljskega jezera, danes edinstvenega mokrišča in prezimovališča ptic izjemnega pomena, katerega del se imenuje Benetek in si ga za počivališče na svojem potovanju še zmeraj izbirajo žerjavi, veličastne »pesniške« ptice? Udovič je čutil spreminjanje jezera, znal je zaznati njegovo vsakoletno jesensko nastajanje, v dnevnik si je zapisoval njegove premene: »*Domov mimo Jezera. Oči jeseni, njen vlažni dih. Izviri se odpirajo. Jesensko kлокotanje vode. Jezero se bo napolnilo. Ribe bodo prišle iz podzemeljske teme.*«

S svojimi prevodnimi dosežki spada med najboljše slovenske umetniške prevajalce. Njegovi so med drugim prevodi Joyceovega romana *Umetnikov mladostni portret*, Kafkovega *Gradu* in *Procesa* ter poezije Pabla Nerude in Federica Garcíe Lorce. Njegov je npr. prevod znamenitih Baudelairovih *Sorodnosti* in njegovi so verzi znane partizanske balade *Prečuden cvet* je v grapi črni, ki je v uglasbitvi Karola Pahorja skoraj ponarodela.

Janez Gradišnik, njegov sodobnik, se ga je iz njunih šolskih let spominjal kot »fanta nenavadnega videza, ki si ga moral takoj opaziti: bil je visok in nekako ponosne drže, z obrazom, ki je kazal bistrost in živo zanimanje za ljudi in dogajanja«, Tone Pavček pa ga je

Obrambni stolp v Cerklji, pesnikova rojstna hiša

Udovičevo
rojstno hišo
v Cerknici
prepoznamo po
napisni plošči

Pesnikova vdova
je moževu
knjižno zapuščino
podarila Knjižnici
Jožeta Udoviča
Cerknica

videl kot »občutljivo, ranljivo in visoko etično čisto osebnost«. Na ohranjenih fotografijah je videti, kot da se je pesnikov topli pogled zazrl nazaj na Notranjsko in videl »[z]elene proge na vodi v jezeru. *Daljava proti soncu v srebrni meglici. Odenki hribov kot včasih pred mnogimi leti. Vsaka stopinja je skrivala neznano. [...] Rdečkasto sonce je letelo ob meni, čepelo na dolgem oblaku, viselo nad hribi in gozdovi. Potem pa je omagalo in zaostalo.*« VT ➔

.....
Spominsko ploščo so na rojstni stolp vzdali ob prvi obletnici Udovičeve smrti. Knjižnica Jožeta Udoviča v Cerknici (poimenovana po njem leta 1987), ki stoji nasproti pesnikove rojstne hiše, v Udovičevi sobi hrani njegovo osebno knjižnico s približno 3000 knjigami in revijami, med njimi so tudi publikacije z njegovimi zapiski.
.....

IVAN CANKAR

71

Vrhnika, spominska hiša
s spominsko ploščo

* 10. 5. 1876

VRHNIKA

† 11. 12. 1918

LJUBLJANA

Ivan Cankar, prvi slovenski poklicni pisatelj, je v svojem, ne prav dolgem, 42-letnem življenju ustvaril zelo obsežen opus, ki ga na tem mestu težko zajamemo. Ko mu skušamo slediti po krajih, iz katerih je zrastel, pa je naš namen osvetliti predvsem njegovo »*prvotno besedilo življenja*«.

Ob obisku Cankarjeve Vrhnike, »*prečudnega*« in »*blagoslovljenega*« kraja – tako ga je z dolgimi koraki, koprnečega srca in kakor ljubljeno dekle premeril tudi Aleš iz Razora v istoimenski povesti iz leta 1907 – se je najbolje povzpeli kar k cerkvi sv. Trojice, ki je priljubljena razgledna točka. Do nje pridemo po strmem klancu, na katerem je bil v leseni in s slamo kriti hiši št. 141, ki je pozneje pogorela, danes pa nosi številko 1 in je v njej urejena spominska soba, 10. maja 1876 rojen pripovednik, dramatik in pesnik Ivan Cankar. Istega leta kot Cankar, samo nekaj mesecev prej, se je na Premu pri Ilirski Bistrici rodil njegov prijatelj Dragotin Kette, s katerim sta med drugim sodelovala v dijaškem društvu Zadruga in našla zadnji skupni dom na ljubljanskih Žalah v grobnici slovenske moderne; Cankarja so tam pokopali leta 1918. Za razliko od Ketteja, ki je bil iz učiteljske družine, se je Cankar rodil kot osmi od dvanajstih otrok v proletarski družini, ki je pozneje še bolj obubožala. Klanec je ovekovčen v romanu *Na klancu* (1902), v katerem tudi dobiva simbolne razsežnosti vsesplošne bede, knjiga pa je tudi spomenik pisateljevi požrtvovalni materi.

Cankar je literarno ovekovečil tudi cerkev sv. Trojice, ki je motiv v več delih (npr. *Mladost/Črtice*, 1911/13, *Tičnica*, *Večerne sence*). Sveta Trojica se blešči v večerni zarji, primerjana je z belo grlico, poimenovana je »*kraljica vrhniška*«. V povesti *Aleš iz Razora* so omenjeni

tudi temni gozdovi Raskovca na Logaški planoti, ki so smrekovi gozdovi in skozi katere gre danes *Vrhniška planinska pot*, ki se začne in zaključi na Cankarjevi Vrhniki. Potem pa se v povesti odpre lep razgled izpred cerkev sv. Trojice: »*Bela kakor nevesta se sveti na holmu sveta Trojica, razgleduje se po sončni ravni, po tihem, sanjajočem močvirju, do Žalostne gore in do Krima*.« Na Žalostni gori pri Preserju, ki je bila nekoč prav tako kot sv. Trojica priljubljeni romarski cilj, pa zapoje zvon, ki se ga sliši do Krima (1107 m) in Ljubljanskega vrha (819 m), ki se dviga južno od Vrhnike. Še nekdo je omenjen v Alešu iz Razora, in sicer sladko zvonjenje vrhniškega patrona sv. Pavla, katerega cerkev stoji na Hribu na Vrhniki, in vdano proseči glas

sv. Lenarta, ki ima svojo podružnično cerkev prav pod Cankarjevim klancem. Na pokopališču ob cerkvi sv. Lenarta so pokopani tudi Cankarjevi starši. Ta isti zvon sladko in tenko pozvanja v *Zgodbi o dveh mladih ljudeh*, da »*njegovo srce sliši razločno tisto lepo staro pesem, sliši jo kakor materin pozdrav od onstran zvezd*«. Nekoliko drugače, zamolklo in nerazločno pozvanja v črtici *Na pragu*, v črtici o *Brličkovem Mihju in Tičkovem Gregu* (Črtice, 1915/18), ki je bil vrhniški posebnost, stolp sv. Lenarta se ozira tudi v *Križu na gori* ...

Cerkve, okoliške vzpetine, barjansko močvirje, razni predeli Vrhnike ter bolj ali manj prepoznavni kraji vrhniške okolice so se vpisali v številna druga Cankarjeva dela, kar samo dokazuje, kako močan pečat

Spominska plošča na hiši, ki stoji na mestu koče, v kateri se je rodil Ivan Cankar

je moral na njegov pisateljski spomin pustiti kraj otroštva in mladosti, ki ga je spremljal tudi potem, ko se je na Vrhniko vračal občasno in ko ga je nosilo po svetu (študij na Dunaju, Ljubljana, Pulj, Sarajevo). Zanimivo sentenco o Vrhniki najdemo v **Kurentovi modrosti/Črtice** (1915/18), kjer so pod zadnjimi sončnimi žarki za gorami, »*pod umirajočo zlato progo*«, raztopljeni mladostna leta. Milo in toplo sije pod večer sonce na Vrhniko v **Mojem življenju**. Vrhnika je kot nedeljsko dekle in »*dalnolepa*«. V črtici **V tujini** pa je obžarjena z lučjo in so ji žarki sreče veseli trenutki sicer mračne mladosti, ki zlatijo prav vso mladost: »*S črnega hriba, s šumečega gozda se je bila spustila jata golobov; zdaj sedé na bregu čisto mirno, v soncu se blešče njih bele peroti. To je Vrhnika. Če je bil v mračni mladosti le en sam vesel trenutek, le en sam žarek sreče, raste v spominu, zmerom svetlejši je ter pozlati naposled vso mladost; sončni so kraji, z milo lučjo obžarjeni; ljubeznivi so ljudje, veseli in brez zla.*«

V Cankarjevem delu se srečamo tudi z Močilnikom, ki je zatrepna dolina v bližini ceste Logatec–Vrhnika, kjer izvira Ljubljanica. In samo ugibamo lahko, ali bi bila temni Močilnik in bela sveta Trojica na hribu (takšna je tudi v **Zgodbah iz doline šentflorjanske**) danes to, kar sta, brez Cankarjevih literarnih upodobitev. Močilnik spi v globoki kotanji nedaleč od Klanca, je tih in prečudežno lep, samotni

Na Vrhniki je
še vedno ulica
Na klanec

in skrivnostni (Aleš iz Razora, Brličkov Miha in Tičkov Grega, Smrt in pogreb Jakoba Nesreče, Moje življenje). Močilnik, mesarjeve klade onkraj ceste, ki so zamejevale »prostrani svet«, in »enajsto šolo« pod mostom, ki je most čez Ljubljanico in je bila za pisatelja šola spoznanja in življenja, Cankar omenja v **Mojem življenju**, zbirki črtic, ki so izhajale v Slovenskem narodu že leta 1914 in so bile v knjižni obliki objavljene leta 1920. Tako le beremo: »*Kmalu pa se mi je razširilo obzorje od mesarjevih klad do enajste šole pod mostom; za dobrih sto korakov. Ob vročih*

poletnih dneh, ko Močilnik usahne, ko je temno Retovje skoraj prazno in ko mila zelena Ljubija [tako kot Retovje izvirk Ljubljane] sanja svoje tihe sanje globoko pod vrbami, upade Ljubljanica za cel seženj in ošabna Vrhnica je samo še potok. Ves levi del struge je sam bel prod, od sonca spaljen. Takrat se prične enajsta šola pod mostom ter se neha ob prvih jesenskih nalivih. Mnogokaj sem študiral v svojem življenju, ali tako bogate in koristne učenosti, kakor jo daje svojim učencem enajsta šola pod mostom, nisem zadobil nikjer in nikoli.«

Ivana Cankarja so po končani ljudski in »enajsti« šoli na pobudo vrhniških veljakov in zato, ker je izkazoval nadarjenost, poslali v Ljubljano, kjer je zaključil realko; danes je v teh poslopjih, kjer se je med drugim šolal mlajši Kosovel, srednja šola za elektrotehniko in računalništvo. O poti v šolo beremo npr. v Cankarjevi črtici **Hoja v šolo**, kjer omenja predvečer dneva, ko se je prvič napotil v Ljubljano in je bil »*kakor velika sobota ali sveti večer*«, medtem ko v **Mojem življenju** beremo o odhodu v Ljubljano, kako sta se odpeljala z materjo

Sveta Trojica na
Vrhniki ob mraku

in o selitvi, kako je na poti v šolo padel v lužo in je moral v šolo v starih, umazanih oblačilih ter kako je že drugi dan izkusil tako krivico kot »*sovražnost in ogabnost tuje učenosti*«, kar pa je povezano z anekdoto o »*jedni jedelj pomaranči*«.

Teh dni se je spominjal tudi v *Ottakringu/Črtice* (1914). V tem revnem dunajskem delavskem predmestju, kjer je lahko še bolj okusil življenje proletariata, je prebival potem, ko so se predvsem zaradi materialnih težav izrodila prizadevanja na tehnični fakulteti na Dunaju (1896) in namera, da bi študiral jezike. Svoje je gotovo prispevala nenadna smrt matere. Zato pa je predvsem in veliko pisal. Po edini pesniški zbirki *Erotika* (1899), ki skupaj z Župančičevo Čašo opojnosti predstavlja začetek slovenske moderne in katere požig je zakrivil škof Jeglič, ponovno pa je nekoliko popravljena izšla leta 1902, se je Cankar udeleževal na proznem in dramatičnem polju. Dunajska leta so dala roman *Hiša Marije Pomočnice* (1904), ki tematizira hiranje na smrt bolnih deklet v dunajski bolnišnici, vrsto krajših in daljših proznih del, ki so *Tujci* (1901), *Knjiga za lahkomišelnice* (1901), *Obzori* (1903), *Gospa Judit* (1904), *Martin Kačur* (1906), *Hlapec Jernej in njegova pravica* (1907) pa *Zgodbe iz doline šentflorjanske* (1908). Poleg dram *Jakob Ruda* (1900), *Romantičnih duš*, ki so nastale že 1897, komedije *Za narodov blagor* (1901) in farse *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* (1908) je spisal *Kralja na Betajnovi* (1902), ki ga je izdal njegov ljubljanski založnik Lavoslav Schwentner. Praizvedba drame o oblastniškem podeželskem kapitalistu Kantorju je bila

Spomenik na Vrhniki, delo kiparja Ivana Jurkoviča

1904 v Ljubljani. Betajnova je prav tako predel Vrhnike, od koder je še hlapec Jernej in kamor pridemo, če se iz središča Vrhnike peljemo po Idrijski cesti. Na koncu Betajnovce ceste opazimo tudi oznako Star Maln, ki je omenjen v romanu *Nina* (1906) in kjer gre danes kole-sarska pot. Med »*prečudnimi*« kraji omenimo vsaj še Vrzdenc v horjulski dolini, kjer se je rodila pisateljjeva mati Neža Pivk. Vrhniciani organizirajo celo spominski pohod po poti Cankarjeve matere, ki je namenjen tudi spoznavanju dediščine Vrzdence, Žazarja, Velike Ligojne in Vrhnike.

Sicer pa se je Cankar leta 1909 z Dunaja vrnil v Ljubljano in se do leta 1917 nastanil na Rožniku v gostilni, ki je njegova tretja pomembna in zadnja postaja. Iz tega obdobja so spis *Bela kri-zantema* (1910) in dela *Kurent*, *Za križem* (1909), drama *Hlapci* (1910), *Troje povesti* (1911), *Lepa Vida* (1912) in *Milan in Milena* (1913). Zadnje delo za časa življenja so *Podobe iz sanj*, ki so izšle 1917. leta, vendar so nastajale v vojnih letih. Ob 30. obletnici smrti so Cankarju na Rožniku odprli spominsko sobo in po njem poimenovali vrh hriba. Z vrha Rožnika se lepo vidijo Ljubljana, bližnja okoli-ca in seveda Cankarjeva rodna Vrhnika. Tod gre tudi *Cankarjeva pot*, ki nas spet pripelje do Vrhnike.

Na znamenitega Vrhnicičana obiskovalca Vrhnike opozarjajo številna spominska obeležja. Po Cankarju je na Vrhniki poime-novan trg, kjer ima svoj bronasti celopostavni kip (1930), njegovo ime nosijo tamkajšnji kulturni dom, osnovna šola in občinska knjižnica. UP ➡

Cankarjeva spominska soba na ljubljanskem Rožniku

PETER BOŽIČ

72

Ljubljana, pisateljev dom v stanovanjskem bloku na Verovškovi ulici 43 v Šiški

* 30. 12. 1932

BLED

† 10. 7. 2009

LJUBLJANA

Proti severu mesta teče ena od glavnih ljubljanskih vpadnic, Celovška cesta. Ko prečkamo železniško progo in se na naši levi strani odpre pogled na park Tivoli in njegove športne objekte, smo vstopili v območje Spodnje Šiške. Osrednja točka te ljubljanske četrti je nekdanja ulica Milana Majcna, na začetku katere še danes stoji t. i. Stara cerkev. Za to Plečnikovo stvaritvijo zavijemo desno na Gasilsko cesto in že se na naši levi strani začenja Verovškova ulica, to je tretja ulica na levi. Ta prometnica se razteza daleč tja do ljubljanske obvoznice in v svoji dolžini večkrat spremeni ulični karakter. Literarno navdahnjenemu popotniku bo noga zastala že na naslovu Verovškova ulica 43, kjer je petintrideset let, vse do svoje smrti, živel slovenski pisatelj in dramatik Peter Božič. V njegovi mladosti bi ga našli na številnih naslovih, tudi takih, ki niso imeli hišnih števil, recimo v barakah na barju, kar je kazalo na njegov bohemski življenjski stil.

Rodil se je na Bledu, od koder se je njegova družina kmalu odselila na Krško polje. Že v ranem otroštvu ga je zaznamovala izkušnja druge svetovne vojne. Njegovo družino so Nemci izselili najprej v šlezijski Wrocław, pozneje pa v Nemčijo. To hudo izkušnjo, ki je pravzaprav določila vse njegovo nadaljnje življenje, je v enem svojih zadnjih intervjujev opisal takole: »Videl sem ogromno trpljenja in to v človeku ostane. Vrednote padejo. Ruski ujetniki so ležali na tleh in ko so jim nemški civili dali kos kruha ali kaj podobnega, je SS-ovec stopil jetniku na roko. To se je dogajalo pet metrov od mene in zame je bil to konec sveta, konec humanizma.«

Po koncu vojne se je družina vrnila v Ljubljano, kjer je Peter začel obiskovati klasično gimnazijo, pozneje pa so se preselili v Maribor. Kot sodelavec tamkajšnjega gimnazijskega literarnega glasila je bil

tik pred maturo obtožen sovražne propagande in prepovedano mu je bilo šolanje na vseh jugoslovanskih šolskih ustanovah. Čeprav so prepoved kmalu umaknili in je smel v Mariboru maturirati, je ta dogodek v njem dokončno porušil vero v socialistično obnovo vrednot. Petdeseta leta so bila za Božiča najsrečnejše in najbolj plodno obdobje. Pridružil se je besedovcem, ki so ob koncu petdesetih ustanovili Revijo 57, sledil je Oder 57 in pozneje revija Perspektive. Božič je začel s proznimi teksti, predvsem novelami, ki so se njemu samemu ob koncu življenja še vedno zdele najboljše, kar je kdaj napisal. V obdobju Odra 57 je napisal prve poskuse drame absurda pri nas. Njegovi enodejanki (**Zasilni izhod** in **Križišče**), ki so ju uprizorili v enem večeru v sezoni 1960/61, sta pomenili

prve korake v tej smeri, njeno dokončno realizacijo pa drama **Vojaka Jošta ni**. Ravno slednja je morda njegovo najbolj svetlo delo, nastalo kot odraz polnosti življenja, ki jo je zanj pomenil krog perspektivovcev. »'Vojaka Jošta ni' je nastal v obdobju razcveta Odra 57, ki je predstavljal mojo prvo pozitivno socialno izkušnjo, jaz sem se takrat prenovil. Kasneje sem se trudil, da bi nastalo še kaj takega, a ni šlo več.

Prepričan sem, da ima vsak človek svoj čas, ki je samo njegov, in takrat naredi maksimalno, potem pa čas teče skupaj z ostalimi, ampak to ni samo njegov čas. Zame je bil to čas Odra 57, ko se je vse poklopilo.«

Petrova nadaljnja usoda ga je vodila skozi številne poklice. Delal je v novinarstvu in politiki, na koncu je bil svetnik v ljubljanskem mestnem svetu. Obenem je bil vseskozi angažiran intelektualec, ki je razmišljal o družbi in njenih pojavih, ter ustvarjalec, ki je neutrudno pisal, čeprav so njegove igre in teksti pogosto ostajali v predalu. Bil je tisti mali mož, ki so ga poznali številni Ljubljančani po njegovi neposrednosti in življenjski energiji, ki se je zdela neusahljiva. Bil je skrajni nihilist, a je verjel v moč literature. Intervju, ki je bil objavljen skupaj z njegovo zadnjo dramo **Šumi**, je zaključil z besedami: »Edino literatura lahko to naredi (najde smisel, op. a.), a se nam ta smisel vztrajno izmika. Če bi ga namreč našli, ga ne bi bilo več.« **GT** ➔

Stanovanjski blok na Verovškovi ulici v Ljubljani, kjer je pisatelj živel 35 let

KRISTINA BRENK

73

Maribor, samostan šolskih sester
na Strossmayerjevi ulici, Ljubljana,
Peričeva ulica za Bežigradom

* 22. 10. 1911
HORJUL
† 20. 11. 2009
LJUBLJANA

Aristokratka duha, tako je Kristino Brenkovo uradno poimenovana slovenska leksikografija. In če je kdo kdaj zares dostojanstveno in zasluženost nosil tak naziv, je bila to ona, prva dama slovenske mladinske književnosti. Njen mlajši prijatelj Tone Pavček si je zanj izmislil ime – Dragotina. Bila je ena prvih doktoric pedagogike pri nas, doktorirala je iz Frana Milčinskega – vzgojnika. Dokaz(ov)ala je obstoj »pedagoškega erosa«. Njen življenjepis je filmsko razgiban. Njen mož, France Brenk, je bil prvi filmski kritik in teoretik pri nas. Dolga desetletja je živela v stanovanjskem bloku na Peričevi za Bežigradom.

Rojena je bila leta 1911 v Horjulu v družini s sedmimi otroki, štiri dekleti. Po ljudski šoli v rodnem kraju je morala v Maribor, kjer je bila njena teta redovnica v samostanu šolskih sester. Imela je izjemen zgodnji stik z Mariborom. Sedem let je preživela ob Dravi. Šolala se je na mariborski meščanski šoli pri šolskih sestrah. Tistih, ki so nekoč v Kairu in Aleksandriji varovale šavrinke. Bila so to razgibana dvajseta leta preteklega stoletja. V Mariboru so jo dali kar v drugi letnik. Oče je prvo leto plačeval za njeno šolanje, ko pa se je leta 1929 začela ameriško-evropska gospodarska kriza, je izgubil službo. Namenili so jo za redovnico, sicer bi morala ostati doma. »Moj Maribor je segal od velikega kloštrskega vrta in Slomškovega groba, kamor sem se skrivaj izmuznila skozi živo mejo na dvorišču samostana, do Kamnice, frančiškanske cerkve. Pa čez stari most ... In na Kalvarijo,« je povedala v intervjuju za Večer 2003.

Njene mariborske poti so vodile k Dravi, vsako nedeljo, čez stari most mimo Velike kavarne in ob reki dol, do pobreškega pokopališča. Spominjala se je razgibanega kulturnega življenja v tistih mariborskih

letih. »V gledališče smo hodile na skrivaj, imeli smo prizanesljivo vratarico. Nekoč me je očarala Župančičeva Veronika Deseniška z Elviro Kraljevo. Pa v Kamnico sem hodila. Maribor je bil galaksija zame tedaj.« Spomin na šolske sestre in strogi samostanski red pri Brenkovi ni bil travmatičen, kot smo vajeni pri mladostnih spominih mnogih pisateljev semeniščnikov. Recimo pri Florjanu Lipušu. »Danes me ti spomini božajo. K redovnicam so odhajale bogate, 'odvečne' grofovske hčere, ki se niso mogle poročiti. Dali so jim doto, bogatih plemičev pa ni bilo ravno na pretek,« je pripovedovala. Potem so jo po četrtem letniku hoteli »preobleči«, namenjeno ji je bilo postati sestra Ksenija. Tujka. Kako povedno. Uprla se je in odšla v Ljubljano na učiteljske. Zaradi brezposelnosti učiteljev v tedanji Jugoslaviji se je vpisala na univerzo – in tam doktorirala 1939. leta. Njena profesorja sta bila tudi Izidor Cankar in France Veber. Konec tridesetih let se je znašla v Pragi, kjer je študirala teorijo gledališča in bila na praksi v teatru pri Mili Melanovi in E. F. Burianu. Med presenetljivostmi iz njene biografije je tudi podatek, da je bila med vojno kurirka pri ilegalcu Prežihovem Vorancu.

Kot urednica je opogumila mnoge literate in ilustratorje. Izdala je temeljna dela mladinske književnosti, na tisoče pravljič z vsega sveta, zasnovala je pomembne zbirke – od Čebelice do Zlate ptice. Z zlato pinceto je odbirala dragocena dela svetovne književnosti in jih presajala k nam. Generacije slovenskih otrok so rasle z njenima prevodoma Pike Nogavičke in Kljukca s strehe.

Srbska pesnica Desanka Maksimović je za njeno literaturo nekoč zapisala, da »zna iz kamenčka, ki ga pobere ob poti, sezidati hišo«. Nikoli ni bila v nobenem literarnem krogu. Ne da jih ni potrebovala, a bila je bolj samotna, ni imela veliko sogovorcev. Imela pa jih je med svojimi mladimi bralci. »Ta svet ni več po moji meri,« je dejala večkrat ob svojih zadnjih visokih jubilejih. Nič patetično zagrenjeno, tako samoumevno, stvarno. Čisto po njeno. MFH

Osnovna šola
v Horjulu, ki jo
je obiskovala
Kristina Brenk

IZIDOR CANKAR

74

Ljubljana, nekdanji Šumi nasproti SNG Drame na Slovenski cesti in Prešernova 11

Nasproti ljubljanske Drame, osrednjega slovenskega gledališča, je nekoč stal Šumi, tovarna bonbonov, ki je z bifejem v pritličju odigral pomembno vlogo v književni zgodovini šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja. V Šumiju so se namreč zbirali takrat mladi modernistični pesniki in dramatik, med katerimi so bili Rudi Šeligo, Vojin Kovač Chubby, Tomaž Hanžek, Ivan Volarič - Feo, Blaž Ogorevc idr. Štiri desetletja pred tem pa je v prvem nadstropju na Slovenski 14 živel Izidor Cankar, bratranec slavnega pisatelja Ivana in eden najpomembnejših umetnostnih zgodovinarjev pri nas. Danes je od Šumija ostala le gradbena jama z negotovo usodo, zato se raje namenimo po Erjavčevi cesti do predsedniške palače in Prešernove ceste 11, ki sta jo prav tako zaznamovala s svojim bivanjem kar dva velika književnika. Najprej Anton Aškerc, ki je v pritličju bival zadnji dve leti svojega življenja, kar označuje tudi spominska tabla ob vhodu, pozneje pa tudi Izidor Cankar, ki je v prvem nadstropju na tem naslovu preživel zadnje desetletje svojega življenja. V tem stanovanju ga je sredi septembra zadela kap, umrl pa je 14 dni pozneje v sanatoriju Emona.

Izidor Cankar je končal bogoslovje v Ljubljani, pozneje pa je odšel v francoski Louvain in na Dunaj, kjer je študiral estetiko in umetnostno zgodovino. Po vrnitvi v Ljubljano je urejal Dom in svet ter Slovenca in ju dvignil na zavidanja vredno umetniško raven. Odločilno je vplival na razvoj umetnostne zgodovine na Slovenskem, saj je bil pobudnik ustanovitve stolice za umetnostno zgodovino na Univerzi v Ljubljani, napisal je temeljna dela s tega področja, med drugim izvirni sistem klasifikacije umetniških del. Reorganiziral je Narodno galerijo in bil pobudnik za gradnjo Moderne galerije, ki jo je z ženinim

denarjem pomagal tudi financirati. Bil je med ustanovitvenimi člani Slovenskega centra PEN (1926), katerega prvi predsednik je postal Oton Župančič.

Leto 1926 je bilo za Izidorja Cankarja prelomno, saj je takrat izstopil iz cerkve in se poročil, začela pa se je tudi njegova diplomatska kariera. Na političnem parketu je začel delovati po prvi svetovni vojni, ko je odigral pomembno vlogo pri nastanku Države SHS in pozneje Kraljevine Jugoslavije. Leta 1926 je odšel kot jugoslovanski veleposlanik v Argentino in Kanado. Veleposlaniško mesto v Kanadi je med vojno protestno zapustil zaradi kolaboracije kraljevih sil z okupatorjem. Med drugo svetovno vojno, natančneje leta 1944, je vstopil v emigrantsko vlad

Ivana Šubašića v Londonu kot minister za prosveto, pošto in telegraf, in skušal prepričati vladu, naj podpre partizansko gibanje ter se opredeli proti kolaboraciji. Ta drža mu je prinesla simpatije nove oblasti po koncu vojne, ko je bil dve leti veleposlanik v Grčiji. Na tem mestu je doživel grško državljansko vojno leta 1946, po njej pa se je upokojil.

Poleg znanstvenega in političnega delovanja je nenehno pisal in objavljati tudi literarne tekste. Med slednjimi je najpomembnejši esejistični roman **S poti** (1913), potopisni dnevnik, v katerem opisuje umetnost in nazore s preloma stoletij. Pripovedovalec in njegov spremljevalec Fritz predstavljata nespravljava svetovna nasprotja (red in kaos, razum in čustvo, znanost in umetnost ...), da bi bralcu prikazala svet v njegovi polnosti.

Izidor Cankar je pomemben tudi kot urednik in tesen prijatelj številnih pomembnih avtorjev prve polovice 20. stoletja. Tako je v letih 1910 in 1911 izdal knjigo portretov svojih sodobnikov z naslovom **Obiski** (piše o Ivanu Cankarju, Franu Saleškem Finžgarju, Otonu Župančiču, Ivanu Tavčarju, Rihardu Jakopiču in drugih). Izidor Cankar je bil torej svetovljan, ki je skušal združevati narode vsega sveta, še preden je odprtost v svet postala modna floskula. **GT** ➡

Hiša na Prešernovi cesti je bila njegovo zadnje bivališče

FRAN ERJAVEC

75

Ljubljana, okolica Dijaškega doma Ivana Cankarja na Poljanski cesti 26, in Trubarjeva cesta 82, kjer je bila nekdanj šempetrska osnovna šola

* 4. 9. 1834

LJUBLJANA

† 12. 1. 1887

GORICA

Na Poljanski cesti 26 danes stoji Dijaški dom Ivana Cankarja, kamor so hodili gulit šolske klopi številni intelektualci in literati. V začetku 19. stoletja pa so bile Poljane del šempetrskega predmestja z bolj ali manj kmečkim prebivalstvom. Tako je nasproti sedanjega dijaškega doma na Poljanski cesti 45 stala stara Laharjeva hiša, kjer so nekaj let prebivali Jelovškovi. V njej je družina očitala Ani Jelovškovi njeno neprimerno zvezo s Prešernom, tam pa sta umrla tudi njena in Prešernova otroka Terezija in France. V bližini te hiše je stala tudi kmečka hiša z naslovom Spodnje Poljane 26, v kateri se je rodil pripovednik in naravoslovec Fran Erjavec. Leta 1895 se je njegova rojstna hiša ob velikem potresu zrušila, zato raje nadaljujmo pot proti centru mesta in zavijmo desno čez most ter se vzpnimo po Rozmanovi ulici. Na vrhu položnega klanca pridemo do Trubarjeve ceste in zavijemo desno proti cerkvi sv. Petra, a se ustavimo pred mežnarjevo hišo, ki stoji pred cerkvijo na naslovu Trubarjeva cesta 82. Pravkar smo prehodili šolsko pot Frana Erjavca, saj je bila v nekdanji mežnariji od leta 1802 stara šempetrska osnovna šola.

Fran Erjavec je bil dober učenec, ki je pozneje obiskoval gimnazijo v Ljubljani, po njej pa odšel na Dunaj, kjer je leta 1859 diplomiral iz naravoslovja in kemije. Vso svojo kariero je bil gimnazijski profesor na realkah v Gumpendorfu (del Dunaja v 6. okrožju), Zagrebu in Gorici. V Gorici se je tudi poročil z Marijo Ferfila, s katero sta imela tri otroke. Veliko je potoval po Bosni, Dalmaciji, Češki, Franciji in Italiji ter na svojih potovanjih preučeval tamkajšnje živalstvo in rastlinstvo. O svojih dognanjih je nenehno pisal strokovne članke in zbudil veliko zanimanje v znanstvenih krogih. Tako je bil leta 1875 izvoljen za dopisnega člana Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti,

istega leta pa imenovan tudi za rednega profesorja na zagrebški univerzi. Kljub tej časti se je odločil zavrtni to mesto in ostati na realki v Gorici, kjer je tudi umrl. Razvijal je slovensko znanstveno terminologijo, pisal poljudnoznanstvena dela, poleg tega pa je skušal znanost popularizirati tudi z literarnimi sestavki.

Dandanes je najbolj znan kot basnopisec in pripovednik, ki je skupaj s Franom Levstikom, Josipom Jurčičem, Jankom Kersnikom in Simonom Jenkom razvijal slovensko pripovedništvo v času realizma, torej v drugi polovici 19. stoletja. Na gimnazijo je hodil skupaj z Venceslavom Brilom, Simonom Jenkom, Valentinom Mandelcem, Josipom Stritarjem, Ivanom Tuškom in Valentinom Zarnikom, s katerimi je 1854 ustanovil literarni

list Vaje. Šlo je za literarno glasilo, ki je bilo pisano na roke in naj bi služilo temu, da bi se gimnazijci v njem vadili v pisateljski umetnosti. Erjavcu je to vsekakor uspelo, čeprav so izšle samo tri številke. Pozneje je postal eden naših pomembnejših pripovednikov, ki je v svojem slogu združeval romantične in realistične prvine. Njegove povesti so bile večinoma zabavno-poučne in če temu dodamo še zanimanje za naravo, je razumljivo, da se je Erjavec med drugimi oblikami navduševal posebej nad basni-

mi. Tako je že v gimnaziji napisal povest **Žaba**, ki je bila objavljena v Vajah, sledila je **Mravlja**, njegov prvi objavljeni prirodoepisni tekst, in številni drugi. Med temi je bržkone najboljši satirični potopis **Kako se je Slinarju z Golovca po svetu godilo**, v katerem je opisal polža, sicer glavni predmet svojih znanstvenih raziskovanj. Poleg povesti, ki so jemale svojo snov iz narave, je pisal tudi orise nenavadnih značajev ter prevajal številne prirodoznanstvene knjige za šolsko rabo. Bil je torej eden prvih, ki je skušal pokazati širšemu občinstvu, da je lahko znanost tudi zabavna, in da je mogoče znanstvena in strokovna besedila oplemenititi tudi z umetniško besedo. **GT** ➡

Župnišče in mežnarija na Trubarjevi cesti v Ljubljani, kjer je bila stara šempetrska osnovna šola

ANDREJ HIENG

76

Ljubljana, Dukičeva vila na
Cesti 27. aprila

* 17. 2. 1925

LJUBLJANA

† 17. 1. 2000

LJUBLJANA

Če iz središča mesta, od Prešernovega spomenika, krenemo navzgor po Čopovi in preko ceste na Cankarjevo ter pred Moderno galerijo zavijemo na levo po Prešernovi, slej ko prej prispemo do Erjavčeve ceste. Tu prečkamo vozišče in krenemo na desno, mimo Akademije za likovno umetnost, pod dvema mostovoma, se pred zadnjim povzpne po stopnicah na levi in pokukamo ven pri t. i. Dukičevi vili. V njej je pred vojno živel ljubljanski ekscentrik, po katerem vila še danes nosi ime, po vojni pa se je sem preselil nekoliko manj ekscentrični Josip Vidmar. A doslej skoraj neznano dejstvo je, da je bila leta 1911 zgrajena stavba, preden jo je 1931 kupil in povsem prenovil Adolf Leo Dukič, v lasti premožne meščanske družine Hieng. V njej – takrat še ni bilo porodnišnic, zato seveda mislimo dobesedno – se je kot eden od šestih otrok rodil pisatelj Andrej Hieng.

Hiengovi so očitno odstopali od tipične družine, v kakršnih so odrasčali slovenski pisatelji. Oče je bil prokurist, namestnik direktorja Kreditnega zavoda, takrat najuglednejše ljubljanske banke, mati je podedovala trgovino s konfekcijo Gričar & Mejač. Zaradi dolgov slednjega podjetja so hišo nazadnje sicer izgubili in se za nekaj časa preselili v Koseze, ki so bile takrat barakarsko predmestje Ljubljane. Potem so se še večkrat selili že pred vojno, pa tudi po njej. Po prvem letu gimnazije je Andreju pri 49 letih umrl oče, kot mnogim avtorjem medvojnih generacij, Andrej pa je na dan pogreba doživel astmatični napad. Posledično se je za leto dni preselil k stricu v Lesce, kjer so ga negovali, kakor bi imel jetiko. Precej neortodoksno zdravljenje je bilo, z besedami pisatelja, videti nekako takole: »Jedel sem in jedel, jedel in ležal.« Tega se je uspel hitro navaditi. Po vrnitvi v Ljubljano je izrabljajal dejstvo, da je prejel stalno zdravniško spričevalo, prebil več

dni v postelji kot v šoli in veselo požiral – toda zdaj v glavnem knjige. V bogati družinski knjižnici se je med prvimi seznanil z modernim romanom Marcela Prousta in Jamesa Joycea. Tudi v pisanje, to »plemenito brezdelje«, ga je hitro potegnilo. Prve literarne poskuse je objavil že pred vojno, pri štirinajstih letih, le leto pozneje pa je že zmagal na natečaju revije Slovenska mladina.

Zmeraj mu je primanjkovalo črednega nagona in med vojno ga je zavzeto ideološko opredeljevanje ujelo povsem nepripravljenega. Eno leto je bil v domobranstvu, a je ostal kar v Ljubljani, spal doma in hodil v pisarno na grad. Vmes je doma skrival in prenočeval ljudi vseh mogočih barv in prepričanj; take, »ki bi drug drugemu prav radi

Dukičeva vila na
Cesti 27. aprila, v
kateri se je rodil
Andrej Hieng

zavili vrat«. Po vojni je na akademiji za igralsko umetnost, predhodnici današnje AGRFT, končal študij režije. Kot režiser je največ delal v SLG Celje (1952–1960), pa tudi v Prešernovem gledališču v Kranju, v Mariboru in Trstu ter v raznih gledališčih v Ljubljani. Med letoma 1983 in 1988 je prevzel mesto umetniškega vodje celjskega gledališča, potem pa je do upokojitve 1990 isto funkcijo opravljal še v ljubljanski Drami. Zraven gledališča je delal tudi za veliko platno, režiral je film **Kala** (1955), nekakšno slovensko verzijo *Lassie se vrača*, ki pa se dogaja med drugo svetovno vojno, ter bil asistent režije pri **Amandusu** (1966) in slovenski filmski klasiki **Ne joči, Peter** (1964). Pri zadnjih dveh in pri mnogih drugih filmih (npr. **Tistega lepega dne**, 1962)

Trije veliki slovenski pisatelji, ki so prijateljevali: Andrej Hieng, Lojze Kovačič in Gregor Strniša

Naslovnica romana *Obnebjje metuljev* oblikovalke Nadje Furlan

je sodeloval tudi kot scenarist. Poleg tega je pisal tudi radijske in televizijske igre. Za svoje delo je prejel lepo število nagrad. Za odrska dela Gavellovo nagrado v Zagrebu in nagrado Sterijinega pozorja v Novem Sadu; za širše literarno delo pa Župančičevo (1971) in Prešernovo nagrado (1988). Leta 1994 je po zaslugi romana **Čudežni Feliks** prižgal kres ob Jurčičevi rojstni hiši na Muljavi, potem ko je prejel nagrado kresnik za najboljši slovenski roman tistega leta.

Andrej Hieng velja v slovenski literarni vedi za izrazito »meščanskega« pisatelja. Tak je ostal tudi v spominu svojih prijateljev, sopivcev in sodobnikov. Gledališčnik Dušan Jovanović ga je opisal takole: »Meščan že, vendar ne navadne sorte: bohem, elitist, razumnik, bonvivan, gentleman in aristokrat. Omikan, uglajen, razgledan, eleganten, zapeljiv, duhovit.« Bil je »prepoznavalec in filter časa«,

»individualist, razsvetljenec in Evropejec«. Njegova vsesplošna razgledanost je bila prepoznana tudi institucionalno; leta 1995 je postal izredni član SAZU. V neki zadevi pa tudi Andrej Hieng ni izdal slovenske pisateljske folklore, tako se Jovanović še danes sprašuje: »Le kdaj je prebral vse te knjige ob tolikšnem posedanju po gostilnah?« Pogosto ga je bilo namreč moč najti v znanih ljubljanskih lokalih, kjer je popival med drugimi tudi z znanima »razgrajacema« Vitomilom Zupanom in Dušanom Pirjevcem.

Na slovensko literarno prizorišče je prvič opazno stopil z **Novelami** (1954), ki jih je izdal skupaj z Lojzetom Kovačičem in Frančkom Bohancem; literarna kritika jih je hitro postavila ob bok drugemu odmevnemu kolektivnemu projektu, to je Pesmim štirih. Tako kot slednje v poeziji, naj bi zbirka novel prinašala prelom v slovenski prozi in premik v intimizem. Samostojno je pozneje objavil še dve zbirki novel; **Usodni rob** (1957) in **Planota** (1961), po tem pa je pisal samo še romane, in sicer vsega skupaj pet: **Gozd in pečina** (1966), **Orfeum** (1972), **Čarodej** (1976), **Obnebjje metuljev** (1980) in **Čudežni Feliks** (1993), ki ga dobro poznajo tudi tisti, ki so maturirali leta 2009. Hiengovo dramatiko sestavljata t. i. španski sklop; o španskem osvajanju Amerike, kamor spadata npr. **Cortesova vrnitev** (1969) in **Osvajalec** (1971), ter sklop, v katerem raziskuje usode velikih umetnikov, predvsem slikarjev, kamor spada recimo **Gluhi mož na meji** (1969) o Franciscu Goyi ali **Nori malar** (1980) o Jožefu Petkovšku. Za njegovo pisanje je značilen psihološki, celo psihoanalitični realizem, z elementi nadrealnega, ki je v resnici le del človekovega notranjega duševnega življenja, medtem ko je temam iz preteklosti priključeval elemente mitskega in magičnega. Z besedami Helge Glušič: »Hiengova proza je pozorna na teme smrti, erotike, na etična vprašanja v ozadju socialnih modelov, na človeške karakterje v prelomnih stanjih.« V svojo stilsko izbrušeno prozo je vpletal postopke nove romantike in modernizma (notranji monolog, tok zavesti, asociativnost ...).

Njegovi svetovljanskost in umetniška žilica sta bili očitno dedni. Hči Barbara Hieng Samobor je znana gledališnica, Katarina Marinčič pa uveljavljena slovenska pisateljica. **AH** ➡

MILA KAČIČ

77

Ljubljana, SNG Drama na Erjavčevi cesti 1

V središču mesta, na Erjavčevi cesti 1, domuje Slovensko narodno gledališče Drama Ljubljana, ki je naša osrednja gledališka ustanova. Stavbo so med letoma 1909 in 1911 po načrtih dunajskega arhitekta Alexandra Grafa zgradili nemški prebivalci Ljubljane. V njej je namreč začelo delovati nemško gledališče, ki pa se ni dolgo obdržalo. Oblasti so ga ukinile med prvo svetovno vojno in v stavbi uredile kinodvorano. Po vojni, natančneje leta 1919, se je v stavbo preselila ljubljanska drama, ki se je takrat imenovala še Kraljevo gledališče, se pozneje preimenovala v Narodno gledališče, med drugo svetovno vojno v Državno gledališče v Ljubljani, po drugi vojni pa se je ansambel združil s Slovenskim narodnim gledališčem na osvobojenem ozemlju, ki je deloval v Beli krajini, ter dobil današnje ime. Del ansambla SNG Drame je bila skoraj trideset let tudi pesnica in igralka Mila Kačič.

Ustvarila je več kot 120 gledaliških vlog in napisala pet knjig pesmi, verjetno pa jo večina Slovencev pozna po humornih vlogah npr. poštarske uradnice v Vesni in sosede Merklinke v filmu To so gadi. Njen uspeh v komičnih vlogah je v popolnem nasprotju z njeno življenjsko usodo, ki so jo zaznamovale številne izgube in trpljenje. Rodila se je namreč kot nezakonska hči otroške vzgojiteljice Ljudmile Kačič in bogatega privatnika Herberta Mahra. Ker je bila zveza njenih staršev za rodbino Mahrovih sporna, saj sta prihajala iz popolnoma različnih družbenih stanov, so jo njeni stari starši dali v rejo. V rejniški družini ji ni bilo lahko in že zelo zgodaj se je morala osamovojiti. Po končani osnovni šoli se je šolala na meščanski šoli, pozneje pa je študirala solopetje in dramsko igro na Državnem konservatoriju v Ljubljani. Leta 1941 je postala članica opernega zbora in tam ostala

vse do konca vojne. V tem času je nastopila v kar dvainštiridesetih opernih produkcijah. Po vojni je vstopila v ansambel ljubljanske Drame, kjer je bila zaposlena vse do upokojitve.

Njena velika ljubezen je bil kipar Jakob Savinšek, s katerim sta imela sina Davida. Zaznamovali sta jo smrti obeh ljubih moških, obenem pa tudi nesrečna poklicna pot, saj naj bi kljub veliki popularnosti v svoji karieri dobila le dve vlogi od vseh, ki si jih je resnično želela. Pesniti je začela pri šestnajstih, pozneje pa je v poeziji iskala možnost, da izpove svojo ljubezen in čustva, ki jih ni mogla izživeti na odru. Oblikovala se je ob Župančiču, Cankarju in Gradniku ter ob kitajski liriki in Lorci. Njena poezija uporablja tradicionalne vzorce, prepriča pa s svojo iskrenostjo in izpovedno močjo. Vseskozi opisuje tri temeljne teme: ljubezen do dragega moškega, senco smrti in materinstvo. Ob koncu devetdesetih je postala Slovenka leta po izboru bralk in bralcev revije Jana, Ljubljana pa ji je podelila tudi naziv častne meščanke.

Mi vsi jo vedno znova srečujemo v njenih tekstih in likih, a na popolnoma drugačen način od tega, ki ga opisuje v pesmi *Če kje me srečaš*, iz zbirke *Okus po grenkem* (1987):

»Če kje me srečaš, / se obrni stran! / Da ne zapaziš mojih ble-
dih lic, / da ne uzreš usebljih solz sledi, / ki vse zaman so tekle, / da
te ne bodo v duše dno zapekle / in ne zgroziš se nad ugaslimi očmi. /
Če kje me srečaš, se obrni stran! // Če kdaj začuješ moj korak, / se
umakni s poti! / Da me pogled tvoj ne zaloti, / ko iščem tvojih nog /
sledove na samotnih stezah / in se mi toži po dobroti / tvojih močnih,
toplih rok. / Če kdaj začuješ moj korak, / se umakni s poti! // Če spet
zaslišiš glas moj, / zanj ogluši! / Da ti ne bo preveč težko pri duši, / da
se ne spomniš tistega večera, / ko me poslušal / poln si vročega nemira /
in sem poltiho pripovedovala / povest o sebi, / v miru te zazibála ... //
Če kje zaslišiš glas moj, / zanj ogluši, / če ne ti bo preveč bridko pri
duši!« GT ➡

Ljubljanska Drama, kjer je Mila igrala skoraj 30 let

* 5. 10. 1912
SNEBERJE PRI
LJUBLJANI
† 3. 3. 2000
LJUBLJANA

LOJZE KOVAČIČ

78

Ljubljana, dom Kovačičev na Starem trgu 21 in Dijaški dom Ivana Cankarja na Poljanski cesti 26

* 9. II. 1928
BASEL (ŠVICA)
† 1. 5. 2004
LJUBLJANA

V Ljubljani, za Ljubljanico, tam najde vsak vse, kar želi, tako je konec šestdesetih pela Majda Sepe. Če krenemo od Prešernovega spomenika pri Tromostovju v smeri pesnikovega pogleda, po Hribarjevem nabrežju, bo drugi most preko Ljubljanice znameniti Čevljarški most, kjer se moramo samo prepustiti vodstvu omenjene zimzelene melodije: »Čez Šušarski most, levo na Mestni trg, desno na Stari trg, po spomine na mladost čez Šušarski most ...« Če torej prečkamo most, pridemo preko ozke uličice, ki se imenuje Pod Trančo, do Starega trga. Lojze Kovačič se je sicer rodil v Baslu v Švici, po prihodu v Slovenijo pa se je veliko selil, tudi po stari Ljubljani, toda hiša na Starem trgu 21 je bila eden tistih krajev, ki so ga zaznamovali: »*So biše, ki te venomer odrivajo v tvoj lastni pekel, pogosto so grde, zrcalna podoba tvoje lastne pregrebe, pajdaši v zlu, športni tovariši pri podlosti ... rdeča hiša na Starem trgu 21 denimo, je, kot da bi mi zdaj, kot nekoč že pred 47. leti, ne krivemu ne dolžnemu vžgala isti pečat življenja-gnusa, moj neodvrgljivi in najizvornejši nakit.*« V tej hiši je 1944 umrl pisatelj oče in Lojzetova prva objava, ki je naslednje leto izšla v Slovenski mladini, novela Očetova smrt, je pretresljiva literarizacija tega dogodka.

Krznarska delavnica Kovačičevih staršev v Švici je konec 20. let prejšnjega stoletja šla v stečaj in takrat so Kovačičevi, oče Alojz, Slovenec, mati Elizabetha, Nemka, in Lojzetovi starejši sestrji, Claire in Margrit, ki se jim je pozneje pridružila še Clairina nezakonska hči Gisela, začeli svojo odisejajo. Zaradi dolgov so bili ves čas na begu pred upniki, Lojze pa je bil že takrat precej časa ločen od družine, saj je hudo pljučnico in tuberkulozo skoraj dve leti zdravil v bolnišnici in po zdraviliščih. Leta 1938 so jih z mnogimi drugimi tujci izgnali

iz države. V Švici je ostala samo Margrit, drugi pa so se preselili v tedanjo Kraljevino Jugoslavijo, k očetovi sorodnikom v vas Cegelnica na Dolenjskem. Tu se je Lojze pri desetih letih šele začel učiti slovenščine!

Po tem so se preselili v Ljubljano in se po nekaj selitvah nastanili na Starem trgu. Kot je bilo za slovenske umetnike v preteklosti pogosto, lahko tudi za Kovačičevo družino zapišemo: živeli so zelo revno. Med vojno so se razmere še poslabšale, zato je nemško govoreča družina leta 1942 zaprosila za izselitev v nacistično Nemčijo, zaradi česar je po vojni obveljala za politično sumljivo. Pisateljevo mater, sestro in nečakinjo so prisilno izgnali iz Jugoslavije v begunsko taborišče

Dom družine Kovačič v Ljubljani

Meščanska hiša na Starem trgu 21, prvo domovanje Kovačičevih v Ljubljani

na avstrijskem Koroškem, kjer so živele še vrsto let, mati je tam tudi umrla. Lojze je smel ostati v Ljubljani, kar pa ne pomeni, da mu je bilo zaradi tega kaj lažje. Živel je po internatih in kot brezdomec do odhoda v vojsko leta 1948 ter še kratek čas po vrnitvi iz nje.

Če se vrnemo po svojih stopinjah in namesto desno, zavijemo levo na Mestni trg ter naredimo polkrožni zavoj okrog grajskega griča, mimo stolnice, naravnost skozi Krekov trg, pridemo na Poljansko cesto, kjer na številki 26 danes stoji Dijaški dom Ivana Cankarja, prej pa je bila v tej stavbi deška sirotišnica oziroma internat Collegium Marianum ali krajše Marijanišče. Tu se je Lojze Kovačič seznanil z nekaterimi vrstniki, ki bodo pozneje še pomembni slovenski literati, na primer z Janezom Menartom, Sašom Vugom, Danetom Zajcem in Cirilom Zlobcem, s katerimi je sodeloval pri literarnem glasilu, ki pa je bilo po nekaj številkih ukinjeno.

Že v vojski je bil zaradi manjšega prekrška obsojen pred vojaškim sodiščem, po vrnitvi pa je imel tudi zaradi družbene kritičnosti svojih literarnih del pogosto težave z jugoslovanskimi oblastmi. Zavaljo objave začetka romana **Zlati poročnik** v reviji Beseda sta mu grozila celo obsodba in zapor, a se je končalo z zaplenbo revije in njeno ukinitvijo. Konec petdesetih se je zaposlil kot knjižničar in leta 1962 diplomiral na Pedagoški akademiji. Bil je dramaturg v lutkovnem gledališču, dolga leta pa tudi pedagog za lutkovno vzgojo v Pionirskem domu in potem še mentor za književno vzgojo. Umrl je po dolgotrajni bolezni.

Kdor hoče o pisateljevem življenju izvedeti še kaj več, mora samo brati njegovo literaturo. Je avtor številnih proznih del, med katerimi so najpomembnejša cikel kratkih zgodb **Ljubljanske razglednice** (1956), roman **Deček in smrt** (1968) in trilogija **Prišleki** (1983/85), ki velja za enega najboljših, če ne celo za najboljši slovenski roman 20. stoletja. Pisal je tudi dela za mladino, najbolj znane so najbrž **Zgodbe iz mesta Rič-Rač** (1962) ali pa pravljica **Možiček med dimniki** (1974), ob tem pa še radijske in lutkovne igre. Za svoje delo je prejel številne nagrade, med drugimi Prešernovo, dvakrat kresnika in nagrado Morishigo za najboljšo radijsko igro na mednarodnem festivalu v Tokiu.

Za ustvarjanje Lojzeta Kovačiča je značilna izrazita avtobiografskost, težnja po realističnem popisu svoje pretekle usode, predvsem otroštva – kakor da je vse življenje skušal zapisati eno samo zgodbo. Vendar pa te nikoli ni zapisal enako. Vzrok za to je modernistični spoznavni nihilizem, po katerem ničesar ni mogoče z gotovostjo spoznati in je edina človekova gotovost njegova zavest. Spoznavanje in dojemanje sveta v Kovačičevih delih je torej izrazito subjektivno. Kot je zapisala Silvija Borovnik, je Kovačič »mojster detajla sredi plazu številnih čustvenih vzgibov in zgodovinskih pričevanj.« Pisal je neutrudno, do zadnjega, in morda si je pri tem tudi kdaj zapel, da dela kot zamorc, kot poje eden njegovih otrok, kantavtor Jani Kovačič.

AH ➡

Uličica, ki s Starega trga pelje na Ljubljanski grad; po njej je Kovačič v svojih zrelih pisateljskih letih hodil v eno svojih ljubljanskih domovanj

JUŠ KOZAK

79

Ljubljana, Poljanska cesta 17, danes
bar Činkole

* 26. 6. 1892

LJUBLJANA

† 29. 8. 1964

LJUBLJANA

Bar Činkole je obvezna točka vsakega gimnazijca, ki hodi ali je hodil na Gimnazijo Poljane, saj se nahaja na drugi strani Poljanske ceste na številki 17. Pripraven kraj za jutranjo kavico ali špricanje pouka, ki pa je močno povezan z družino Kozak in še nekaterimi slovenskimi pisatelji. Pred današnjim barom je bila na tem mestu namreč gostilna Pri Štrajzelnu, kamor se je leta 1906 priženil oče Juša, Ferda in Vlada Kozaka. Vsi trije so bili predvojni komunisti, nad gostilno Pri Štrajzelnu pa se je v dvajsetih letih zbiral krog tedanjih revolucionarjev oz. pripadnikov Komunistične partije, ki je bila takrat v ilegali. Mlade intelektualce naj bi ščitila gospa Kozak, ki je s podkupninami policiji obdržala svoje fante na prostosti. Tik pred drugo svetovno vojno je Vlado Kozak, najmlajši med brati Kozak, gostilno prodal gostilničarju Činkoletu in tako je dobila svoje sedanje ime.

Juš Kozak je bil po izobrazbi, ki jo je dobil na Dunaju in pozneje v Ljubljani, zgodovinar in geograf. Zaradi prve svetovne vojne je moral prekiniti svoj študij na Dunaju in oditi najprej na rusko in pozneje na soško fronto. Po koncu vojne je diplomiral v Ljubljani, potem pa bil zaposlen kot profesor na ljubljanskih gimnazijah. Obenem je bil urednik Ljubljanskega zvona in knjižne zbirke Slovenske poti. Njegova politična kariera sega na sam začetek prve svetovne vojne, ko je bil po atentatu na nadvojvodo Ferdinanda v Sarajevu obsojen kot preporodovec in zaprt. V drugi svetovni vojni so ga zaprli Italijani in ga odpeljali v italijanska taborišča. Po kapitulaciji 1943 se je vrnil v Slovenijo in se pridružil partizanom. Po vojni je imel pomembno vlogo v političnem in kulturnem življenju, saj je bil urednik Slovenskega zbornika in revije Novi svet, v letih 1948–1955 pa upravnik ljubljanske Drame.

Pisati je začel v dvajsetih letih 20. stoletja, ko je med drugim napisal družinsko sago **Šentpeter**, v kateri je sledeč naturalističnemu determinizmu opisal zgodovino dveh generacij lastne družine v šentpetrskem predmestju. V tridesetih letih se je pod vplivom Miroslava Krleže obrnil k socialnemu realizmu in ustvaril svoja najboljša dela. Roman **Celica**, v katerem opisuje svojo arestantsko izkušnjo iz leta 1914, in zbirka esejev **Maske**, kjer opisuje Ljubljano med svetovno gospodarsko krizo z začetka tridesetih let, sta bržkone njegovi najboljši knjigi.

Po drugi svetovni vojni je nastal njegov najobsežnejši roman **Lese-na žlica**, v katerem se ponovno vrača k spominom na svojo družino, ob tem pa opiše tudi zgodovino slovenskega naroda. V **Baladi o ulici v neenakih kiticah** se posveča povojni Ljubljani, v poznem romanu **Pavlihova kronika** pa popisuje svoje izkušnje z ruske in soške fronte v prvi svetovni vojni.

Njegova proza v veliki meri izhaja iz avtorjevih osebnih spoznanj, zato tudi ni čudno, da je ustvaril poseben tip pripovednih esejev, ki je postal pomemben del socialnega realizma tridesetih let prejšnjega stoletja. Pisal jih je praktično vse življenje, saj so prvi (**Blodnje**) izhajali že med letoma 1936 in 1940. S knjigo esejev **Pogovori na vasi** se je vmešal v spor na književni levici, kjer se je postavil na stran svojega vzornika Miroslava Krleže in zato dobil ostro kritiko Edvarda Kardelja. V petdesetih se je ponovno zavzel za avtonomijo v umetnosti, ko je napisal slavni uvod k Novelam Andreja Hienga, Frančka Bohanca in Lojzeta Kovačiča. Šlo je za založniški projekt, ki naj bi bil pendant Pesmim štirih (1953). Zaradi nasprotovanja oblasti je bil izid knjige pod vprašajem, saj naj bi v njej izšle Ljubljanske razglednice Lojzeta Kovačiča, ki so leto poprej izhajale v Besedi. Rešil jo je prav uvodnik Juša Kozaka, tedaj uglednega kulturnega delavca in revolucionarja, ki se je postavil v bran mladim prozaistom, ki so stopali v smer modernizma. V šestdesetih letih je postal redni član SAZU, leta 1963 pa je prejel tudi Prešernovo nagrado za življenjsko delo. GT ➡

Tam, kjer je danes bar Činkole na Poljanski cesti v Ljubljani, je nekoč stala gostilna Pri Štrajzelnu, nad katero so stanovali bratje Kozak

PRIMOŽ KOZAK

80

Ljubljana, Šubičeva ulica 10, kjer je živel več let

* 11. 9. 1929
LJUBLJANA
† 22. 12. 1981
LJUBLJANA

Ko se od Kongresnega trga po Šubičevi ulici napotimo proti Tivolski cesti, kmalu pridemo do Prešernove ceste, ki je nekakšna ljubljanska aleja tujih veleposlaništev. Tu se zdi, kot bi med seboj tekmovala države v tem, katera bo imela večjo in bolj pompozno rezidenco. Je to Nemčija ali so morda ZDA? Pa tudi rusko veleposlaništvo ne zaostaja mnogo. Na križišču Šubičeve in Tivolske ceste na naslovu Šubičeva 10, stisnjena med vsa ta veleposlaništva in Ministrstvo za zunanje zadeve, stoji stara meščanska vila s prelepim vrtom za visoko ograjo. Zdi se, kot da komaj čaka na katerega od povzpnetih novih lastnikov ali najemnikov, da bo postala ena od podobno reprezentativnih in bahavih stavb iz svoje okolice. Njena zgodovina je za razliko od preostalih tesno povezana s slovensko literaturo in kritično povojno generacijo, ki se je nekoč tu zbirala.

V njej je namreč nekaj časa stanovala družina Primoža Kozaka, ki sta mu bila literarno ustvarjanje in družbeni angažma položena v zibko. Bil je sin Ferda Kozaka in nečak Juša Kozaka, dveh pisateljev in povojnih politikov, ki sta močno zaznamovala slovensko literaturo socialnega realizma. Primož je podedoval njuno neustavljivo željo po spremembah in prepričanje, da je treba iskati nove družbene rešitve, manj pa njuno vero v povojni socializem. Diplomiral je v petdesetih letih iz filozofije na ljubljanski Filozofski fakulteti, leto pozneje pa je zaključil tudi študij dramaturgije na takratni Akademiji za igralsko umetnost, danes AGRFT. Tam se je seznanil s Tarasom Kermannerjem, Jankom Kosom idr., ki so v začetku petdesetih let prejšnjega stoletja ustanovili literarno revijo Beseda. Zaradi kritičnih stališč in modernizma, ki so ga zagovarjali njeni osrednji pisci, so jo kmalu ukinili. Leta 1957 se je skupina ponovno povezala ob Reviji 57 in za

Primoža Kozaka morda še bolj pomembnem odrskem podaljšku Odru 57. Čeprav so revijo ukinili po zgolj dveh letih in kmalu za tem ustanovili Perspektive, je Odr 57 deloval neprekinjeno vse do 1964, ko je ugasnil po največji gledališki aferi v nekdanji Jugoslaviji, miniranju Tople grede Marjana Rožanca. Ravno v zgodovini Odra 57 pa zavzema pomembno vlogo tudi Primož Kozak. V tem avantgardnem gledališču sta bili namreč uprizorjeni prvi dve drami iz njegove revolucijske tetralogije (**Afera in Dialogi**), ki sta skupaj z Antigono Dominika Smoleta pomenili odločilni rez v zgodovini slovenske dramatike in gledališča. Antigona in Afera (obe premierno uprizorjeni 1961) sta še istega leta doživeli tudi postavitev v ljubljanski Drami, osrednjem slovenskem gledališču, in tako napovedali prihod nove generacije dramskih piscev. V naslednjih letih so sledile drame Petra Božiča, Gregorja Strniše, Daneta Zajca idr. Primož Kozak je po letu 1964, ko je politična oblast ukinila Perspektive – kar je seveda pomenilo velik šok za vse perspektiviste – utihnil za cela štiri leta. Šele 1968 je napisal dramo **Kongres**, ki jo je mogoče razlagati kot dramo s ključem, saj je v njej opisal boj med partijskim liberalizmom in ortodoksno strujo. Prvega je predstavljala Stane Kavčič, drugo pa Stane Dolanc. Le nekaj let za tem je Stane Kavčič to bitko izgubil in začela so se svinčena sedemdeseta leta. Razočaranje nad revolucijo pa Primož Kozak obravnava tudi v **Legendi o svetem Che**, ki dopolnjuje že omenjeno revolucijsko tetralogijo, predstavlja pa življenje slavnega revolucionarja Ernesta Rafaela »Che« Guevare de la Serna, ki je bil argentinskega rodu.

Po koncu šestdesetih je v gledališču nastopila nova generacija, Kozak pa se je posvetil nadaljnjemu študiju in esejistiki. Tako je 1977 doktoriral iz literarnih ved s tezo o Cankarjevi dramatiki. Nekaj let je delal kot dramaturg pri Triglav filmu, pozneje kot asistent na Inštitutu za literaturo SAZU in ljubljanski AGRFT, kjer je postal profesor dramaturgije, med letoma 1978 in 1981 pa je bil tudi dekan te ustanove. Njegova najbolj znana knjiga esejev je **Peter Klepec v Ameriki** (1971), ki je nastala med njegovim bivanjem v ZDA, napisal pa je tudi številne scenarije in dramatizacije romanov. Med temi velja posebej omeniti Ptičke brez gnezda Frana Milčinskega Ježka in Cankarjevega Hlapca Jerneja in njegovo pravico. **GT** ➡

Vila na Šubičevi ulici v Ljubljani, v kateri se je rodil in živel Primož Kozak

JANEZ MENART

81

Ljubljana, Poljanski nasip 30,
kjer je bival

* 29. 9 1929
MARIBOR
† 22. 1. 2004
LJUBLJANA

Ljubljana je mesto, ki se je v vsej svoji zgodovini razvijalo ob reki. Danes postaja Ljubljana vedno pomembnejši del življenja meščanov. Po njej ponovno poteka živahen rečni promet, a sedaj v turistične namene, saj ladvice vozijo turiste in druge, ki so željni spremeniti pogled na mesto. Ob reki rasejo gostinski lokali kot gobe po dežju in obiskovalci vztrajajo na prostem skozi vse leto. Če se od Tromostovja napotimo z rečnim tokom po levem bregu, stopamo po Petkovškovem nabrežju, ki kar vrvi od sproščenih obiskovalcev in meščanov. Nič čudnega, saj je s tega brega izreden razgled na ljubljansko tržnico in njene arkade, ki so delo Jožeta Plečnika. Ko pridemo do Resljeve ceste, se napotimo čez Zmajski most in nadaljujemo pot po desnem bregu reke, kjer je Poljanski nasip. Ta je pozidan s številnimi bloki, ki so nastali v 20. in 21. stoletju. Za literarne sladokusce sta tu pomembni predvsem dve točki. Najprej prostori založbe Modrijan na Poljanski cesti 15, do katere vodi ozek prehod skozi eno od starejših stavb, imenovano tudi Rdeča hiša, nekoliko naprej pa blok na Poljanskem nasipu 30, kjer je živel pesnik, prevajalec, dramaturg in urednik Janez Menart.

Janez Menart se je sicer rodil na Slovenski ulici v starem delu Maribora, a je že v zgodnjem otroštvu prišel v Ljubljano, kjer je živel vse do svoje smrti. V *Impromptuju* piše: »*Rojen sem v Mariboru, kjer sem preživel nekaj prvih mesecev življenja. Toda, če natanko premislim, sem pravzaprav Ljubljančan. Vse te ceste, ulice, uličice, trge, steze in prehode, vse sem že nešteto krat prehodil, pretekel, pretaval – kot otrok, kot dijak, kot študent, kot mož – zdaj trezen, drugič manj trezen – enkrat vesel, drugič spet zaskrbljen in potrtn ... Vsaj pokukal sem že v skoraj vsako hišo, videl, kakšno vežo ima, si ogledal stopnišče*

in odnesel s seboj poseben odtenek zatohlosti, ki me zdaj spominja nanjo. Vsa samotna drevesa poznam, videl sem jih v vseh letnih časih, poznam vse svetilke v sončnih dneh in v meglenih večerih. Vsa pročelja poznam, vse ograje, vse okrušene vogale, vsa mesta, kjer ob dežju puščajo žlebovi ... Ko udari zvon iz tega ali onega zvonika, bi ga prepoznal med tisoč drugimi; včasih slišim le to, koliko odbije, včasih me njegovo zamiranje spomni na ta ali oni davni dan in na vse, kar je tedaj, ko sem ga slišal udariti tako kot zdaj, bilo okoli mene in v meni.«

Bil je sin gledališke igralkе in je kmalu postal sirota ter je pozneje živel pri starih starših in v internatih. Najdlje v ljubljanskem Mari-

Stolpnica, v kateri je do smrti bival Janez Menart

janišču, kjer sta med drugimi prebivala tudi njegova vrstnika Lojze Kovačič in Dane Zajc. Hodil je na klasično gimnazijo, pozneje pa se je vpisal na ljubljansko Filozofsko fakulteto, kjer je študiral slavistiko in primerjalno književnost. Leta 1956 je uspešno diplomiral, odšel v

Iz domovanja je imel lep razgled na Ljubljano

vojsko in se vrnil v Ljubljano, kjer se je zaposlil pri Triglav filmu kot lektor, urednik in vodja lutkovnega oddelka. Po sedmih letih se je odločil za pot samostojnega književnika, a se je že po štirih letih ponovno zaposlil, tokrat na RTV Ljubljana, ki se je pozneje preimenovala v RTV Slovenija. Bil je urednik dramskega oddelka, pozneje dramaturg in prevajalec, dokler ni leta 1979 radijske in televizijske hiše dokončno zapustil. Svojo poklicno pot je nadaljeval na Mladinski knjigi, kjer je vse do upokojitve vodil knjižni program kluba Svet knjige.

Prvo pesem je Menart objavil pri dvajsetih, a je bilo zanj prelomno leto 1953, ko je izšla zbirka **Pesmi štirih**. V njej so svoje pesmi objavili Kajetan Kovič, Tone Pavček, Ciril Zlobec in seveda Janez Menart. Po prvem povojnem obdobju, ko je oblast podpirala pa tudi vsiljevala socialistični realizem, je bil to močan odklon v smer t. i. intimizma. Avtorji so se namreč uprli ideji, da bi morala umetnost govoriti o družbi in agitirati za njeno prenovo v socialističnem duhu ter se usmerili k posamezniku in njegovi izrazito individualni usodi.

Skupaj z Novelami (1954), ki so bile podoben poskus v prozi, le da se ni posrečil nastop štirih, ampak le treh avtorjev (Andrej Hieng, Franček Bohanec, Lojze Kovačič), so Pesmi štirih pomenile prelom s socialističnim realizmom in napoved novih smeri, ki so se v šestdesetih letih iztekle v skrajni modernizem. Prvo samostojno pesniško zbirko je Menart izdal dve leti pozneje, leta 1955, pod naslovom **Prva jesen**, v kateri eksistencialistično tematiko že povezuje s klasičnim romantičnim izročilom. Oblikovno drznejša je zbirka **Časopisni stihi** (1960), v kateri se je približal modernizmu, a se je v naslednjih dveh (**Semafori** in **Pesnik se predstavi**) vrnil k strogim oblikam, v katerih je upesnjeval eksistencialne teme in veristično opisoval svojo sodobnost. Leta 1983 je bil izvoljen za dopisnega člana, 1987. pa za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Poleg literarnega ustvarjanja je pomemben njegov prevajalski opus, saj je prevedel številne temeljne tekste iz angleščine in francoščine: dela Shakespeara, Burnsa, Byrona, Coleridgea, drame Marlowa, Kyda in Johnsa, iz francoščine pa Villona, Alfreda de Musseta, Hugoja in Préverta. Za svoje delo je dobil številne nagrade. Med drugim dvakrat Sovretovo nagrado (za prevode Shakespeareovih sonetov in François Villona), Župančičevo nagrado in Prešernovo nagrado, slednjo za zbirko **Pesnik se predstavi**. Bil je tudi aktiven zagovornik slovenskega jezika, ki je nasprotoval nekaterim asimilacijskim težnjam širše jugoslovanske skupnosti v osemdesetih letih. Danes je Janez Menart znan predvsem kot izredno popularen in komunikativen pesnik, ki ga, podobno kot Toneta Pavčka, berejo najširše množice. Njegovo posebno prisotnost v slovenski množični kulturi potrjuje tudi kamnita plošča, vzdana v tlak pred vodnjakom na Starem trgu, v katero so vklesani Menartovi verzi: »*Dan se za dnem vrsti, / za leti vrstijo se leta, / voda pa v loku ves čas / iskro z vodnjaka čurlja / Spomni se, kdor mimo greš, / kot voda odteka življenje, / dokler je čas, ga v dlani / hlastno zajemaj in pij!*« **GT** ➡

Menartovi verzi na kamniti plošči pred vodnjakom na Starem trgu

MIRA MIHELIČ

82

Ljubljana, spominska plošča na hiši na Aškerčevi cesti 15, kjer je živila

* 14. 7. 1912

SPLIT

† 4. 9. 1985

LJUBLJANA

Rimski zid na Mirju je ena najbolj znanih ljubljanskih zanimivosti, ki priča o pomembnosti mesta že za časa rimskega imperija. Gre za južni del obzidja rimske Emone, ki je merila 523,60 m v smeri sever–jug in 435,50 m v smeri vzhod–zahod. Na začetku 20. stoletja ga je odkril in restavriral kustos Deželnega muzeja Walter Schmid. V dvajsetih letih so ga hoteli porušiti, saj naj bi oviral razvoj prometa, a se je temu uprl spomeniški konservator France Stele, ki je sprožil mednarodno akcijo podpore. Pri tem mu je pomagal tudi arhitekt Jože Plečnik, ki je naredil urbanistični načrt širšega območja, imenovanega Mirje prav po zidu (lat. murus). Z Mirjem in rimskim zidom pa je povezana tudi Mira Mihelič, slovenska pisateljica, prevajalka in dramatičarka. Leta 1978 je namreč napisala roman **Tujec v Emoni**, ki opisuje ta del zgodovine mesta, z možem, slikarjem Francetom Miheličem, pa sta živila le streljaj od rimskega zidu na Mirju. Na Aškerčevi cesti 15 še danes stoji lepa meščanska vila, na kateri je tudi spominska plošča, ki priča o tem dejstvu.

Profesionalna pot Mire Mihelič se ni oblikovala ob katerem od literarnih ali jezikoslovnih študijev, pač pa ob študiju prava. Med vojno je sodelovala v Osvobodilni fronti in bila dvakrat zaprta, po vojni pa se je popolnoma posvetila pisanju in prevajanju. Začela je že med vojno z romanoma **Obraz v zrcalu** in **Tiha voda**, v katerih opisuje življenje bogatega in zadovoljnega meščanstva, iz katerega je tudi sama izhajala. Po koncu vojne se je uveljavila predvsem kot dramatičarka. Napisala je nekatere pomembnejše tekste socialnega realizma (**Ogenj in pepel**, **Operacija**, **Svet brez sovraštva**), v katerih je slikala medvojno dogajanje in etične odločitve posameznikov v njem. Pozneje je svoj pogled na svetlo prihodnost problematizirala v

komedijah **Zlati oktober** in **Dan žena**, ki zaključujeta njeno pisanje za gledališče. Zgolj mimogrede naj omenimo, da je **Dan žena** predelava Aristofanove komedije **Ženske v skupščini**. Od petdesetih let dalje se je posvetila romanom, med katerimi so najbolj znani **April**, **Vrnite se, sinovi** in **Stolpnica osamelih žensk**. V njenih delih se prepleta ljubezenska tematika s kroniko meščanske družine v obdobju pred drugo svetovno vojno. V svoje pripovedi pogosto vpleta avtobiografske prvine, hotela pa je napisati tudi serijo romanov po vzoru realističnih in naturalističnih družinskih kronik (npr. Zolajevga cikla o Rougon-Macquartovih), a se ji je to le delno posrečilo.

Izredno pomembna je kot prevajalka iz angleščine, francoščine in nemščine. Tako je v slovenščino prevedla nekatera temeljna dela Charlesa Dickensa, Williama Thackeraya, Henryja Fieldinga, Williama Faulknerja, Thomasa Manna, Louisa Adamiča, J. P. Sartra, Tennesseeja Williamsa, Jeana Anouilha in Eugena O'Neill. Za svoje prevajalsko delo je leta 1963 dobila Sovretovo nagrado, leta 1983 pa tudi Prešernovo nagrado za celotni literarni opus.

Njeno delovanje pa se ni omejevalo zgolj na literarno ustvarjanje, ampak je segalo tudi v družbeno življenje in je zaznamovalo dve najvidnejši pisateljski organizaciji. To sta Društvo slovenskih pisateljev in Slovenski center PEN. Mira Mihelič je namreč aktivno delovala v obeh in bila nekaj časa tudi njuna predsednica. Društvu slovenskih pisateljev je predsedovala med letoma 1963 in 1966, Slovenskemu centru PEN pa naslednjih devet let, do 1975. Obe ustanovi sta svoji predsednici, ki sta jo pri njenem delu zlasti v odnosu s tujimi pisateljskimi organizacijami odlikovala visoka svetovljanskost ter strpnost, zraven pa še bleščeč damski nastop, postavila spomenik. Na vrtu pred slovensko pisateljsko hišo na Tomšičevi ulici 12 je ob spomeniku Miri Mihelič tudi klopca, na kateri popotnik po literarni Ljubljani lahko nekoliko predahne. GT ➡

Meščanska vila na Aškerčevi cesti v Ljubljani

IVAN MRAK

83

Ljubljana, Gostilna Pri Mraku na Rinski cesti 4

* 30. 4. 1906
LJUBLJANA
† 19. 10. 1986
LJUBLJANA

V gostilni Pri Mraku, ki deluje že 150 let, je živel morda najbolj kontroverzen dramski pisec, ki je kdajkoli ustvarjal pri nas. Še več, Ivan Mrak je s svojo ženo Karlo Bulovec predstavljal morda najbolj enigmatičen umetniški par v zgodovini slovenske umetnosti. Oba sta bila bohema in družbena obstranca, za katera se literarna zgodovina še danes ni povsem odločila, ali naj ju označi za fantasta in diletanta ali naj jima pripiše napol genialen status.

Pri Mraku je bila ugledna ljubljanska gostilna, iz katere je bil Ivan za nekaj časa izgnan, saj oče ni odobral njegove odločitve, ki jo je sprejel že v gimnaziji, da bo živel kot svobodni književnik. Po očetovi smrti je imela mati več razumevanja za sinovo bohemsko življenje in domnevna homoerotična nagnjenja ter ga je denarno podpirala do svoje smrti.

Ivan Mrak se je zgodaj odločil za življenje pisatelja, v katerem je nasprotoval meščanskim konvencijam. Začel je s črticami in kratkimi novelami, prvo z naslovom **Vivat Katarina Prva!** je objavil pri petnajstih letih. Kmalu zatem je odkril svojo strast do dramatike in gledališča. Debitiral je z dramo **Obločnica, ki se rojeva** (1925), v kateri je sledil takrat aktualnemu ekspresionizmu in avantgardizmu. Čeprav je polagal velike upe v svoj vstop na literarno in gledališko sceno, je bil učinek dokaj klavrn, kar pa ga ni odvrglo od nadaljnjega pisanja. Prav nasprotno, še bolj je postajal prepričan, da je genialen in da bo šele prihodnost odkrila njegove kvalitete.

Leta 1930 se je poročil s slikarko Karlo Bulovec, ki je bila podobno kot on na družbeni margini, a predana svojemu umetniškemu ustvarjanju. Leta 1937 je uprizoril tragedijo **Abraham Lincoln** v Šentjakobskem gledališču, leto pozneje pa je ustanovil lastno gledališko

skupino, ki se je imenovala kar Mrakovo gledališče. Z njo je uprizarjal svoje številne tekste – napisal je na desetine dram, ki jih je pozneje imenoval himnične tragedije –, nekatere sam režiral, v njih pa odigral tudi večino glavnih vlog. Himnične tragedije so postale poseben žanr, ki ga je pravzaprav ustvarjal vse življenje. V njih obravnava izjemne posameznike, ki jih pogosto jemlje iz zgodovine (npr. **André Chenier, Marat, Marija Tudor, H. von Kleist, A. Lincoln, P. I. Čajkovski ...**), ali pa obravnava nekatere prelomne zgodovinske dogodke (**Gorje zmagovalcev, Rdeči Logan ...**). Protagonisti so postavljeni v trenutek najbolj zaostrenega spopada z družbo, v katerem nujno propadejo, saj se šele v propadu in smrti njim samim in tudi gledalcem pokaže njihova veličina. Nekakšna transcendenca potrdi njihove življenjske odločitve. Mrak jih opisuje v značilno privzdignjenem slogu, ki je poln arhaizmov, neologizmov, inverzij in uporablja neko vrsto ritmizirane proze, ki se mestoma približuje verzu. Tudi dandanes si raziskovalci ob Mrakovem opusu niso enotni. Nekateri, med njimi Taras Kermauner, mu pripisujejo vizionarstvo in v njegovih delih odkrivajo natančno družbeno diagnozo tedanjega časa, drugi v njegovih himničnih tragedijah vidijo željo otroka, ki skuša s svojo smrtjo starše oz. okolico pripraviti do tega, da bi mu pokazali svojo ljubezen.

Njegovo najuspešnejše obdobje je bila druga polovica šestdesetih let, ko se je na Slovenskem z velikimi koraki uveljavljal skrajni modernizem najprej v poeziji in prozi, pozneje tudi v dramatiki. Josip Vidmar je takrat v Mraku videl sodobnega avtorja, ki išče v drugačni smeri in je dosegel, da so njegovo Marijo Tudor leta 1966 uprizorili v ljubljanski Drami. Leta 1977 je Vidmar pripravil knjižni izbor sedmih Mrakovih dram z naslovom **Igre sveta**, za katerega je napisal tudi spremno besedo, kar je zbudilo večje zanimanje za avtorjeve tragedije v osemdesetih, ko so izhajale v nekaterih revijah; vse skupaj pa Mraka kot dramatika ni uspelo dokončno afirmirati na slovenskih odrih. **GT** ➡

Hiša, v kateri se je Mrak rodil in dolgo prebival

JOSIP MURN - ALEKSANDROV

84

Ljubljana, Cukrarna na
Poljanskem nasipu

* 4. 3. 1879

LJUBLJANA

† 18. 6. 1901

LJUBLJANA

Pod izsredišča mesta proti Poljanam nas pelje po čarobnih bregovih Ljubljane s številnimi mostovi, preko katerih lahko popotnik vedno znova menja svojo perspektivo na stavbe ob reki. Če sledi desnemu bregu, se najprej sprehodi pod arkadami Plečnikove tržnice do Zmajskega mosta, potem pa že stopi na Poljanski nasip. Po kakih 500 metrih hoje pride do Cukrarne, ene največjih sramot slovenske literarne in v zadnjih letih tudi arhitekturne preteklosti.

Nekdanja rafinerija sladkorja je bila zgrajena leta 1828 in je bila takrat največja sladkorna rafinerija v Avstriji. Predelala je skoraj šestino vsega sladkorja v državi. Leta 1835 je v tovarni začel delati prvi parni stroj na ozemlju današnje Slovenije. Proizvodnja je iz leta v leto naraščala, prav tako tudi število zaposlenih. Nesrečna usoda pa je hotela, da je tovarna leta 1858 pogorela do tal. Po tem dogodku si ni nikoli več opomogla in že v kratkem je dobila nove lastnike, ki so opustili staro dejavnost. Nekaj let je bila v njej kasarna, kjer so se pred odhodom v Trst in Mehiko zbirali meksikajnarji, prostovoljci, ki so služili Maximilijanu III. v njegovi avanturi, ki se je v vseh pogledih končala tragično. Nato je bila v zgradbi tobačna tovarna, nazadnje pa je služila kot stanovanjski objekt. Njena podoba zadnjih nekaj let je bila zelo klavna, kot je bilo klavno življenje njenih stanovalcev, brezdomcev, ki so se v hladnih nočeh zatekali med njene gole stene. Obeta se ji prenova, ki je delno posledica gradnje novega bližnjega mostu, povezave med Roško in Njegošovo cesto. V njej naj bi končno uredili tudi spominsko sobo slovenske moderne, saj so prav s Cukrarno povezani njeni trije glavni predstavniki: Josip Murn - Aleksandrov, Dragotin Kette in Ivan Cankar.

Josip Murn - Aleksandrov je bil nezakonski otrok Marije Murn in Ignaca Cankarja, ki pa zanj ni hotel skrbeti. Mati ga je pri štirih letih

dala v rejo in odšla v Trst. Murn je tako praktično vse življenje živel pri Polonci Kalan, dijaški mamici, najprej na Poljanski cesti 47, po velikem ljubljanskem potresu 1895 pa sta se bila prisiljena preseliti v Cukrarno, saj je bila hiša v potresu preveč poškodovana. Polonca Kalan se je preselila v tesno sobico v drugem nadstropju, ki jo je Ivan Prijatelj takole opisal: »Sobica je to kakor zaboj. Do nje se pride skozi temo in prav pred vrati so stopnice navzgor, da čeznje padeš. Sobica ima eno okno, a tako visoko, da samo glava dosega prve šipe. Zato se z ostalim telesom še bolj počutiš v zaboji. Ne vem, kakšna je ta soba sedaj, ali jaz si je ne morem drugače predstavljati kakor z dolgo komisno mizo, stoječo sredi zglozanega poda in preobloženo s knjigami, s katerimi se čisto

mirno družijo različne pipe, škatlice za tobak, ovratniki in ovratnice in vrhu tega še kakšna majhna skodelica z ostanki sinočnje večerje. «

Murnova življenjska zgodba izpričuje vztrajnost in prizadevnost mladega pesnika, ki pa je na koncu izgubil boj z boleznijo. Kljub skromnim razmeram se je namreč pretolkel skozi gimnazijo in odšel študirat na Dunaj. Najprej na eksportno akademijo, pozneje pa

Ljubljanska
Cukrarna

je presedlal na pravo, ki ga je študiral tudi v Pragi. Zaradi slabega zdravja, napredujoče jetike, se je moral vrniti v Ljubljano in tu delati kot pisar.

Pesniti je začel že v gimnaziji in se sprva zapisal romantičnemu občutju po vzoru Lermontova. Pozneje mu je literarna obzorja simbolizma in dekadence, kakršno so ustvarjali zahodnoevropski pesniki, odprl Ivan Cankar. Ob teh vplivih se je Murnovo delo vedno bolj oddaljevalo od romantike in preko impresionizma prešlo v ekspresionistični simbolizem. V **Epitafu** Murn poje o usodi svojega obstoja: »Življenje celo sprt, nestalen, / miru, resnice, sreče je iskal –; / njegov bil smoter temen, daljen, / umel ga ni, zato je pal.«

Pesnikov kip v
parku Knafljevega
prehoda

Čeprav je objavljaj v številnih revijah, je njegovo prvo knjigo poezije (**Pesmi in romance**) izdal šele dve leti po njegovi smrti Lavoslav Schwentner. Kljub kratkemu življenju in relativno skromnem opusu je imela Murnova poezija velik pomen za poznejši književni razvoj. Pomenil je namreč vzor in predhodnika modernistične poezije, kakršno so pisali Srečko Kosovel, Anton Podbevšek idr. Po njem je literarni teoretik Dušan Pirjevec skupni imenovalec tistega dela slovenske lirike v 20. stoletju, ki je bil usmerjen v intimizem in eksistencializem, označil kot murnovsko strukturo. GT ➡

*Kakor bela grud
gorka od krvi,
mlade radosti
v cvetju ajda diši.*

LILI NOVY

85

Ljubljana, domovanje v Schweigerjevi hiši na Starem trgu 11a

* 24. 12. 1885

GRADEČ

† 7. 3. 1958

LJUBLJANA

Pesnica Lili Novy se je kot Elizabeta – Lili – pl. Haumeder rodila nemškemu oficirju iz plemiške družine in hčerki ljubljanskega advokata in posestnika Ahačiča. Dve leti po njenem rojstvu se je družina preselila v hišo na levi breg Ljubljanice, a že v istem letu je Liličin oče, ki je obolevljal za sifilisom, tabuizirano »oficirsko boleznijo«, naredil samomor. Vdovo s triletno hčerko so vzeli pod streho njeni starši, in tako je Lili prišla živeti na Stari trg 11a, v častitljivo hišo iz srede 18. stoletja, ki ima najlepšo poznobaročno fasado v Ljubljani. Njen lastnik Schweiger (po nemško »molčičnež«) je nad portal dal postaviti kip moža, ki drži prst na ustih. Ob vhodu stoji danes tudi kip v spomin pesnice.

Malokdo izmed slovenskih pesnikov in pisateljev je izhajal iz tako imenitne in dobro stoječe hiše, vendar je Lili Novy že v rosnih letih poznala tudi življenje na kmetih. Z materino družino je hodila na pradedovo posestvo v Vikrcih pod Šmarno goro; tam je izkusila življenje kmečkega stanu, še večjo vlogo pa je imel stik s slovenstvom in slovenskim jezikom, ki ga v nemško govorečem gosposkem okolju Ljubljane ni slišala niti od matere. Plemiška vzgoja z domačimi učitelji se je, izrazito muhasta in samozavestnega otroka, ni prijetna, saj je na poti do zasebne učiteljice šolske zvezke pometala z mosta v Ljubljano, iz prestižnega Huthovega zavoda pa so jo z neslavnim vzdevkom »nora grofnja«, ki se je je držal še dolgo, zelo hitro izključili. Kljub temu je dosegla odlično klasično izobrazbo in se izurila v latinščini, grščini, angleščini in francoščini. Pesmi je pisala že v otroških letih, zlasti seveda v nemščini, in z njimi zabavala družino in okolico prav toliko kot s svojo trmoglavo upornostjo. Kot petnajstletna gospodična je začela redno obiskovati Dunaj, kjer je imela teto, in si tam dodatno širila kulturno obzorje.

Lili Novy kot nemška aristokratinja sredi Ljubljane ni mogla biti med kulturno pisateljsko srenjo, ki se ji danes zahvaljujemo, da je Slovence povzdignila v avtonomen narod. V velikih demonstracijah, ki so septembra 1908 sledile ptujski skupščini, je videla upor drhali brez spoštovanja do njej znanega družbenega reda, ki ga ni mogla in hotela razumeti. A njena Ljubljana je postala skoraj povsem slovensko mesto.

Ena zadnjih »oaz« nemštva – zlasti so se tam zbirali častniki – je bila kavarna Kazina, kjer je Lili pl. Haumeder na plesih spoznala oficirja Edvarda Wilhelma Gustava Viktorja Novyja, pl. Wallersberga. Kot da se je usoda odločila ironično ponoviti pesniško življenjsko zgodbo – Lili je v tem videla samo nadaljevanje domačnega družinskega življenja s plemičem in polkovnikom, kot je bil njen oče, ki ga je tako hitro izgubila. Njena mati pa je bila nemara dovzetna za slutnje življenjskih tragedij in je postavila ultimatum: če bodoči zeta ne pokaže zdravniškega potrdila, da je zdrav, poroke ne bo. A kot v kakšni romaneskni intrigi si je Edvard Novy potrdilo zagotovil pri svojem stricu zdravniku, v resnici pa je bolehal za sifilisom. Lili je v zakonu ostala karseda samosvoja in mož jo je podpiral v vseh njenih muhah, pesnjenje pa, ki se je sčasoma usidralo v središče njenega življenja, je kot patriarhalno vzgojena žena skrivala celo pred njim.

Po koncu vojne in razpadu Avstro-Ogrske so Novyjevi ostali med vse redkejšimi Nemci v SHS-ovski Ljubljani in se poskušali karseda prilagoditi novim razmeram. V tistem času se je Lili po zaslugi sorodnika iz slovenske veje Mohorja Pirnata prvič seznanila s slovensko literaturo in presenečena odkrila mojstrskost nekaterih del. Ko je oficir Novy odkril njeno skrivno dejavnost, jo je, prepričan, da jima bo to povrnilo družbeni ugled,

Kip na Starem trgu 11a

zelo spodbujal k objavi pesmi in k druženju z vodilnimi slovenskimi kulturnimi osebnostmi. Zlasti njegova prizadevanja, da bi Otonu Župančiču pokazala prevode Čaše opojnosti v nemščino, so bila za Lili Novy prelomna. »Ko jih je prebral, je nekaj rekel – ampak tistega pa nikoli ne povem! Tisto je kakor zlata medalja v mojem srcu!« je zapisala. Seveda je Župančič poskrbel, da so prevode natisnili, in počasi počasi se je Lili Novy opogumila in pravim ljudem pokazala tudi svoje pesmi. Začela se je njena pot pesnice – najprej še v nemškem jeziku.

Ko se je potrdila bolezen njenega moža in postala očitna, se ga je odločila izključiti iz družine. Neizprosni značaj ji je narekoval, da je zmeraj naredila, kar se ji je zdelo najbolj prav, toda ločitev jo je pretresla gmotno in duševno. Kot vir zaslužka si je v svoji hiši na Starem trgu omislila Mlekarno, nemir, ki se je razraščal v njej, pa je v besedah izlivala na – stare škarnice, vozovnice, letake, ki jih je večinoma pustila pri prijateljih ali pa jih tako zanemarila, da so se izgubili. Ohranila se je le zbirka njenih nemških pesmi, ki jih je poklonila Vidi Novakovi.

Nemir je preganjala tudi po ulicah stare Ljubljane in z iskanjem družbe po gostilnah in kavarnah. Tako je še močnejše spleta vezi z družbo tedanjih slovenskih izobražencev in kulturnih delavcev, med njimi so bili poleg Župančiča Fran Albreht, brata Juš in Ferdo Kozak, Pavel Golia in – morda najpomembnejši, kot poznejši urednik njenih pesmi in pričevalc, Josip Vidmar. Resno se je lotila prebiranja in prevajanja slovenske književnosti, izvrstno je v nemščino prestavila Župančiča, Prešerna, Gradnika in še marsikoga. Leta 1933 je za mednarodni kongres PEN v Dubrovniku na Vidmarjevo pobudo pripravila zbirko prevodov slovenske lirike, ki je bila izjemno uspešna, tri leta pozneje pa je pripravila izbor prevodov jugoslovanskih pesnic.

Leta 1933 sta Vidmar in Ferdo Kozak začela izdajati Sodobnost, ki je postala prostor prvih Lilijinih slovenskih pesmi. Vidmar ji je tudi pomagal pri začetnem spopadanju s slovenščino in pri urejanju njene prve slovenske zbirke **Temna vrata** (1941).

V političnem obnašanju med drugo svetovno vojno in po njej je Lili Novy ostala samosvoja kot vedno dotlej: sodelovala je s komunisti in vsako nedeljo vztrajno hodila k maši skozi glavna vrata frančiškanske cerkve. In še naprej je pisala, najprej o okupirani Ljubljani, po kateri maršira italijanska godba »*mimo Pošte in hotela Slona*«. Njeni oblikovno klasični poeziji življenja in smrti, erosa in intime pa sicer čas ni bil naklonjen in najbrž se je tako tudi pod vtisom obeh vnukov

Portal na Starem trgu 11a

zatekla k pesmim za otroke, ki jih je za četrtnino njenega opusa. Po vojni se je pri šestdesetih letih prvič zaposlila v Državni založbi Slovenije kot lektorica in nadaljevala s prevajanjem, tokrat iz nemščine v slovenščino. Kot ciničen odgovor na povojno kulturno politiko je njen pisateljski krog pisateljev na njeno pobudo ustanovil združenje Liga lepe lenobe, ki je deloval kot ostanek meščanskega literarnega salona.

Pisala je, odslej izključno v slovenščini, neutrudno še naprej in objavljala večinoma v Naši sodobnosti. Izida svoje druge pesniške zbirke **Oboki**, ki jo je uredil Vidmar leta 1959, ni dočakala. Po dolgem upiranju raku na maternici so jo odpeljali na Onkološki inštitut, kjer je umrla marca 1958. **PJ** ➡

MARJAN ROŽANC

86

Ljubljana, Bezenškova ulica 35 v
Zeleni jami

* 21. 11. 1930

LJUBLJANA

† 19. 9. 1990

LJUBLJANA

Vzhodno od centra mesta, med Bežigradom in Mostami, se je po velikem potresu 1895 začelo razvijati najmlajše ljubljansko predmestje. Nastalo je na območju nekdanje, že zarasle gramozne jame, zato je dobilo ime Zelena jama. Njegovi prvi prebivalci so bili priseljenci s podeželja, ki so se v začetku 20. stoletja začeli zgrinjati v Ljubljano zaradi industrializacije mesta in povečane potrebe po delovni sili. Na dolгих njivah vodmatskih kmetov so si začeli postavljati preproste hiške, ki so bile največkrat pravokotne in so imele prizidano stranišče. Prvi delavci na tem območju so bili železničarji, pozneje pa se je z izgradnjo tovarne kleja ter kemične in živilske tovarne Kolinska naselje preoblikovalo v mešano industrijsko skupnost najrazličnejših proletarcev. Danes Zelena jama nima več delavskega predznaka, saj postaja del širšega mestnega središča. Med letoma 1934 in 1960 je bila Zelena jama pomembno povezana tudi z življenjem Marjana Rožanca, slovenskega pisatelja, esejista in dramatika, ki je živel na Bezenškovi ulici 35.

Marjan Rožanc je pri štirinajstih začel delati v ljubljanski Kartonažni tovarni in gledaliških delavnicah ljubljanske Drame, obenem pa je obiskoval grafično šolo. Med služenjem vojaščine je bil pred vojaškim sodiščem obsojen na tri leta in pol strogega zaporar zaradi sovražne propagande. Po vrnitvi v Ljubljano je najprej delal v Mariborski tiskarni, pozneje pa se je odločil za poklic svobodnega književnika. Podobno kot Primož Kozak, Gregor Strniša idr. je pripadal kritičnim intelektualcem, ki so se v petdesetih in šestdesetih zbirali okrog revij Beseda, Revija 57, Perspektive in Problemi. Z Odrom 57, gledališkim podaljškom Revije 57, je povezan njegov najbolj kontroverzni tekst. Gre za dramski feljton **Topla greda**, ki je

bil premierno uprizorjen 1964. Rožanc jo je napisal kot svoj literarni odziv na članek O dilemah našega kmetijstva, zaradi katerega je bil Jože Pučnik že drugič zaprt, ukinjene pa so bile tudi Perspektive. Nesrečno naključje je hotelo, da je bila prav Topla greda povod za obračun z mladimi gledališčniki, ki so se zbirali okrog eksperimentalnega gledališča, tako da je tekst pozneje doživel še sodno prepoved tiskanja in uprizarjanja, zanj pa je obveljala edina sodna prepoved kakega dramskega teksta v nekdanji Jugoslaviji.

Rožanc se je po tej aferi umaknil iz gledališča in se posvetil romanom ter esejistiki. Njegova proza je izrazito avtobiografska, saj v njej išče odgovore na bistvena eksistencialna vprašanja preko lastnih doživetij. Nič čudnega torej, da so Zelena jama in tamkajšnji prebivalci pogosto snov njegovega pisanja. V romanu **Ljubezen**, ki je njegovo osrednje delo, je tako opisal svojo mladost in medvojna leta v Zeleni jami skozi optiko odraščajočega otroka, ki z naivnostjo gleda na ideološke in druge delitve, nastajajoče med ljudmi zaradi vojne. Med drugimi naslovi je napisal tudi neposredni hommage predmestju, kjer je preživel mladost. Naslov zbirke kratkih zgodb je seveda **Zelena jama**.

Od srede šestdesetih let dalje se je intenzivno in kontinuirano ukvarjal z esejistiko, v kateri je splošne probleme navezoval na svoje osebne izkušnje in jim skušal najti rešitve s pomočjo modernih religioznih piscev, kot so Kierkegaard, Berdjajev, Unamuno, Theilard de Chardin in Kocbek. Njegovi eseji so izhajali v številnih revijah, pozneje pa tudi v samostojnih knjižnih izdajah (**Iz krvi in mesa**, **Evropa**, **Manihejska kronika**). Prav zaradi njegovega odločilnega prispevka k razvoju esejistike pri nas se je založba Mihelač skupaj s časnikom Dnevnik odločila 1993 ustanoviti nagrado za najboljšo esejistično zbirko, ki se imenuje po njem.

Marjan Rožanc je eden redkih pisateljev, ki je bil tudi športna legenda. Kot dolgoletni funkcionar športnega društva Slovan na Kodeljevem je veliko storil za razvoj športa na vzhodu Ljubljane. Med mladino je slovel kot dober igralec nogometa, košarke in tenisa, pri čemer prenekateri njegov občudovalec ni niti slutil, da visokorasli in gibčni mož v svoji literaturi sega po poslednjih vprašanjih Boga in bivanja. **GT** ➡

Rojstna hiša v
Zeleni jami

DOMINIK SMOLE

87

Ljubljana, dom Smoletovih na Prežihovi ulici 1 in Petrolova bencinska črpalka na Tržaški cesti

Če iz središča mesta, od Prešernovega spomenika, krenemo navzgor po ulici, ki se imenuje po pesnikovem najboljšem prijatelju Čopu, prečkamo Slovensko cesto, gremo naravnost, zdaj po ulici, ki nosi ime drugega od slovenskih dveh največjih, Cankarja, je desno na vrhu Narodna galerija. Tam so v kletnem hišniškem stanovanju, v resnici pa v sobi, veliki tri krat štiri metre, na takratni Tomanovi 1, živeli Smoletovi. »Doraščal sem v nepremožni družini nižjega uslužbenca Narodne galerije ter sem tako preživel svojo rano mladost, hočeš nočeš, med slikami, kipi in med (večidel) dolgogradimi umetniki. [...] Preostalo je bila tako imenovana asfaltna mladost: barabije za hišo, pretepi pred začetkom in po koncu pouka, 'rabutanje', vojne na Rožniku in roka prestrogega očeta. Dijak sem bil slab. Nisem in nisem se pustil kaj prida učiti.« In v tem slogu se je življenje Dominika Smoleta tudi nadaljevalo.

Na I. moški klasični gimnaziji, do katere ni imel daleč, samo preko ulice, kjer je danes Osnovna šola Prežihovega Voranca, je Dinko, kot ga imenuje Lojze Kovačič v svojih Prišlekih, spoznal Tita Vidmarja ali Vida, Primoža Kozaka oziroma Klemna in Tarasa Kermaunerja ali Rasa, s katerimi je prijateljeval skozi vojno in še v šestdesetih, ki pa njegove pobalinske narave nikakor niso mogli umiriti. Resnično ni bil dober učenec. Pozneje so o njem učitelji v uradnih zaznamkih zabeležili, da je bil »površen« in »predrzen«, njegovo vedenje je bilo »zelo slabo«, »uporno« in »neprimerno«, za učenje pa je bil »len«. Iz šole je bil med vojno skupaj z bratom celo izključen, vendar so bili vzroki za to drugi – zaradi branja in širjenja literature Osvobodilne fronte. Vsekakor pa šolanja najbrž nikoli ni dokončal.

Leta 1944 je Dominik Smole starejši storil samomor in ta motiv se pozneje nekajkrat pojavi tudi v sinovi literaturi. Te je napisal malo, čeprav je prvi literarni uspeh požel že s svojim prvencem. Leta 1946 je z dramskim besedilom **Mostovi** zmagal na razpisu ministrstva za ljudsko prosveto. To mu je dalo nekaj zaleta, a je bil ta bolj kratke sape. V Beogradu je skušal študirati režijo, vendar se je domov zelo kmalu vrnil in se 1947 zaposlil na Radiu Ljubljana. Dela tam ni jemal preveč resno, popival je in v gostilnah celo pisal reportaže s svojih domnevnih poti po Makedoniji in Srbiji. Tolikšno domišljjsko udejstvovanje pri novinarskem delu je oviralo njegovo literarno ustvarjanje. Z letom 1954 je pridobil status samostojnega umetnika in nekaj časa resno

Stranski vhod v Narodno galerijo na Prežihovi ulici, kjer se je šlo v kletni dom Smoletovih

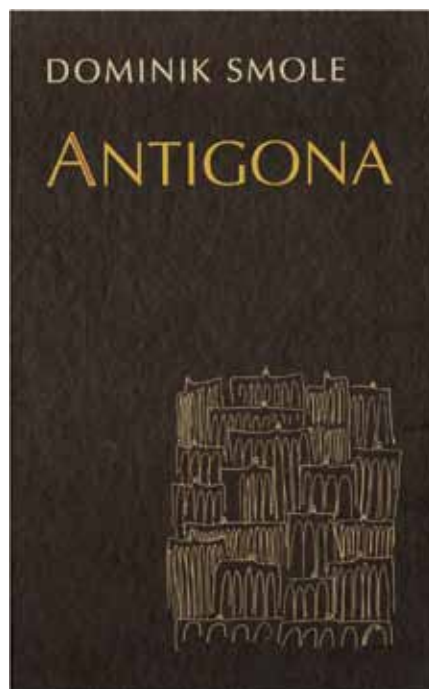

delal, do leta 1957 je napisal skoraj vsa svoja prozna dela ter bil član uredniškega odbora znamenite Revije 57. Vmes se je tudi poročil z Zdenko Prek, s katero je imel dva otroke.

Dominik Smole
pred gostilno
Kolovrat v
Ljubljani

Smoletova
Antigona je izšla
tudi v elitni
zbirki Kondor

Če krenemo od Narodne galerije na bližnjo Bleiweisovo cesto pri parku Tivoli ter se peljemo v smeri proti jugu, pridemo kmalu na Tržaško cesto, kjer se lahko ustavimo na prvi Petrolovi bencinski črpalki, pri tovarni Ilirija. Anekdota trdi, da je v letih 1959–1960 tu Dominik Smole iz protesta zaradi obsodbe Jožeta Pučnika delal devet mesecev, čeprav je sam pozneje priznal, da je bil pač v denarni stiski. Kakorkoli že, medtem ko je natakal bencin, so v mislih nastajali verzi **Antigone**, ki jih je zapisal brž, ko je prišel domov. Do tja pa pravzaprav ni imel daleč, saj je takrat – len, kot je bil – stanoval zgolj kakih sto metrov stran na Gorkičevi ulici. Končno podobo je drama dobivala ob sproti kritiki prijateljev.

Pozneje je bil sourednik Perspektiv, upravnik in umetniški vodja Mladinskega gledališča, ki je z njim doseglo občuten kvalitativni vzpon, pa spet svobodni umetnik in dramaturg. Po prejemu Prešernove nagrade za življenjsko delo se mu je zgodilo, kot se po takih nagradah rado zgodi, da ni objavil ničesar več. Bolj ali manj se je dokončno

umaknil v samoto ali po Kermaunerju: »Njegova samozadostnost je postala hkrati gnus do sveta in užitek v sebi.«

Strup je v majhnih stekleničkah. Tudi če ni ustvaril obsežnega opusa, je prispevek Dominika Smoleta k slovenski književnosti izjemen, če ne eden ključnih. V literarno zgodovino bo zapisan predvsem po treh svojih delih. To so: eksistencialistični, morda pa tudi prvi slovenski modernistični roman **Črni dnevi in beli dan** (1958), po katerem je Boštjan Hladnik leta 1961 posnel film Ples v dežju, in drama Antigona, ki velja za najboljšo moderno slovensko dramo, znamenito predvsem po tem, da se v njej Antigona sploh ne pojavi, po nekaterih interpretacijah pa naj bi tematizirala povojne poboje, ter **Krst pri Savici**, literarna obdelava Prešernove epske pesnitve. Za svoje delo je prejel tudi pomembne nagrade, poleg že omenjene Prešernove še recimo nagrado za najboljšo jugoslovansko gledališko besedilo Sterijino pozorje. **AH** ➡

Bencinska črpalka
na Tržaški cesti,
kjer je pisatelj
snoval svoje
najznamenitejše
literarno delo

88

GREGOR STRNIŠA

Ljubljana, hiša Strniševih v Rožni dolini, Cesta V 21

* 18. 11. 1930
LJUBLJANA
† 23. 1. 1987
LJUBLJANA

Ko se iz središča mesta odpravimo v Rožno dolino, se po Cesti 27. aprila spustimo pod železniškimi tiri in Tivolsko cesto ter po kakih dvesto petdesetih metrih pridemo do vile Josipa Vidmarja, oblikovalca kulturne politike, literarnega in gledališkega kritika ter pomembnega politika, v kateri je bila 27. 4. 1941 ustanovljena Osobodilna fronta. Vendar se naša pot ne ustavi tu, ampak nadaljujemo do križišča s Cesto V, kjer se na desno zavije proti gostilni Pod Rožnikom oz. h gostilni Pri Čadu. Če zavijemo na levo, se po kakih sto metrih znajdemo pred številko 21, kjer je družinska hiša Strniševih. V njej je večino življenja preživel Gregor Strniša, eden osrednjih pesnikov in dramatikov obdobja po drugi svetovni vojni.

Ustvarjalnost je bržkone podedoval od svojega očeta Gustava, ki je bil tudi sam pesnik, mladinski pisatelj in igralec. Gregor je svoje prve literarne poskuse objavljali že v gimnaziji v mladinskem mesečniku Naš rod. Njegovo življenje se je obrnilo na glavo leta 1949, ko je bil skupaj s svojo družino na montiranem procesu obsojen zaradi pomoči politični emigraciji. Sprva so ga obsodili na dve leti in pol prisilnega dela, pozneje pa so mu zaradi pritožbe kazni zvišali na štiri leta. Pogojno je bil iz delovnega taborišča Inlauf (Borovec na Kočevskem) izpuščen junija 1951, ko je najprej dokončal maturo, nato pa se vpisal na oddelek za germanistiko ljubljanske Filozofske fakultete, kjer je diplomiral iz angleščine in nemščine.

Izkušnja prisilnega dela in krivice, ki se mu je zgodila, ga je neizbrisno zaznamovala, zato v svoji poeziji in dramah nenehno analizira družbeni sistem in razmerje med posameznikom, družbo in svetom ter kozmosom. Bil je del kritične generacije, ki se je ob koncu petdesetih let zbirala okrog kritičnih literarnih revij, kot so bile Beseda,

Revija 57 in Perspektive. Prvo pesniško zbirko z naslovom **Mozaiki** je izdal 1959, sledili sta **Odisej** in **Zvezde**. Že v teh treh je načrtoval glavne značilnosti svojega pisanja, ki je temeljilo na strogih formalnih določilih. Zanj je značilna mojstrska uporaba asonance in oblike pesmi, ki obsega tri kitice s po štirimi verzi, ki se povezujejo v cikle. Na videz tradicionalno formo napolnjuje izrazito modernistično občutenje sveta, v katerem je posameznik ujet in prepuščen na milost in nemilost družbi ter kozmičnim zakonom.

Gregor Strniša je izredno pomemben za slovensko dramatiko, saj je poleg Dominika Smoleta glavni predstavnik t. i. poetične drame. **Samorog** je eden osrednjih dramskih tekstov slovenske dramatike nasploh. Nastal je 1968, ko so ga premierno uprizorili v Mestnem gledališču ljubljanskem. V njem je v glavni vlogi Uršule nastopila tedaj še študentka AGRFT Svetlana Makarovič, zanj pa je Strniša dobil tudi izredno nagrado na festivalu Sterijino pozorje v Novem Sadu. V svoji naslednji drami **Ljudožerci** je napisal morda najpretnesljivejšo analizo socialističnega projekta in njegovih temnih plati, povojnih pobojev in obračunov z drugače mislečimi.

Bolj kot po svoji poeziji in dramatiki je praktično vsakemu Slovencu znan po svojih besedilih za popevke in narodnozabavne skladbe. Napisal je nekatere zimzelene uspešnice, kot so **Zemlja pleše**, **Mala terasa**, **Vagabund**, **Ko boš prišel**, **zmeraj prinesi mi rože**, **Bele ladje in Leti**, **leti lastovka**. S pisanjem popevk si je tudi finančno opomogel. Leta 1963 mu je uspelo odkupiti družinsko hišo v Rožni dolini, ki jo je oblast po obsodbi zaplenila. Čeprav na hiši nič ne priča o tem, da je v njej ustvarjal mojster besede, bi morda lahko bila predloga za hišo iz cikla **Mož iz predmestja**: »*Hišo starega moža / pokriva siva čepica. / Z dvema steklenimi očmi / na cesti v beli dan strmi. // Hiša, čista ko mrtvak, / zaklenjenih ust, zaprtih vrat. / Pod večer glava oživi, / ko ji zadnje sonce sije v oči. // Milo žarijo v prvi mrak. / Ves njen obraz postane mlad. / Do jutra sanja vsako noč: / vrt za njo je poln rož.*« GT ➡

Strnišev rojstni dom v ljubljanski Rožni dolini

ANTON VODNIK

89

Ljubljana, Rdeča hiša na Poljanski cesti

* 28. 5. 1901

PODUTIK

† 2. 10. 1965

LJUBLJANA

Če se od ljubljanske tržnice napotimo po Poljanski cesti, bomo tik pred poljansko gimnazijo naleteli na malo uličico, ki povezuje Poljansko cesto s Poljanskim nasipom. Ta uličica se imenuje Gestrinova in pelje, kar je dokaj nenavadno, kar skozi večstanovanjsko zgradbo (Poljanska cesta 15), ki nosi ime po svoji barvi Rdeča hiša. Zgradili so jo med obema vojnama, kmalu po tem pa so se v njej naselili številni literati. Tako je tu živel dr. Ivan Prijatelj z družino in v tej hiši leta 1960 tudi umrl, pa Juš Kozak, Vera in Fran Albreht, Rado Bordon ter pesnik, esejist in umetnostni zgodovinar Anton Vodnik. Slednji se je rodil v Podutiku pri Ljubljani, kamnoseškemu delavcu Antonu in Mariji Vodnik, rojeni Teršan, njegov mlajši brat, France Vodnik, pa je bil prav tako pesnik, kritik, esejist in prevajalec.

Družina se je kmalu po Antonovem rojstvu preselila v Zapuže pri Šentvidu, kjer je Anton obiskoval osnovno šolo. Šolanje je nadaljeval na klasični gimnaziji v Škofovih zavodih, 1920 pa se je vpisal na študij umetnostne zgodovine na ljubljanski univerzi. Doktoriral je leta 1927 z doktorsko disertacijo o kiparju Francescu Robbi, a ni dobil službe, ki bi ustrezala njegovi izobrazbi. Že v študentskih letih je bil med vodilnimi križarji, pripadniki kroga revije Križ na gori, pozneje pa je sodeloval tudi pri Domu in svetu. Leta 1928 je nastopil službo kulturnega urednika dnevnika Slovenec, kmalu za tem pa je postal knjižničar pri Prosvetni zvezi. Sledila je služba lektorja pri Jugoslovanski knjigarni in urednika pri Mohorjevi družbi v Celju. V času druge svetovne vojne je bil honorarni predavatelj za umetnostno zgodovino na Akademiji za glasbo v Ljubljani. Prek skupine krščanskih socialistov, ki jo je vodil Edvard Kocbek, je bil aktivno povezan z Osvobodilno fronto. V njegovem stanovanju so potekali sestanki

aktivistov, celo Izvršnega odbora OF, pri njem pa so skladiščili tudi pomoč za partizanske otroke. Italijanska okupacijska oblast ga je dvakrat zaprla, nekaj časa je bil zaprt tudi skupaj s Prežihovim Vorancem. Po vojni je delal pri Prosvetni zvezi, pozneje pa je bil član uredniškega odbora in lektor pri Državni založbi Slovenije.

Pesmi je začel objavljati v rokopisnih dijaških glasilih Jutranja zarja in Domače vaje, kjer se je oblikoval ob poeziji Simona Gregorčiča in Otona Župančiča. Pod tedaj aktualnimi evropskimi vplivi, predvsem Rainerja Marie Rilkeja, se je obrnil k ekspresionizmu, ki je viden v njegovi prvi zbirki *Žalostne roke* (izšla 1922 v samozaložbi). Z drugo knjigo, ki nosi naslov *Vigilije*, se je dokončno uveljavil, a obenem že tudi končal z obdobjem ekspresionizma. V naslednji pesniški zbirki, *Skozi vrtove*, ki je bila objavljena šele 1941, se namreč izboru že objavljenih pesmi pridružita dva nova cikla, ki sledita novi stvarnosti. Povojni socialistični realizem je bil izrazito nasproten njegovi duhovni poeziji, zato je le težko našel podporo v aktualni kritiki. Slednja je odklonila tako njegovo medvojno ustvarjanje kot antologijsko zbirko *Zlati krogi*. Leta 1964 je izdal izbor iz svojega opusa pod naslovom *Sončni mlini* in bil predlagan tudi za Prešernovo nagrado, a je bilo nasprotovanje družbenih elit še vedno premočno, tako da je ni dobil. Anton Vodnik ostaja eden tistih pesnikov iz predvojnega katoliškega kroga, ki mu kljub aktivnemu sodelovanju z OF ni uspelo uveljaviti svojega glasu tudi po drugi svetovni vojni. Njegova poezija je zato pomembna predvsem za literarno zgodovino obdobja med obema vojnama, njegova življenjska usoda pa služi kot opomin na to, da je vsaka umetnost vpeta v družbeni trenutek in je s stališča tega žal tudi vedno vrednotena. Pri tistih, ki so ga poznali, pa je ostal spomin nanj, kajti svojo nežno, blago dušo je izražal tudi navzven, kakor jo lahko zaslutimo v verzih iz pesmi *Preludij*: »*In bil sem luč na zlati vodi sanj. / In bil sem v vetru belih perutnic / nemiren plamen, bil sem klic, / ki skoz daljine šviga kot puščica, / a je slajši kot cvetlica.*« GT

Rdeča hiša

VALENTIN VODNIK

90

Ljubljana, Vodnikova domačija v Zgornji Šiški (Vodnikova cesta 65) in spomenik na Vodnikovem trgu

* 3. 2. 1758
LJUBLJANA
† 8. 1. 1819
LJUBLJANA

Na Vodnikovi cesti 65 stoji danes hiša s spominsko ploščo in stalno razstavo o Valentinu Vodniku, narodnem preroditelju, ki je kot vsi razsvetljeni izobraženci znal in počel marsikaj. Živahna in odprta Vodnikova družina ga je devetletnega poslala v šolo in po lastnih besedah je šel »volán [...] ker so mi oblubili, de snam nehati, kader ozhem, ako mi uk nepojde od rôk«. Najprej ga je branja in pisanja učil »šolmašter« Kolenc, naslednje leto ga je družina poslala v Novo mesto k stricu Marcelu, frančiškanskemu patru, da bi ga pripravil na gimnazijo. Šest razredov tako imenovanih latinskih šol je opravil pri jezuitih v Ljubljani v letih 1769–1775, za kar sta temelje položila Vodnikova mati, ki ga je učila ljubezni do kranjskega jezika in ljudske pesmi, in ded s slikovitimi dogodivščinami iz krčem na Hrvaškem, kamor je hodil po trgovskih potih. Znanje je v šoli nadgrajeval redovnik Janez Jakob Knauer, ki je Vodnika skupaj z drugimi učenci navduševal nad latinsko poezijo in ga tudi spodbujal pri sestavljanju priložnostnih pesmi. Še pomembnejši mentor mu je bil Marko Pohlin, s katerim se je seznanil v času šolanja in se učil po njegovi Kraynski grammatiki pisati v slovenskem jeziku, kot izrazito nadarjenemu učencu pa mu je Pohlin tudi odmeril prostor v svojem pesniškem almanahu *Pisanice* od lepeh umetnosti. V letih 1779–1781 je v *Pisanicah* izšlo pet Vodnikovih pesmi; največji uspeh je požela znana poskočnica *Zadovolne Krajnc*, o kateri je sam skromno zapisal, da je med vsemi »komaj enmalo branja vredna«.

Radovedni, a če je bilo treba tudi uporni Vodnikov duh še danes vznemirja raziskovalce, ki jim še ni uspelo dognati, ali so bile tiste »muhe«, ki so ga gnale k vključitvi v revščini zavezani frančiškanski red, res ciničen odgovor na pritiske očeta, da bi z duhovniško plačo

preživel družino. Frančiškansko šolo in bogoslovje je opravljal v Novem mestu in v Ljubljani, a leta 1784 ga ljubljanski škof Herberstein »vun poshle dushe past« – sprejel je tako poklic posvetnega duhovnika. Štirinajst let ga je ta poklic gnal med Gorenjsko in Dolenjsko, in ko se je nazadnje ustalil v Koprivniku nad Bohinjem, je tja na enega svojih zadnjih obiskov Gorenjske prišel od protina že opešani Žiga Zois. Pronicljivega župnika je hitro prepoznal kot nadvse primerne- ga za širjenje svojih razsvetljenih idej in ga je skupaj z Linhartom angažiral z delom za Veliko pratiko, poučen koledar, namenjen tako prosvetljenju kmetstva kot meščanom in plemičem. Obenem ga je Zois po hitrem postopku poskušal spraviti v svoj krog in tako je bil

Vodnikova domačija v Šiški, kjer domuje tudi center sonoričnih umetnosti

leta 1796 Vodnik s pomočjo njegovih zvez premeščen v faro svetega Jakoba v Ljubljano, kjer je ostal vse življenje.

Prosvetno delovanje, zlasti pisanje, tako literarno kot znanstveno, je Vodnika tako pritegnilo, da je po dveh letih dokončno opustil duhovniški poklic. Leta 1798 je dobil mesto profesorja poetike, pozneje pa zgodovine, zemljepisa in italijanščine na ljubljanski gimnaziji oziroma liceju na današnjem Vodnikovem trgu. Še pred tem je urejal in pisal poljudne članke in pesmi za *Malo pratiko*, ki je bila ljudstvu cenovno dostopnejša, leta 1797 pa je prevzel nase nadvse pomembno poslanstvo: izdajo prvega slovenskega časopisa *Lublanske novice*. Za urednika ga je novačil ljubljanski tiskar Janez Friderik Eger, ki se je odločil imeti slovensko konkurenco *Kleinmayerjevi Laibacher Zeitung*. Tako se je Vodnik zapisal v zgodovino kot prvi slovenski časnikar in urednik, pa čeprav sta tuja konkurenca in postrežena cenzura *Lublanske novice* udušila že po štirih letih (1800). Ob pripravljanju in prevajanju strokovnih člankov in vladnih razglasov za objavo je posebej pozorno pazil na čistost slovenskega jezika, kar je bila dediščina Zoisove šole iz časov Velike in Male pratike, svoja načela o uporabi slovenščine in njenih zagatah pa je izražal tudi v stalni rubriki *Povedanje od slovenskega jezika*. Napovedal je tudi nadvse pomembno znanstveno in narodnobuditeljsko nalogo: pripraviti slovar in slovnico slovenskega jezika, pri čemer pa ga je nazadnje prehitel Kopitar.

Čeprav je bilo med časopisnimi stranmi malo prostora – med učbeniški in malo časa – za poezijo, je Vodnik leta 1806 izdal ***Pesme za pokušino***, zbirko 17 pesmi, ki jo v precejšnji meri sestavljajo prigodne pesmi, že objavljene v *Veliki in Mali pratiki*. Tudi s poznejše nastalimi pesmimi je sledil Zoisovemu nauku o poučni poeziji za ljudstvo, kar je ohranjal tudi v verzni obliki, ljudskih poskočnicah, in torej v tem preslišal Zoisov pouk metrike. Ob spregledu Devove »posebne številke«¹ Pisanic (1780) zbirka *Pesme za pokušino* velja za prvo samostojno zbirko poezije v slovenskem jeziku in Vodnik je, kar je zadevalo takratno kranjsko javnost, veljal za prvega, osrednjega in tako rekoč edinega pravega slovenskega pesnika. Ob ustvarjanju je zbiral ljudsko poezijo in prevajal latinsko in grško, s prevodi avstrijskih pesmi pa se je vključil tudi v narodnoobrambno propagando v času vojne proti Franciji (***Pesmi za brambovce***, 1809).

V času Ilirskih provinc (1809–1913) ga je francoska uprava zaradi znanja francoščine postavila za ravnatelja nove gimnazije ter vseh

osnovnih, obrtnih in rokodelskih šol. Zlasti je bilo pomembno, da mu je uspelo pri oblasteh doseči, da se je v osnovni in srednji šoli poučeval slovenski jezik. Izdal je tudi lepo število učbenikov za poučevanje slovenskega jezika in drugih predmetov, vendar je bil ta vrhunec njegove kariere spričo hitrega propada Ilirskih provinc prekratek, da bi prinesel pomembnejše uspehe in zadovoljstvo. Kot vodilni slovenski pesnik in pomembna kulturna osebnost je očitno izrazil naklonjenost vladi s sodelovanjem v svečanosti ob Napoleonovem rojstnem dnevu leta 1810 in ne nazadnje s pesmijo ***Ilirija oživljena***. Po ponovni vzpostavitvi avstrijske oblasti se mu je dobro sodelovanje s Francozi in slavljenje Napoleona neprijetno povrnilo: leta 1815 je bil prisilno

upokojen, poleg tega so ga obtoževali, da je prostozidar. Politični in karierni udarec je bržkone vodil tudi v zgodnjo smrt zaradi možganske kapi 1819. Zadnje ure je preživel v hiši za frančiškansko cerkvijo, kjer stoji danes hotel Union; pokopan je na Navju. Leta 1888 so mu pred vhodom v licej, kjer je deloval, postavili spomenik. Ko so ga po potresu podrli, se je na tem mestu razrasel trg, poimenovan po Vodniku; danes je tu ljubljanska tržnica. Vodnikov kip ji kaže hrbet, na njegovi zadnji strani pa so zapisani verzi iz ***Mojega spominika***: »*Ne bčere ne sina po meni ne bo, dovolj je spomina, me pesmi pojo.*«² **PJ** ➔

Kamnita miza in spominska plošča ob Vodnikovi domačiji

Vodnikov spomenik na osrednji ljubljanski tržnici

91

BOŽO VODUŠEK

Ljubljana, Novi trg, Inštitut za slovenski jezik SAZU

* 30. 1. 1905
LJUBLJANA
† 28. 7. 1978
LJUBLJANA

Med Prešernovim in Kongresnim trgom, ki sta bržkone najbolj znana trga v središču Ljubljane, je Wolfova ulica. Povezuje na eni strani trg ob Ljubljani, nad katerim bdi spomenik Francetu Prešernu, ki gleda prav na Wolfovo ulico, kjer je nekoč živela njegova neuslišana ljubezen Primičeva Julija. Na hiši (Wolfova ulica 4) je dandanes njen kip, ki je obrnjen proti spomeniku. Na drugi strani je Kongresni trg z upravno stavbo Univerze v Ljubljani, ki je bila večkrat prizorišče velikih političnih dogodkov. Mi pa nadaljujemo pot ob stavbi Slovenske filharmonije, ki stoji na mestu nekdanje konjušnice in prizorišča premiere prve slovenske igre, Županove Micke A. T. Linhart, ter se napotimo po Gosposki ulici do Novega trga. Slednjega danes zaznamuje Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ki ima svoj sedež na številki 3, ter njen Znanstvenoraziskovalni center s številnimi inštituti, ki se nahajajo na številkah 2, 4 in 5. Na Novem trgu 4 je med letoma 1892 in 1896 gostovala Narodna čitalnica, ko so ji odpovedali gostoljubje v Souvanovi hiši na nekdanji Šelenburgovi ulici, nasproti restavracije Rio na današnji Slovenski ulici. Leta 1949 je hišo akademija dobila v dar od društva Jegličev akademski dom, katerega predsednik je bil takrat pisatelj Fran Saleški Finžgar. Le štiri leta pozneje je prišel na Inštitut za slovenski jezik SAZU, ki se danes imenuje po svojem ustanovitelju in pomembnem jezikoslovcu Franu Ramovšu, pesnik, esejist, prevajalec in jezikoslovec Božo Vodušek.

Vodušek se je rodil znanemu ljubljanskemu odvetniku Božidarju Vodušku in Mariji Vodušek, rojeni Prelesnik. V Ljubljani je obiskoval osnovno šolo in klasično gimnazijo, potem pa se je vpisal na Filozofsko fakulteto, kjer je študiral romanistiko. V študentskih letih je večino časa preživel v tujini (v Münchnu, na Dunaju, v Parizu in Pragi).

Leta 1928 je diplomiral iz francoskega jezika in literature ter latinščine, a ni dobil službe, zato se je vpisal še na študij prava. Po štirih letih ga je končal in se pozneje preživljal delno kot svobodni pisatelj, delno kot advokat pripravnik. Med letoma 1939 in 1943 je imel advokatsko pisarno v Črnomlju, kjer je bil član OF, po kapitulaciji Italije pa je odšel v partizansko vojsko. Tu je opravljal predvsem propagandne naloge, sodeloval pri Znanstvenem inštitutu ter napisal celo partizansko agitko *Žene ob grobu* (1944). Po vojni je opravljal nekatere upravne funkcije na ministrstvih za prosveto in pravosodje, a si je želel delati predvsem kot književnik in literarni raziskovalec. Tako je 1953 prišel na Inštitut za slovenski jezik SAZU, kjer je ostal do svoje upokojitve leta 1973.

Palača SAZU
na Novem trgu
v Ljubljani in
Plečnikova NUK

Vodušek se je v pesniškem smislu oblikoval ob nemškem ekspresionizmu. Tako je za gimnazijsko rokopisno glasilo Plamen napisal svoje prve pesmi in celo prevedel dve pesmi Georga Trakla. Pozneje se je od ekspresionizma odvrnil in je pripadal t. i. novi stvarnosti s prvinami eksistencializma. V dvajsetih letih se je pridružil krogu revije Dom in svet, kar ga je postavilo v krog katoliških intelektualcev. V svoje zrelo obdobje je stopil v tridesetih letih, ko je v svojih pesmih tematiziral deziluzijo romantičnega kulta poezije, idej o humanizmu in bratstvu vseh ljudi ter ekspresionističnih utopij o novem človeku. Te pesmi, ki so bile objavljene v Domu in svetu, je napisal še v svobodnem verz, pozneje pa se je idejno odvrnil od katoliških intelektualcev in odšel na levo, v območju poezije pa se je zavezal strožji formi. Tako so bile njegove naslednje pesmi napisane v obliki francoske balade, pozneje pa je pisal predvsem sonete in postal eden najpomembnejših sonetistov po Prešernu. Njegov *Odčarani svet* (1939) je bil ena pomembnejših pesniških zbirk pred drugo svetovno vojno, ki mu je prinesla tudi pozitivne kritike, razen na skrajni levici in desnici. Obema ni bila všeč njegova etična ostrina, s katero je izrazil zagate nihilizma in izgubljanja iluzij. Svoj dragoceni ironični odnos do samega sebe in sodobnikov v ljubljanskih intelektualnih krogih – čudno veljaven tudi za današnje čase, za njih morda še posebej – je Vodušek izrazil v pesmi *Nezadovoljni Narcis*: »*Nevoljno in vendar hote nosiš križ. / A čemu so bolečine, čemu rane, / če niso nikomur darovane? / Tebi je zaprt vsak paradiž. // Rože in trta, s katerimi si venčaš glavo, / o preveč trezni, neupijanljivi duh, / se ti pred očmi spreminjajo v suh, / smešen venec, v orumenelo travo. // Vrzi venec in rože, našemljeni Dioniz, ne kaži, odvratni glumec, svojih ran! / Spusti bleščeče telo v temno dlan / globočine, razbij steklo, Narcis!*«

Po drugi vojni je bil dejavnejši na jezikoslovnem področju, kjer je objavil številne teorije o jeziku in članke o problemih leksikografije ter zagovarjal tezo, da je treba izhajati iz živega jezika z vsemi njegovimi plastmi. Znamenit je tudi njegov prevod prvega dela Goethejevega Fausta. Leta 1976 je Božo Vodušek za svoj pesniški opus prejel Prešernovo nagrado. GT ➡

92

ŽIGA ZOIS

Ljubljana, Zoisova palača na Bregu 22 z nagrobno ploščo in talna označba z opisom njegovega pomena

* 23. 11. 1747

TRST

† 10. 11. 1819

LJUBLJANA

V samem središču Ljubljane, na Prešernovem trgu, stoji monumentalni spomenik dr. Francetu Prešernu, ki velja za največjega slovenskega pesnika. Ob njem je priljubljeno shajališče Ljubljančanov in priročen orientir za vse, ki mesto slabše poznajo. Če se od Prešernovega trga odpravimo po levem bregu reke proti njenemu toku, hodimo po ozkem Hribarjevem nabrežju, ki za razliko od Cankarjevega na nasprotni strani nima dovolj prostora za številne gostinske vrtove, se pa na njem zadnja leta vedno bolj uveljavljajo prodajalci najrazličnejše bižuterije. Hribarjevo nabrežje se nekoliko razširi šele pri Slovenski filharmoniji, kjer dobi nekaj blišča in ležernosti z nasprotnega brega, ki ga Ljubljančani imenujejo kar plaža. Mi pa se napotimo naprej, da pridemo do Brega in Karlovškega mosta, saj na vogalu z Zoisovo cesto, na Bregu 22, stoji Zoisova palača. Danes monumentalna zgradba je nastala z združitvijo več hiš in tako postala dom enemu najbogatejših aristokratov na Kranjskem, baronu Žigu Zoisu pl. Edelsteinu. Zois je bil spoštovan mislec in široko izobražen naravoslovec, h kateremu so zahajali po nasvete številni državniki, razen tega pa še blag in širokoprčen plemenitaš. Še danes lahko vidimo ogromen vhodni portal, skozi katerega je lahko na notranje dvorišče njegove palače zapeljala kočija. Nič čudnega torej, da sta pri njem stanovala dunajski cesar Jožef II. in papež Pij VI., pozneje pa se je za nekaj časa v palačo vselil celo sam knez Klemens von Metternich, ki je bil po padcu Napoleona morda celo najvplivnejši evropski državnik.

O Žigu Zoisu kot lastniku palače danes pričata njegova nagrobna plošča, ki je vzdana v steno desno od portala in so jo prinesli sem s pokopališča sv. Krištofa, ter talna označba z obširno razlago o njegovem

življenju in pomenu za slovensko zgodovino. Žiga Zois se je v Trstu rodil premožni aristokratski družini, ki je imela v lasti številne rudnike in fužine po vsej Kranjski. Živo se je zanimal za naravoslovje in skušal v svoje dejavnosti vpeljati številne tehnične izboljšave, tako je opuščal nerentabilne rove in delal geološke analize, da bi našel nova nahajališča rude, spreminjal postopke taljenja rude v plavžih ... Kljub temu mu posel ni šel dobro od rok, dodatno pa so ga izčrpale še Ilirske province, saj zaradi celinske blokade francoskega blaga ni mogel prodajati svojega železa, oblasti pa so ga še dodatno obremenile z davki. Proti koncu svojega življenja je bil zato primoran prodajati svoje obrate.

Druga nesreča, ki je zaznamovala njegovo življenje, je bila bolezen protin, zaradi katere je bil od 1797 prikovan na invalidski voziček, ki ga je seveda sam skonstruiral. Tu je razlog, da med sobami

Palača na Bregu ob Ljubljani

Portal Zoisove
palače v Ljubljani
s Zoisovim
portretom

Zoisov dvorec v
Stari Fužini
v Bohinju

njegove palače še dandanes ni pragov. Kolikšna nesreča je to bila za petdesetletnega Zois, nam postane jasno šele ob pregledu njegovih znanstvenih dosežkov. Bil je namreč strasten mineralog, ki je odkril nov silikatni mineral na območju Svinije na avstrijskem Koroškem in se imenuje po njem zoisit. Poleg tega je bil geolog, zoolog – njegova razprava o človeški ribici in zbirka primerkov je bila znana po vsej Evropi – botanik in ornitolog – zaslužen je za številna slovenska poimenovanja ptičev –, nenazadnje pa tudi navdušen planinec. Zois je namreč leta 1778 organiziral prvo odpravo »štirih srčnih mož«, bohinjskih domačinov, na Triglav, ta simbol slovenstva, poleg tega pa je seveda skrbel za razvoj slovenske knji-

ževnosti in lingvistike, saj je pri sebi kot mentor in meceni zbiral krog razsvetljencev.

Na njegovo spodbudo je nastala prva pesniška zbirka v slovenščini (Vodnikove Pesme za pokušino, 1806), odločilno pa je pripomogel tudi k prvima dramskima tekstoma (A. T. Linhart Županova Micka, upr. 1789, in Ta veseli dan ali Matiček se ženi, izšla 1790, upr. 1848). Pri njem sta našla podporo in kritično oko jezikoslovca Jurij Japelj in Blaž Kumerdej, ki sta leta 1783 skupaj prevedla Sveto pismo, pa tudi Jernej Kopitar, eden najvplivnejših jezikoslovcev 19. stoletja na Dunaju in trn v peti našim romantikom, posebej Prešernu in Čopu. Kopitar je bil pred svojo dunajsko kariero knjižničar, tajnik in varuh Zoisove mineraloške zbirke, z baronovo podporo pa je odšel študirat na Dunaj, kjer je pozneje ostal do smrti.

Vendar Žiga Zois ni bil le meceni in znanstvenik, ampak se je

poskušal tudi v literarnem ustvarjanju. Tako je upesnil motiv efeške vdove, prevedel Bürgerjevo Lenoro, ki je kot izhodišče služila pozneje Prešernu, in pisal satirične pesmi. Bil je aktiven podpornik in ljubitelj gledališča, še posebej opere, za katero je iz italijanščine prevajal nekatere najbolj znane arije, da so jih lahko gostujoči pevci peli v slovenščini. Bil je član najvidnejših znanstvenih združenj po vsej Evropi, zato tudi ni čudno, da se danes po njem imenujejo najvišja priznanja za znanstvene dosežke pri nas, vprašanje pa je, kaj bi si mislil o vdoru angleščine v današnjo slovensko znanost in o ponovni tendenci, da se v operi poje le v originalnem jeziku. **GT** ➡

Pogled iz Stare
Fužine na
Bohinjsko jezero

VITOMIL ZUPAN

93

Ljubljana, obnovljena rojstna hiša na Valjavčevi ulici 20

* 18. 1. 1914

LJUBLJANA

† 14. 5. 1987

LJUBLJANA

Vitomilu Zupanu je pravzaprav pripadala vsa Ljubljana. Grad, nebotičnik, lokali Evropa, Union, Turist, Smrekarjev hram, Vitez, barje ... našteva Ifigenija Simonović, ki ga je vozila naokrog, kadar se je napil, in mu odstopila svojo posteljo, ko je po vbrizganju insulina kot sladkorni bolnik moral poležati. Pripadal mu je tudi svet: kot delavec na ladji je prepotoval Sredozemlje, Bližnji vzhod in severno Afriko. Rodil se je na Valjavčevi ulici 20 v Ljubljani in se tu po maturi vpisal na gradbeni oddelek Tehniške fakultete, vendar je študij opustil in se raje preživljal s priložnostnim delom med potovanji: bil je kurjač na ladji angleške mornarice, preizkušal se je kot smučarski učitelj v Bosni, boksar, pleskar v Franciji, postavljalec strelovodov in še marsikaj, kar je skupaj nanese kar sedemnajst poklicev in dejavnosti.

Do natisa svojih pisateljskih izdelkov je imel v tem času nekako averzijo, priznava v avtobiografskem zapisu, kljub temu pa so mu prvo novelo natisnili že kot gimnazijcu leta 1933 v Mladiki. Pisati je začel že davno pred tem, še pred vstopom v šolo, ko je svoja besedila šival v zvežčiče. Poleg številnih dram je pred vojno napisal šest romanov in vsi so izšli tudi do 30 let pozneje, sočasno s takrat nastalimi teksti, zaradi česar je po njegovih lastnih besedah »nastajala kaj bizarna podoba nekega pisatelja«. Tudi zato, ker sodi Zupan med tiste pisatelje, za katere radi rečemo, da vse življenje pišejo eno samo knjigo, svojo življenjsko zgodbo. Osrednji romani tvorijo svojevrstno avtobiografsko trilogijo; prvi med njimi, če jih razvrstimo kronološko po vsebini, **Komedija človeškega tkiva** (1980), pokriva Zupanova mladostna beganja po svetu do prelomne točke, ko se je ob vrnitvi iz Francije v Ljubljano znašel sredi razplamtele

vojne. Kot član Sokola se je takoj vključil v Osvobodilno fronto, leta 1942 pa so ga italijanski okupatorji internirali v taborišči Cigino in Gonars.

Od tod je takoj naslednje leto odšel naravnost v partizane. Kot pripadnik IX. slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade se je bojeval do osvoboditve in deloval kot napovedovalec pri radiu OF, v hosti je napisal nekaj novel in enodejank, ki so bile tudi uprizorjene. Leta 1947 je bil med prvimi prejemniki Prešernove nagrade za vojno dramsko reportažo **Rojstvo v nevihti**. Vojno dogajanje se je prelilo v po mnenju kritike najboljši, čeprav kontroverzni roman o partizanstvu **Menuet za kitaro** (1975).

Po osvoboditvi je vodil kulturni program Radia Ljubljana, objavljeno in uprizorjeno pa je bilo nekaj njegovih dram, ki so zaradi evidentnega nestrinjanja z načeli socrealizma zbudile hudo negodovanje oblasti. Leta 1948 je bil aretiran in v »enem izmed osmih procesov zoper intelektualce v Jugoslaviji« obtožen nemorale, poskusa posilstva, poskusa uboja, povzročitve samomora, izdajanja državnih skrivnosti, sovražne propagande in »izpodkopavanja družbeno-političnih in kulturnih osnov družbene ureditve«. Obsojen je bil na

Dom na
Valjavčevi
ulici 20

Pisatelj, igralec in filmski režiser Metod Pevec je lik Vitomila Zupana obudil v filmu *Na svidenje v naslednji vojni*, posnetem po romanu *Menuet za kitaro*

15 let zapore s prisilnim delom. Ko se je pritožil, mu je vrhovno sodišče »zaradi neprimernega vedenja« zvišalo kazen na 18 let in na pet let izgube državljskih pravic, tudi do pisanja.

Kljub temu je v zaporu pisal. Na skrivaj, na toaletni papir, ki ga je šival v zveščice, tako kot v otroštvu, in s tinto, ki si jo je kuhal iz krvi, saj, rje in urina. Za 14 zvezkov se je nabralo te s težavo iz zapore pretihotapljene poezije, zaradi varčevanja s prostorom do nečitljivosti na drobno popisane, ki jo je Ifigenija Simonović dve leti in pol z lupo razbirala in pretipkavala v NUK dvajset let po njegovi smrti in so nato izšle leta 2006 v zbirki **Pesmi iz zapore**. Pisanje pesmi je bilo ena od rešilnih bilk v zaporu, prej upor kot eskapizem. Druga njegova uporniška poteza in prepoznavna lastnost je izrazita, prekipevajoča in celo nasilna seksualnost. Imeti jo je mogoče kar za izhodišče njegovega pisanja, vsekakor je prevladujoča nota številnih njegovih osrednjih romanov – tudi zadnjega iz trilogije, **Levitana** (1982), »romana, ali

V Zupanovi hiši na Valjavčevi ulici 20 je med okupacijo dve leti deloval slovit ilegalni radio Osvobodilne fronte

Vitomil Zupan v partizanih

pa tudi ne« o trpljenju, medsebojnem merjenju moči in mučenju, preklinjanju in samozadovoljevanju ter vsakršnem »pričevanju boja zoper smrt« povojnih političnih zapornikov. Izpuščen je bil po sedmih letih, leta 1954. Ponovno se je lotil študija in diplomiral kot gradbeni inženir, se ob tem preživljal s pisanjem filmskih scenarijev, objavljaj pod psevdonimom Langus in prejel nekaj nagrad, med njimi še drugič Prešernovo nagrado za literarno delo leta 1984.

Zupanova zgodba, kot jo pripovedujejo pričevalci in njegova literatura, seva čezmerno vitalnost, ki izvira iz erotičnosti in nemira in se v njej izraža, najbolj intenzivno najbrž v **Igri s hudičevim repom** (1978) o času po prodoru seksualne revolucije, dokler s starostjo spolna in življenjska moč počasi ne izgorevata, z njima pa zamira tudi njegova eruptivna ustvarjalna sila v nedokončani **Apokalipsi vsakdanjosti** (1988). Vitomil Zupan je umrl 1987 in je pokopan na ljubljanskih Žalah. **PJ** ➔

PRIMOŽ TRUBAR

94

Rašica, simbolični dom in spominski muzej Primoža Trubarja v njegovi rojstni vasi

Rašica je ena številnih čednih vasi na Dolenjskem, obenem pa je Rašica tudi rečica, ki teče pod vasjo, ponikne pa nekaj kilometrov naprej, v dobrepolski dolini. Oče slovenske književnosti Primož Trubar se je rodil v tej vasi, ob bistri kraški rečici je stala njegova rojstna hiša: lesena bajta in ob njej mlin ter žaga. Vse skupaj je bilo morda že za njegovega življenja upepeljeno v turškem ognju. Današnje tri zgradbe stojijo na mestu Trubarjeve domačije in so stare okoli 200 let. So spomeniško zaščitene, muzejsko urejene in odprte vsak dan od maja do septembra od 9. do 18. ure, v zimskem času po poprejšnji napovedi. V spominski hiši je prireditvena sobana z razstavljenimi kopijami naslovnih Trubarjevih knjig in nekaj faksimili njegovih rokopisov, pod njo je star mlin. Na rečičnem otočku je venecijanska žaga, ki je med poslopji na Trubarjevi domačiji verjetno najstarejša. V gospodarskem poslopu je iz hleva nastala krčma, ki je tako gostinsko kot tudi razstavno središče kraja.

Tu se ustavljajo tudi popotniki z morja, obrtniki na poslovnih pogovorih. Mladež se ogleduje med sabo, se hrupno dogovarja za nadaljnje druženje. Da bi bila za mizo pri miru? To nekako ni v duhu tega kraja. Premikanje, pehanje, podjetniška gibčnost, pripovedovanje in izpovedovanje, to je stoletni duh tega križišča. Nenehni vrvež okoli mlina, Temkovega malna, podobe potujočih trgovcev, vojakov, romarjev, klativitevov, študentov in pavlih, vse to se je vtisnilo v Primoževo otroško dušo. Pozneje je zapisal in tako ohranil literarno podobo starih časov, kakor jo je leta 1575 v uvodu k delu *Katehismus z dvejma izlagama* zapisal ta cerkovniški in mlinarski sin: »Muj oča, kedar je na Rašici s. Jerneja cebmošter bil, je bil pustil to cerkov vso enimu krovaškemu malarju malati. Ta je tim

svetnikom, suseb tim jogrom, velike brade inu mostače po tursku inu krovašku namalal. Natu so v tim 1528. lejtju ti Turki prišli, to cerkov sežgali inu s. Jerneja pilda v kori, kir nej mogel zgorejti, roke odbili, oči izteknili inu tu malane je vse proč palu. Timu malarju je bil muj oča dal dvajseti vogrskih zlatih. Te iste bi bil bule nalužil, de bi bil ene štiri voli kupel inu tim bozim sosedom dal, de bi bili ž nimi orali, suje otroke živili.«

Rašiška cerkev danes ne kaže nobenih srednjeveških sledov, še posebno ne tako slikovito opisanih. Zato pa je v živi govorici še naprej slišati sočno Trubarjevo dolenjščino, v Trubarjevi domačiji pa videti njegove ljube Slovence, marnjajoče o najrazličnejših, dejanskih in napihnjenih novoveških grozotah. Čez vse žubori še zmeraj bistra Rašica, ki je dajala in še daje navdih ter cekin.

Ganljiva skrb za otroke »bozih sosedov« odseva Trubarjevo človeško podobo, duhovniško in preporoditeljsko. Bil je dela željan in možato delaven, izdal je okoli trideset knjižnih publikacij, najprej leta 1551 prvi dve slovenski knjigi, *Katekizem* in *Abecednik*. Strastno se je prepustil toku najboljših evropskih idej svojega časa, zmeraj z mislijo, kako bi te ideje razširil med svoj rod. Kot preganjani slovenski lutrovec se je pogumno prebijal skozi svoje nevarno življenje, z bridkim občutkom, da je rodni dom na Rašici razdejan in da si svojega mirnega domovanja ne more več ustvariti. Da mu je ostal le – tako pretresljivo imenovani – nikdirdom. In vendar: slovenske književnosti ni rodil razboleni samotnež, ampak bojevnik, izrazit tako v svojem delovanju in v odnosih z ljudmi, kakor tudi v vsem svojem pisanju. Znal je biti jezen, a natančen, jezikan, a duhovit, silovit, a srčno prijazen. Neverjetno vitalen književnik! Jože Javoršek, doma iz bližnjih Velikih Lašč, je zapisal, da je ravno njegova ljubezen do Slovencev, prizadevanje, da bi jih otel iz neznanja, »kriva, da se nekateri njegovi stavki bočijo od jeze ali

Temkov mlyn na Rašici

Trubarjev
portret na
spominski hiši

Dvorišče
Trubarjeve
domačije

čustva kakor oboki ...« Ni bil zapleten visokoleteč pisatelj, hotel je biti preprost in razumljiv, kakor je zapisal v *Evangeliju svetiga Matevža* iz leta 1555: »*Inu mi nesmo v le-timu našimu obračunu oli tolmačevanu lepih, gladkih, visokih, kunštnih, novih oli neznanih besed iskali, temuč te gmanjske kranjske preproste besede, katere vsaki dobri preprosti Slovenec lebkcu more zastopiti.*« Če iz svojega nikdirdoma posluša besede ljudi, ki obiskujejo današnjo Trubarjevo domačijo, morda čuti, da pa zemeljski dom vendarle ima. ŽK ➡

95

JOSIP STRITAR

Podsmreka pri Velikih Laščah,
rojstna vas

»Dežela slovenska ima mnogo lepših in rodovitnejših krajev, nego je laški; vendar, ko bi jaz prišel še kdaj na svet in ko bi mi bilo dano na voljo, kje hočem ugledati beli dan, ne volil bi si drugega rojstnega kraja.«

Nenavadna je ta ljubezen slovenskih literarnih velmož do rojstnih krajev, ki so, vsaj tisti rojeni v 19. stoletju, skoraj vsi »ugledali beli dan« v zakotnih vasicah, pod slamnato streho, v soju leščerb, v tajni družbi sojenic. (No, tudi rečni veletoki morda kdaj sanjajo o svojih čistih, svetlih izvirkah izpod mahu ali skal.) In marsikateri mož v svojih poznih letih sanja o čarni mladosti. Če bi lahko tudi kraji izpovedovali svoj spomin, bi v knjigi vasi Podsmreka, bolje rečeno vasi, ki na neudobni vzpetini leži dober kilometer na zahod od Velikih Lašč, lahko prebrali, da je prvotni dom visokega svetovljana Josipa Stritarja, ki je po Levstikovih besedah bil »prvi slovenski estetični kritik, estetično najizobraženejši južni Slovan«, že davno podrt in prezidan. Na nadomestni hiši je vzidana spominska plošča, vendar pa zraven, na drugi strani kmečkega dvorišča, stoji častitljiva lesena kašča iz časa Stritarjevega rojstva, v kateri je zanimivo urejena in vse dni v letu na ogled pripravljena lepa zbirka kmečkih orodij, posodja in drugih predmetov, ki so jih uporabljali na kmetih. Vredno ogleda! Praznikovi, ki živijo v nadomestni hiši, so prijazni. Stritarjevega rodu na Podsmreki ni več, spomin nanj pa si tukajšnji ljudje ohranjajo v po žensko ljubečem zapisu, ki se pojavlja celo na spletu: »Stritar je bil izobražen mož, uglašenega vedenja, lepe zunanosti, modrih zasnanjanih oči, nežnega obraza, visokega čela, vrh tega pa govornik, ki ga je mladina stalno poslušala.«

* 6. 3. 1836

PODSMREKA PRI
VELIKIH LAŠČAH

† 25. 11. 1923

ROGAŠKA

SLATINA

V mladih dneh je bil Josip Stritar radoživ pesnik in esejist, v zrelih letih preudaren in dejaven pripovednik, na stara leta krotak in poučen pisec za mladino; velike slave za njim ni ostalo. Strnjeno in veljavno ga je označil literarni zgodovinar Ivan Prijatelj: »Stritar je nekaj desetletij držal v rokah vse niti, ki se ovijajo najrazličnejših panog leposlovja: lirike, epike, dramatike, književne, umetniške, socialne, politične kritike. Stritar je velik mojster in patriarh našega slovstva, ki ga je vcepil narodni kulturi kot neogibno sestavino njegovo. V to ga je usposobil njegov krotki in blagi značaj, prav posebno pa njegov izredni vzgojiteljski dar. A omogočila mu je ta njegov veliki poklic svetovnoširoka podlaga njegove izobrazbe. Širokost njegovega duha daleč presega globokost njegovega talenta. In tudi ta okoliščina je prišla v prid njegovi kulturni misiji v mladem, šele nastajajočem narodu. Iz njegovih ust so nam preprosto, po domače govorili največji duhovi izobražene, zlasti zahodne Evrope.«

Podsmreški Stritarji, katerih korenine izvirajo v vasi Strita med Bučko in Rako nad Krškim poljem, so bili razvejen in podjeten kmečki rod. Po domače so se imenovali Rihtarji, kar se sklada s Stritarjevo vlogo v slovenski knjižni kulturi; tudi on je bil v njej nekakšen »rihtar«. Kolikor je ostal vzor današnjim mladim kritikom, ki jim je namenjena Stritarjeva nagrada, je seveda drugo vprašanje.

Laške kraje bi si kakšen mlad človek, danes izključno rojen v eni slovenskih porodnišnic, prav rad izbral za rojstni kraj. Pogled na dolenske hribe in podolja okoli Velikih Lašč – recimo s hriba Veliki Osolnik –, ki so prešita z zaplatami krčevin in gozdov, med katerimi se v kilometrskih presledkih belijo vasice in zaselki, povezani s trakovi cest, je navdušujoč, vreden srčnega vznemirjenja, ki ga občutimo nad edinstveno lepoto, s katero so naši predniki znali oblikovati kulturno krajino. V tej stari deželi ležijo tri doline, tri zibelke knjižnega

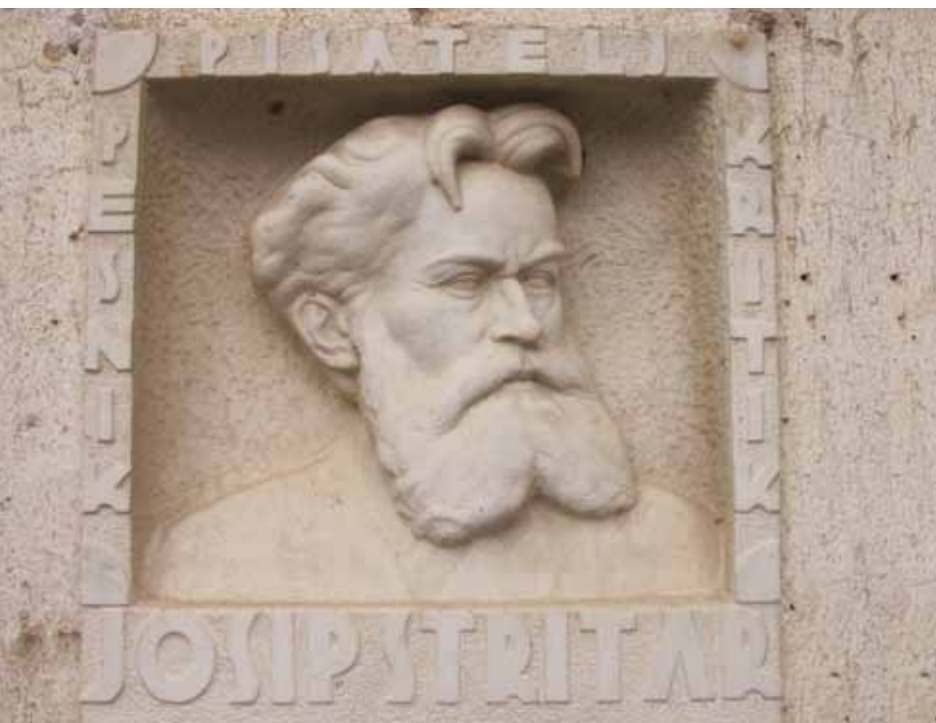

Pred Stritarjevo
rojstno hišo v
Podsmreki danes

slovenskega jezika: rašiška dolina s Primožem Trubarjem, velikolaška s Franom Levstikom in Mišja dolina z Josipom Stritarjem. Če zaslišite sedanjo govorico teh treh dolin – pa naj pride iz ust kmeta na polju ali gostilničarja za šankom, še posebno pa od kakšnega vaškega posebneža –, vas njena pojoča zvočnost sme spomniti, da so tako govorili tudi trije veliki žreci slovenske književnosti. ŽK ➡

Stritarjev
portretni relief,
vzidan v steno
rojstne hiše

Lesena kašča iz
časa Stritarjevega
rojstva

Skozi njihove rojstne kraje se vije **Velikolaška kulturna pot**, ki se začne in zaokroži v Velikih Laščah. Dolga je 15 kilometrov ali štiri ure hoda. Vsakoletni organizirani pohod je na nedeljo, ki je najbližja 8. juniju, rojstnemu dnevu Primoža Trubarja.

FRAN LEVSTIK

96

Dolnje Retje pri Velikih Laščah,
Ilijev kozolec v vasi

* 28. 9. 1831
DOLNJE RETJE
PRI VELIKIH
LAŠČAH
† 16. 11. 1887
LJUBLJANA

Kadar je v mladih letih zravnal prihajal iz svoje rojstne vasi Dolnje Retje v pol ure hoda oddaljene Velike Lašče, so govorili o njem kot »o neki čudoviti prikazni«, kakor je zapisal njegov rojak Josip Stritar, kot o »retinskemu gospodu«. »Tako nisem nikoli ne prej, ne pozneje videl stopati nikogar; tako krepko in odločno, tako moško in samosvestno! Tako je znal korakati samo Levstik!«

Fran Levstik je slovel tudi po telesni moči in gibčnosti. Nihče od laščanskih fantov in mož mu ni bil kos v »metanju«, nekakšni kmečki rokoborbi. Rad se je metal, »za šalo in tudi zares, če je bilo potreba. Tekel ni nikoli,« piše Stritar. Veliko pa je peščil. Na primer od doma na Dunaj in nazaj, kar nekajkrat. Kadar ni imel denarja za vožnjo. Vse življenje se je »metal« z revščino ter literarnimi in političnimi nasprotniki. Žal teh ni zmeraj stisnil ob tla, kot je to znal s kmečkimi petelini in z velikolaškim žandarjem, ampak so zoprniki vse bolj stiskali njega, ga hoteli uničiti. »... *vendar glave ne uklanjam / ter vam ne bodem je nikdar / in brez bojazni še oznanjam: / Ti slepec si, a ti slepar!*« poje Levstik v pesmi **Sovražnikom**. Usoda mu je namenila, da je na Slovenskem v svojem času dejansko kot rokoborec golorok oral ledino na polju kulture, kot pesnik, pisatelj, urednik, kritik, politik, jezikoslovec, se bojeval z nenačelnostjo in nepoštenostjo, hlapčevstvom in cenzuro, pa tudi za svojo čast in košček kruha. Utiral je pot nacionalni književnosti, še zlasti razvoju pripovedništva (s povestjo **Martin Krpan**) in nacionalnih literarnih programov (z esejem **Popotovanje iz Litije do Čateža**). Seveda je tudi njegov prispevek k slovenski poeziji (za odrasle in otroke) in dramatik (Juntež in **Tugomer**) zelo pomemben. A Levstikove roke so okoli petdesetega leta njegove starosti opešale; preveč mračnjastva je bilo okoli njega, preveč zahrbtnosti.

Čeprav je bil njegov rodni retenjski dom prodan (in pozneje podrt, tako da spominski kip in tabla krasita nadomestno hišo, takoj po vходу v vas), rod razseljen in so njegova ljubezenska pričakovanja, da si bo kdaj uredil družinsko življenje, potonila, je leta 1857 takrat 26-letni Fran Levstik še poln bojovite zavzetosti za slovensko stvar v Dolnjih Retjah napisal svoja temeljna dela; med njimi tudi povest **Martin Krpan**. Legendarne vrstice, od prve: »*Močilar mi je časi kaj razkladal od nekdanjih časov ...*« do zadnje: »*Srečno hodi! pravi cesar, minister Gregor pa nič ...*«, so bile napisane v senci pod Ilijevim kozolcem ali pa v senu na njem. Ta kozolec toplar še danes stoji na travniku ob koncu vasi, s svojo skladno podobo in gospodovalno lego nad velikolaško dolino pa pooseblja spomin na junaška značaja avtorja in njegovega junaka Krpana. K njemu tiho poroma marsikateri častilec slovenske književnosti, včasih pa ga kakor jata vrabcev obleti razred ščebetavih šolarjev. Spomladi katerega hitro napade seneni nahod, zakaj v več kot 170 let starem kozolcu (in v današnjih plastičnih balah pod njim) se še zmeraj sušijo poljščine in trava. Levstik je v senu užival, tam tudi prespal prenekatero noč in si, nadarjeni kmečki fant, sicer k večni nepotešenosti in nezadovoljnosti nagnjeni poet, gotovo tudi veliko zapisal.

Ilijev kozolec so leta 1990 temeljito prenovili. Zamenjali so del lesene strešne konstrukcije, njegovo izrazito, med toplarji edinstveno štirikapno streho, za katero se zdi, da se kot starosvetno pokrivalo širi čez vso častitljivo pokrajino, so na novo pokrili s slamo. Lastnik Janez Prijatelj je okoli kozolca zasadil slivnik, s čimer je nekoliko omilil temno strogost kozolca, a tudi zakril njegovo krhkost. V latnike se boji potiskati kaj težkega, tudi v norca ne pusti sesti kakšnemu človeku krpanske obaltnosti. Vse stoji tako, kakor naj bi stalo v časih »retinskega gospoda«. Žal ni več Močilarjev, da bi »časi« pod Ilijevim kozolcem še kaj sočnega »razkladali od nekdanjih časov«. ŽK ➡

Ilijev kozolec,
na katerem je
Levstik napisal
Martina Krpana

97

JOSIP JURČIČ

Muljava, rojstna hiša

»Da so bile hiše po večini lesene ali samo ometane, da so bili posamni tramovi čeravno iz bukvine, vendar že črvojedni in črno zakajeni, da so bile nekatere strehe, kakor se je iz zaréz na slémenu bralo, že petnajstkrat s slamo prekrite in je skoraj sploh že v šestnajsto tu in tam kaka luknja krovca prosila; to nam potrjuje, da je bil Obrhek star.«

Ta sočni opis Obrhka (ki je v **Desetem bratu**, prvem slovenskem romanu, literarno ime za Muljavo) iz leta 1866 danes ne velja več; Muljava je sodobna turistična vas. Ostal pa je v njej otok starostnosti, Jurčičeva domačija, muzej na prostem.

Pripovednik Josip Jurčič je narodopisec in literarnim zgodovinarjem zapustil veliko dragocenih opisov iz kmečkega življenja na tem koncu Dolenjske, s katerimi so si pomagali, da so lahko tudi njegov rojstni dom uredili kot dom revnega dolenjskega kmeta sredi prejšnjega stoletja. K sami hiši so selili še druge stare stavbe iz okolice. Jurčičevina je torej zdaj nazoren muzej tukajšnje ljudske arhitekture, slovenski skansen.

Ob vratih pisateljeve rojstne hiše je slovensko pisateljsko društvo komaj leto po njegovi smrti dalo vzdati črno spominsko ploščo z napisom: »V tej hiši je bil porojen v 4. dan marcija 1844 leta Josip Jurčič, pesnik in pisatelj slovenski. Postavil hvaležni narod 15. avgusta 1882.« Prek nekaj kamnitih stopnic vstopimo v veliko vežo, ki zavzema srednji del hiše. Tu so odprto kurišče za peč, na desno se gre v štibelec, kjer je na ogled orodje vaškega čevljarja (v vsakem rodu Pajštbarjevih, kakor se je po domače reklo Jurčičevim, je kdo čevljaril) in v shrambo za živila in svinjsko krmo, kjer je zdaj zbirka litoželeznega in lončenega posodja iz teh krajev. Pri vходу v vežo sta sklednik in

žličnik, ob steni stoji omara. V njenih predalih je gospodinja hranila moko, ješprenj, kašo ... Ob ognjišču najdemo pripravna pomagala za kurjenje, kuho in peko: burkle, omelo, lopar, grebljo in kozico za praženje žitne kave. Levo vodijo vrata v »hišo«, glavni družinski prostor. Tu se je Jožek na peči naposlušal dedovih zgodb, ki jih je potem kot dijak v Ljubljani objavil v **Spominih na deda**, prvem spisu, ki je napovedoval morda največji mladi pisateljski up v 19. stoletju na Slovenskem. Do svojega 22. leta je Josip Jurčič že objavil večino svojih najbolj kakovostnih del (povesti **Jurij Kozjak**, **Domen**, **Tihotapec**, **Hči mestnega sodnika**, **Kloštrski žolnir**, romana **Deseti brat** ter **Cvet in sad**). Prav tako zgodaj pa ga je – iz preživetvene nuje pa tudi zaradi mladoslovenskih političnih bojov – potegnila v svoj mlin novinarska tlaka, ki mu je kradla kratko odmerjen čas in odjedala visoki pisateljski talent.

Pajštbarjevi so svojo kajžo podaljšali za majhen hlev, nad katerim so imeli le še lesene svisl. V njih je danes literarni muzej z Jurčičevimi knjigami in rokopisi. Med domačijo in gozdom je dolinica,

Okrog Jurčičeve domačije se je razvil dobro obiskan muzej na prostem; v ozadju so postavili tudi Krjavljevo kočjo

* 4. 3. 1844

MULJAVA

† 3. 5. 1881

LJUBLJANA

Pisatelju so na rojstno hišo vzdali spominsko ploščo že 1882; Jurčičev portret je delo kiparja Aleksandra Prokofjeva

v kateri domača gledališka skupina tradicionalno uprizarja dramatizacije Jurčičevih romanov in povesti. Scenografija Desetega brata je tu postavljena leto in dan, »Krjavljeva hiša« je prinesena iz sosednje vasi.

Če si zaželite še »več Jurčiča«, se po markirani poti, imenovani po pisatelju, podajte prek vasi Oslica v dolino Lahkega potoka, ki jo domači turistični delavci v zadnjih letih prijazno imenujejo Dežela desetega brata. Povprašajte za kmetijo, ki stoji v bližini gradu Kravjek, v Desetem bratu preimenovanega v Slemenice. Od Kravjeka je ostal komaj še kakšen kamen. Bil pa je to znamenit trden grad, v Jurčičevih časih last nemške družine Otto. Pred 150 leti so mile zvezde v omikano družino pripeljale bistrega, domišljije in domače srčne kulture polnega študenta iz komaj pol ure hoda oddaljene Muljave. Kravjeku je bilo tik pred njegovim koncem (namernim požigom) namenjeno, da postane mitičen slovenski grad in da zamudniški slovenski književnosti ponudi prizorišče za prvi roman. Dvajsetletni Jurčič se je takrat z vsem žarom nesrečno, kako drugače, zaljubil v grajsko gospodično Johanno. Deseti brat je v bistvu njegova ljubezenska zgodba in je kot literarno delo dejanje ljubezni. Tudi druge povesti je Jurčič umestil v to okolje, vse svoje Peharčke, Zmuznete, Trpke, Frnatke, Smrekarje ... in kajpak Krjavlje. Deželica še zdaj duhovno živi z Jurčičevimi opisi njihovega tako pisanega, tako toplega življenja. ŽK ➡

Jurčičeva pešpot se vije iz Višnje Gore (389 m) prek planote Polževo (630 m) na Muljavo (320 m). Sodi med naše najbolj cenjene in priljubljene kulturne poti. Na Jurčičev rojstni dan se jo vsako pomlad udeleži na tisoče pohodnikov. Lagodne hoje je za tri ure. Vrata **Jurčičeve domačije** so odprta od 1. marca do 1. decembra vsak dan od 8. do 12. in od 14. do 17. ure, le ob ponedeljkih so zaprta.

PAVEL GOLIA

98

Trebnje, rojstna hiša in spominski kotiček v trebanjski Knjižnici Pavla Golie

* 10. 4. 1887

TREBNJE

† 15. 8. 1959

LJUBLJANA

V rojstnem letu pesnika in dramatika Pavla Golia je bilo Trebnje trg s 250 prebivalci. Takratna sodna oblast pa je segala po širnem trebanjskem okolišu, zato je leta 1850 takratna dežela Kranjska dala sredi tega trga, sredi nizkih, s slamo kritih kmečkih in obrtniških hiš, ob zmeraj prometni deželni cesti, ki je čez Dolenjsko peljala v Belo krajino, za sodnike postaviti trdno stavbo, pravi dvorec. To poslopje z današnjo hišno številko Goliev trg 11 je Trebnjemu, ki je živahno industrijsko mesto, še danes v čast, tako po imenitnosti kakor po pomenu. Še zmeraj je v njem okrožno sodišče.

Spominska tabla ob vhodu sporoča, da se je v hiši rodil Pavel Golia. Vendar ni znano, kje v hiši je privekal med ljudi ta najbolj znani sin Trebnjega, saj je v prezidavah in preureditvah že zdavnaj izginilo kultivirano in bogato stanovanje njegovega očeta, okrožnega sodnika Ludvika Golia. Živahnemu – beri porednemu – šolarju Pavlu ni bila usojena visoka pravniška kariera, kakor so jo vsi po vrsti dosegli njegovi trije bratje; poslali so ga v vojaške šole, češ da ga bodo tam naučili discipline. In postal je postaven avstrijski in pozneje ruski častnik, bojevnik v prvi svetovni vojni in v ruski revoluciji in bil večkrat odlikovan za vojaški in politični pogum. Po prvi svetovni vojni ni podlegel sirenskim glasovom, da bo zlahka postavljen celo za generala. Še v vojnem hrumu mu je srce gorelo predvsem za poezijo in gledališče. Leta 1919 je dal orožju slovo. Strumni vojak je postal bohem, dobrodušni samotnež je začel uživati v velikih in veselih družbah. Govorili so o njem, da je »kapitan dolge plovbe«, saj je znal biti vesel tudi tri noči zapored, brez pijanskih izgrediv, ves čas duhovit in zabaven. Pravijo tudi, da je s tem skušal zatreti svojo nikoli minulo žalost za prezgodaj umrlo ženo. Umetniška narava in blagost sta se v njem posrečeno

pomešali z vojaško odločnostjo in točnostjo, zato je Pavel Golia lahko odlično opravljal službo ravnatelja osrednjega slovenskega gledališča. Še zdaj slovi spomin nanj, kako odlično je znal opravljati najtežjo nalogo gledaliških ravnateljev: delati z igralci. (Lahko pa se vprašamo, če z odliko lahko ocenimo tudi dejanje iz izpričane anekdote: neko histerično igralko je »umiril« šele potem, ko jo je klofnil.) Pod njegovim vodstvom je ljubljanska Drama dosegla evropsko raven.

Kot pesnik in mladinski dramatik je bil Golia izvoljen za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. »Na Pavla smo najmanj računali, a je dosegel največ med nami, svojimi brati, dosegel je čast akademika,« je rekel Vladimir Golia. No, sam Pavel pa je to »doseganje« imenoval za

»preizkušanje življenja«. Ob svoji petdesetletnici je zapisal: »In zmeraj me še vleče, kar je burno, / in dolgočasi vse pokojno in varno, / in zmeraj še ne vem, kaj pravzaprav / po burjah in vrtincih sem iskal.«

Njegov pesniški opus ni obsežen. V njem ni sledu po burnem soldaškem življenju, verzi znajo biti očarljivo lahkotni in sproščeni, še melanholija, kadar se v njih začuti, zna biti samoironična, in misel na smrt kdaj sarkastična.

Golia je bil svetovljan brez snobovskih poz in patosa, literarna zgodovina označuje njegovo dekadentnost kot izviren prispevek slovenskemu pesništvu.

Rojstno hišo tega Trebanjca si je mogoče ogledati le od zunaj. Morda je v sobi, kjer je prvič zavekal, sodna dvorana, kdo ve. Vsekakor je bil v njej že ob svojem prvem vzdihu obsojen tudi na smrt. Spomin Pavla Golia je bolje ohranjen v spominskem kotičku v bližnji krajevni knjižnici, ki je imenovana po njem. Na ogled so številne fotografije iz življenja veselo-žalostnega gospoda, njegove knjige, dokumenti in rokopisi in celo nekatere vojaške kolajne. Teh je bilo neki toliko, da bi prekrile njegove junaške prsi čez in čez, vendar si jih sloki mož ni pripenjal. Življenje je vendar prebil na daljših plovbah, kot jih pozna vojaška slava. ŽK ➡

Sodišče v Trebnjem je tudi rojstna hiša Pavla Golia

TONE PAVČEK

99

Šentjurij pri Mirni Peči, rojstna vas

* 29. 9. 1928
ŠENTJURIJ PRI
MIRNI PEČI
† 21. 10. 2011
LJUBLJANA

Šentjurija, rojstne vasi pesnika Toneta Pavčka, ni težko najti. Kmalu po Trebnjem zavijete z avtoceste proti Mirni Peči, vendar se že na križišču, ki je postavljeno še na prometni pentlji, usmerite na levo pod avtocesto. Krajevna cesta zavijuga nekoliko vkreber, na lepo razloženo reber, čez katero so pregrnjene preproge polj, travnikov in vinogradov. Po slabem kilometru vas kažipoti že pripeljejo v Šentjurij, strnjeno vasico pod slikovitim zvonikom, in k hiši s številko 3. (Če boste v lepem vremenu na vožnji po avtocesti Ljubljana–Brežice šteli cerkve, ki jih opazite posejane po vasicah, gričih in livadah, boste v Šentjuriju pri štetju prišli približno na sredino; vseh cerkev je ob poti videti približno 105.) Zdi se, kot bi se preselili v drug čas. Promet pod vasjo sicer drvi še naprej kakor vlak brez strojevodje, vendar ga več ne slišite. Pogled se vam zdaj lahko mirno napase po starosvetni dolnjski kulturni krajini, hišice in kozolci in gozdni obronki vam nič več ne drobencljivo v očeh. Šentjurij vzbudi tisti značilni nostalgčni, literarno navdihnjeni občutek o »srečni dragi vasi domači«. »... *kraj, kruh, krog / majhne domovine, / ki jo otrok obide / bos vsenaokrog. ... Vanj / se vrnemo kakor po bridki veliki / skušnji, z romanja, kakor s tujine / na svoj poslednji dan,*« poje Tone Pavček v pesmi Dolenjska. Rodnemu kraju je posvetil nekatere svoje najintimnejše stihe: »*Lepa je moja dežela. Lepa do muke. / Samo tu gruli prsteno grlo rim. / Samo tu so tudi groze manj hude. / Samo tu lahko živim.*«

Nekoč je tudi povedal, da je njegov brat dvojček na dan poroda v dvesto let stari šentjurijski hiši umrl in mu zapustil vse neizživete darove; pa še naročilo, naj živi še zanj. Tone Pavček je res pogosto vzbujal vtis, da ima moči za dva moža. Prvi razred je obiskoval v Mirni Peči in drobni fantič je na uro hoda dolgi poti v šolo in nazaj že

željno izživil svoje talente, najbolj morda tistega, kako se veseliti življenja. Njegovega očeta, ljubljanskega taksista, ni bilo mogoče zadržati v Šentjuriju, vzel je tudi Tončka s seboj in ga dal v internat k nunam. Med vojno se je fant vrnil v Šentjurij, kmetoval pri sorodnikih in izkusil grozo vojnega nasilja. Kljub temu sta v njem že zgodaj dozorela neskončna ljubezen do zemlje in lepe besede. Doštudiral je pravo, vendar ni nikoli opravljal pravniških poslov, bil je novinar, urednik, direktor kulturnih ustanov, avtor številnih pesniških zbirk in otroških zgodb, esejističnih knjig, sijajen prevajalec ruske poezije, predsednik Društva slovenskih pisateljev, poslanec v državnem zboru, član SAZU; prejel je številne literarne nagrade in odlikovanja.

Če se spomnimo kako možato in kleno je leta 1989 na velikem zborovanju na Kongresnem trgu v Ljubljani prebral Majniško deklaracijo (»Hočemo suvereno državo slovenskega naroda!«), lahko sklenemo, da je znal pokazati tudi državniško držo. V svoji temeljni drži pa je vendarle ostal poet, ki je tudi pred ljudmi duhovito, kakor iz roka, stresal verze in domislice. »*Ko hodiš, / pojdi zmeraj do konca. / Spomladi do rožne cvetice, / poleti do zrele pšenice, / jeseni do polne police, / pozimi do snežne kraljice, / v knjigi do zadnje vrstice, / v življenju do prave resnice, / v sebi do rdečice / čez eno in drugo lice. / A če ne prideš ne prvič, ne drugič / do krova in pravega kova / poskusi: / vnovič / in zopet / in znova.*«

Obnovljena hiša v Šentjuriju, v kateri se je rodil Tone Pavček; njegovi sorodniki se radi pogovorijo o njem

V njegovo življenje so se globoko zarezale tudi sence. Ob sinovi smrti je zapisal nekaj najtemnejših verzov v naši poeziji, kjer se njegova nesreča prepleta z vprašanjem ranljivega slovenstva (cikel **Slovenske pesmi**). O tem pričajo že naslovi pesniških zbirk **Dediščina**, **Goličava**, **Temna zarja**. Znal pa se je prebiti tudi do trdnih oprijemališč, s katerimi se je reševal iz potrtosti: rodne dolenske pokrajine in neusahljive čarnosti življenja, o katerima ni filozofiral, ampak ju je preprosto sprejemal kot pravičen dar, izročen človeku. Njegovi verzi so po večini rimani, zvočno razkošni in slikoviti. Za modernizem ni preveč maral. Kljub temnim zarjam je ostal pesnik luči in eden najbolj branih povojnih slovenskih avtorjev.

V njem je živel tudi kmet; če drugega ne, je na slovenski obali v poznata leta obdeloval svoj vinograd in oljčnik. Mlad pa se je zelo rad vračal v Šentjurij, bival v glavnem pri teti, ki se je naselila v njegovi rojstni hiši, pa seveda tudi pri materi, ki je živela dober streljaj proč, pod bregom, v preužitkarski hišici. Šentjurij je ostal kraj njegovega najglobljega navdiha. »*Nikjer trave z Jurijem, svojim patronom, / ne veseljačijo tako dolgo v jesen / in nikjer ne kriče še pod betonom / o zelenem spominu svojim ljudem.*«

Stoletnih podrtij v slovenskih vaseh takorekoč več ni. Tako tudi Pavčkove pol kamnite pol lesene rojstne hiše ni več. Na njenem mestu so Pavčkovi sorodniki, po domače Špančkovi, pred leti postavili novo pritlično hiško, ki se je tišči garaža. Na drugi strani dvorišča stoji njihova večja stanovanjska hiša. V njej živi tudi babica, živahna in bistra Rozi Zupančič, svakinja matere Toneta Pavčka, ki je polna spominov nanj. Še po svojem 90. letu starosti rada fotografira. Prav mogoče je, da bo posnela tudi vas. Gostoljubni Špančkovi z veseljem hranijo spomin na goste, ki pridejo po spomine k Pavčku. ŽK ➡

JANEZ TRDINA

100

Novo mesto, kjer je Trdina prebival pretežno del življenja, in kraji na Trdinovi poti, še zlasti na **Gorjancih**

* 29. 5. 1830
MENGEŠ
† 14. 7. 1905
NOVO MESTO

Za Janezom Trdino ni ostala rojstna hiša v Mengšu, stoji pa v Novem mestu hiša njegove druge žene, v kateri je prebival in ki jo je prodal deset let po njeni smrti, pet let pred svojo. Njegovo vandrovsko pot skozi življenje označuje kar nekaj spominskih plošč in doprskih kipov, prav tako nekaj kulturnih ustanov in društev, ki nosijo njegovo ime. Na mestu podrte Trdinove rojstne hiše v Mengšu stoji danes tovarna glasbil Melodija. Na njenem poslopju je vzidana spominska plošča z reliefno podobo pisatelja, v parku poleg pa je postavljen steber z doprsnim kipom tega najslavnejšega Mengšana. Trdina ni mogel preboleti, da je bila leta 1869 njegova domačija prodana na dražbi in takoj nato podrt, zato se v rojstni kraj ni več vračal. Je pa o njem kaj lepega napisal, največ seveda v spominskem spisu **Moje življenje**. Mengšani ga niso pozabili, Trdinov rojstni dan je, denimo, njihov krajevni praznik.

Tudi v Novem mestu imajo Janeza Trdino za svojega domačega pisatelja. V dolenski prestolnici se je ta svobodomiselní gimnazijski profesor, prisilno upokojen pri 37 letih, naselil in raziskal njeno bližnjo ter daljno okolico tako temeljito in zanimivo, kakor tega pred njim (in, bati se je, da tudi po njem) ni storil noben Dolenjec. Osrednji novomeški kulturni center se imenuje po Trdini, pred občinsko stavbo na glavnem trgu pa stoji njegov doprsni kip, kar poudarja njegov pomen, eno osrednjih mest v novomeškem spominu.

Njegove obhode Dolenske simbolično obnavlja tudi *Trdinova pot* po Dolenski, Beli krajini in Gorjancih, ki je dolga kar 150 kilometrov, kar pomeni, da je treba po tem dolenskem trekingu hoditi najmanj 40 ur oziroma pet ali šest dni, s planinsko-turističnim vodnikom v roki in s preglednim zemljevidom. Označena pot – po kateri

sicer ni organiziranega pohoda, kakor po večini kulturnih poti na Slovenskem – obišče Rog, Mirno goro, Semič, Jugorje, se povzpne na najvišji vrh Gorjancev, imenovan (kako drugače kot) Trdinov vrh, se spusti v Kostanjevico in Pleterje, obišče še gradove Gracarjev turn, Otočec in Hmeljnik ter se vrne na izhodišče v Novo mesto. Sami kraji Trdinovega spomina in posmrtné slave! Med njimi je treba na Gorjancih priporočiti vsaj studenec Gospodična, ki mu je naš mojster domišljije, spodbujen z ljudskim izročilom, ustvaril neminljivo glorio moči, ki da jo ima voda te Gospodične: če jo piješ, se ti ohranja ali celo vrača mladost, zlasti ženskam. Mično, če tudi ni resnično.

Pod »gluhimi lozami« gorjanskih gozdov, ki so v vsakem letnem času tako vabljivi, tako izdatni za hojo, je s Trdinovim življenjem in delom morda najbolj povezan Gracarjev turn. Okoli njega se je napletlo obilo še danes živih legend, ki govorijo o sreči in nesreči gradu: o tem, kako je graščakom in tlačanom zmeraj uspelo ukaniti turške in uskoške tolpe, celo takrat, ko so že strle njihovo obrambo. Legende je zapisal seveda Janez Trdina. Na gradu je zbiral gradivo za svoje najznamenitejše delo **Bajke in povesti o Gorjancih**. Marsikatero zgodbo je tudi napisal v sobi, ki mu jo je bil graščak in »pobratim« Dragotin Rudež namenil v enem od vogalnih stolpov. Stolp še stoji, ohranjen je kakor ves Gracarjev turn v sijajni zgodovinski podobi, v njem je tudi Trdinova soba, le da »še« ni na ogled. »*Smrt Rudeževa je bila zame strašen udarec, ker mi je bil resničen prijatelj in me je zakladal mnogo let z vsake vrste knjigami, ki so popisovale predrago mi Rusijo,*« piše Trdina v *Mojem življenju*. Preživel je tudi dve ženi, ki sta obe umrli za jetiko.

Bolezni se tudi njega niso izogibale, še zlasti ne putika, ki ustavi še tako vnetega pohodnika. Vendar ni ta dobrovoljni mož nikoli obupal. Zmeraj se je »*lečil sam, in to s petimi zdravili, ki se zovo: mir, gorkota, post, voda in dobra volja*«. Smemo ga imeti radi, to

V hiši na Streliški ulici v Novem mestu, kjer je živel Janez Trdina, je danes vrtec

ljudsko bitje z Gorjancev, ki nam pred oči kar samo priklovrati iz svojih bajk in povesti: »Živel je ta človek nekako po svoje, kakor nobeden. Pozimi in sploh ob grdem vremenu je čepel cele dneve doma pri bukvah, da se ni ganil iz hiše. Kadar se je uvedrilo, pa ga nobena sila ni mogla zadržati v stanovanju. Hodil, kolovratil in stikal je take lepe dni po vsem Dolenjskem od enega konca do drugega; krepila, zabave in počitka si je iskal v bornih krčmah in

Trdinovo zadnje
domovanje v
Novem mestu

vinskih bramih. Čeprav je bil po svojem stanu gospod, se ni hotel nič družiti z gosposkim svetom. Tem rajši pa se je pomenkoval in dobrovoljil s kmeti, in to ne le z gospodarji, ampak tudi z njihovimi posli, rokodelci, najemniki, pastirji in celo z berači in otroki. Slušal je njih pogovore in pesmi, je vedno imel pred seboj majhno knjižico, v katero si je nekaj zapisoval. Nihče ni vedel, kaj si je beležil vanjo in čemu jo rabi.« ŽK ➡

Pisateljev portret
pred novomeško
mestno hišo

JOŽE DULAR

101

Vavta vas pri Novem mestu,
rojstna hiša

* 24. 2. 1915
VAVTA VAS PRI
NOVEM MESTU
† 31. 1. 2000
METLIKA

Jože Dular se razen v mladosti ni rinil med slovenske literate. Vedra narava tega uglednega profesorja in dolgoletnega metliškega muzealca se je v primerih, ko ga je kak novinar začel spraševati o njegovi literarni prozi, zresnila, odgovorom se je optimistični, na hudomušnost in iskrenost zmeraj naravnani mož rad izognil. Nekoč je rekel novinarju: »Nerad stojim v vrsti, kjer se ljudje grebejo, kako bi koga pustili za sabo.« Pripovednik Dular je tudi zaradi take drže svoj vek prebil proč od glasne literatske (kajpak ljubljanske) pozornosti.

Južno od Gorjancev se je Jože Dular, kadar je šlo za dvig kulture, rad »grebel« v raznih vrstah, in to v ospredju. Belokranjci ga še danes imajo za eno svojih središčnih kulturnih osebnosti. Tudi sam je menil, da je njegov ravnateljski, strokovni in publicistični prispevek k razvoju Belokranjskega muzeja v Metliki njegovo življenjsko delo. Na drugi, zahodni strani Gorjancev, v Vavti vasi, kjer se je rodil, pa je njegovo življenjsko delo prisotno zelo tiho in ponotranjeno. Posvečeno je eni sami stvari, reki Krki in življenju ljudi ob njej. V Vavti vasi je Dular samo njen pričevalec.

Rodil se je nekaj metrov proč od brega Krke in reka se ni nikoli umaknila z bregov njegovega srca. Kar je napisal romanov, povesti in črtic, se vsi dotikajo te dolenjske lepote, razen v njegovem zadnjem romanu, ki zajema snov iz zgodovine Bele krajine. O tem pričajo že naslovi njegovih pripovednih knjig: **Krka umira**, **Ljudje ob Krki**, **Krka pa teče naprej**, **Na drugi strani Krke**. V naši literarni zgodovini ni pripovednika, ki bi se tako ves osredinil v duhu ene same reke. Jože Dular je bil živ »genius loci« svojega rodnega kraja.

A le še kakšen star Vavtovčan vam bo znal pokazati, kje je bil njegov dom. Pa saj ga lahko sami najdete, ni težko. Naselji Vavta vas in

Straža sta pravzaprav isti kraj na dveh straneh Krke, Vavta vas na desnem bregu, Straža na levem. Reka med njima je presenetljivo široko razlita, tako da si jo obiskovalec lahko z mostu do sita nagleda. Na vavtski strani mostu je križišče, kjer ena od cest zavije proti pokopališču in cerkvi sv. Jakoba. Na križišču je prometna tabla proti Drganja selom. Nekaj korakov za to tablo stoji stara trdno zidana kmečka hiša s hišno številko 41. Vhod je častitljiv in klesan, vrh portona je označen z inicialkama nekdanjega gospodarja JD (ki je imel isti črki imena in priimka kot naš pisatelj), vrata so imenitno delo mizarja, veččega v secesijskih ornamentih. Na obeh vratnih krilih sta izrezljani dve stilizirani liri, kar se lepo ujema s poetičnim duhom enega od domačih sinov. Da je Jože Dular bil pesnik?

Preberimo, kako je znal še mlad v romanu *Krka umira* opisati reko, ki je tekla tako blizu, da je že po nekaj korakih lahko skočil vanjo in se okopal (kar je poleti nadvse rad počel): »*Grmovje se sklanja nad vodo in rjavi lati na visokem ločju so negibni. Močan vonj divje melise še vedno dehti iz visoke obrežne trave in se staplja z vonji preperelega lesa, razsušene zemlje, mokričnika, dristavca, parožnic in še cele vrste rastlin in drobnih školjk, ki jih je upadla voda pustila na suhem.*

Vroče poletje je in soparica duši

zemljo, ljudi in živali ... Krka usiha in rast na njivah vene ...« To je značilen Dular: njegove nežne lirične besede dobivajo počasi epski zamah, v katerem se pojavijo ljudje, med ljudmi odnosi, v odnosih drama, v drami spremembe. V okviru enega leta je psihološko in družbeno jasno opisal spremembe v mogočni, vendar ne posebno srečni vavtski hiši, ob njenem močnem gospodarju pa še pisano množico oseb. Samo ugibamo lahko, ali je opisal lastni dom. Ta dom zadane naravna nesreča, kuga, ki pokonča vse rake v Krki, s čimer zgubijo svoj glavni zaslužek. Gospodar Urbiha, katerega duh zagledaš na pragu številke 41, figuro dostojno neizprosnih in strastnih gospodarjev iz velikih evropskih kmečkih romanov, je nenavadno podoben tudi

Dularjeva rojstna hiša v Vavti vasi

Pogled preko
Krke na Vavto vas

sodobnemu slovenskemu pridobitniku, njegovemu hlepenju po moči, denarju in veljavi, človeku v cvetu let, ki je trd in okruten do svojih ljudi, predvsem pa neodjenljivo zahteven tudi do lastnega življenja. A tudi življenje ima svojo okrutnost, narava ima svoj etos in čas svoje zanke. Človeška moč se zamaje, človek se zruši sam v sebi. Računi med naravo in človekom so bili napačni. Prečudovita reka je le prispodoba življenja, ki vedno priteka in odteka. Krka kdaj umira, ampak tudi teče naprej.

Drobec njenega večnega teka je iz pozabe iztrgal Vavtčan Jože Dular. Življenje iz njegovih knjig pa je že davno odteklo. Tudi v njegovi hiši ob Krki ni več življenja. Odkar so sorodniki pred leti hišo prodali in se je iz nje izselila njegova sestra, je številka 41 zaklenjena in zapuščena. Bo kdaj na njej pisalo, da je bil v njej doma pisec knjige *Krka umira*? Vanjo vdira uničevalna vlaga iz Krkine podtalnice. ŽK ➡

LOJZE KRAKAR

102

Semič, rojstna hiša

* 21. 2. 1926

SEMIČ

† 24. 12. 1995

LJUBLJANA

Nekateri Semičani – med njimi še zlasti kdo posebno prijazne vrste, ki te z avtom odpelje do Krakarjeve rojstne hiše na Stari gori nad Semičem, ker se boji, da jo boš med vinogradi sam težko našel – imajo pesnika Lojzeta Krakarja kar za »našega Lojzeta«; medse štejejo tudi Ljubljankanko in znano slovenistko, njegovo hčer dr. Božo Krakar Vogel. »Boža«, kakor ji pravijo, zdaj »rihta« očeto rojstno hišo, ki jo je bila podedovala. Hiša in prostor ob njej na Stari gori 18, ki sta zasebna posest, se bosta kakšnemu obiskovalcu zazdela ena najlepših postaj na *Slovenski pisateljski poti*. Poetičen kraj in mesto za pisanje poezije. Nihče se ne bo čudil, da je Lojze Krakar, avtor 22 knjig, toliko svoje poezije posvetil rojstnemu kraju in jo je tu precejšen del tudi ustvaril: še predsmrtne sonete.

Stara gora, ena od »gor«, kakor Semičani imenujejo vinske gorice nad svojim krajem, je ves dan osončena reber na jugozahodnem robu Gorjancev in je vsa prepletena z vzporednimi valujočimi cestami. Težko je tujcu zadeti pravo cesto, ki bi ga pripeljala h Krakarju. Se pa čez gorice strmo vzpenja pohodna in označena *Semiška pot*, ki vas lahko iz semiškega »placa« v dobrih desetih minutah vzpona pripelje do njegove hiše. (Na »placu« je krajevni muzej. V častitljivi stavbi je tudi turistični urad. Nad vhodom je spominski kip Lojzeta Krakarja, delo Bojana Štineta.) Atraktivna *Semiška pot* je v celoti dolga tri ure hoda, kroži po goricah in v preštevilne razgledne točke.

Nekateri domačini pomnijo, kako je v svojih poznih letih prihajal domov njihov pesnik. Zmeraj se je pripeljal z vlakom in bil gospodsko napravljen, v črn klobuk in črn plašč, s črno aktovko in črnim dežnikom, če je kazalo na dež. Zamišljeno in resno se je podal vkreber, z natančno odmerjenimi stopinjami, ki bi jih nemara znal obhoditi

tudi zvezanih oči. Vsak kamen je zanj ostajal isti, le kakšna brajda je bila kakšno spomlad zasajena drugače. Pot se za časa njegovega prihajanja domov in odhajanja z doma ni spremenila, pa naj je po njej stopal kot šolar, študent, povratnik iz nemškega uničevalnega taborišča, pesnik in urednik, doktor literarnih znanosti, profesor s frankfurtske univerze. Vse bolj »*žejnega življenja in lačnega srca*« ga je zvesto vodila h koreninam in k dušnemu miru, rojstni hiši pod dovozno cesto, stoječi na poševnem travniku med vinogradi.

Vse na krakarjevini še stoji, kakor je stalo za njegovega življenja: dvorišče s kapnico, stari sadovnjak in vrtna uta, prepletena s trto, ki je videti kot velika, na eno stran odprta zelena kocka. Korak stran raste stara zveržena češnja, a še

mogočnejše se streljaj proč vrstijo kostanjeva debela, ki v nekaj sto metrov zajemajočem polkrogu obkrožajo Staro goro. Globoko spodaj in visoko zadaj, z vsake strani v isti ravnini pripada največji krog nebesu, kjer naš belokranjski pesnik tudi po svoji smrti živi »*najbližje mladičem v gnezdih zvezd*«. Širna dežela, ki se razteza pod njegovo hišo vse doli do hrvaških obzorij, je prav tako videti kakor nebo, le da obrnjeno, kakor da je padlo vznak, le da so njegove zelenine in modrine temnejše kakor one na nebu, meglice na jasah včasih svetlejše kakor sončna okna v oblakih in breze bolj svetlikave kakor zvezde. Večna lepota, razgrnjena po belokranjskem ravniku, se zdi neobstoja, ker je zvesto spremenljiva in spremenljivo zvesta. S Krakarjem je ta lepota dobila svojega pesniškega častilca: »*Vesel moj dom je. Ko se pozlatijo / v jesenskem soncu semiške gorice, / so lepe kakor pravljичne kraljice, / pripravljene za veliko gostijo. / In lep moj dom je. Kadar se razcveta / spomladi breskev, rožnato zardeva / takrat so te gorice kot dekleta, / zaljubljena, vihrava in vesela. / Moj rodni dom – bogat, čeprav si gmajna! / Spomladi, ko razlije se v obzorje / po vsej dolini snežno belo morje, / je kot en sam cvet bela Bela krajina. / Moj rodni dom! Za vse kar nosim v sebi / po tej sivini zemlje od mladosti, / za vso ljubezen in ves krč bridkosti, / dolžan sem skromno hvalo tudi tebi.*« ŽK ➡

Krakarjeva hiša na Stari gori nad Semičem

MIRAN JARC

103

Črnomelj, rojstna hiša

* 5. 7. 1900

ČRNOMELJ

† 24. 8. 1942

KOČEVSKI ROG

Na ulici Mirana Jarca v Črnomlju, kjer se je v hiši št. 3 rodil ta nežni pesnik koprnenja po vesoljskih daljah, je cestni hrup seveda daleč od tihih zvezd. Dolga leta so jo razkopavali arheologi, da bi na njej raziskali in dokumentirali ostanke izginulih mestnih naselbin. Jame so na pesnikovi ulici rade zijale kot odprta knjiga zgodovine, ki je nikoli ne prelištaš, kakor da bi razstirale tudi temna in krvava poglavja prazgodovine, slovanske poselitve, turških napadov ... Turki so kar devetnajstkrat oblegali Črnomelj, a brez uspeha. Tudi Uskoki mu niso prizanašali, da ne govorimo o kobilicah, kugi, koleri, črnih kozah, požarih ... Miran Jarc bi rekel, da okoli kraja njegovega rojstva »*misli dero, skrivnostim podtalnim na dno, na dno ...*«. Čas se je tu vendarle upočasnjal, kakor Lahinja, ki teče pod njegovo rojstno hišo. V jeseni, ko začne obrežno drevje nastiljati reko z listjem, teče Lahinja kot prava prispodoba časa. Na njej utegneš prešteti vsak odpadli list. Pogled v to počasno vodo lahko v duhu oživi predstavo let, ko je mladi Miran Jarc, opazujoč njen tok, doživljal prve čudeže občutka večnosti, lepote in poezije. A nemara tudi osamljenosti, tragičnega občutenja življenja, ko je morda že doma čutil, da se odtuja svojemu miru. »*Pojóča je nóč, da bi izkoprnel! / Fantova pesem se v dalje razlega ... / Čudna boleš prevzema me vsega ... / O, da bi se sam pred sabo otel!*« Če pridete v Črnomelj, boste morda verno, še neizbrisljivo sled za pesnikom našli na bregovih Lahinje; nič več v njegovi rojstni hiši, ampak pod njo. Le nekaj korakov po stopnicah ob hiši sestopite in ste že na lesenem mostovžu, ki prehaja v most, nad reko, zazrti v magično časovno kletko. To je čudovit črnomaljski prostor za meditacijo.

Hiša na Ulici Mirana Jarca 3 je zgrajena na temeljih, ki si bili vkopani v obzidje iz 15. stoletja. Na začetku prejšnjega stoletja je bila to

imenitna mestna hiša, ki jo je oblast po tedanjih boljših gradbenih standardih zgradila za svoje najvišje uradnike. V njej je imela svoje stanovanje tudi sodniška družina Jarčevih. Danes je od tedanjih standardov ostala le senca, ki niti več ne odseva stanovanjskih navad izpred sto let. Odkar se je iz poslopja izselila črnomaljska glasbena šola, z njo bolj slabo gospodarijo.

Še v Miranovih dijaških letih se je njegova družina še s tremi njegovimi sestrami in bratom preselila najprej v Višnjo goro, potem pa v Novo mesto, v katerem je nadarjeni literat našel pravi kraj za svoj prozni navdih. (Dve drugi zvrsti njegovega literarnega ustvarjanja sta bili poezija in dramatika.) Z veliko čustveno zagnanostjo je v romanu **Novo mesto** upodobil tavanje in

lebdeči obstoj preobčutljivega dijaka v letih prve svetovne vojne, se pravi krizni razvoj samega sebe v pubertetniških letih. V romanu si sledijo pretresujoče, ekspresionistično začrtane podobe lakote, razdejanja, družinskih lomov, zbeganih debat o Bogu, umetnosti in lepoti, pa tudi ljubezenskega sanjarjenja. Glavni junak se ne more odrešiti zadušljivega objema sebičnosti, ovaduštva in zahrbtnosti, tava v podobnem svetu, kakor ga je v istem času opisoval Franz Kafka.

Zanimivo je, da si je tudi Jarc prav kakor Kafka izbral za preživetje mirno, neopazno uradniško službo v denarni ustanovi v Ljubljani in da je bil kakor temni Pražan tudi sam slikovita literarna figura. Njegovi sodobniki so ohranili spomin na Jarčevo sloko, visoko postavo, in na, kakor piše Josip Vidmar, »njegov nekako izpiti, blede obraz z velikimi, zmeraj začudenimi in mistično motnimi očmi pod vdrtim čelom in njegov globoki in mirni glas rojenega hipnotizerja; vse je bilo enkratno, nenavadno in skoraj neresnično, vendar spet v skladu z značajem njegovih verzov in pesmi, ki nam jih je prebiral«. **ŽK** ➡

Rojstna hiša nad Lahinjo v Črnomlju

V **Knjižnici Mirana Jarca** v Novem mestu hranijo skoraj vse, kar je Miran Jarc napisal do svojega 42. leta življenja, ko je kot partizan nesrečno izginil v roški ofenzivi: 207 pesmi, 16 enot proze, 6 dramskih del, 8 konceptov za prozna dela in 1107 pisem.

OTON ŽUPANČIČ

104

Vinica, rojstna hiša in spominski muzej

* 23. I. 1878

VINICA

† 11. 6. 1949

LJUBLJANA

Kakor se v beli barvi združujejo vse barve, tako Bela krajina združuje v sebi vse slovenske značilnosti. Vsako naselje v Beli krajini je lepo, vas Vinica pa v sebi še posebno svojsko združuje vse belokranjske lepote. In kakor je vsa slovenska poezija zbrala v sebi lepoto slovenskega jezika, tako je v pesniškem jeziku Belokranjca Otona Župančiča, ki je bil med obema svetovnjima vojnoma in do svoje smrti osrednja osebnost slovenske kulture, osredinjena stoletna lepota naših besed. Ena najbolj razkošnih hiš slovenščine je začela rasti tu, na zemeljski terasi nad mejno reko, od koder se najlepše vidi »*Kolpe srebrne široki pas*«. In, če ponovimo še naprej za Župančičem, tu rojenemu, »*teh krajev ne pozabi, kdor se svetlobe njih je nasesal ...*«.

Gotovo so se te svetlobe slovenskega juga »nasesali« tudi stelniki, gozdne jase, praproti in breze, se pesniško izpovedali v svetlobi njegove poezije. Iz nje odseva mehkoba južnega dela Bele krajine, kjer se meglice zasanjano prilegajo livadam in gajem kakor oblaki nebu, kjer je dežela tudi podnevi videti kakor v mesečini: »*... sredi jase konji beli in na konjih tihe vile ...*« Tu čuješ obilo »*belega smeha*«, nič več pa ne vidiš belih oblčil, razen če se v njih odene kakšna folklorna plesna skupina. Doli s Hrvaškega veje duh po tamkajšnji govorici, tenko jezikoslovno uho ga bežno sliši v Župančičevih verzih in domisliah, kakor bi se lačni požeruh oziral za vonjem po pečenih janjcih. Bela krajina je magična v vsakem letnem času, prikazuje se nam nekako neobstojo, kakor da v njenih kraških tokavah zatišno klokota poezija.

Za izletnike so speljali pohodniško *Župančičevo pot*, ki pelje iz Vinice v Dragatuš, kjer je pesnik preživel večji del otroštva – ali pa v obratno smer –, na kateri je zbrano vse, kar najlepšega lahko ponudi Bela krajina: drugačen kras, kot je drugje v Slovenije, brezov kras, bi

mu lahko rekli, bogato podrast orlove praproti, lisičjaka in gob, še posebno pa Krajinski park Lahinja, velik tri kilometre v dalj in kilometer v šir, ki ima dva naravna rezervata in šest kulturnih spomenikov. Najbolj vabljivi so meandri in zatoki rečice Lahinje, ki tu prihaja na dan v več kraških izvirih. Za sprehod se okoli nje zelenijo prečudovite livade, ki jim Belokranjci pravijo lugi, seveda tudi polja in senožeti okoli prijaznih vasi Perudina, Hrast pri Vinici, Belčji vrh, Veliki in Mali Nerajec ter Pusti gradac. Ta lagodna in tiha pot, ki je brez klancev, je markirana z Župančičevo podobo in je dolga tri ure hoje.

Številni spominski zapisi pričajo o Župančičevem doživljanju rodne pokrajine, še bolj številne literarnozgodovinske raziskave

razodevajo kraje njegovega otroštva kot izvir, kjer je tešil svoje želje po pesniški lepoti »*sam, sam s seboj, le z mislimi svojimi skrit / v molčeči družbi mladega brepenenja, / mlad, mlad – to se pravi: v srcu vsega življenja*«. Nihče ni njegovo doživetje domačih krajev znal

Rojstna hiša in spominski muzej na Vinici

opisati lepše, kot ga je znal opisati sam, v pesnitvi **Duma**: »*Livada, si videla cvetje moje duše, / pa si ga posnela, okitila z njim svoje ruše? // Tvoja roka, moj otec, zemlje mi lepoto odpirala / in – čudo za čudom – zavesa prirode odstirala; / ti kazal si njiv mi plodove, sprovajal me v les, / razkladal skrivnosti glasov in družine dreves, / in vedela sva, kje kosi mladijo, kje drozdi, / kod divji mož hodi, kje vile se skrivajo v gozdi.*«

Dodajmo še kakšen odlomek iz zapisa Franca Jeze o Župančičevi navezanosti na Belo krajino, kot recimo o tem, kako je mladi Oton rad zarezal v brezovo skorjo, da se je posladkal z drevesnim sokom. Bonbonov in čokoladic belokranjska deca takrat pač še ni poznala. Da se je pozneje kot gimnazijec in dunajski študent iz Novega mesta kar peš podajal v Vinico na redne poletne ali zimske počitnice: 62 km hoje v enem dnevu! Tudi v vetru in dežju ali po snegu. Droban in suhljat, a preklast, je bil pač »kot zrno klen in zdrav«. Spodbujala ga je misel na domače in pričakovanje prijetnih počitnic pri teti, ki ga ni nikoli izneverilo. Viniško teto Maličevo je imel najraje. Veljalo je tudi obratno, zato mu je teta stregla, s čimer je mogla. Malokateri slovenski književnik je bil tako navezan na rodni kraj. Mojsrsko je prepoznaval zvok domačih besed, iskal je resnico o sebi in svojem ljudstvu, malokdo je tudi pozneje znal v poeziji tako čisto izraziti ljubezen do ženske in domovine. Njegov duh se je tudi že čisto pomeščanjen vračal »na prejo, kot ptiček na vejo. / Predejo, predejo bela dekleta / z drobnimi prsti nitke tenke, / nitka od srca do srca se spleta, / v mrežo zapredeno mi je srce.« **ŽK** ➡

Sredi Vinice je v pritličju hiše, ki je zrasla na pogorišču Župančičeve domačije, bogata **spominska zbirka** dokumentarnega gradiva, povezanega s pesnikovo družino, njegovim otroštvom in mladostjo. Izčrpen je tudi literarni del spominske zbirke. Hiša je odprta po predhodni najavi po tel. 07/364 61 14. Organizirani pohod po **Župančičevi poti** je na vsako drugo junijsko nedeljo s pričetkom v Dragatušu. Informacije po tel. 07/306 40 18.

AVTORJI IN VIRI SLIKOVNEGA GRADIVA

ARHIV OŠ DR. ANTONA DEBELJAKA – STARC, ANDREJ 243

ARHIV KNJIŽNICE JOŽETA UDOVIČA – ŽNIDARŠIČ, MATJAŽ 251

ARHIV SLOVENSKE KINOTEKE 320 (fotografija iz filma Nasvidenje v naslednji vojni)

ARHIV TOLMINSKEGA MUZEJA – KOFOL, KARLA 203, 205

CIZAR, DENIS 19, 20, 21

ČUK, NEJKA 217

FILIPUT, ALEŠ 233, 235, 238

FORSTNERIČ HAJNŠEK, MELITA 79, 81

HLADNIK, MIRAN 117, 118, 121, 123, 124, 125, 127, 129, 130, 131, 133, 134, 137, 138, 139, 141, 142, 145, 149, 151, 153, 154, 155, 157, 159, 162, 163, 167, 168, 169, 171, 173, 175, 176, 179, 181, 183, 185, 293, 321

JUST, FRANCI 11, 12, 13, 15, 16, 25

KOŠUTA, MIRAN 187, 188, 189, 192, 193, 207, 208 (levo), 209, 219, 221, 222, 225, 229, 230

KOZINC, TEREZA *zalist*

KOZINC, ŽELJKO 6, 17, 23, 29, 31, 33, 51, 52, 56, 59, 61, 63, 65, 67, 68, 69, 71, 73, 75, 77, 83, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 97, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 113, 114, 115, 135, 143, 146, 150, 161, 164, 180, 196, 223, 226, 227, 231, 234, 237, 239, 247, 249, 250, 253, 254, 256, 257, 259, 261, 263, 265, 267, 271, 273, 274, 275, 277, 279, 281, 282, 283, 285, 287, 289, 290, 291, 295, 297, 299, 301, 303, 305, 307, 309 (levo), 311, 313, 315, 316, 317, 319, 323, 324, 325, 327, 328, 329, 331, 333, 335, 337, 339, 341, 343, 344, 345, 347, 348, 351, 353, 355, 357

LIKAR, LENA *zemljevid SPP*, 147, 199, 201

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA *portreti pisateljev*

PERENIČ, URŠKA 255

PODBREŽNIK, SLAVKO 39

PODRECCA, GRAZIANO 191

POTRČ, MOJCA 35, 36, 37, 41, 43, 45, 49

ROVŠČEK, ŽARKO 195, 197

SPETIČ, STOJAN 241

STIBILJ, MATJAŽ 215, 216

TOROŠ, ANA 208 (*desno*)

TUCOVIČ, VLADKA 211, 213, 244–245

ŽUST, SAŠA 160, 309 (*desno*)

SLOVENSKA PISATELJSKA POT

VODNIK PO DOMOVANJIH 106 PESNIKOV IN PISATELJEV

AVTORJI

Melita Forstnerič Hajnšek, Aljoša Harlamov, Miran Hladnik,

Petra Jordan, Franci Just, Miran Košuta, Željko Kozinc,

Urška Perenič, Gašper Troha, Vladka Tucovič

UREDNIK

Željko Kozinc

JEZIKOVNI PREGLED

Bogi Pretnar

KOREKTURNI PREGLED

Zarika Snoj Verbovšek

OBLIKOVANJE IN PRELOM

Lena Likar

IZDALO

Društvo slovenskih pisateljev

Komisija za kulturno in naravno dediščino

Vodja projekta Igor Likar

www.drustvo-dsp.si, dsp@drustvo-dsp.si

ZALOŽILA

Založba Didakta, d. o. o., Radovljica

Za založbo Rudi Zaman

www.didakta.si, zalozba@didakta.si

TISK

Tiskarna Formatisk, d. o. o.

NAKLADA

1500 izvodov

Prvi natis

Ljubljana, 2013

.....

Zahvaljujemo se Narodni in univerzitetni knjižnici, ki nam je omogočila objavo portretov slovenskih književnikov.

.....

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6.09:929(036)

SLOVENSKA pisateljska pot : vodnik po domovanih 106 pesnikov in pisateljev / Melita Forstnerič Hajnšek ... [et al.] ; [urednik Željko Kozinc]. - 1. natis. - Radovljica : Didakta, 2013

ISBN 978-961-261-282-5
1. Forstnerič-Hajnšek, Melita 2. Kozinc, Željko
266432256

